

Zafarnama-i-Ranjit Singh

OF

DIWAN AMAR NATH

EDITED WITH NOTES & INTRODUCTION

BY

SITA RAM KOHLI, M. A.

LECTURER IN HISTORY,

GOVERNMENT COLLEGE, LAHORE.

1928

954.07
Ama/Koh

1928.

PUBLISHED BY

THE UNIVERSITY OF THE PANJAB,
LAHORE.

112
112
Ass. No. 13881
Date 28. 11. 1910
Cst. No. 954.07
Amr/Ksh.

PRINTED AT THE
HINDI ELECTRIC PRESS, 1 AHORE.

DEDICATED

TO

Sir JOHN PERRONET THOMPSON, M.A., K.C.I.E., C.S.I., I.C.S.

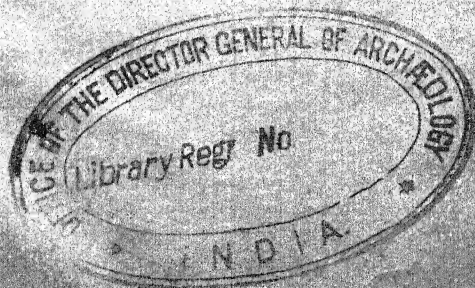
AS AN HUMBLE TOKEN OF THE AUTHOR'S DEEP

GRATITUDE TO HIM FOR THE KIND HELP

AND ENCOURAGEMENT GIVEN TO

HIM IN THE PREPARATION

OF THE WORK.

INTRODUCTION.

The historical value of the book.

The history of the rise, expansion and fall of the Sikh kingdom has been narrated by several European writers like Prinsep, Murray, Cunningham, Macgregor and others. From amongst the contemporary Indian writers on the subject the more prominent names are those of Sohan Lal, Buti Shah and Diwan Amar Nath. The chronicles of the first two, in fact, form the basis of both Prinsep and Murray's History of the Sikhs. Sohan Lal was the *Akhbar Nawis* (news-writer at the court of Ranjit Singh. He used to record all what happened at court from day to day, and in 1831 A. D., under the orders of the Maharaja he made over his manuscript to Captain Wade, the British Political Agent at Ludhiana. Although Munshi Sohan Lal's *Roznamcha*, or Diary of Ranjit Singh, "as a record of dates and chronicle of events," to quote Captain Wade's opinion, "is a true and faithful narrative of Ranjit Singh's eventful life," yet it can hardly be compared in these respects with the history of Diwan Amar Nath. The position of a news-writer at an Indian Court is admittedly one of peculiar difficulty. He may not feel himself quite free to record all that he observes. At the same time, he must be credited with a greater measure of the sense of historical integrity than one is accustomed to find in men of this class, if his record, so far as it goes, is faithful and worthy of complete reliance. We think that Diwan Amar Nath's history is not only not inferior to any contemporary chronicle in point of accuracy of detail, it far excels even the

1. This manuscript was presented to Captain Wade in Baisakh 1838 (May 1831 A.D.) It brings the narrative of the Court of Ranjit Singh upto the year 1831, and is as present, in the library of the Royal Asiatic Society, and has the following note on its flying cover by Captain Wade. "As a record of dates and a chronicle of events tested by a minute comparison with other authorities and my own personal investigations into its accuracy during my seventeen years' residence among the Sikhs, I am able to pronounce it in those two respects as a true and faithful narrative of Ranjit Singh's eventful life." Sohan Lal, however, subsequently completed his Diary to the conquest and annexation of the Panjab by the British. It was published by his son, in 1895.

diary of Sohan Lal and Buti Shah in richness of facts of general interest. By virtue of his own position as the *Bakhshi* or Pay Master, of the irregular cavalry forces of the Khalsa Government, and because of his family connections, our author enjoyed special facilities for collecting valuable materials for his narrative. His father, Diwan Dina Nath, was the Finance Minister of Ranjit Singh, and as such had the entire charge of the civil, military and political records of the Maharaja's Government. The author was personally acquainted with most of the influential men at the Court, and this background of general experience of men and things around him stood him in good stead in writing his history. Some of these men who had taken part in the early conquests of Ranjit Singh were alive when our author started collecting materials for his history and in some cases the details of events were still fresh in the memory of the people.¹ The book is, therefore, a most important original source of information concerning the reign of Ranjit Singh.

It is much to be regretted, however, that although the author lived through the stormy period of the Sikh rule and saw with his own eyes its final extinction and the building up of the British power on its ruins, he did not continue his narrative beyond 1835-6, *viz.*, about three years before the death of Ranjit Singh himself. So far as we can judge no valid reason can be assigned for the serious omission which robs his work of the value it would otherwise have possessed except that having been forced to relinquish his post of honour at the Court under what seem to be unpleasant circumstances, he probably withdrew his mind from everything connected with the affairs of the Court.

While Diwan Amar Nath was still alive, a copy of his

1. The author remarks in the preface that

این همه مقدمات را راقم السطور از روی آن داشت که از معمران معاصران
بخوبی دریافت ساخته - تاریخ عجیب از سوانح پادشاه وقت..... مفصل برنگرد

book some how or other fell into the hands of a reviewer who turned it to good account by publishing an appreciation of it in the *Calcutta Review* along with a rendering of part of its contents.¹

**Notices in the book by the author about himself
and his family.**

What we know about the early life of the author is chiefly derived from this book, which contains a good deal of autobiographical information. The family of the author came originally from Kashmir where, in the reign of the Emperor Shahjahan some members of it held office about the Court. It was in the reign of Muhammad Shah (1719—48) that one of the author's ancestors named Lachi Ram, left Kashmir for Lahore and succeeded in obtaining an employment with the Governor of that Province. With the dismissal of the Governor Lachi Ram also lost his appointment. Soon after this he went to Delhi (Shahjahanbad) where he resided for the rest of his life. The fortunes of the family, however, took a turn for the better with Bakht Mal, the grandfather of the author. In his younger days Bakht Mal seems to have been an intelligent and assiduous student. As a good Arabic and Persian scholar he had little difficulty in securing a suitable post in the Revenue Department of the Government at Delhi. Here Bakht Mal soon rose in the favour of his official superiors. In

1. See *Calcutta Review* for December, 1858, pp. 247—302. For reasons given on pages ix—x of this introduction we do not agree with the anonymous writer in the *Calcutta Review* that any portion of this book could have been written after 1836. Nor are we convinced that the author had any special reasons for withholding publication of his work. Indeed the fact that the reviewer was able to secure a copy of the manuscript more than a decade before his death shows clearly that the author did not too jealously guard his literary treasure. He had no fear of his master as it was written at his special command and as the author himself tells us, it was presented to him at its completion.

1803, when Lord Lake occupied Delhi, he joined the service of the English. In the following year when Lord Lake came to the Panjab in pursuit of Holkar, Pandit Bakht Mal, who was then on the personal staff of (Sir) John Malcolm, also accompanied his chief to Amritsar. A man of literary tastes and keen powers of observation, Pandit Bakht Mal, during his short stay in the Province, collected sufficient materials for writing a history of the Sikhs, to which he soon after gave shape. Of the Pandit's other historical works our author mentions several of which we have been able to trace only one with the family.

Bakht Mal's elder son, Dina Nath, the father of the author, was invited to the Panjab in 1815 by Diwan Ganga Ram, a near connection, who was then head of the State Office at Lahore. On his arrival he was placed in the same office, where he very soon distinguished himself by his 'intelligence and business-like habits.' In 1826, when Diwan Ganga Ram died, Dina Nath received charge of the Royal Seal and again in 1834, on the death of Diwan Bhawani Das, he was made head of the Civil and Finance Department. Since then the influence of Diwan Dina Nath was ever on the ascendant so much so that he was often consulted by the Maharaja on occasions of importance.²

Our author was born in the year Sambat 1879. (1822—3). While he was hardly a year old, his mother died and he was left to the care of a wet nurse. His father married again and the boy Amar Nath had to pass his younger days in the depressing atmosphere of a home ruled by a step-mother. This unlucky circumstance of his childhood was, perhaps, partly

1. In connection with Bakht Mal's manuscript works see pp.36—37 of the Text and foot-notes. I understand that there is also a copy of Bakht Mal's *Khalsanama* in the MSS. collection of Raja Narendra Nath in Lahore.

2. For a more detailed account of the family of Raja Dina Nath we would refer our readers to Sir Lepel Griffin's "Chiefs and Families of Note in the Panjab."

responsible for his developing into a youth with a pensively philosophic temperament. His unhappy mind clearly reveals itself in a long passage referring to his birth. (pp. 155—6).

In Sambat 1883 (1826-7) when he was four years old, his father once took him to the Darbar and he tells us how the Maharaja fondly greeted him, placed him in his lap and graciously conferred upon him a pair of gold bracelets and a precious necklace. In 1885 (1828-9), at the age of six, our author started going to a school where he was put under the care of the famous teacher of his time, Maulvi Ahmad Bakhsh Chishti. Maulvi Ahmad Bakhsh was a learned scholar of the day. He was held in great respect by his contemporaries. He is worthy of great admiration and respect for the voluminous manuscript Diary which he has left behind. This diary covers a period of forty years from 1819 to 1860 and is a very valuable document embodying materials for a history of the Panjab in Sikh times.¹ How long our author stayed in the *Maktab* he does not tell us, but in five years he had acquired a good knowledge of Persian and Arabic literatures and developed a style of composition after the model of the famous Persian essayists. Even some of these compositions which he produced at the age of ten to twelve and some of which are included in this book bear testimony to the versatility of his tastes and interests as well as to his literary power. In the year Sambat 1889 (1832-3) at the age of eleven, he was singled out from amongst the students of his school to write an account of the gardens of Lahore. This account embodies a description of the principal gardens of the city and is entitled *Rauzat-ul-Azhar* and forms a part of this book (pp. 272—86)².

1. This Diary consisting of 20 volumes was exhibited in a meeting of the Panjab Historical Society by Sir Abdul Qadir, Kt., B.A., Bar-at-Law, in 1917, when he read a paper "Unpublished Diary of the Sikh Times."

2. The two manuscripts on which we have based this edition contain a description of twelve principal gardens whereas the author gives us to understand that he wrote out an account of twenty such gardens.

His first short publication soon won him a reputation as a promising scholar, and he tells us himself, that in Sambat 1889 (1832-3), the Maharaja ordered him to write an account of his reign. He was now introduced to the Court. From this time onwards, he was the recipient of such distinctions at the hands of the Maharaja, as are, now and again, conferred on very distinguished masters of the pen attached to an Oriental Court. In Sambat 1891 (1834-5), when the Sikh army occupied Peshawar, our author was selected by the Maharaja to compose a *Fath-nama* or a panegyric to announce his victory over the Afghans. The *Fath-nama* was subsequently incorporated in the *Zafar nama* and covers pages 231 to 236 of the text. Again, on page 248, we come across a long quotation which purports to be a letter-patent drafted by our author at the bidding of the Maharaja. This was issued in the name of one of Ranjit Singh's favourite courtiers, Ram Singh, on his promotion to the rank of a general in the Sikh army. Whether at the time when the *Fath-nama* and the letter-patent were written, our author was in the regular employ of the Maharaja, we do not know, but he was certainly in service in Sambat 1898 (1841-2), when he was hardly twenty years of age. In the pay rolls of the irregular cavalry of the Khalsa Darbar we have come across several references to our author as one of the Bakhshis or pay-masters of that branch of the Khalsa Army. As we have remarked before, the *Zafar-nama* abruptly comes to a close with Sambat 1893 (1836-7), so that we hear no more of the author from himself. The family traditions and a few other indirect sources, however, come to our help and it is from these that we learn something about his subsequent career. He could not long stay in the service of the Darbar, as his father who was all powerful at the court, had him removed from his office in 1845, for reasons which are rather obscure. The son naturally attributed this unfatherly conduct to the machinations of his step-mother

and his uncle, Kidar Nath, with whom also his relations were far from cordial.

Considering, however, the atmosphere of suspicion and mistrust which prevailed at this time, a somewhat different surmise may be hazarded. The political morality of the court was at the lowest level. Intrigues and conspiracies among the high officers of state were the order of the day. Altogether the Lahore Darbar was now passing through very critical times and no one considered his honour, office, property and even life itself, quite secure for any length of time. It is not unlikely that Diwan Dina Nath apprehending that a clever rival might use his youthful son as an instrument against him, or wheedle out some important secrets from him to the father's undoing, did not consider it safe for him to occupy a position of trust and responsibility at the Darbar. Any way his removal from office gave our young author a great mental shock from which he did not recover for a long time. He did not care to long for another employment, but passed the rest of his days in purely intellectual pursuits. In this our author gave further proofs of his versatile genius. He was not only a good poet and prose writer in Persian, but was equally interested in other branches of human knowledge. He had acquired a fair proficiency in mathematics and astronomy and his love of learning, even at a comparatively late age, persuaded him to study the English language which had recently been introduced in the Panjab. He soon picked up a good working knowledge of English. After some time he published a short grammar of the language for beginners, which he named "Children's Sweatmeat." He spent a good deal of money in collecting books in Arabic and Persian literature. Among his collections, we learn, were also found a few books on Differential Calculus. Diwan Amar Nath also greatly enlarged his mind by travel. He paid a visit to almost all important towns in Northern India. By virtue of

his scholarship and social position, he was received with a marked consideration, wherever he went. He made several friends during these trips and won the regard and respect of one and all with whom he came in contact as may be seen from his later correspondence which the family has preserved.

We have had occasion to remark before that Diwan Amar Nath was not on very cordial terms with his father. In year Sambat, 1913 (1856), his father gave him a separate house to live in. Two years later he drew up a will, but nothing more was given to Diwan Amar Nath of the father's property, whether moveable or immoveable.¹

Since 1845, when he was made to give up his service Diwan Amar Nath lived a contented and resigned life. He was now whole heartedly devoted to his literary pursuits. His best compositions in Persian poetry belong to this period. Some of them appeared, from time to time, in the Koh-i-Nur, a weekly newspaper which was published at Lahore.² On 1st August, 1867, at the age of forty-five, Diwan Amar Nath was suddenly attacked by cholera and died as he had lived cheerful, hopeful and resigned. In fact, he had divined his death and felt his approaching end a couple of days before when he composed the following verses and instantly sent them to the office of the Koh-i-Nur Press. This composition has the melancholy interest of being the last of the Diwan's compositions. It appeared in the Koh-i-Nur of 6th August, 1867, that is, the first issue that came out after the death of the gifted author.

شور است چو ناقوس برهم بسم
از بیت کده کم نیست دل ما بدم
خوردیم چو می دست فشانیدیم بکونین
غم چیست گر از خاد برون شد پدر ما

1. This document dated 10th Katik, 1913. (30 October, 1856) is preserved in original in the Panjab Government Record Office and bears the signatures of Sir John Lawrence, Chief Commissioner, and Richard Lawrence to whom it was personally made over by Raja Dina Nath at his garden house near Shah Bilawal.

2. Some of these were collected, arranged and published by his son, Diwan Ram Nath in 1873, under the title of Diwan-i-Akbari.

عیدے کہ پسندی [تو] بود آن هنر ما
چون شیشه بود خم ز تواضع کمر ما
خود آب خورد از دم خنجر جگر ما
آسیب جنون است ز هر هکذر ما
یاس است درین گلشن فانی ثمر ما
از ما چه برد بهر بد دنیا پسر ما
محتاج بخورشید نه گردن قمر ما
نیرنگ طلسمی است جهان در نظر ما
همگیر نگردید بت نو سفر ما
از خاک تو فردا مطلب سیم و زر ما
سودت چو درین است چه باشد ضرر ما
زد زخم بدل ناله مرغ سحر ما
در راه کفد خرچ اجل نامه بر ما
هم نرخ صدف نیست ز ذلت گهر ما
شاید بصفاهان بهسد هم خبر ما

ما مست تماشا تو در پرده نظر باز
بر خاک نهادیم چو خم ناصیه از عجز
ما را دم آبی چه دهی ز آب بقا خضر
در وحشت دل روی بصکرا بفهیم
ناگم ز دنیا چو شوی اصل مراد است
تکلیف کشیدیم ز فرزند عی آدم
آسوده دل ما ست ز نقصان و زیادت
بیدار چو در خواب شوی نیز بخواب
با آنکه دویسیم بدن بدل ز صد شوق
ما خاک نمودیم ز رو سیم خود امروز
از بوسه شب وصل بهم ما تو شادیم
خوناب جگر لاله ما رخت بگلشن
زان پیش که او نامه رساند بر دلبر
ز رقت چو فرسود پلاسه بنماید
شد اکبری از فضل خدا صائب ثانی

Title of the book.

We have had some difficulty in finding a suitable name for this book. So far as we can discover, the author does not seem to have given a definite title to his work, at least none is mentioned on the cover or in the body of the book. Towards the end of the book, however, on page 306, we find some reference to the title which the author probably intended for his chronicle. He writes:—

دل بخیالات و سخن بندی است خاطر رنگین بچمن بندی است
میکنم آغاز ظفر نامه را گردش افلاک دهم خامه را

In the preparation of this work we have had three different texts before us. Of these, the one referred to as MS. C, does not help us at all so far as the question of the name of the book is concerned. MS. A, which is the author's own family copy has no title on the cover although an entry by the copyist gives it the name of "*Twārikh-i-Khūlsā*." This name is obviously inappropriate since the work deals with a limited portion of Ranjit Singh's reign alone. This entry is endorsed by the book binder through whose hands the manus-

cript passed some forty years later and who simply repeats the name given to it by the copyist. MS. B, now in the possession of Rai Sahib Pandit Wazir Chānd of Jhang, bears a pencil scrawl "*Zafar Nama Akbari*." Akbari was the poetic name (تخلص) of Diwan Amar Nath. This name also does not quite convey a clear idea of what the book purports to be. We have, therefore, made a sort of compromise and given the name of "*Zafar Nama Ranjit Singh*" to the book. As the reader will see, the book mainly deals with the conquest of Ranjit Singh up to the end of the year 1836-7.

Date of Composition.

As we have remarked elsewhere in these pages, these Memoirs were written at the instance of Maharaja Ranjit Singh. On page 221, when he closes the account of the reign for the year, Sambat 1889, (1832-3 A. D.), the author himself tells us that the Maharaja ordered him to write this book. Again on pages 303-4, we come across references to the fact that the work was finished in Sambat 1893 and was presented to the Maharaja. It also abruptly comes to a close with the description of the celebrations in connection with the wedding, in Sambat 1893, of prince Nau Nihal Singh, the grandson of the Maharaja. The work was thus composed between 1890 and 1893 (1833-6).

The year 1839 A. D. as corresponding to *Sal-i-chihlam* (foot-note, p. 5 of the Text) seems to be incorrect. It should read 1830-31 A. D. When I first suggested the former date in my revised MS. copy for publication I made a mistake in interpreting the sentence relating to this subject. The *Sal-i-chihlam* has a reference to the year when Sohan Lal made over his manuscript of Ranjit Singh's diary to Captain Wade (1831). In this connection it is worth remembering that Sohan Lal reckons the reign of Ranjit Singh to begin from Sambat 1847, (1790-91 A. D.), when he succeeded to the chiefship of the Sukarchakiya *misl* at Gujranwala on the death of his father Mahan Singh (p. 29 Vol. H. Sohan Lal's Diary).

Manuscript copies of the Zafar Nama.

Three manuscripts, two of which are complete and the third fragmentary have been used in the preparation of this text. Of these, one which we will call manuscript A, belongs to the authors's family, another manuscript B, belongs to Rai Sahib, Pandit Wazir Chand, while the third manuscript C, is preserved in the Arabic section of the University Library at Lahore. Each of these has been found useful in its own way.

The Manuscript A, seems to be the most correct of the three copies.¹ It is written in good legible *nasta'aliq* and contains four paintings. Of these one on folio 64a represents the two princes namely Kanwar Multana Singh and Kanwar Kashmira Singh.² The remaining three pictures on folios 54a, 51b, and 55b represent the siege of Multan.

This manuscript comprises 136 ff. (272 pp.) each measuring 7"×14", containing, 15 lines to a page. On the back of folio 1, we find two entries one relating to the receipt by the copyist, Raja Ram Tota, of Rs. 10, as his wages for transcription and is dated 17th November, 1857 and the second entry is a receipt from the book binder Abdullah, to the value of one and a half rupee and is dated 23rd July, 1895.

This copy of the manuscript bears witness to the fact that it has been consulted before by several persons, and it still bears the pencil marks against passages which struck them as important. Sayyad Mohammad Latif used this very copy in the preparation of his History of the Panjab; and Maulvi Nur Ahmad Chishti also consulted it before publishing his "*Tahqiqat-i-Chishti*."³

1. I am indebted for the loan of this copy to the author's grandsons Diwan Bahadur Diwan Som Nath, District and Sessions Judge and Rai Bahadur Diwan Gian Nath, of the Political Department, Lahore.

2. Since the princes were born in the years, Sambat 1875 and 1876, i. e., the years of Sikh victory over Multan and Kashmir, they were named as Multana Singh and Kashmira Singh.

3. This manuscript copy bears the seal of Maulvi Nur Ahmad Chishti on folio 133b. Sayyad Mohammad Latif, on page viii, in the preface of his book, acknowledges the use of Diwan Amar Nath's manuscript history (*Khalsa Duran*) which, as he tells us, was lent to him by the author's son, Diwan Ram Nath.

Manuscript B. is the one from which our text was originally copied. This manuscript comprises 235 pp., each measuring 6" x 10", containing 13 lines to a page. Like the manuscript A, this is also written between margins ruled in colours in a fair *nasta'aliq* hand. At the end, the copyist gives his name, Pandit Raja Ram, *alias*, Tota Brahmin Kashmiri. He further tells us that the manuscript was transcribed for Lala Das Mal,¹ at Lahore, in Sambat 1912, *viz.*, 1855-6 A. D. This manuscript as stated before now belongs to Rai Sahib Pandit Wazir Chand, of Jhang.² On the flying cover scribbled in pencil is the title of the book "*Zafar Nama Akbari*."

Both the manuscripts *viz.*, A and B are transcribed by one and the same person, namely, Raja Ram *alias* Tota, who was a Katib, at the Koh-i-Nur Press, at Lahore.

Manuscript B, which bears the date Sambat 1912 (1855-6) is at least one year older than the manuscript A, which is dated November, 1857 A. D. That this copy (manuscript B) was based upon some manuscript other than the manuscript A, is therefore obvious. But we are not aware of the existence of any other copy of this manuscript history either in the Panjab or in any of the important Libraries of Europe.³

The MS. A, contains slight additions here and there, over and above the text of MS. B. It would seem that the MS. B, was prepared from the author's original copy which was

1. Lala Das Mal was related to the family of Diwan Bhawani Das. He held a respectable post in the Sikh Government and after the annexation of the Panjab, he was appointed to the important post of the *Mir Munshi* to the Panjab Government.

2. Rai Sahib Pandit Wazir Chand, has about 2000 manuscripts in his Library. Half a dozen of these are in the hand writing of the authors themselves. Some of these manuscripts are richly illuminated. The Pandit has, indeed, a passion for collecting rare manuscripts and has spent quite a fortune on his valuable possessions. His is one of the best private manuscript libraries in India. I understand that he will soon issue a descriptive catalogue of his collection.

3. I have consulted the catalogues of the Persian books in the following libraries:

Catalogue of the India Office Library Vol. I, Cambridge University Library by Browne, Bodleian Library Part I, by E. D. Sachau and of the Berlin Library.

revised or touched up by him before his own fair copy was made for him. This is one reason why we have given it precedence over MS. B, although in point of time the latter was copied at least a year earlier than the other.

The manuscript C, is incomplete in as much as it ends with the year Sambat 1884 (1827—28). It is preserved in the Arabic Section of the Panjab University Library. It originally belonged to the late Maulana Mohammad Hussain Azad, whose valuable collection of Arabic and Persian works was presented by his son to the library. This manuscript comprises 80 ff. each measuring 6"×10" containing 13 lines to a page. It abruptly ends with an account of the offerings made to the Sikh temple at Amritsar on the occasion of the seventh birthday of Prince Nau Nihal Singh, which fell in the month of Phagan 1884., (February 1828).

The long dedicatory poem at the end, extending over about 15 pages of our text (pp. 293-308) has also been compared with the text in *Diwan-i-Akbari*, published by the author's son in 1873 A. D.¹

Arrangement of the book.

The *Zafar Nama* easily lends itself to a natural division into four parts. Part I, covers the first 271 pages and forms historically the most important part of the book. It describes the chief events and incidents of Ranjit Singh's reign up to the close of the year Sambat 1893 (1836--7). Part II, is a description of the principal gardens round about Lahore. This Part was, as the author himself tells us, included in the book at the express wish of the Maharaja. Part III, is mainly a love poem and deals with an episode in the lives of Mirza Akram Beg and Ilahi Bakhsh the latter of whom rose to the rank of a General in the Artillery Service of the Sikh Army. We would have preferred to leave out the whole of this part

1. I have used the author's family copy of *Diwan-i-Akbari* which was so courteously lent to me by his great-grandson, Diwan Semer Nath B.A.

had it not been for the fact that the story is intertwined with historical account of certain important events and its absence from the text would have disturbed their chronological sequence in the narrative. We have, however, omitted certain passages which we considered to be particularly objectionable. Part IV, is a long dedicatory poem extending over the last fifteen pages of the book.

As regards the preparation of the text we have not seen our way to stick to one manuscript exclusively. The words which seemed most appropriate to us have been retained in the text, the variants in the other texts having been given in the foot-notes where necessary. The reader will notice a few lacunæ in the body of the text particularly in the poetical passages. It is unfortunate that these gaps were never filled up by the author.

In a few cases where a word was not quite legible or was otherwise doubtful we have given our own rendering of it within brackets. For the convenience of the reader we have taken the liberty to re-arrange the text in the form of paragraphs. At the same time we have, as far as possible, punctuated the text by the addition of such diacritical marks as the signs of interjection, interrogation, and the inverted commas to denote the direct parts of speech. The *izāfat* or the sign of possessive case could not be used as they were not available in Lahore.

Style of the author.

The *Zafar Nama* as well as the poetical compositions of Diwan Amar Nath bear testimony to the full development and diversity of his literary powers. He had read widely at a comparatively young age and his writings show an easy familiarity with the rich stores of classical literature in the Persian language. He also quotes freely from the Quran and the Hadis. In prose he seems to imitate the style of Abul Fazl,

while his poetical compositions remind one of Faizi and Saib. He always speaks of the brothers Abul Fazl and Faizi with great respect. It may be that in adopting *Akbari* as his pen-name, our youthful author aspired to the same position at the Court of Ranjit Singh as the brothers Abul Fazl and Faizi occupied in the Darbar of Akbar. There is much to be said for this view. His *Zafar Nama* shows that in his estimation, his royal master had much in common with the Great Mughal. He particularly draws attention to the facts that Ranjit Singh was very tolerant in his religious views, that he loved to confer posts of trust and responsibility upon Hindus, Sikhs and Mussalmans alike, and that in his harem he had two Muslim wives, one of whom was, as the author tells us, married to the Maharaja in accordance with regular orthodox rites. It need hardly be pointed out that these are all characteristics which are prominently associated with the name and personality of Akbar. Whatever his motives in the choice of his pen-name there is no doubt that he tried to follow the style of Abul Fazl's *Akbar-Nama*.

Diwan Amar Nath's poetical compositions are imbued with the spirit of mysticism of the Sufis. Like the Sufi poets he seems to revel in pantheism. There runs through these writings a musical note which at once reminds one of the sweet and smooth modulations of the songs of Sufi poets. Like the Sufis again the Diwan speaks of himself as being tolerant and an admirer of catholicism in religion. He says:—

مرا کہ گرفتار صلح کام - اجازت تعصب نداده اند - گردن تسلیم پیش ہ
گروہ انداختہ - خلوت خود را از میان میبرم * (Vide p. 148)

Before I bring this introduction to a close I crave the indulgence of my readers for the mistakes which have crept into the book. I have to admit that the proof reading might have been more carefully done : this was mine and not my publisher's fault. Owing to want of practice in reading the proofs in Persian, some misprints in the text were, unfortunately, left undetected by me. I have mentioned these in

the errata. To facilitate the task of the reader I have also added at the end of the text, a short glossary of non-Persian words and expressions used by the author in the book.

In conclusion I have to express my sincerest thanks to A. C. Woolner, Esqr., M.A., C.I.E., Dean of University Instruction, at whose kind suggestion the work was undertaken and on whose recommendation the University of the Panjab was pleased to sanction a generous grant to meet all the expenses connected with the publication of the book. I am also indebted to Professor Mohammad Shafi of the Oriental College and to my colleague, Qazi Fazl-i-Haq, for making various useful suggestions during the progress of the work and to Professor K. M. Maitra of the Dyal Singh College, for the pains he took in reading the final proofs of the whole book. I have had to make frequent references to the Records of the Sikh Government which are preserved at the Secretariat offices of the Panjab Government. For the facilities I have enjoyed in consulting these valuable documents my obligations are due to Professor H. L. O. Garrett, the official Keeper of the Records.

LAHORE: }
February, 1927. }

SITA RAM KOHLI

GLOSSARY

OF

Non-Persian Words and Expressions.

P. 4. بہنگی Plural of بہنگی The members of the Bhangi confederacy of the Sikhs. It was once a powerful confederacy and its members held possession of the important cities of Lahore, Amritsar and Gujrat. The founders of this *misl* (confederacy) were much addicted to the use of *Bhang*—an intoxicating drug whence they were denominated as *Bhangis*.

P. 4. داؤں پوتڑہ The name of the race or tribe to which also belong the ruling family of Bahawalpur State.

P. 8. چٹھا The Chathas were a powerful Mohammadan tribe who had established their ascendancy round about Wazirabad on both sides of the river Chenab, during the decaying power of the Moghals. They carried on an unceasing and bitter struggle against the Sikh ascendancy till their final overthrow by Ranjit Singh in 1799. *Vide* Gujranwala Gazetteer 1893-94.

P. 13. سہجہ کوچ I have not been able to understand this.

P. 18. بہیہ Literally brother or comrade. It denotes attendants-in-chief or those servants who belonged to the Maharaja's retinue and were employed for carrying special messages of the Maharaja.

P. 20. بیساکھی The Hindu seasonal festival held on the 1st day of the month of Bisakh. This generally falls about the middle of April.

P. 27. سری ہرمنڈل جی Refers to the Sikh Shrine at Amritsar.

P. 33. نکیان Plural of Naka. The Naka confederacy of the Sikhs derives its name from the Naka country between Lahore and Gogera, in the Montgomery District (Panjab).

P. 33. سردار کنہیہ The head of the Kanhaya confederacy of the Sikhs. The confederacy derives its name from the village Kanah (near Lahore) the native place of its leader Jai Singh.

P. 34. کمپوی Hindi form of Camp.

P. 37. لوئی نامہ I have not been able to understand the word (لوئی): nor do I venture to guess the subject matter of the work entitled لوئی نامہ.

P. 39. رانی A Hindu queen or princess.

P. 40. کنور A Hindu prince.

P. 55. سورھنگ A tunnel or mine.

P. 58. کمیدان Hindi form of Commandant.

P. 67. شاستری One skilled in Hindu law or religious books.

P. 71. پاندوان The celebrated Pandav princes of the Hindu Epic, Mahabharat.

P. 74. تہانہ A police station, a guard.

P. 78. کلنل لونی Colonel Ochterlony.

P. 80. سری پندی جی In the dialect of the district of Kangra پندی means a statue or an idol. Here it denotes the Pindi Shrine, inside the fort of Kangra.

P. 80. سری جوالا جی The Shrine of Jwala Mukhi built over an inflammable spring. It still draws together large number of Hindu pilgrims.

P. 99. تیرتہ A Hindi term meaning holy places along the course of sacred streams. Pilgrimage.

P. 100. تیوانہ The name of a warlike tribe living in Shahpur District. The Tiwanas are handsome and manly in appearance. Ranjit Singh had several troops of Tiwana horse in his regular service in addition to the contingents supplied by the Tiwana chiefs.

P. 101. سارن—the name of the fourth Hindu month.

P. 114. دھور کوٹ Redoubt.

P. 115. سنگھان Plural of Singh (Sikh).

P. 116. आषाढ The name of the third Hindu month (आषाढ)

P. 119. बیدی A sub-caste of the Hindus. Nanak, the founder of the Sikh religion belonged to this sub-caste, hence the members of this subcaste are held in esteem by the Sikhs.

P. 134. होली The great Hindu festival held at the approach of the vernal equinox.

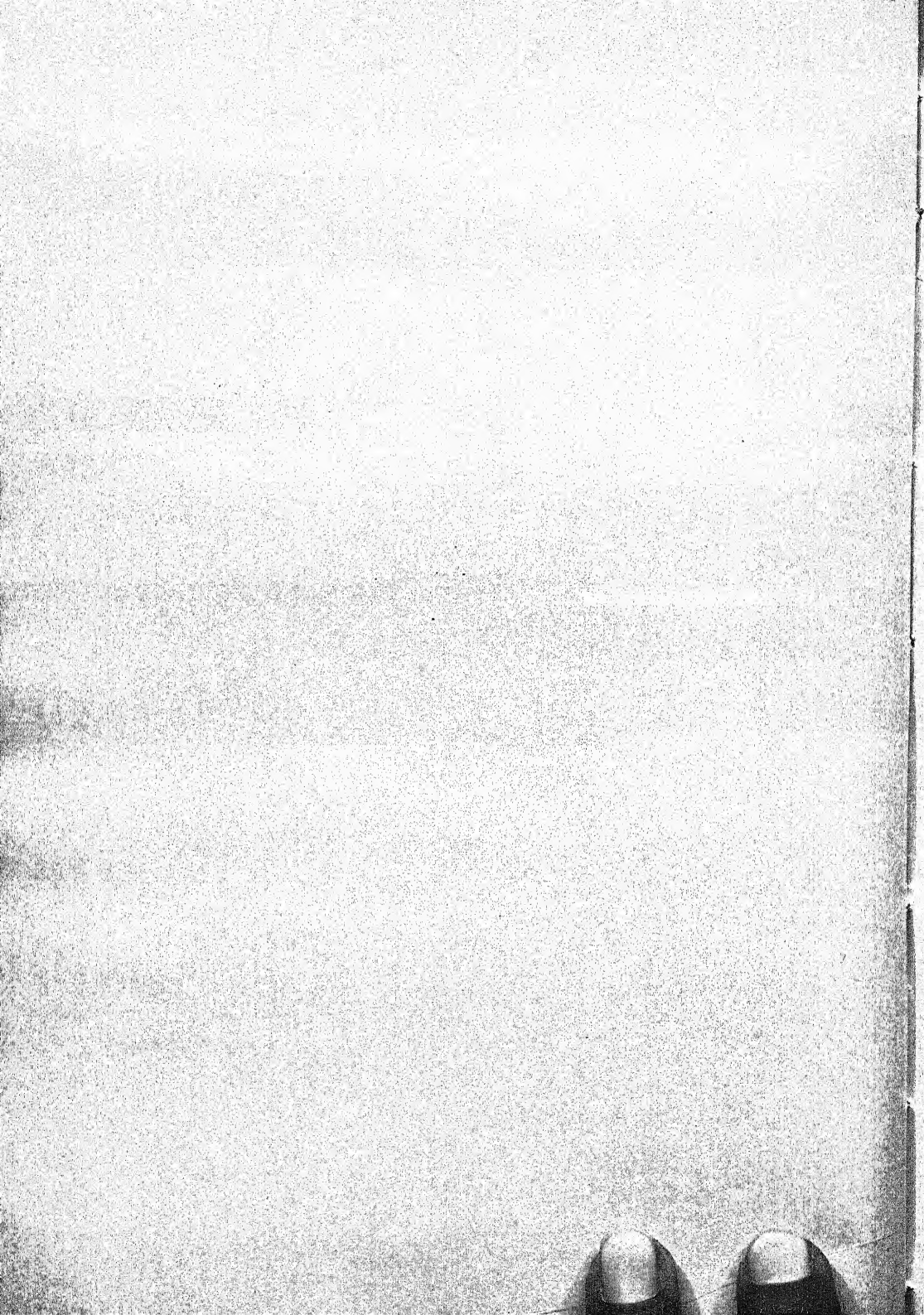
P. 140. اچکھ A swindler.

P. 148. माँनी Literally mother—used as a term of respect for elderly ladies

P. 181. माता Small-pox.

P. 242. اوریتا بیلہ Hindi form of Avitabile—an Italian Officer in the service of Ranjit Singh.

P. 300 اچکن A tight fitting long coat.

LIST OF CORRECTIONS AND ADDITIONS.

Page 5 line 18 read آرائیہا for آرائیہا *

„ „ „ „ ناصیہ for ناصیہ *

„ 15 „ „ دلبستگی for دلبستگی *

„ 18 „ 1 The title of Ansari used after the names of the members of the Faqir family is misleading. The family really descends from the Sayyads of Bokhara. The title of Ansari was given to the family under somewhat peculiar circumstances. It so happened that Ghulam Muhyi'ud Din, the father of Faqir 'Azizu'd-Din lost his father during his infancy and was adopted by 'Abdullah Ansari, a well-known physician of Lahore, and when the boy had grown up he was also married in the same family. Hence the family of Faqir 'Azizu'd-Din became known as Ansari after the title of the family of his adoptive father. See also pp. 294—95 of "Chiefs of Note in the Panjab," Vol I.)

„ 24 „ 16 read سیوان for اسیران *

„ 27 „ 9, omit - after خرد *

„ 30 „ 7, read بجنس اداس for بختش نور افزا *

„ 41 „ 17, „ دیوان سنگه for دیوان سنگه *

„ 49 „ 4, „ بلاذمت for بلاذمت *

„ 53 „ 15, „ استعداد استعداداً از *

„ 55 „ 20, „ گردید before خود *

„ 56 „ 16, „ بطب for بطاب *

„ 59 „ 22, „ اشایشا for آسائشہ *

„ 61 „ 10, „ نشینند for نشستند *

„ 65 „ 10, „ نشر after نما *

„ 71 „ 7, „ حقیق for حق *

„ 71 „ 9, „ بتامی for به تمامی *

„ 72 „ 21, „ بزور for بزور *

„ 72 „ 23, „ بهوانی داس for بهوانی داس *

Page 73 line 15, read			* وابستگانش for وابستگانش
84	16,	”	* راء before تا
85	15,	”	* علمه for عمله
89	7,	”	* واگر نه for واگر نه
92	4,	”	* * این در for این در
92	19,	”	* * صوتے for صوتے
93	4,	”	* * فضائے for فضائے
93	11,	”	* * بہرہ for بہرہ
95	10,	”	* * بگو for بگو
102	2,	”	افگندہ after دوست میبرد ہرجا کہ خاطر خواہ اوست
102	15,	”	* * ہر ایک for ہر ایک
106	11,	”	* * موٹمن خان for موٹمن خان
106	15,	”	* * پرنواختند for پرنواختند
110	20,	”	* * مکاتبش for مکاتبش
111	15,	”	* * ضعفا for ضعفا
113	3,	”	* * بنوار for بنوار
113	17,	”	* * پرش for پرش
114	17,	”	* * در الحدثان for در الحدثان
118	7,		This stands for the fort of Attock on the banks of the Indus. Attak Banaras also occurs in Abul-fazl's <i>Akbarnama</i> . The fort of Attock was built by Akbar who gave “it the name of Attak-Banaras in contradistinction to that of Katak-Banaras, the chief fort at the other extremity of his empire.” P. 260. Gazetteer Rawalpindi District, 1893-4.

118	14,	read	* و الو for و الو
120	3,	”	* گہڑک سنگہ for گہڑک سنگہ
124	23,	”	* * مسموئے for مسموئے
126	19,	”	* * مکان for مکان
135	21,	”	* * مقرة for مقرة
136	7,	”	* * فرد for فرد
144	10,	”	* * ساعد for ساعد
149	6,	”	* * مقصر for مقصر
”	11,	”	* * مکرر for مکرر

- Page ,, line 28, read مستخلص for مستخلص *
- ,, 150 ,, 12, ,, مستظر for مستظر *
- ,, 155 ,, 17, ,, جلاله for جلاله *
- ,, ,, 22, is not clear to me.
- Page 156 line 6, read قد for قد *
- ,, ,, omit - after فر *
- ,, 162 line 18, read قیرمات for قیرمات *
- ,, 169 ,, 12, ,, نشت for نشست *
- ,, 179 ,, 7, omit بر after خطه *
- ,, 187 ,, 2, on the margin, read 1829 for 1830 A. D.
- ,, 190 ,, 2, ,, ,, 1830 for 1831 A. D.
- ,, 192 ,, 2, ,, ,, 1831 for 1832 A. D.
- ,, 197 ,, 23, read ساخته for ساخته *
- ,, 201 ,, 21, ,, مسئله for مسئله *
- ,, 202 ,, 9, ,, معمد for معمد *
- ,, ,, 11, omit ما after آنکه *
- ,, 204 ,, 22, read نظر for نظر *
- ,, 210 ,, 1, ,, مضمین for مضمین *
- ,, 213 ,, 22, omit the second چون *
- ,, 216 ,, 8, read درم for درم *
- ,, 218 ,, 3, ,, مور for مور *
- ,, ,, 4, ,, گرفتند for گرفتند *
- ,, ,, 19, ,, مروجہ حسانی for مروجہ جنبانی *
- ,, 224 ,, 13, ,, نمودند for نمودند *
- ,, 230 ,, 1, ,, افزده for افزده *
- ,, 235 ,, 3, ,, بلهوسان for بلهوسان *
- ,, 237 ,, 9, ,, وقت for وقت *
- ,, 238 ,, 16, ,, عقای for عقای *
- ,, 240 ,, 6, ,, بهود for بهود *
- ,, 249 ,, 1, ,, گاه را از آگاه راز *
- ,, 253 ,, 10, ,, نصرت for نصرت *
- ,, 226 ,, 2, ,, انی for انی *
- ,, 259 ,, 13, I suggest حقیقت دان for حقیقتان *
- ,, 260 ,, 10, read سمین for سمین *
- ,, 260 ,, 22, ,, بخش for بخش *

- „ 261 „ 7, read سونار for سونار *
 „ „ „ 15, „ نکرار for نکرار *
 „ „ „ 23, „ بروخت for درخت
 „ 262 „ 16, „ مسیحان for مفسیان
 „ 265 „ 7, نشء for نشاء would be a better reading.
 „ „ „ 8, read باتهام for باتهام *
 „ 266 „ 3, „ ذوقت for یافت *
 „ 269 „ 2, „ حجلء مشرق مستعد آراستگی
 „ 276 „ 8, „ سینه for سیه *
 „ 278 „ 7, „ ماند for مانند *
 „ „ „ 15, „ ناظورس for ناظورش *
 „ 280 „ 11, „ اختیار for اختیا *
 „ 282 „ 11, The words after زخارف are not clear.
 „ 283 „ 3, read عاطفت for عاطفت *
 „ 287 „ 17, „ الموفیق for الموفق *
 „ 290 „ 6, „ پرستی for پرستی *
 „ 291 „ 14, „ فرمودند for فرمودند *
 „ 293 „ 5, „ کدام for کدام *
 „ „ „ 16, the words اے بخيال تو are in fact the beginning of the long dedicatory poem which was obviously intended by the author to accompany the MS. of ظفر نامه at the time of its presentation to the Maharaja.
 „ 294 „ 23, read شداو for شداد *
 „ 295 „ 4, „ صفقت for صفقت *
 „ „ „ 10, „ نهانی for نهان *
 „ „ „ 13, the second hemistich is corrupt.
 „ 296 „ 8, read فرسود for فرسوده *
 „ 297 „ 2, „ برتوء for برتوب *
 „ „ „ 21, „ کام for گام *
 „ 298 „ 3, „ الاثام for الاثام *
 „ „ „ 12, „ سلک for سلک *
 „ „ „ 23, „ منیر for منبر *
 „ 299 „ 2, „ گست for گشت *
 „ 304 „ 9, the second hemistich is not clear.

صفحہ	نام	صفحہ	نام
...	نور الدین فقیر	۱۷، ۱۹، ۵۳، ۱۹۰	
۲۱۴، ۲۳۷، ۲۵۳ *			
...	نور احمد	۲۱۳ *	
...	نور جہان بیگم	۲۶ *	
...	نوفہال سنگھ کدور	۱۴۷، ۱۸۱، ۲۲۸	
...		۲۳۰، ۲۳۸، ۲۴۱	
...		۲۴۲، ۲۴۷، ۲۵۰	
...		تا ۲۵۷ *	
و			
...	واصل خان	۱۹، ۲۰ *	
...	وزیر خان	۲۲۵، ۲۲۸، ۲۹۰ *	
...	وزیر سنگھ	۹۸ *	
...	وندورہ صاحب	۱۵۲، ۱۵۳، ۱۶۳	
...		۱۶۶، ۱۶۹، ۱۷۱	
...		۱۷۲، ۱۷۹، ۱۸۰	
...		۱۸۹، ۱۹۵، ۱۹۶	
...		۲۴۲، ۲۵۰، ۲۵۱	
...		۲۵۴ *	
...	وید صاحب کپتان	۹۰، ۹۱، ۱۴۹	
...		۱۵۱، ۱۶۳، ۱۹۸	
...		۲۰۵، ۲۱۳، ۲۲۸	
...		۲۵۰ *	
ی			
...	یار محمد خان سردار	۷۵، ۷۹، ۸۶	
...		۱۵۵، ۱۶۳، ۱۶۹	
...		۱۷۲، ۱۷۵، ۱۷۶	
...		۱۸۰، ۱۸۸	
...	یحییٰ خان	۱۰۵، ۱۰۷ *	
...	یوسف علی خان	۱۳، ۳۴ *	

نام	صفحه	نام	صفحه
مظفر خان نواب ...	۴، ۲۲، ۹۴ تا ۹۶،	مظفر خان نواب ...	۴، ۲۲، ۹۴ تا ۹۶،
	۱۰۲، ۱۰۵، ۱۱۳،		۱۰۲، ۱۰۵، ۱۱۳،
	* ۱۱۵		* ۱۱۵
مظفر حسین مولوی	* ۱۴۰	مظفر حسین مولوی	* ۱۴۰
میر معین الماک ...	۲، ۱۱۲، ۲۱۸،	میر معین الماک ...	۲، ۱۱۲، ۲۱۸،
	* ۲۲۱		* ۲۲۱
معین الدین چشتی	* ۱۸۵	معین الدین چشتی	* ۱۸۵
ملا حسن	* ۱۹۶	ملا حسن	* ۱۹۶
ملا شاه	* ۲۲۰	ملا شاه	* ۲۲۰
ملا شکور	* ۱۹۸، ۱۹۶	ملا شکور	* ۱۹۸، ۱۹۶
ملکها سنگه سردار ...	* ۳۲	ملکها سنگه سردار ...	* ۳۲
ملتان سنگه کفور ...	* ۱۳۳	ملتان سنگه کفور ...	* ۱۳۳
منسا رام	* ۷۹، ۱۹۹	منسا رام	* ۷۹، ۱۹۹
موتی رام	* ۱۱۶، ۱۸	موتی رام	* ۱۱۶، ۱۸
موتی رام دیوان ...	۸۵ تا ۸۸، ۹۹،	موتی رام دیوان ...	۸۵ تا ۸۸، ۹۹،
	۱۰۴، ۱۱۶، ۱۳۲،		۱۰۴، ۱۱۶، ۱۳۲،
	۱۳۹، ۱۴۱، ۱۴۹،		۱۳۹، ۱۴۱، ۱۴۹،
	* ۱۶۲ تا ۱۶۳		* ۱۶۲ تا ۱۶۳
موران طوائف ...	* ۲۲، ۲۳	موران طوائف ...	* ۲۲، ۲۳
مور کرافت	* ۱۷۹	مور کرافت	* ۱۷۹
مولی داد خان ...	* ۲۴۷	مولی داد خان ...	* ۲۴۷
موهر سنگه لمان ...	* ۴۴	موهر سنگه لمان ...	* ۴۴
مهال سنگه سردار ...	* ۶	مهال سنگه سردار ...	* ۶
مہتاب کور	* ۵۶، ۴۰	مہتاب کور	* ۵۶، ۴۰
میان سنگه کرنیل ...	* ۲۲۶	میان سنگه کرنیل ...	* ۲۲۶
میان سنگه کمیدان	* ۱۵۳، ۴۱	میان سنگه کمیدان	* ۱۵۳، ۴۱
میان موتا	* ۱۰۴	میان موتا	* ۱۰۴
میان میر	* ۲۱۹، ۲۲۰	میان میر	* ۲۱۹، ۲۲۰
میر احمد خایفه ..	۱۷۳ تا ۱۷۹، ۱۸۰،	میر احمد خایفه ..	۱۷۳ تا ۱۷۹، ۱۸۰،
	* ۱۹۲		* ۱۹۲
ن		ن	
نادر شاه	۲، ۳، ۷۱، ۷۶،	نادر شاه	۲، ۳، ۷۱، ۷۶،
	۱۰۶، ۱۰۷، ۱۱۱،		۱۰۶، ۱۰۷، ۱۱۱،
	* ۲۸۹، ۲۱۱		* ۲۸۹، ۲۱۱
نظام الدین خواجہ	* ۱۷۴	نظام الدین خواجہ	* ۱۷۴
نظام الدین قاضی ...	* ۱۷	نظام الدین قاضی ...	* ۱۷
نظام الدین خان		نظام الدین خان	
قصوریہ	۳، ۱۱، ۱۹، ۲۰،	قصوریہ	۳، ۱۱، ۱۹، ۲۰،
	* ۴۰		* ۴۰
نظامی	* ۳۰۳، ۳۰۲	نظامی	* ۳۰۳، ۳۰۲
نکین (داتار کور)	* ۱۸	نکین (داتار کور)	* ۱۸
نند سنگه پنڈی والہ	* ۱۳۹، ۱۴۱،	نند سنگه پنڈی والہ	* ۱۳۹، ۱۴۱،
نودھ سنگه	* ۳۲	نودھ سنگه	* ۳۲
نہال سنگه سردار ...	* ۲۵۰	نہال سنگه سردار ...	* ۲۵۰
نہال سنگه اتاری والہ	* ۱۱۷، ۱۰۷، ۳۲،	نہال سنگه اتاری والہ	* ۱۱۷، ۱۰۷، ۳۲،
نار سنگه چمپاری والہ	* ۳۳	نار سنگه چمپاری والہ	* ۳۳
نانک چند	۴۸، ۹۹، ۱۳۵	نانک چند	۴۸، ۹۹، ۱۳۵
	۱۳۹، ۱۴۱، ۱۵۳،		۱۳۹، ۱۴۱، ۱۵۳،
	* ۱۶۳		* ۱۶۳
نانک چند چوپڑہ	* ۰۰۸	نانک چند چوپڑہ	* ۰۰۸
نانک گورو ...	۷، ۱۴، ۰۷، ۱۶۰،	نانک گورو ...	۷، ۱۴، ۰۷، ۱۶۰،
	* ۲۳۹، ۲۴۶ تا ۲۴۹		* ۲۳۹، ۲۴۶ تا ۲۴۹
ندھان پنڈت ...	* ۱۹۵	ندھان پنڈت ...	* ۱۹۵
ندھان سنگه کھنہ ...	* ۶۲	ندھان سنگه کھنہ ...	* ۶۲
ندھان سنگه	* ۱۲	ندھان سنگه	* ۱۲

نام	صفحه
لیلی (اسپ) ... ۱۸۷ تا ۱۸۹ *	
م	
مالکم صاحب ... ۳۶، ۳۷ *	
مت سنگه بهزادیه ... ۸۴، ۸۵ *	
متیکلف صاحب ... ۱۰۴، ۱۰۵، ۱۰۶ *	
محراب خان میر ... ۲۰۴ *	
محفوظ عالی ... ۱۳۶ *	
محکم الدین ... ۸ *	
محکم چند دیوان .. ۱۲، ۱۳، ۱۴ تا ۱۶، ۱۷	
۵۰ تا ۵۸، ۶۱	
۶۹، ۷۰ تا ۷۲	
۷۹ تا ۸۵، ۱۶۱ *	
محمد افروز لاهوری ... ۱۰۶ *	
محمد آمین ... ۱۰۶	
محمد خان سلطان ... ۷۵، ۷۶، ۹۴ تا ۹۶	
۹۶، ۲۴۱ *	
محمدخان گلدهی ... ۱۳۹، ۹۶ *	
محمد خان نواب	
منکیره ... ۹۶، ۸۸، ۱۴۷، ۱۴۸ *	
محمد ذکریا خان .. ۱۰۵، ۱۰۶ *	
محمد شاه بادشاه .. ۷۱، ۱۰۵ تا ۱۱۲ *	
محمد عظیم خان ... ۷۳، ۸۰ تا ۸۷، ۱۲۰ *	
محمد محسن	
مولوی ... ۲۰۶ *	
محمد مهدی ... ۱۸۷ *	
محمود شاه ... ۵۵ تا ۵۹، ۷۰ تا ۷۲ *	

نام	صفحه
گنڈا سنگه صافی ... ۴۲ *	
گنڈا سنگه مل ... ۱۳۴ *	
گنڈا رام دیوان ... ۷۸، ۹۲، ۹۳، ۹۹، ۱۳۴، ۱۷۰ *	
گوبند سنگه گورو ... ۲، ۱۴، ۱۷، ۱۱۵، ۲۴۷، ۲۴۹، ۲۴۰ *	
گوجر سنگه بهنگی ... ۳۳ *	
گوجر سنگه سردار ... ۳، ۴، ۲۴۷ *	
گور بخش سنگه ... ۴۱، ۴۹ *	
گودر مل دیوان ... ۷۱، ۸۸ *	
گویال سنگه منوماجه ... ۴۲ *	
گوردت سنگه ... ۴۱ *	
گورمک سنگه کمیدان ... ۱۵۳، ۱۷۶ *	
گورمک سنگه گیانی ... ۲۱۹، ۲۲۲ *	
گهاو خان ... ۲۴۳ *	
ل	
لاقت بهادر ... ۱۹۲، ۲۰۴ تا ۲۱۳، ۲۵۱، ۲۵۰، ۲۲۱	
۲۵۴، ۲۵۵، ۲۷۰	
۲۸۹ *	
لعل سنگه کیتیل والہ ... ۴۷، ۴۱، ۴۲ *	
لعل سنگه مصر ... ۲۴۵ *	
لونی اختر ... ۷۸، ۵۰ *	
لہنا سنگه مجیٹھیہ ... ۳۳، ۲۱۴، ۲۴۱ *	
لہنا سنگه بهنگی ... ۳ *	
لیک صاحب جرنیل ... ۳۴ تا ۳۸، ۱۱۸، ۱۲۲ *	
لکھپت راے دیوان ... ۴۰۰ *	
لکھی شاہ ... ۱۳۹ *	

نام	صفحه	نام	صفحه
شیر سنگه کفور ...	۴۰، ۷۷، ۱۳۴	عبدالکئی مولوی	۱۷۵، ۱۹۳ *
...	۱۳۷، ۱۴۸، ۱۴۹	عزیزالدین فقیر ...	۱۸، ۸۴، ۸۸، ۱۴۹
...	۱۵۳، ۱۵۴، ۱۶۸	...	۱۶۱، ۱۷۲، ۱۹۰
...	۱۷۱ تا ۱۸۰	...	۲۰۵، ۲۰۶، ۲۲۷
...	۱۸۵، ۱۸۸، ۱۹۲	...	۲۳۵، ۲۳۶، ۲۴۹
...	۱۹۴، ۲۱۹، ۲۲۱	...	۲۸۱ *
...	۲۲۴، ۲۲۷، ۲۲۹	عزت الله خان میر	۱۷۹ *
...	۲۳۴ *	عطا محمد خان ...	۴۷، ۵۹، ۷۲، ۷۵
شیر محمد خان		...	۱۱۹ *
نواب	...	عطر سنگه نه پرنه ...	۱۵۲ تا ۱۵۷ *
شیر علی دیوان ...	۴۸، ۱۶۷، ۱۶۸ *	عطر سنگه دهاری	۳۲، ۵۵ *
ص		عطر سنگه کالیانواله	۱۹۳ *
صادق خان داؤد پوتره	۱۷۳، ۱۳۵ *	عظیم خان	۱۲۲، ۱۵۴، ۱۵۵
صاحب سنگه ...	۴۳ *	علاول خان	۲۲۱ *
صاحب سنگه بیدی	۱۹، ۱۱۹، ۱۶۵ *	عنایت شاه حکیم	۲۴۶ *
صاحب سنگه گجراتی	۱۸، ۱۹، ۵۴ *	غ	
ص		غازی الدین حیدر ...	۱۵۹ *
ضیا الحق چشتی ...	۱۰۶، ۱۲۳ *	غلام حسین چشتی	۱۸۵ *
ع		غلام غوث	۱۶۸ *
عبداللہ شیخ ...	۳۱ *	غلام محی الدین شیخ	۱۵۵، ۱۷۶، ۲۲۵
عباس خان خطک	۱۶۸ *	تا	۲۲۷ *
عبدالغفار خان	۲۸۸، ۲۹۹ *	غوثی خان	۳۱، ۴۶، ۷۹، ۱۰۰
عبدالرزاق شاه	۶۱ *	...	۱۶۷ *
عبدالکریم مرزا	۲۲۷، ۲۸۸ *	ف	
عبدالمجید خان	۱۱۵ *	فتح چند کتوج	۱۸۵ *
عبدالصمد خان	۴، ۹۴، ۱۰۵ تا	فتح خان بارک زئی	۷۲ *
نواب	۱۰۸، ۱۲۶، ۱۵۸ *	فتح خان وزیر	۵۵، ۵۸، ۷۰ تا ۷۹
		...	۸۵ تا ۸۹، ۹۷
		...	۱۱۸ *

نام	صفحه	نام	صفحه
زاهد خان ابدالی ۱۰۵ تا ۱۰۸، ۱۱۱		سوهن لعل منشی ۵ *	
۱۱۲، ۱۱۷ *		سینا سنگه ... ۱۳۴ *	
زبردست خان ... ۱۳۲ *		سید احمد (دیکچو میتر احمد) *	
س		ش	
سادھو سنگه ... ۱۱۵ *		شادی خان ... ۷۳، ۸۹، ۹۰، ۹۱ *	
سانوں مل دیوال ۱۳۴، ۲۴۷ *		شام سنگه بہنداری ۸۶، ۱۳۴، ۲۴۷، ۲۵۱، ۲۶۵، ۲۶۹ *	
سجان رائے ... ۹۹، ۱۰۲، ۱۹۵ *		شام سنگه پشاوری ۱۳۴ *	
سدا سکھہ پنڈت ... ۱۹۵ *		شام سنگه نہنگ .. ۱۹۳ *	
سدا کور ... ۸۰، ۱۱۷، ۱۴۰، ۱۶۱، ۱۶۶ *		شاه روس ... ۱۹۶، ۱۹۷ *	
سرفراز خان ... ۹۵، ۱۱۶، ۱۱۷ *		شاه طہران ... ۱۹۷ *	
سلطان محمود ... ۱۲۶، ۱۶۷، ۱۷۳، ۱۸۰ *		شاهنواز خان ... ۱۰۰، ۱۲۹ *	
سرور خان ... ۴ *		شاه زمان ... ۵۵، ۵۸، ۵۹ *	
سراج الدین خان ... ۱۰۷ *		شاه شجاع الملک ... ۷۰، ۵۵ تا ۵۹، ۷۲ تا ۷۳، ۸۹، ۹۱، ۹۲، ۱۲۰، ۱۹۲، ۱۹۶، ۱۹۹ *	
سردار احمد ... ۲۴۳ *		شجاع خان ... ۱۱۲، ۱۱۳ *	
سرکار کمپنی ... ۲۷، ۱۵۱، ۲۰۴، ۲۰۵ *		شیو پرشاد ... ۱۲۶ *	
سعدی شینگ ... ۳۰۲، ۳۰۳ *		شہنشاہ انگلستان ... ۱۹۶، ۲۰۵، ۲۱۱، ۲۵۱ *	
سکھ دیال مصر ... ۱۶۶، ۱۷۳ *		شہنواز خان ... ۹۶، ۱۰۶ تا ۱۱۵، ۱۱۱، ۱۳۷، ۱۴۹، ۱۵۰، ۱۸۰، ۲۴۷ *	
سکھ دیال دیوان ... ۸۰، ۱۱۷، ۱۴۰، ۱۶۶، ۱۶۱ *		شینخ احمد حکیم ... ۱۴۷ *	
سکھراج مصر ... ۲۴۷ *		شیر دل خان ... ۷۰، ۷۱ *	
سوچیت سنگه ... ۱۵۲، ۱۵۸، ۱۷۳ *			
سنت رام ... ۱۶۹ *			
سنسار چند راجہ ... ۵۱ تا ۵۳، ۶۹، ۱۶۱، ۱۶۵، ۱۸۴، ۱۸۵ *			

صفحہ	نام	صفحہ	نام
د		د	
راجہ چنبیال ... ۸۹، ۹۸ *		داتار کور نکین ... ۱۸ *	
راما فند ساهوکار ... ۱۵۹ *		داتا گنج بخش ... ۹۰ *	
رامجی مل ... ۱۵۳ *		دل سنگہ ... ۹۱ *	
رامداس ... ۲۸۸ *		دیسا سنگہ مچیٹھیہ ۱۱۸، ۸۶، ۵۳، ۳۱ *	
رام داس گورو ... ۲۲۶، ۲۲۱، ۲۲۰ *		دھونکل سنگہ ... ۵۶ *	
۲۳۹، ۲۴۰، ۲۴۶ *		دیوان چند مصر	
۲۸، ۲۹، ۸۶، ۹۱، ۹۷،	رام دیال دیوان ...	ظفر جنگ ... ۱۰۰، ۱۰۴، ۱۱۴،	
۹۹، ۱۰۱، ۱۰۳،		۱۱۶، ۱۲۰، ۱۲۶،	
۱۲۰، ۱۲۹، ۱۳۲،		۱۲۹، ۱۳۸، ۱۴۷،	
۱۷۶، ۱۳۸ تا *		۱۴۶، ۱۵۴، ۱۵۱ تا *	
۲۳۹ ...	رام رے	دیوان سنگہ بھنداری ۴۱ *	
۱۸، ۷۰، ۸۳، ۸۵،	رام سنگہ بھیا ...	دیوان سنگہ رامگریہ ۹۸، ۹۹ *	
۹۷، ۱۲۰، ۲۲۸،		دیوی داس دیوان ۱۷۶، ۴۸، ۴۹ *	
۲۸۱ *		دیوی دیال ... ۲۴۶ *	
رام سنگہ سردار		دینا نات دیوان	
[رامعلل بھیا] ... ۱۰۳، ۲۴۸، ۲۵۰ *		والد ماجدم ... ۹۲، ۹۳، ۱۵۵،	
۱۷۶ ...	رائے سنگہ	۲۲۵، ۱۶۹، ۱۵۸،	
۱۹۲، ۲۲۴ *	رتن سنگہ گرجاگھریہ	۲۲۷، ۲۴۶، ۲۷۱ *	
۱۲۹، ۱۳۰ *	رحیم اللہ خان راجہ	دھیان سنگہ راجہ	
۲۰۰ ...	رستم خان میر	کلان ... ۱۰۴، ۱۴۱، ۱۵۲،	
۹۲ ...	ولیا رام مصر	۱۶۱، ۱۷۳، ۱۷۴،	
۱۸۴، ۱۰۴ *	رنجیت دیو راجہ	۱۷۷، ۱۸۴، ۱۸۵،	
۱۵۱، ۱۳۶، ۷،	رنجیت سنگہ مہاراج	۱۹۵، ۲۰۸، ۲۱۴،	
۲۴۸، ۲۳۲، ۱۹۸		۲۲۳، ۲۲۷، ۲۴۷،	
۳۰۸، ۲۸۷ *		۲۵۴، ۲۵۳ *	
رنجیت سنگہ زمیندار ۴۲ *		د	
۸۲ ...	روح اللہ	ڈیڈو راجپوت ... ۱۴۱ *	
۱۳ ...	روشن خان		

صفحہ	نام	صفحہ	نام
جیگوپال منشی * ۲۲۷		تبیخ بہادر گورو ... ۲۴۰، ۲۴۹ *	
جیمیل سنگہ کنبیا ۲۳، ۴۳، ۴۵، ۴۰		تیمور شاہ ... ۵۸، ۷۱، ۱۱۳ *	
۴۷، ۱۴۳ *			
۳ ... *	چٹت سنگہ	ج	
۸۳، ۸۲ ... *	جیون مل	جبار خان باریک زئی ۱۲۰، ۱۳۰، ۱۳۱،	
۱۵۹ ... *	جیون رام	۲۴۳، ۲۸۸، ۲۸۹ *	
چ		جسا سنگہ ... ۴۷ *	
۹۸، ۳۳، ۴۴ ... *	چیت سنگہ	جسا سنگہ دلو ... ۳۳ *	
۴۴ ... *	چیت سنگہ	جسا سنگہ رام گہڑیہ ۱۱ *	
۳۳ ... *	چیت سنگہ	جسا مل (مصر) ... ۲۴۵ *	
		جسونت سنگہ راجہ	
		نابیہ ... ۳۹، ۴۱، ۵۵ *	
		جسونت رائ ہولکر ۳۴، ۳۶ *	
ح		جگت سنگہ اتاریوالہ ۱۴۱ *	
۲۰، ۱۹ ... *	حاجی خان	جوالا سنگہ بہرائیہ ۸۴ *	
۲۴۷ ... *	حاکم رائ دیوان	جوالا سنگہ پیدھانیہ ۱۹۳، ۲۵۳ *	
۱۱۹، ۹۴، ۸۴، ۳۱ ... *	حکما سنگہ چمنی	جواہر مل ... ۱۵۳، ۱۳۲ *	
۱۰۶، ۱۰۵ ... *	حیات اللہ خان	جواہر مل پشاوروی ۱۸۱ *	
خ		جواہر سنگہ ... ۱۶۸ *	
خدا بخش حکیم ۲۴۶ *		جودھ سنگہ —	
خدا یار خان عباسی ۱۰۶ *		سورڈیان والا ... ۳۲ *	
خشوقت رائے ... ۵۰ *		جودھ سنگہ کلسیہ ۴۱، ۴۲، ۱۱۴، ۱۱۷	
خواجہ اسحق خان ۱۱۱ *		جودھ سنگہ	
خوشابی مل ... ۵۵ *		وزیر آبادیہ ... ۱۳، ۵۴، ۵۶، ۹۸،	
خوشحال سنگہ ۵۱، ۵۶، ۱۰۳		۹۹ *	
۱۷۳، ۱۶۵، ۱۳۵		جودھ سنگہ راجہ ... ۸۸ *	
۲۱۹، ۲۱۴، ۲۰۸		جہان داد خان ... ۴، ۵۹، ۷۲، ۷۳	
۲۴۷، ۲۲۴، ۲۲۲		۱۱۹، ۱۲۰ *	
۲۵۴، ۲۵۱، ۲۴۹ *		جہانگیر بادشاہ ... ۲۶، ۵۳، ۸۱، ۱۶۵ *	
		جے سنگہ کنبیا ... ۲۷ *	

صفحه	نام
* ۲۲۱	بکاری خان نواب
* ۹۱، ۹۹ ...	بجو
۷۲، ۴۰، ۴۷، ۴۶	بخوانی داس دیوان
۱۰۱، ۹۹، ۸۶	
۱۰۳، ۱۰۴، ۱۰۱	
۱۲۶، ۱۳۳، ۱۴۱	
* ۱۸۵، ۲۴۶	

* ۹۹ ...	بهوتفت
* ۴۱ ...	بهگوان سنگه
* ۱۶۲	بهیمان سنگه کمیدان
* ۵۴	بگمیل سنگه (زوجه)
* ۱۳۵، ۱۳۴	بی بی چاند کور
* ۱۳۲، ۱۲۱ ...	بیردر پندت
* ۱۸۵، ۹۸، ۹۷، ۸۸ ...	بیر سنگه راجه
۲۵۴، ۲۲۸، ۱۲۹ ...	بیای رام (مصر)
* ۲۹۱، ۲۸۸	

ب

* ۱۶۷، ۱۵۱، ۱۳۳ ...	پائنده خان
* ۱۹۲	پرتاب سنگه اتارنواله
* ۷۵، ۴ ...	پرند خان
* ۱۹۴، ۱۵۴، ۹۵، ۸۵ ...	پمولا سنگه نهنگ
* ۲۴۱	پیر محمد خان

ت

* ۴۲	تارا سنگه راهوں واله
* ۲۲۹	تارا چند - دیوان
* ۱۷۹، ۴۰ ...	تارا سنگه کنور
* ۵۶	تیج سنگه سردار

صفحه	نام
* ۲۴۹ ...	انگد گورو
* ۲۰	آتم سنگه مچیتیه
* ۲۲۶، ۲۲۰	اورنگ زینب بادشاه
* ۲۴۲، ۱۹۰ ...	ادی طویله
* ۹۸	ایشوری سین راجه

ب

* ۴۷، ۳۶ ...	باج سنگه بابو
* ۱۶۰ ...	بابا سنگت جی
* ۹۳، ۳۶ ...	بخت مل
* ۲۹۰، ۲۸۹ ...	بونفس بهادر
	بدده سنگه
* ۱۸۹، ۱۷۳، ۱۴۹ ...	سندهانوالیه
* ۱۸۶ ...	بدری ناتیه
* ۱۲۶ ...	بساون شیخ
* ۲۲۲، ۲۱۹ ...	بساکه سنگه
* ۱۵۲ ...	بشمیر ناتیه
* ۴۸، ۴۴ ...	بشن سنگه کلال
	بکرم سین راجه کلو
* ۹۸، ۸۶، ۹۹ ...	واله
* ۱۳۹ ...	بایو سنگه
* ۵۸ ...	بهادر سنگه
	بهاگ سنگه اهلو
* ۵۸، ۵۷، ۳۳ ...	والیه
* ۵۰، ۴۷، ۳۹ ...	بهاگ سنگه راجه
* ۲۳ ...	بهاگ سنگه بگه
	بهاگ سنگه
* ۳۲ ...	مرالینواله
* ۱۹ ...	بهتی

INDEX.

نام	صفحه	نام	صفحه
الف		ابوالفضل ... ۲۱۶ *	
اتیمول چوپڑہ ... ۲۲۲، ۲۲۳ *		اتاری والہ ... ۱۴۷، ۱۷۳ *	
اجودھیا پرشاد دیوان ... ۱۷۰، ۲۱۴ *		آجا سنگہ ... ۱۴۹ *	
احمد شاہ ابدالی ... ۲، ۷۱، ۹۰، ۹۱، ۱۱۱، ۱۱۲، ۱۱۳، ۳۰۰ *		احمد بخش چشتی ... ۱۰۴، ۱۰۶، ۱۲۳، ۱۸۶ *	
اربیل سنگہ ... ۱۵۲، ۱۵۷ *		ارجن سنگہ ... ۲۴۰، ۲۴۹ *	
آسانڈ ... ۱۸۱ *		اسد خان باوچ ... ۱۵۸، ۱۵۹، ۱۶۰ *	
اسد خان مولوی ... ۱۹۳ *		اعظم خان ... ۱۰۹ *	
اعظم مرزا ... ۲۸۷ تا ۲۹۱ *		اغز خان ... ۸۲، ۸۳، ۹۱، ۱۰۷، ۱۲۹، ۱۳۰، ۱۴۱ *	
اتلیدس ... ۱۲۵، ۱۴۷ *		اکبر بادشاہ ... ۲۶، ۱۴۰، ۲۴۶، ۲۹۱ *	
اکرم بیگ مرزا ... ۲۸۸ تا ۲۹۳ *		الانچی گر گوسائیں ... ۹۸ *	
الہی بخش ... ۲۹۰، ۲۹۱، ۲۹۲، ۲۹۳ *			
الہی بخش میاں			
کمیدان * ... ۲۶، ۸۶، ۱۰۲، ۱۰۴، ۱۲۰، ۱۲۶، ۱۳۴، ۱۳۵، ۱۳۷ *			
الارڈ ... ۱۵۲، ۱۵۳، ۱۶۶، ۱۷۱، ۱۷۲، ۱۷۳، ۱۷۹، ۱۸۰، ۲۲۲، ۲۴۴، ۲۵۱ *			
امام الدین حکیم ... ۱۸۱، ۱۸۲ *			
امام بخش ... ۱۷ *			
امر سنگہ (اہلوالیہ) ... ۲۵۰ *			
امر سنگہ تہاپہ ... ۴۴، ۵۲ *			
امر سنگہ مچیٹیہ ... ۸۶، ۸۷، ۱۵۱ *			
امرناتھ اکبری (راقم السطور) ... ۳۶، ۵، ۱۱۵، ۱۵۵، ۱۷۴، ۱۷۶، ۱۸۵، ۱۹۱، ۱۹۵، ۲۱۳، ۲۲۱، ۲۳۱، ۲۷۱ *			
امید سنگہ راجہ ... ۹۷ *			
امیر سنگہ منالیہ ... ۱۱۷، ۱۳۴، ۱۴۲، ۱۵۸، ۱۵۳ *			
انفت رام ہندوستانی			
آنند رام مختص			
باشی ... ۱۰۷ *			
آنند سنگہ وکیل ... ۵۰، ۹۰، ۱۱۸، ۱۲۲، ۱۷۲ *			
انوردہ چند ... ۵۳، ۱۶۱، ۱۶۵، ۱۷۴، ۱۸۵ *			

گردش افلاک بدواری اوست
 رتبه ازو چرخ برین یافته
 تیغ زن و صفدر و فیروز جنگ
 عنصر و اجرام باضداد اوست
 مظهر اسرار خداوند پاک
 کشور دل کرده مسخر بعبود
 گره کشائے دل پژمردگان
 موهم هر زخم بدلتنگی
 چتر بیسایه او سایه دار
 مروه طائوسی او دلفریب
 ابلق ایام بدو گشته رام
 اختر و ماهتاب بشب گردیش
 چرخ برین کمال درگاه او
 غنچه دل گشته ازو خفده زن
 نور قمر پرتو انوار اوست
 جاسوه ازو نطع زمین یافته
 شاهجهان راجه رنجیت سنگه
 معدلت و جود ز ایجاد اوست
 مورد انوار خداوند پاک
 طایر اقبال ازو در صعود
 تازة کن خاطر افسردگان
 با همه دل بسته بوارستگی
 بلکه سرش سایه شهریار
 بلکه سراپا شده پر فر و زیب
 شهبواره که قضایش لجام
 زال تهمتن شده از مردیش
 دم بگلو مانده ز تیغش عدو
 قامت او سرو - رخ او سمن

ختم شد

خامه چو نیسان شده گوهر فشان
 گشت روانم صدف بحر و کان
 کلک برگردش چو فلک چرخ زن
 شعله دل در فلک آتش فغن
 دل شده خون و شده شنجر ف
 گشت سویدا نقط آن حرف
 اشک مسلسل شده شیرازه اش
 غنچه دلهاست گل تازه اش
 گشت سر نامه او مد آن
 هر طرفش معنی زیبا بود
 همچو آرم صفحه او جلوه گاه
 هر طرفش معنی زیبا بود
 هر گل او دیده بر افروز جان
 اکبریا! طول سخن تا کجا
 در صفت پادشاه دلنواز
 هر چه ضروریست بدان شغل ساز
 ای قام! اکفون بادب پا گذار
 نیست مقایسه که شوی خیره وار
 دار نگویند فرق براه نیاز
 طبع شرر ریز تو اندر کمین
 کسوتی عقل و خیال دراز
 نیست مکانه که درازی کنی
 پاه تو چوبین و رخت آتشین
 بر سر مقصود گذر کن بهوش
 شاه جهاندار فلک اقتدار
 پادشاه زیب ده گن فکان
 داد ده خلق بلطف تمام
 تاجور کشور پنجاب و سند
 شمع خورشید ازو فیء
 قافله سالار شهنان زمن
 نقش نگین فیض ازو یافته
 نور ده جبه اجلال بخت
 نام ازو یافته نقش تمام
 گشت روانم صدف بحر و کان
 شعله دل در فلک آتش فغن
 گشت سویدا نقط آن حرف
 غنچه دلهاست گل تازه اش
 گشت سر نامه او مد آن
 هر طرفش معنی زیبا بود
 همچو آرم صفحه او جلوه گاه
 هر طرفش معنی زیبا بود
 هر گل او دیده بر افروز جان
 اکبریا! طول سخن تا کجا
 در صفت پادشاه دلنواز
 هر چه ضروریست بدان شغل ساز
 ای قام! اکفون بادب پا گذار
 نیست مقایسه که شوی خیره وار
 دار نگویند فرق براه نیاز
 طبع شرر ریز تو اندر کمین
 کسوتی عقل و خیال دراز
 نیست مکانه که درازی کنی
 پاه تو چوبین و رخت آتشین
 بر سر مقصود گذر کن بهوش
 شاه جهاندار فلک اقتدار
 پادشاه زیب ده گن فکان
 داد ده خلق بلطف تمام
 تاجور کشور پنجاب و سند
 شمع خورشید ازو فیء
 قافله سالار شهنان زمن
 نقش نگین فیض ازو یافته
 نور ده جبه اجلال بخت
 نام ازو یافته نقش تمام
 سکه ازو یافته اجراء عام

دل بخیالات و سخن بندى است خاطر رنگین بچمن بندى است
 میکنم آغ-از ظفر نماسه را گردش افلاک دهم خامه را
 گاه بدرجات سماوى روم گاه بدرکات اراضى روم
 گه بپاده نغمه سرائى کنم گه بصفا زنگ زدائى کنم
 میدهد کنم نکته بدام خيال میرم از خویش چو چشم غزال
 بلام - و نغمه سرا میشوم گلبنم - و باد صبا میشوم
 شعله نشان کلک ز بال قلم بال سمندر شده بال قلم
 موه قلم مانده بنقش و نگار همچو سپند است دلم ببقرار
 نام کبوترک سنگه ظفرمند را صاحب اقبال و هذرمند را
 گوهر اکلیل نمایم بیان اختر اقبال تو پورش بدان
 گشته بمضمون فعال دلم شد بخیالات حلال دلم
 بس کنم - و مهر زخم بر دهان حال شهنشاه نمایم بیان
 طبع بجوش است و دام پرخروش طبع خروشنده و خاطر بجرش
 طبع برفتار نیایش گری خامه خرامنده چو کبک درى
 اکبری از دل ندهی راز خویش به که فراموش کنی ساز خویش
 طبع سخن دان و دل نکته ریز بحر دل از موج سخن موج خیز
 زمزمه زن باش بگفتار دل جلوه ده از پرتو اسرار دل
 نغمه زن از پرده حالات فتح ساز بیان راز مقالات فتح
 خامه چو پرکار بگردد سرى طبع ز هر نکته پئے دلبرى
 جوش دلم نیست ز سیماب کم سوز جگر سینه گداز دلم
 نبض قلم چون رگ ابر بهار شوق بدل گرم تر از روزگار

«باز شو ای اکبری! از گفتگو
نوحه زن خاطر افکار باش
لب ز فغان بند - و مشو نوحه زن
نور یقین جلوه دادار بین
باش بدل در غم جانان فدا
دست ز دامان تعلق رها

جلوه اسرار خداوند پیاک
قدرت او نور یقین را فروغ
هر چه ز امکان حقیقت بود
گرمتر از شعله سخن کن بیان...
مویه شور نکته بار یک گو
طبع چو بسمل بطپیدن گرفت
آه برآمد ز دل سوزناک
آتش غم شورش خاطر فرود
مرهم ناسور دلم شد سخن
جوش محبت بدلم گرم خیز
خامه شکستم به نگار سخن
شورش من گشت نمک ریز دل
دل بطپش مانده و جان شعاع زن
مرغ دلم شهپر اوج خیال
برگ زبانه شور آلود عشق
شوق ازل مانده بدمسازیم
خامه بود رگ زن شوق دلم

پرتو افزا ز سمک تا سماک
جلوه او پرتو دین را فروغ
نور ده قدرت قدرت بود
جلوه او نور الوهیت است...
نور شو و فرقت تاریک گو
اشک روان گشت و دودین گرفت
دامن جان پاره شد و چاک چاک
خار الم ریش بیاطن نمود
دل بطپش - آتش دل شعله زن
پنبه بناسور دلم شعله ریز
تا شده ام لایق کار سخن
سوزش من شعله بر انگیز دل
آتش دل در قلم آتش فگی
نغمه زن از پرده هر قیل و قال
زخم دلم شد نمک آلود عشق
عشق ایست گشته بهم سازیم
طبع بود نشتر ذوق دلم

من شده بیهوش ازین گفتگو
 شب بمن آن روز - که گشته عیان
 عقل بیاید - که عجب چیست این
 صافی دل جلو آینه اش
 "گر بتو این راز عیان کرده است
 ذره که؟ و جلو خورشید که؟
 هست صفا منزلت پایه اش
 توجه شدی گم ز ره فهم و هوش
 گر بتو تلقین ازل ساختند
 محض بیک امر ترا داده اند
 تو بکنی جمله رقم حال شاه
 و ز تو پذیرد همه آئین او
 از تو سخن چون بفروزد چو ماه
 خورد بود عمر تو گرچه بے
 این همه از تست و رساهای تست
 پانزده سالی نه نگار چنین
 دست مریز و بسخن یار باش
 چون بتو گفته است خدیو جهان
 من شده رخصت ز شه داد ده
 آمدم از خویش - و بهوش آمدم
 نعره زنان دل بخیالات شوق
 کلک روان گشته نگون سر از آن
 یاری طبع است بداد سخن
 شاهد هر حرف بصید خیال

دل شد از خویش که این رمز گو
 کرده حسان شاه بے درس بیان
 شاه که..... کیست این
 مخزن اسرار صفا سینه اش
 در تو بے رمز نهان کرده است
 قطره چه؟ و ابر گهر بار چه؟
 چرخ برین است کمین سایه اش
 عقل مرا نام! بمن دار گوش!
 دار به نواز علم سر افراختند
 در تو بے سر صفا داده اند
 در قام آری همه احوال شاه
 هم بنویسی توره دین او
 طبع چنین باشد و آن داد شاه
 لیک چنین کار نیارد کس
 منزلت اوج سخن جائے تست
 این همه از دست تو آید چنین
 گرم تر از شعله بگفتار باش
 این همه آنست - که کردم بیان
 طبع ز شه در دل من یاد ده
 و ز سخن شاه بجوش آمدم
 درد بمن گشته مفالات شوق
 حفظ ادب داشت ز شاهجهان
 کلک فروشد بسواد سخن
 نکته بنود از پے عین الکمال

ناگه ز درگاه خدیو بلند
 آمد سرهنگ که: «بردار گام
 شاهجهان چون بتویاد آور است
 برزده دامن پئے پابوس شاه
 از در اول چو گزینم به پیش
 بر سر هر گام نهادم جبیین
 هر طوفش مظهر انوار بود
 چون بگذشتم ز در دویمین
 چرخ ازو بود کمی پایۀ
 چون شدم از سویم و چارم فراز
 باغ حضوری - که بود دل فزا
 بود ز شه زیب و طراوت پذیر
 سایه حق دیدم و نوری شدم
 منظر اعطاف مرا ساختند
 چون ز سخندانی من شد سخن
 «کائے تو! به سر آمده بس دلفریب
 آنچه عیان شد - به تو سر نهان
 بر تو فضیلت ز هفتمندیست
 فضل به هر یک ز کجا داده اند
 سال نود و سه چو رقم کرده
 نشر ز تاریخ - که کردی رقم
 خسرو و سعدی و نظامی ترا
 طیبۀ ارواح همه شاعران
 دادستان دل هر دردمند
 شو سوئے درگاه فلک احتشام
 منزلت از چرخ برین برتر است
 گام زن شوق دلم شد براه
 عرش برین دیدم و رفتم ز خویش
 سر بلوک بزدیم و پا بر زمین
 شوق بدل رهبر اسرار بود
 نور خدا بود بعین الیقین
 نور خدا بود ازو سایه
 گشت در مقصد و امید باز
 روح و روان و دل و جان را صفا
 هر گل تر گشته نصرت پذیر
 چاک زن حبیب صبوری شدم
 مورد الطاف مرا ساختند
 گفت خداوند زمین و زمن
 وز تو سخن یافته صد فروز و زیب
 و آنچه نهان شد - بدل تو عیان
 عین عذایات خداوندیست
 آنچه ترا دوش فراداده اند
 بر همه نثار کرم کرده
 نشرۀ روح است بغیض قدم
 فیض ازل داده بلطف خدا
 شایق نظم اند بکوهان دهان

اِنَّ قَنَادِيْلَ عَالِي عَرْشِهِ
 فَاَكْفَهُ النُّوْرَ بِاشْجَارِهِ
 سعدی شیراز در آن خوابگاه
 خسرو دهلای به نیایش گری
 بود نظامی به نظام سخن
 کرده ز الطاف بحالم گذر
 چشم کشودند بحال دلم
 من شده بیهوش در آن جایگاه
 جلوۀ او گشته - گذشتم ز خود
 گرد کدورت ز دل آنگیختند
 دیدۀ دل بود باسرار باز
 انجمن بود چو دارالسلام
 نغمه زنان طوطی هندوستان
 دل شده از خویش فراموش من
 چون ز ره قدس نمودم عبور
 من شده بیدار از آن خواب خوش
 چشم کشادند - که بنگر بهوش
 داد فلک مطاع انوار صبح
 من شده چون ذره برقش نشاط
 لیک به تعبیر خیالات خویش
 گه بخیالات و به تدبیر دل
 گاه بشارت طلب از عز و جاه
 گه دل من سوء شه قدردان

فَاَخَاعَ نَعَائِيكَ عَلٰی فَرْشِهِ
 الْاَعْصَانِ بِاَثْمَارِهِ
 مهد نشین بود بلطف اله
 خواسته از داور خود داری
 اَكْرَمَهُ اللّٰهُ عَطَاءُ حَسَنِ
 بر سر من از ره رافت گذر
 جمله شنیدند ملال دلم
 عرش برین گشت مرا پایگاه
 صنع خدا گشتم - و رفتم ز خود
 نور صفا در دل من ریختند
 من بزبان مانده ز گفتار باز
 بلبل شیراز نوا داده عام
 برنگه رشک ده بوستان
 جلوۀ او برد ز من هوش من
 محو دلم مانده بنور ظهور
 دیدۀ دل وا شده از جلوۀ اش
 جلوۀ حق دیدن و ماندن خموش
 جلوۀ ده فیض شد اسرار صبح
 خنده زنان همچو گل از انبساط
 بر سر من حالت حالات خویش
 گاه باندهش تعبیر دل
 گاه سوء مقصد دل برده راه
 بهر قدمبوس گه جان روان

ذات خدا گشت صفات دلم
 آینه دل پر از انوار حق
 سر من از سر خدا دور نیست
 جاوه حق در دل انسان بود
 همچو دم از خویش در آن جاوه گاه
 مظهر فیضان دل من ساختند
 جاوه حق بود در آنجا عیان
 شوق بجان مائل دیوانگی
 آتش عشق آمد - جانم بسوخت
 بیخبری جاوه حق باز داد
 قطره بدریا در نایاب شد
 من شدم از جاوه او عین ذات
 باده شدم - ساغر و ساقی شدم
 نور وجودم همه انوار فیض
 مالک و مملوک و رئیس خودم
 بسکه دلم جاوه وحدت گرفت
 گفتگوی فرقت و وصل از کجاست
 مظهر حق جاوه دیدار من
 دل شده بیدار ز خواب و خیال
 جاوه حق دیده جانم فروخت
 پرده اسرار بر انداختند
 مهر فرو بسته بعرش برین
 بوده در آن جای عزیزان حق

پرتوه حق شده ذات دلم
 دل شده آگاه ز اسرار حق
 پرتوه بیجاوه و بینور نیست
 شمع رخس مهر درخشان بود
 بر سر اسرار فتادم نگاه
 عرش برین منزل من ساختند
 محو دلم گشت ز راز نهان
 شمع دلم مانده پیروانگی
 نایره شوق روانم بسوخت
 کرد ز خود بیخودم - و راز داد
 ذره خورشید جهان تاب شد
 قطره بیبوست بآب حیات
 فانی حق گشتم - و باقی شدم
 سر وجودم شده اسرار فیض
 نامه و هم نامه نویس خودم
 کثرت من کثرت کثرت گرفت
 فرق کجا در تو و ذات خداست
 سر خدا پرتو اسرار من
 گشت ز تمثال تصویر مثال
 پرتوه دل شمع روانم فروخت
 مست می روز ازل ساختند
 کآن نبود پایه روح الامین
 روح روان همه مردان حق

عرعر و شمشاد سرافراز شد
 سنبل تر طره پیمان گل
 بر لب جو سرو خرامان بنار
 سوسن آزاد سیه پوش شد
 موج هوا شبم تر ریخته
 آب روان مست خرامان سرو
 ساغر گل موج زن انبساط
 آب گل افزوده ز ابر بهار
 موج روان بر گل تر آبریز
 رنگ چمن رونق دیگر گرفت
 از نم قطرات قبائ چمن
 هر گل تر را بلب آبگیر
 سرو صنوبر بخرام عجیب
 باد صبا شد بچمن نغمه زن
 لاله و گل رشک ده مهر و ماه
 بابل مستانه بجوش و خروش
 یلمق لعلین شده گل را ببر
 سبزه تر فرش ببزم چمن
 باد بهاری بچمن مشکبار
 قطره شبم ز سحر چون چکید
 من شده سرمست معی شوق حق
 چشم فرو بسته و بیدار دل
 ظاهر من جلوه نور آمده
 دیده نرگس ز هوا باز شد
 شبم تر ریزه دامان گل
 غنچه گلشن شده خندان بنار
 فاخته با سرو هم آغوش شد
 بر سر هر برگ گوهر ریخته
 کبک دری دست بدامان سرو
 باد صبا چیده بگلشن نشاط
 نغمه سرا فاخته خاکسار
 شد بچمن باد صبا مشک بیز
 نازکی بزم گل از سر گرفت
 کرده بر هر گل تر در چمن
 نامیه از شبم تر داده شیر
 شد بچمن دلکش و مردم فریب
 سرو چو طنبور و ریاب از سمن
 داشته بر تارک سر کجکلاه
 خضر صفت سبز تر و سبز پوش
 تاج نهادند خروسان بسر
 وز گل نسوین همه آن انجم
 گوهر تر ریخته ابر بهار
 غنچه دهن را بگل تر مکید
 یافته در باطن جان ذوق حق
 یافت بخود جاوه دیدار دل
 باطن من عین ظهور آمده

پر توه اش نورشان جهان
 گشت سوادش دل و جانرا صفا
 عنبر شب در دل جان ناله ریز
 جاوه مه دیده اختر به بست
 مطاع انوار بود ذره اش
 عنبر تر مانده به پیشش خجل
 نور ده دیده بینندگان
 سنبل تر گشته ازو تار تار
 عقد لالی است ز انجم برو
 نور قمر دیده فروز دلست
 جَاوَةُ الْأَفْلَکِ بِفَوْقِ الْعُلَا
 مُنْجَلِی الْأَعْيُنِ بِأَنْوَارِهِ
 جلوه حق سر عیانش بود
 رُوحُ الْأَرْوَاحِ بِأَذْوَاقِهِ
 بسکه بهار چمن آراست شد
 فرگس طغاز بود نیم خواب
 زمزمه زن بابل مستانه شد
 سرو روان بر لب جو چون عام
 سبزه نورش بچمن شیرخوار
 سرو روانان بچمن در خرام
 برده ز دل صبر گل یاسمن
 هودج گل بسته بدوش صبا
 دایره ماه فلک را بچنگ

یافت ازو جلوه زمین و زمان
 گشت بیاضش همه ظلمت زدا
 گشته ز گیسو چو بتان مشک بیز
 گیسو شب قیمت عنبر شکست
 مرکز ادوار بود شمه اش
 صید بدام شب او مرغ دل
 پر توه افزای دل مردمان
 خرمن اختر بشدش خوشه دار
 گشته نهان راز عیان اندرو
 داده نشانی ز رموز «آلست»
 جَاوَةُ الْأَرْضِیْنِ بِقَوْرِ السَّمَآ
 مُشْرِحُ الصَّدْرِ بِأَسْرَارِهِ
 نور خدا راز نهانش بود
 رَاحَةُ الْأَجْسَامِ بِأَشْوَاقِهِ
 گلشن و بستان همه سیلاب شد
 سنبل تر مانده بصد پیچ و تاب
 و ز گل تر گردش پیمانه شد
 با گل تر مانده قدم با قدم
 آب روان حلقه زن جوئبار
 سنبل تر از پیه دل بسته دام
 بابل و گل نغمه سرا در چمن
 شبغم تر برده ز گوهر بها
 فیض هوا داده گل رنگ رنگ

أَنْتَ إِلَهٌ وَ عَلِيمٌ وَ حَكِيمٌ أَنْتَ رَحِيمٌ وَ كَرِيمٌ وَ عَظِيمٌ
 أَنْتَ بَصِيرٌ وَ عَلِيمٌ وَ نَصِيرٌ أَنْتَ حَكِيمٌ وَ قَدِيرٌ وَ خَبِيرٌ
 مُطَّلِعٌ أَنْتَ بِسِرِّ الْخَفَا مَذْهَبُ الْأَنَامِ بَعَيْنِ الْعَطَا
 باز بیا اکبری! از گفتگوئے سهل گذر کن ز ره آرزوئے
 حمد گذاریست - توان تو کے نعت نگاریست - توان تو کے
 ساساه بگسل ز خیالات خویش دست بیفشان ز مقالات خویش
 ایضاً *

بود شبی پرتوے افروز جان یافت از آن نور فروغ جهان
 جلوه کنان ماه به چرخ برین نور چو سیماب به نطع زمین
 نور فشان چرخ ز انوار ماه تاب فروغش نه بود در نگاه
 سنبُل شبرنگ پریشان او دامن صبح گریبان او
 جعد مسلسل بشب از مشک تر ساگ ثریاست بفرقش گهر
 ماه جهان تاب بعکس افکنی صبح گرفت از شب او روشنی
 روضه گردون پر از انوار شد جعفری چرخ سمن زار شد
 نور عیان گشته ز موج حباب شد در دیوار زمن نقره تاب
 ماه جهانتاب فروریخت نور نور خدا داد درخش ظهور
 چرخ که در نور فشانی شده موج روان کهکشانی شده
 انجم رخسندده بشب کوکبش مهر درخشندده بمملوکیش
 گل کن افسرده دلالی حزین دیده فروز دل هر دور بین
 خوشه پروین بسر او نثار خون بدل نافه مشک تثار
 سلک ثریاست در آویز او معنی "وَاللَّيْلِ" بود مو بمو
 چشم ستاره پئے چشمک زنی کرمک شبتاب بدستک زنی
 دیده انجم شده نظاره بند یافت صفا منیر چرخ باسند

نام تو حورزیست بباروئے جان
 فیض تو از پرتوئے وحدت است
 دعوت عام تو بهر خاص و عام
 دیده بدیدار تو دارد طالب
 پائے خیالات ز سودائے شوق
 ذکر تو شد مونس جان حزین
 چشم بنمناکی دل شعاعه ریز
 منظر جان مظهر قدرت بود
 کشور دل دایره خرگاه تست
 ذکر ثنائے تو بطامات نیست
 هرچه رسد از در دل بر زبان
 فیض ز تو یافته عالم تمام
 ذات تو گرچه بود اندر خفا
 ذوق تو در باطن جان ریخته
 از تو جلا یافته آینه ها
 جلوه ات از کون و مکان باهر است
 عشق تو محمل کش سودا بود
 مخزن اسرار دقیقه توئی
 قبله نما دل شده - جان در سجود
 هستی ام از جاوۀ دیدار تست
 کلام قلم شد بصحرائے شوق
 شعلیه ات آتش زن دلها شده
 دل ز تو در سوز و گداز آمده
 رمز تو سر بست جهان در میان
 خوان تو بر اهل جهان دعوت است
 فیض تو کرده است هجوم تمام
 چشم دل از شوق تو اندر عجب
 آباء پائے است به صحرائے شوق
 ذاتک سَنَاءُ بِعَيْنِ الْيَقِينِ
 آه شرر بار دلم صبح خیز
 رمز تو با اهل حقیقت بود
 وز در دل تابه بقا راه تست
 راز تو گفتن ز کرامات نیست
 هم زره گوش نماند نهان
 داده ملا فضل تو بر خاص و عام
 ایک بهر پرده بود دلربا
 شوق تو از جان بدل آویخته
 وز تو صفا ریخته در سینه ها
 نور تو از اهل یقین ظاهر است
 شوق تو اخگر زن دلها بود
 مظهر انوار حقیقه توئی
 جلوه دیدار تو از جان نمود
 نیستی ام مخبر اسرار تست
 در دل من شورش سودائے شوق
 نقطه ات اسپند سویدا شده
 سوز تو با قلب بساز آمده

کوکب کوکب و اختر ز تست سر نهان در شب و اختر ز تست
صبح ز فیضان تو شد رو سفید سرزده خورشید ز چرخ امید

عَشُّكَ فِي الْقَلْبِ - وَ قَلْبِي لَدَيْكَ

شَوْقُكَ فِي الرُّوحِ - وَ رُوحِي إِلَيْكَ

دل بطلب آمد - و جان در طپش	تشنه دیدار تو اَلْعَطَش
جان به تباک است - دلم چاک چاک	چاک دلم گشته - و جان در تباک
سوز تو در سینه ام آتش ز نیست	شوق بدنها ز تو برق افکنیست
شور تو داغ نمک آلوده کرد	حال مرا شوق تو فرسود کرد
دیده حیرت ز تو گردید باز	عمر بے کوته - و راحت دراز
کوتهی ما بتو آمد گواه	در صفت گشته زبان عذر خواه
چاره دلها و چاره گری	هرچه ببندیشم از آن بر تری
شمس و قمر مهره غاطان ز تست	گردش این بیضه گردان ز تست
گل بره شوق تو دل داده	سرور روان پیش تو آزاده
سطح زمین در رهت افتاده وار	چرخ برین پیش تو استاده وار
ماه درخشنده بانوار تست	گردش افلاک بدوار تست
بسط تو گسترده بساط کرم	هست بفیض تو وجود و عدم
کون و مکان ذره خورشید تست	نور جهان جاوه جاوید تست
نور یابین از تو بود آشکار	سینه جانها ز غمت دل فگار
ورد توصافی ده جانهای پاک	درد تو انداخته دل در تباک
بر همه فایز شده آلاء تو	شکر شده واجب نعماء تو
نور تو در روز ازل شد عیان	راز تو گردیده عیان و نهان
فیض تو در هر دو جهان زد صلا	راز تو افتاده ز دل بر ملا

نور تو از نور ازل لمعه زن نور تو در دل شده آتش فگن
دل شده در راه تو پر جستجو مانده بوصف دهن از گفتگو

غنچه صفت قفل دهن خاموشی است

در صفت ورد زبان خاموشیست

مانده قلم در ره تو سرنگون بهر تو دل غنچه صفت گشته خون
اهل دلال نور صفا از تو اند مهبط الطاف و عطا بوده اند
تو - بخطا آوریم - عذر پرورش من شده از نفس بجوش و خروش
آتش سوز تو بجان آمده راز تو از پرده عیان آمده
ذات تو عین است - توئی عین ذات آمده ذات تو هم عین صفات
شوق تو محمل کش راز نهائی جلوه ات در آینه دل عیان
نافه شوقم بره آرزو شد بصدای تو جرس در گلو
همچو جرس گریه زخم زار زار آبله در دل چو جرس پر فکر
بابل و گل راز نهان آن سر است چون گل و بو از بالغان بر است
خالق و مخلوق و جهانیان توئی مالک روزی ده انسان توئی
آه! مِنَ الْهَجَرِ وَ أَفْكَارِهِ آه! مِنَ الشَّوْقِ وَ آثَارِهِ
مُلْتَهَبُ الثَّلَبِ بِنَارِ الْفِرَاقِ مُنْسَكِبُ الْعَيْنِ مِنَ الْاِشْتِاقِ
خوان تو فیضان ده اهل جهان رزق تو دادی بهزار انس و جان
انجم و اختر ز تو تابنده اند ماه و قمر از تو درخشنده اند
نور تو پیدا و نهانست و بس ز مهر همین است و همان است و بس
پر تو ات جلوه ده ماه و مهر جلوه ات از تحت سمک تا سپهر
در طلبت سینه دل چاک چاک شور تو از تحت سمک تا سماک
صفت تو هست برون از حساب پر تو ات جلوه ده آفتاب
نور تو روشن کن چشمان دل شور تو آتش زن دامن دل

منزل جان مظهر اسرار تست
 چشم خرد بایسد و بیدار دل
 ذکر تو در سینه جانها سرور
 چشم تو در ره دل روزنی
 پرتو تو دیده اختر گرفت
 شمع دل از پرتو جان روشن است
 ذات تو از نور عیان تلفته
 دل بود از نور حقیقت صفا
 عقل بود صائب و رائے کمال
 گر بخیال تو پرد مرغ جان
 گر بصفات تو شود دل دلیر
 من ز کجا - و دهن من کجا
 عشق تو شد پرده بر انداز من
 گوش بر اسرار تو دارد خیال
 ذوق تو شود ذایقه کلام جان
 ذات تو شد جلوه اهل یقین
 دیر و حرم منزل اکرام تست
 نور تو روشن کن دلهای پاک
 قبله مشرف ز سجود تو شد
 بود تو از بود و نمود من است
 زیر نکین تو سلیمان چو مور
 چرخ برین در ره تو چرخ زن
 ماه و قمر عینک روشن ز تست

منظر دل روزن دیدار تست
 تابرسد بر سر اسرار دل
 نام تو مشعل کش نور ظهور
 در دل و جان آتش عشق افگنی
 پرده ز اسرار ازل بر گرفت
 و ز گل حمد تو زبان گلشن است
 دل ز تو انوار صفا یافته
 تا بفروغ تو بریزد ضیا
 تا ز ثنائے تو گذارد خیال
 افکندش هیبت ذات همان
 میشود آن قصه روباہ و شیر
 من ز کجا - و سخن من کجا
 جلوه ذات تو بود راز من
 هست زبان را سر قیل و قال
 نام تو شد راحت و آرام جان
 خود تو ممکن هستی و هم خود مکین
 قبله و هم کعبه ز احرام تست
 جلوه ده عنصر و اجرام خاک
 بود جهانی ز نمود تو شد
 سر شہودت ز شہود من است
 گشته بفرمان تو این ماه و مور
 خار بر ره تو هزاران چمن
 گلشن شد او چو گلشن ز تست

کریم الطبع میرزا اکرمش نام
اگرچه بود مشهور از افضل
ولیکن پاک باز و پاک رو بود
در انساب خود گوید:—

منم مرزائی - اکرم بیگ نام
جد من حافد جنت مکانیست
در وصال خود گوید:—

بآغوشش کشید آن صاحب راز
الهی بخش زین حرکت بیآشت
«موافق جمله گفتات بکردار
بگفته - اے پسر! وے نور دیده
عذارت کعبه سال تابان چو ماه است
بود اسرار حق چون در ضمیرم
مختصر مفید * مرزا اکرم را در ششدر حیرت انداخت - و
مرزا اکرم از دستش بچپ و راست دویدن گرفت *

اے بخيال تو! درونها صفاست
چرخ ز دور تو جبین بر زمین
ماه و قمر جمله بفرمان تست
قطره آبی ز تو یابد صفا
جلوه تو شد ز سمک تا سماک
پرتو ذات تو بود سیفه سوز
کون و مکان جلوه وحدت ز تست
ذات تو یکتاست بهر ده هزار
جلوه ذات تو برون از ثناست
کلک بچرخ است چو چرخ برین
کون و مکان جلوه امکان تست
باز شود موجب حمد و ثنا
جلوه ذات تو بود جان پاک
نور جهان تاب تو اختر فروز
پرتو کثرت کسرت ز تست
دیده جان بایسد و دل هوشیار

در نعت :-

ز به کشف اسرار حقایق امام الانبیا خیر الخلائق

در قیادت خود گوید :-

ز صرف و نحو و میزان و معانی
و ز آن پس از احادیث و تفاسیر
فروع و فقه خواندم با اصولش
بیک شب ختم کردم در تراویح
بنظم و نثر چون مشغول گشتم
ز نسیم و ثلث نستعلیق آمیز
به بلند فطرت من ایزد پاک

در انساب معشوق گوید :-

که در شهر مبارک شهر لاهور
شریف الذوات مردے اشرفش نام
سه فرزندش گرامی چون مه و مهر
از آن جمله الهی بخش ماه
مه و مهر از رخسار یا بنده تاج
دو ابرویش دو محراب عبادت
خیال عارض آن ماه تابان
ز ناف او خرد را بے نشان نیست

در نام و نشان خود گوید :-

بدار السلطنت یعنی که لاهور
میان مسجد جامع - که ثانی
بزرگے نامدارے کامگارے
الهی از سوادش چشم بد دور
ندارد - آفرین بر روح بانی
بدریس علومش کار و بارے

فرستاد : « و از ملاقات حضور پر نور - و بودن خودش در حویلی میرزا اکرم - و مکلفی برای اسپ و دواب - و تقریب ضیافت نیز نوید گفته - بتحریر و ترغیبش مائل ملازمت خود ساخت * » میرزا اعظم جان تازه در قالب یافته - بیخودانه روانه منزل میرزا گشته از معانقه و مصافحه فرحت اندوخت * میرزا اکرم از غایت دماغ چغتائی جاوس اقبال بر مسند اجلال نموده - بهندی زبان تکلم نمود که : « بیانی اکبر شاه اچھے ہیں * »

میرزا اعظم بهر حال میرزا را بچغتائی گرفته - در باب حاضر شدن خود در سرکار بتملق پیش آمد * میرزا بعد از گفتگوی چند در چند او را امیدوار ملازمت حضور کرده - مصرییلی رام را اعلام داد * مصر بیای رام از آنجا که طبیعت خاندان نوازی دارد - معروض اقدس ساخت که : « میرزا اعظم از شاهجهان آباد به لاهور رسیده - در منزل میرزا اکرم بیگ چغتائی اطراق نموده - امیدوار غایبات حضور است * » سرکار والا ازین معنی تجاهل نموده - اغماص فرمود * بالاخره میرزا اعظم را بخدمت والد ماجدم بکویلی رهنمونی نموده - و خود نیز به نشان برادری همقدمی ساخت * والد نظر بر مراتب خاندان تیموری و قدامت بندگی بآن آستان شاهزاده را اکرام و بضيفت نیز احترام - و از ملاقات حضور انور عز و احتشام افزوده - بخلمت و اسپ و فیل و پنجهاز روپیه زر نقد رخصت معاودت داده - شاه کام گردانید *

و چون الهی بخش نامه از طلاق طبع میرزا نشانی میدهد - بعضی ابیات را بحکم تبرک مرقوم کلک وقایع سلک میگردداند - تا تماشاگران را بهجتی - و میرزا منشان را طیبته افزاید *

در نوحید گوید : —

الهی بخش توفیقم بخامه که نویسم الهی نامه

چون برفس بهادر وارد پتھاک شد - از روی اخبار دریافت که و خشورے از امیر دوست محمد خان نیز برای استظہاری و پشت پناہی مامور و منسوب طهران گشته * بخود دست و پاچه شده - مصاحبت مراجعت از خوف در خود ندیده - برون از شهر کابل اطراق نمود * دوست محمد خان چند روز تباهل ورزیده - از مہمان یرستی دست بردار و باغوائے بخت نگون سار و سر بر گشتگی شده - برفس بہادر را - کہ سرکار والا او را بتواضع در پذیرند - بہ بیحرمتی بسیار حکم اخراج داد * ہر چند ہارلن نصاری بحقوق نمک او را ازین معنی مانع آمد - ہیچ بگوش بانپوش نیارده - امیدوار حمایت قاجار گشت *

چون سابقاً نگاشتہ کلک وقایع نگار شد کہ : میرزا اعظم نامی از شاہجہان آباد بعزم گلگشت گلزمین لاہور از دریائے ستاج عبور نمود * آخر بعد از طمی مراحل و قطع منازل در لاہور رسیدہ - از نابلدی بمسجد وزیر خان حصیر اقامت انداختہ * برای اسپ وغیرہ چوپائے اصطبل معتبری گشت * الہی بخش نامی از گروہ نعاہندان - کہ مدتے محبوب و منظور میرزائے اکرم جغتائی بودہ - و میرزائے اکرم در حالت تعشق - کہ عالم ببخود پیہاست - کتابے الہی بخش نامہ در غم ہجران و سرور وصال تصنیف نمودہ - و مذاقب خود در آن درج کردہ - چنانچہ انموذج از آن درین شگرف نامہ اقبال ثبت جریدہ اخبار خواهد شد *

از دہروزہ گران مسجد دریافت احوال میرزا اعظم نمودہ - بصلاح ہمسبتان خود عرضداشت دربار اکرمی ساخت * میرزا اکرم از بعضے اکابر فرش پشمینہ گرفته - بالای دروازہ مسجد بر چیدہ - از حالات جغتائی و واردات میرزائی افسانہ ہا پیش میرزا اعظم بتقریر شاگردان

الهاک بطریق مراسلات و تطبیق رائے صاحبان عالیشان از دارالهاک کابل روانه - و بملازمت اقدس سرکار والا شرف بار یافتہ - واصل لودھانہ گشت *
 عبدالغفار خان بعد از چندے اخبار لودھانہ را غالبہ روس و غیرہ بندوبست
 جہازات و مکاربات و اتحاد دولتین عایتین و وثوق عہد و پیمان انگریزی
 را مفصلاً پیہم بوالد خود ارسال نمود * عبدالجبار خان آنرا بعینہ از نظر
 امیر دوست محمد خان گذرانیدہ - او را بر آن آورد - کہ طرح موافقت
 بسرکار انگریزی انداختہ - از شرارت شجاعی فارغ زید * امیر دوست
 محمد خان نامہ مشعر اتحاد و طاب و خوشوری از کلان تران جہت
 ترخیص موالات روانہ سرکار انگریزی نمودہ - بزم کفکایش بریش
 سفیدان کبابستان آراستہ - مستفسر رفاه خواص و عوام - و قیام بذائے
 اسلام گشتہ - از سرکار والا داستان مخالفت راندہ - حمایت و استظلال
 بر دولت قاجاریہ منکسر گذاشت * کبر سنی از عہد نادر شاہی بحکم
 مصراع : ”پیروی و صد عیب - چنین گفته اند“ زبان درازی نمود -
 و صاحبان عالیشان را دشمن دین و مات محمدی را نمودہ - غافل از
 مضمون اہل تسنن و اہل تشیع - امیر دوست محمد خان را معترض
 از محبت و وداد انگریزی گشت *

چون باستدعائے دوست محمد خان برنس بہادر - کہ پایہ
 والایش از لانت بہادر نباشد - از صاحبان صدر بسفارت تعیین - و بقرار داد
 مدارج چند - کہ ماہ دوست محمد خان را زیر نگین - و تکلیف
 انگلستان بلکہ از تمام ہندوستان زمین نیز برایش معین باشد - و کومک
 برائے اعدائے دولت و دین و باحفاظ خانہ واحدی میان دولت دوست
 محمدی و خالصہ جی و انگریزی نوعی تفرات واقع نشود - وغیرہ
 عہود - کہ برائے پایداری ملک و حکومت یکے از آنہا کافی و وافی
 باشد - تحریر یافت *

محمد اکبر ثانی پادشاه غازی خَاصَّ اللهُ مَالَهُ بهم رسانید * برادره سیر دار السلطنت لاهور از دریائے ستلج عبور شد * حضور والا از ضعف سلطنت سخن رانده - قیام و دوام را بر ذات واجب تعالی بستند * مصر بیلی رام بعرض رسانید که : «چون پروین چغتائی بذات الفعش گردید - و از سنگ اندازی این آبگینه حصار آن قدح بشکست - و آن ساتی نماند !

سلاطین والا نسب از جائے بجائے - و از مقامے بمقامے افتادند * چنانچه اخوند این خانه زاد - میرزا اکرم بیگ - که رام داس^۱ فدویت نهاد - نیز بخدمتش اکتساب عامی^۲ مینماید - از خاندان قآنی و نواسه زاد جنت مکانی است * اگرچه مردم لاهورش معمول النسب نامند اما واقعی - که وے همانست * شخصے از حضار زیب تقریر مصر افزود که : میرزا ثنا برادرش کفش دوزی میکند * میرزا بهوتن دویمی برادرش بمجاروی آستان سید اسحاق گافرونی می نشیند * چون میرزا اکرم باستانی مصر سرافراز است - پس لازم است - که او را نسبت چغتائی باشد * آری عبدالکریم پدرش درویش صفت و نیکبخت جهان بوده است - اگرچه مادرش از بطن پرستار ملا صدیق پیش نماز مسجد وزیرخان است - اما در برادران با آقائی عام افراز است * در نطق نفس ناطقه توان گفت * و در علوم سعد الدین اول توان شمرد * سرکار والا فرمودند :—

“سهر درخشنده چوپنهان شود شبیره بازی گر میدان شود“

از سوانح آنکه : عبدالجبار خان برادر دوست محمد خان عبدالغفار خان پسر خود را به بهانه تحصیل علوم انگریزی بصلاح شاه شجاع

^۱ The son of Misar Beli Ram.

محمد - که ازل تا ابد هرچه هست بآرایش نام او نقش بست
 چراغی - که انوار بینش بدوست فروغ همه آفرینش بدوست
 صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَآلِهِ وَأَصْحَابِهِ الْمُتَّقِينَ با کمالات - عَلَيْهِمُ التَّحِيَّاتُ *
 بر بهار طبعان گلشن معانی - و بر سرور دافان جوئے همه دانای -
 اختفا مباد - که این گنجین بوستان سخن هرچند - که استدراک
 کمال دانائی - و استفهام سخن شفوئی نداشت - اما بطبق اشعار
 محبان وَاثِقُ الْمَوَدَّةِ وَعَادِقُ الْمَحَبَّةِ این چند سطور بتسطیر در
 آورده - در عهد سلطان فیروز جنگ مهاراجه رنجیت سنگه بهادر - که
 خوافین عظیم الشان و سلاطین معلی مکان - غواشی امتثال رس پر دوش
 دل گرفته - از هار مهام نظام سنی و اکرامش در گلشن مینو سواد کن فکان
 بمقاد «السَّخَاءُ شَجَرَةٌ فِي الْجَنَّةِ» جا گرفته :-

فریدون حشمتی! جمشید جاه سکندر شوکتی! دارا سپاهی
 ز عدلش چون رخ خویان مهرش بینجا جمع گشته آب و آتش
 امید از منصفان نقل و دانش آنکه - اگر خار عیوب ازین بوستان
 بملاحظه در آرند - بعین عنایت اضماع نموده - همچو لاله رخ بیفروزند -
 و بمصدق «الْإِنْسَانُ مُرْكَبٌ مِنَ السَّهْوِ وَالنَّسْيَانِ» بخضائے این کس
 آهوگیری نفرمایند * اَطْلُبُ التَّوْفِيقَ مِنَ اللَّهِ الْمُؤَيِّقِ الْمُعِينِ - وَ
 هُوَ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا يَقْصُدُونَ *

تاریخ: نسخه همچو روضه رضوان ز امرنات برصحیفه رقم
 بابل طبع من چوهاتف غیب سال تاریخ گفت باغ ارم^۱
 از سوانح آنکه - از اخبار شاهجهان آباد دریافت مقدس گشت -
 که میرزا اعظم از سلاطین چغتائی نوعی رنجش از حضرت معین الدین

پژمرده* بر هر گل بلبلان خوشنوا و طوطیان نغمه سرا دلربای عشاق -
و گل جعفری مانند یکرنگان آزاد مشرب طاق و سوسن از باعث نیرنگی
بر نیلی رواق* ازهار کافوریش دلربای محبوبان ضیمران رخسار
غزلخوانی قمری مقتون کن دل دانایان* روزگار از خمیدگی اوراق
ازهارش آیه مراکها روشن - و سبز زمردین بر چبوتره مر مر سفید چو
خط بر عارض مهوشان پرفتن* چمن از میخانه بهار رحیق شبنم در ساغر
لاله خورده - و نرگس شوق در انتظار جلوه دیدار همه تن دیده
گردیده*

قطره شبنم کلام را در ثنائی روشنی بخش دیده آفتاب - که آب
و تاب افزای اشجار گلستان اجساد است - چه یارا که برگلبرگ بزبان
قدرت استقامت یابد و بلبل رعنا نوائ ذکاء را در ازهار گلشن آسمان
تمجیدش - که هر آئینه چون گلهاے متنوعه ستاره ها در کمال
نشو و نماست - دم در گلو است - که بغوا سنجی حق شاشکی در
گذارد - و نرگسین قام سواد بیاض شناسان دفاتر حکمت در انتقابش
صور نعوت فی الحقیقت چون ازهار خرد فریب مانی ارزنگ نگار اند -
یکرانی هائ گونا گون عجز و انکسار را - که در وجود آن ودیعت
نهاد - و بال تعبیه ایزدی ست - بخود راه داده - بے اختیار بر خود
شکست - و سوسن ده زبان از نا ادائی اوصافش بفحوای "مَنْ عَرَفَ
فَقَدْ كَلَّ لِسَانَهُ" ماتم زده کالات گشته - در تکلم بر خود به بست -
و سنبدل از عدم بیان تیماردارش بحال متمسک عروه و ثقای الطافش از
غایت ناتابی و پریشانی بر خود پیچان - و شمیم نسیم لطیف عمیدش
هر طرف وزان :-

طناز - و طوطیانش مانند آواز دلکش محبوبان در اذکار الهی نغمه
 برداز * ارغوانش جگرخون ساز لعل نوشینش حورالعین - و سروش
 مانند قد محبوبان یوسف طلعت دل آویز و دلفشین * مرغان چمن در
 اطاعت تاج محرومی مستعد باداے فرمان چون حلانہ بگوشان - و فاخته
 قلندر کیش برهر سرو بیداد احوال نیرنگی اذکار آواز کوشان * طرازی
 تقریر سوسن ده زبان تلام روزگار را خجالت زاده بے لسانی ساخته - و ترک
 فرگس نیمخوابش بکردار قمری طوق اطاعت در گلوے حاشیه نشینان
 گلزار انداخته *

بلغے - که روائج سمزش بر جوانب چمن مشک بیخته - و فلک
 فیروزه دامن دامن عقد پروین بر خیابانش ریخته * بابل از هر طرف
 چهچه زن اوصاف ایند کار ساز - و قمری مانند نغمه سرایان طوطی نوا
 مشغول نسیم ناز * چمنش مانند چرخ زهر دین صاف و مصفا پر از
 ریاحین - و نسوین و ازهار کفوری رنگش بر شاخ سبز - همانا که -
 در رشته زبرجد در تمین * شقایق و ارغوانش مانند دوستان اصل دیر
 باز باهم پیوسته - و هر طرف گلہائے فیروزه رنگ - که از آن چشم
 ناظر مسرت آمیز میگشت - رشته سرو بشیوے خضر قبائے سبز پوشیده *
 و ارغوانش زیبائی و رعنائی رونق چمن فزوده * تماشائے جمال سمن
 و نسوین هایش چون حسن مهر انگیز معشوقان ختن غمزده - و از ترنم
 مرغان نواسنج آب آبجو بعنوان دیوانگان ساسله در پا *

حدیثی - که خیابانش مانند سبز بختان جَبَّتُ السَّامَوِی قُبَّه سبز
 در بر ساخته - و بلغے - که بر مهد زهر دینش از مهر دایه نامیه اطفال گل
 پہلو پہلو نشسته * شمشادش چون جوان رعنا در چمن حسن و جمال
 سر بر آورده - و از حسن گلو سوز ضیمرانش غنچه دل خوبان خاتم

داؤدی رافع غم ستمدیدگان - سروش بنهایت راست روی مانند چهره
 آزادان تازه بهار یافته - مطرب بهار شرعاً کمانچه صدف برش را بدانائی
 نوازان - که پنجه چنار بعنوان دلکش باهتزاز نسیم صبا بکار چنگ
 پرداخته * گل خورشیدش بسان ناصیه نورانی تابنده و درخشنده -
 و گل هفت رنگش به شیوه روزگار هفت رنگ هفت رنگی آغاز نموده *
 سوسن بکردار بانی وحدیانی مقدمه فال خود ها ساخته - در اندیشه
 بیچونی نگران - فرگس بیمارش از باعث طوطی چشمان - که در آن
 بافتخار بسیار اند - در جستجوی گل نگران * غنچه هاش شیر طاعت
 از پستان دایه نامیه خورده - و ازهار کفوریش از غایت نیرونگی و
 افسون دل عالم ربوده *

روغ روکش ارم - که سطح خاکش پر از نسرین و نسترن رشک افزای
 گلشن برین و برن * ترک فرگسش بکردار پادشاهان عالی مراتب تاج
 مکمل بر سر نهاده - و زلف سنبل را مشاطه صبا بر بذاگوش سمن تاب
 داده * و سوسن برای نذر فرگس قراضه بر دست گرفته - و نسیم از
 ترشح هوا آینه آب در دست گرفته * روایح ضیمرائش زمین را لخلخه سا
 ساخته - و ارغوانش مانند ارغون بترنم پرداخته —

ز شبم لاله را چون تن گوش زبان غنچه را می در صراحی
 ترک فرگس را سانی صبا از خمار می آتشین مستی مدهوش نمود -
 جعفری خیره چشمان را بدرگاه بطپانچه آسمانی نیلی فرمود * گلستان -
 که سبزه اش مانند سبزه بختان پیشانی کشاده بوستان - که طره سنبل
 شقایق را از تیزی شبم در آفتاب باز کرده * شبم سبزه اش شیوه زمرد
 و گوهر باهم تنظیم یافته - و تماشائیش از غایت حیرانی کمر آزادی
 بر میان بسته * چایک خرامان هستی را رشک از طرب سازی طاؤس

برائے رهنمونی لفظ قم بادن ربی بر زبانش جاریست - چغارش تارک
هرسر نگوئے - کہ از کچ مریزہائے چرخ نیایی لباس ساغر مذاق
حیات وازون داشته - دست عاطفت برائے کدورت طاری * روضہ نشاط
انگیز - حدیقہ مسرت آمیز کہ صحنہائش از گرد و غبار اغیار رفته - و چون
نجوم بالائے ازل طیلسان فلک شگوفہ ہائے کافوری رنگ چمن در
چمن شگفتہ * آب انہارش بخلاف مذهب حکماء دور و تسلسل گرفتہ -
و سروش بر آنگشتہائے عذاب رنگ سلمی جمالان حور رشک را بفندق
پائے گل اورنگ - کہ در بیخش جا یافتہ - مطعون عالم ساختہ *
شمشادش قلوب شیرین قامتان را بکردار صنوبر تار تار نمودہ * ترک
عبرش نیمخوابی را از چشم محبوبان آہو رشک بیغما ربود * ہوا
مہوشان باغ را بیدار کردہ * درویش شبنم از پیالہ لالہ خورانیدہ - و بلبل
با چہچہ داکش بشیوہ مطربان داؤدی نوا - کہ حلقہ اطاعت در گوش
بکنار بارہد میانداخت - شاغل نسیم ناز گردیدہ * سنبہل بر گل بعنوانے -
کہ گلعداران سیمین تن نغولہ مجعد شکند - و از شمیم نسینش
معشوقان نسوین بدن کلائے خود را عنبر بو کردہ * از ازار کافوریش دیدہ
را نورے - و از صبح رویان چمنہائش دل را سرورے - بہر برکہ منقار
بط آبگیر چو مقراض زمین بقطع حریر * چہوترہ مرمر سفید چون کافور -
و دیوارہائش چون سجنجل رونمائے حضور * سرود بید مجنونش
از نالہ ارغنون نوا بخشیدہ * سرو خرامانش رشک در تبسم غنچہ دہانان
شنگول افزودہ * تو گوئی درین چمن چون کشمیر زعفران کشتہ اند *
یا غنچہ دہانان از دایہ نامیہ این باغ زعفران بجائے شیر خوردہ کہ - و
اللہ! ہر نظارگی را فی الحال ہنگام دو چار شدن سنجیدہ می آرد *
باغیست فرحت افزا - کہ شگوفہ مطرائش طروات افزائے راحت
بخش چشم انتظار کشیدہ گشتہ - و تماشائے شمشادش چون ترنم

ارغوان و سمن برابر بید - رایتی بر کشیده سرخ و سپید

تاک انگور کج نهاده کلاه دید در حکم خود سپید و سیاه

باغ حضرت فقیر صاحب بس عزیز باغیست - که ازهار مطراتش
چون قنار تاج زمردین بر سر کرده - و بوستان جنت نشانیست - که
پیانۀ لاله اش از مصطفیٰ عشق الهی ریحیق لذات وحدت پیموده * مرغانش
بتسبیح هزار دانه اشک نوا سنج مصنوعات چمن بردازی - که شاخ فیروزه
رنگ گل لعل بخشیده - و سوسن ده زبان مانند صوفیان هر دم سخن
در ذکر الهی رانده - چاشنی معرفت چشیده - و فاختۀ قلندر کیش
شیوۀ صاحب دلال دلق خاکستری پوشیده طوق نیاز - و طوطیانی در انداز
بے نیاز سرخروئی حاصل کرده شیرین آواز * زه سمفش - که مانند
دل پاک صفا از غبار زخارف و بالحواله الا سالاسع الدور * مرغان چمن
در اوصاف مصنوعات یزدانی مانند قلوب اهل الحق شگفته و مسرور *
از غایت صالح کل - شقایق بهمنشینی سنبل - تار زنار مانند هندو
بچکان برکت نهاده - دانه های شبنم مانند در شاهوار در بناگوش
کرده :-

شبنم مگو - که بر ورق گل فتاده است

کل قطره ها ز دیده بابل فتاده است

از بسکه تجلی انوار سنبستانش چون فلق مالی این بوسان - که در
مشام عالم چون مشک آذین بدرجۀ اقصی جا یافته - در چشم هر نظارگی
جلوه دیگر میدهد - موسی به تیزی آتش شوق با وصف استغراق نور طور
باقبتلای برسد * آفتاب هر چند مشق تعایق حسن بر تبه اکمل بهم
رسانیده - اما از گل خورشیدش اصلاح خط میکرد * سبحان الله !
نرگس بیمارش آنچنان در تواضع و تخاضع آبکیات یافته - که عیسی وار

دوانیده - و صبح خنده در دهان قهقهه تدروان خوش رفتارش - که از آن دست محبوبان بر دل و گریبان است - دمیده * بر شاخه‌ای سروش غزلخوانی قمری به آلمان دلکش بر زمزمه شاهدان ختن و خطا آورده - از رشک ترک نرگس مستش خون در دل ناله تاتاری گره کرده * از نیستی عالم فاخته بسان صوفیان معرفت کوش - که مغروران بآن سخن آگاه نیند - آواز کوکو کشیده - و صفیر سنجی زنده بافانش گلزار را به‌شور آورده *

گل در کف پای سروستان خلخال پیای نو عروسان
طاؤس چمن بجایه سازی بابل بجنون ز شعله بازی
سرگوشی سرو پیش شمشاد بر مرغ چمن کشاده فریاد
باغ بهائی رام سنگه جی بهشت سرشت باغیست - که آیه
فیها عایاً در شاننش آمده و ستاره بد چشمان را از نظاره اش آنال *
ترک نرگس نیمخوابش بسان چشم محبوبان دلهای بیدار را در خواب
انداخته - و سوسن ده زبان هزار زبان شیرین مقال را بروقت مکالمت
گفگ ساخته * هزارانش از غایت مفتونی در تعایم گلزاران نسرین
تن رونق عشوه و غرور افزوده - و گل جعفریش از غایت نیای رنگ
خود بر آسمان نیلگون خورده گرفته - سبزه مینا رنگش بمعادت گل
خورشید چون خورشید بر فلک نشسته * چمنش پر از شگوفه های
سوسنی و لاله حمری - و اوراق مینا رنگ سروش غزلخوان عیش و نشاط
بسان قمری * چنار مانند سلحشوران بالا دست پنجه در پنجه آورده -
و از فلک گردان براك فنا خیابانش خورده مینا ریخته - و غنچه هائش
بسان عاشق و معشوق بوسه زن بر یکدیگر - و درختانش خارجه فروغ
مانند یاران همدوش گردیده در آفرینش ایزدی نظاره گر *

دلربا رافع رنج دل غمناک * مشاطه صبا در ترک چشم عبهر سرمه
 نیمخوابی انداخته و نسیم سحری دماغ عالم را از لخلخه ساء ضیمران
 معطر ساخته * اطفال اغصانش را معلم بهار در تادیب - و درختانش
 اشجار بهشت را برعنائی و زیبائی در تهذیب و ترتیب * صراحی
 سرو روان بر سبزه میفاکار مانند گوی غلطان خورشید بر فاک سبزه غلطیده -
 طره سنبل بر بذاگوش شقایق چون زلف بر چهره مشاهدان مرجانی
 رخسار بهم پیچیده - و عقیق یمفی و مشک آذفر از عبرت پروین و پرنش
 مانند لاله سراپا خون و نیلی شده * جواهر زواهر شبدم در آدما
 سنبل بسان تظیم گوهر در رشته - بچشم تماشائی کار در دانه ثمین نموده *
 بابلان بچه دلکش بنسیم ناز پرداخته - و طاقش بر قصور قیصر کلاه
 ناز شکسته * فاخته مانند صوفیان از بے ثباتی جهان نغمه کو کو اختیا
 کرده - و پنجه چنار از تازه غنچه لاله انکشت سر انگشت زده *

زه حسن گلو سوز سمن آتشین رخسارش - که فاک از غایت
 حیرانی نعل در آتش گشته - بجای سپند انجم را بلا گردان صبح
 خدش نموده - و خه ترک عبهر نسیم مست * که تاج اصطبار از
 فرق دل دانایان روزگار - که چشم بجز تکلیف مصنوعات دادار وانگند -
 ربوده * سروش از غایت راست روی که از تارک راستان حقیقت
 شناس و عارفان اهل سیاس مرصع تاج راستی به یغما ساخته - و
 بر عارض معشوقه لعلین قبای گل موسیچه خوشنوا بکردار موسیقار
 بهزاران زبان زمزمه ثنا پرداخته * مذاقیر سرخ و سیاه شارکهای
 آن گلزمین بهشت آسا چون زلف خوبان با خون جگر عشاق ترتیب
 پیوند یافته - یا بکردار صلحاء جامه شام رنگ در برگرفته * طوطیانش
 مانند نیکبختان حله سبز پوشیده - و بشکر گفتاری نیشکر شیرینی

سُبْحَانَ اللَّهِ ! خوشا باغی - که گلپایش از نسیم سحری چمن چمن
 شگفته - و نستعلیق گوپهای سوسنش قدسی دلان آینه تمنا را - که
 بفحوائے «مَنْ سَكَتَ نَجَّى» در کام اند - مستعد بسیار کلامی
 نموده - گرد کدورت از صحن خاطر رفته * صبا شاهدان باغ را از خواب
 نوشین بیدار نموده - و سافی شاخ برای مستان گلزار در ساغر لاله می
 تاک نموده * سمنش در آینه آب چهره بین - و نرگس سرمه دلفریبی
 در چشم اداخته - خیلے خوش نازنین بر لب نهرش لاله رخ شسته -
 بلکه نهرش عکس ازان غازه بر تارض بسته * بنفشه وسمه را بر آبرو کرده -
 و سنبل در طره دل آویز شانه نموده - و گل در عمارت غنچه نشسته
 در فرمانروائی و کامرانی - و از جام سرخ شقایق شارب شراب دوستکامی
 و لب شیر آلود غنچه مانند کلام شیرین دهقان - مستعد شکرریزی و
 حسن معشوقه ضیمران دلفریب عشاق بدلاویزی شقایق ز نار سنبل
 بر کمر نهاده - و نسترن از ترشح هوا جامه گلزار در برکشیده - خوش
 الحائے مرغانش دلربای مستان چون ترنم شاهدان ناز پروده - و
 تاکش بسان ساک ثریا بر طرف چمن سایه عنایت گسترده : —

خضرائے زمین شگفته گل گل در سایه گل دمیده سنبل
 گل را بکف نگار پیوند مشاطه صبح شد حنا بند
 بردند بنفشه را بتعجیل که اینجا نریزند جامه در نیل
 سرمانده عروس گل بیالین از خورده زر گرفته کابین
 مرغان چمن یفکته رانی چون برهمان به بید خوانی
 چها باغ ! که حسن دلاویز سمن آتشین رخسارش گلو سوز لعبان
 یغما - و خوشا بوستان ! که سبزه اش دلفریب تماشا کنان نو خطان زمره
 آسا - در دهان غنچه صراحی مینا کار تاک - و هواش مانند نشید

و لائے اش چون اہل فرہنگ خد اقبال برافراختہ - گنجارہ سرخروی
ابد بر چہرہ مالید :-

پے آہوان چشمہ انگیکتہ جو بر نیفہا نائہا ریختہ
سم گور بر سبزہ خارید جائے جو بر سبز دیبا خط مشکسائے
ہوائے خوش و سبزہ ہائے فراخ درختان بار آور و سبز شاخ
حَبَدَا! باغیست - کہ گل سرخش بر مفاہر قضبان گون میفا گون
بکردار چراغان روشن - و سروہایش ماند قد محبوبان شور انگیز پرقتن *
سنبل پریشان خاطران را بخلاف زلف لعبتان پری پیکر دلیل راہ
جمعیت گردیدہ - و در خدمت بنفشہ زارش چرخ نیلگون از غایت
حیرانی حلقہ اطاعت در گوش کشیدہ * از غیرت رخ یاسمینش دست
سحر بر دل و گریبان - و آنہارش رشک افزائے روضہ رضوان * کاسہ
طلائی نرگس پر از عطار شبنم - و از زباں آوری سوسن دل عاقلان زمانہ
در مظمورہ رنج و الم * چشمہایش مانند آب حیات عالم را زندگی خضر
دادہ - طوطیان میفا بال اوراق مطاراش سبق طوبی لہم بردہ *
فاطورش چون مردم دیدہ بر لاعور - و نظارگیش چون شگوفہ تازہ
بنہایت ربانی مسرور * بلبلاش ترانہ سنج عیش و دشاط و پا کوبی
تدروان شیرین رفتاراش راحت افزائے اہل انبساط * تاکش بسان می
اندر خم در جوش - درختانش مانند عروس و داماد ہم آغوش * بر
صفایع آب منشی قدرت آید : وَ لَکُمْ فِیْہَا مَا تَشْتَهَیْ اَلْاَنْفُسُ وَ تَلَدُّ اَلْاَعْيُنُ
نگاشتہ - و کدیور قدرت در آن گلزمین دلکشا از ہار بدایع بہشت آسا
کاشتہ :-

ہمہ سال ریحان او سبز شاخ ہمیشہ درو ناز و نعمت فراخ

زمینش بآب زر آغشتہ اند تو گوئی درو زعفران کشتہ اند

اوراق خضره اشجار بار داریش حنّ سبز پوشیده - بسان
طوطی مستعد شکر افشانی - و حسن ارغوان چون آواز دلسوز ارغنون
هوش ربّای عاقلان بدل ستانی * تره سروش فلک از غایت عجز و
انکسار در خدمت پشت دوتا کرده - و لاله هم نشینان چمن از مینای
زمردین می تاک خورده - پائینش دریای راوی از شیرینی ماند
شیر با شکر آمیخته - و جوئے شیر طالب جسرش گشته - از مایده
احسانش فرهاد وار بیستون فایده انگیزته :-

سمن یا لاله و ریحان هم آغوش زمین از سبزه تر پرنیان پوش
نشسته گل چو غنچه در عماری بفرقش نارون در چتر داری
ز خط سبزه خاکش لوح تعلیم کشیده جوئے آب از جدول سیم
سُبْحَانَ اللَّهِ! چها خوش بوستانه که - در طراوت ضرب المثل
جنت المابی توان خواند - و تعالی الله! خوشا گلستانه - که در تعریفش
سخن از روضه رضوان توان خواند * گلپایش در نهایت کیفیت - بلکه
«مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ - وَلَا أَدُنُ سَمِعَتْ» * نفحات ابرارش غیرت ده
مجموعه عطار - بل در رنگینی چون عبارات رنگین همیشه بهار * خامه
بدایع نگار قدرت بر الواح غصون زهرجدیش آینه «جَعَلْنَا فِيهَا جَدَاتٍ»
نبتشته - و طاق انگور چون عقد پروین بر اکناف چمن هشته * زمینش
از غایت مستی می آب ضمیر خود را چون بیصبران باطن خراب بیرون
انداخته - و میزان چمنهایش بعنوان جبین کشاده - آفتاب مردم
جهان را سیر بخت نم بر گل چون عرق شاهدان خلج و نوشاد افتاده -
سرو و سوسنش مانند آزادان کلاه آزاری بر سر نهاده * چشمهایش مانند
آبکیات حیات بخش بقا - گل خورشیدش غیرت ید بیضا * برگ
نرگس نیم خوابش نقد شکیب از تنگ چشمان شنگول بغارت برده -

فوا سنج است از هر برگ صد برگ نهاده جعفری بر سر ز زر ترگ
 غزلخوان بر سر هنر سرو قمی که بوده دم کش او جان نوری
 عماری وار غنچه گشت میای برش آمد گل خورشید لیلی
 گل رعنا ز زیبائی چمن بست بنفشه همچو مخموران شده مست
 کنار جویدارش سرو رسته کمر در خدمت گلزار بسته
 هزاران فاخته طوطی و بلبل نگذده در سرا بستان گل غل
 بهر سه - و آمده طائوس طغاز برقص شوق چون زهره طرب ساز
 جو نافرمان - چگویم آن ستمگر سیفه مستیست - گویی بر سمن بر
 فروزده ارغوانش رونق باغ نهاده بر دل جنت چها داغ
 چنان باشد ز شبنم سبزه زارش فاک میکرد انجام در نثارش
 بیانیذش روان دریائے راوی که میزد طعنه بر کوثر بدوی
 چو خادم سلسبیل آمد بصد آب که تا یک قطره..... ب
 حبابش دید چون چرخ مترنس برائے خدمتش گشته مقوس
 خموش اے اکبری! تا چند رانی سخن در وصف آن فردوس ثانی
 اگر فردوس بر روی زمین است همین است و همین است و همین است
 باغ شاه بلاول - بانیست که خال چهره جنان توان گفت - باکه
 رضوانش گوش خود را در بندگی او سفت * فراش صبا چون غلامان
 بلال منش بسواد چمن زارش فروش زمردین ممد ساخته - و دایه ابو
 بهاری دازان درختانش را از شیر لطافت پرداخته * صد برگ
 چون موسیقار از هر برگ عیش و نشاط را ترانه سنج - و روایح جان
 افزائے سنبلستانش چون دم مسیح دافع درد و رافع رنج * بنفشه
 حوالی غنچه چون خط غالیه بیز بر گرد دهن شیرین ابلان - و
 سنبل ارغوان زارش چون زلف بر عارض گلگون مهوشان *

«ارم آرام دل» نهادش نام خوانده مینوش چرخ مینا فام
 حور اندر سرشتش آورده جبرئیل از بهشتش آورده
 دلکشا باغ^۱ - که بهیوب نسیمش گره کشائے خاطر آشفته دلاں
 حزیں - و حبذا! بوستان جنت دماغے - که در کثرت نصارت و
 خضارت طراوت بخش بنفشه قامتان غمگین * نهرش - که بر کوثر
 و تسنیم طعنه میزد - در آن مرغزار مینا رنگ چون کهکشان بر آسمان
 موجزن - پائینش دریائے راوی مانند دل پلکان خدا مشرب صفا و
 روشن * سبزۂ مینا کار در سایۂ درختان - بگردار بساط پر نیان - و نسیم
 و سنبل از تاب شوخی لاله همچو برۂ آتش دیده - بر خود در پیچ -
 و از رشک بنفشه زارش عارض فلک بطیانچہ نیلگون گردیده - و بر
 اطراف چمنهایش گلہائے گلگون چون نجوم فلک اخضر دمیده - و از
 ترانہ سنجی مرغان سرو و شمشاد راست ایستاده - و مہ از رخ سمن
 سیمینش سپر ہالہ بر رخ کشیده :—

گل سرخش چو عارض خوبان سنبلس همچو زلف محبوبان
 همچنان کز نہیب برد عجز شیر ناخورده طفل دایہ ہفوز
 چو باغ خلد خرم گلزمینی درد آسودہ شاہ پاک دینی
 گل و سنبل بہم آغوش دادہ سمن برنسترن باہم فتادہ
 گل نرگس پے نظارہ بکشاد دو چشم خویش تا از گل دہد داد
 روان نہرے میانش همچو تسنیم چو نہرے در صفا چون جدول سیم
 پے توصیف سوسن دہ زبان است بکف لالہ پیالہ دور خوان است

¹ *Dilkusha* must have been a big garden since the sale proceeds of mangoes and other fruits in Sambat 1883 (1826) brought about Rs. 4,000 (vide Khalsa Darbar Records for 1883).

زارش کوسِ لَمَنِ الْمُلْكُ برنواخته - و نرگس و سوسن آهو چشمان
 عذال نو را به بے بصری و بیزبان مطعون بماتم ساخته * از دو رنگی
 گل رعنا زرد رویان روزگار را مؤثده سوخروئی ابد رسیده - و شاهدان چمن
 از ابتدای مصفا تماشاگر حسن و جمال گردیده - و اهتزاز طوطیان اوراق
 بر انواع حصون زمرد گوئی : که از معلم بهار بذات المنعش یاد ساخته -
 و قمری و فلخته طوق از اطاعت حاشیه نشینان گلزار در گلو انداخته *
 پائینش دریای راوی در صفا و عذوبت از شیر شیرین تر - و روشن
 انموذجی از آن فی الْجَنَّةِ نَهراً [نهر] من این ؟

بطرف هر چمن سرو چمانه بهر جوئے شده آبل روانه

گل از هر منظره نظاره کرده قباے سبز را صد پاره کرده

أَلْعَظَمَةُ لِلَّهِ ! چها خوش بوستان - که درختانش چون قامت

مehوشان دلاویز - و أَلْعِزَّةُ لِلَّهِ ! خهے زیبا گلستانی - که نباتاتش

چون خط مهوشان غالیه بیز * صبحاے چمن زار از هار نسرین - بل

ر شک افزاے گلشن عدن * گل گل عذاران آتش افروز دل عشاق -

و سهی سرو در بر کشیده - از حریر فستقی بغلطاق سنبل تر - بهم

نشمنی لاله خود رو چون زلف بر عارض شاهدان یغما آویخته - بل طره

محبوبان چون مار بر خود پیچیده - که آتش ریخته - و شقایق نعمان

عبرت بخش گلستان خایل - و روایح جان افزایش رافع حرارة طبع علیل -

و نغمه هائے طوطیان شکر شکن چون کلام شاهدان شیرین منظر دلغریب -

و از چهچه هائے بابلان خوش سخن دل عاشقان بے شکیب * پائینش

دریای راوی چون فلک در عین صفا درن آه - و ماهیان سیم سیم -

گرد کانسور خاک غنبر بود ریگ و هم سنگریزه گوهر بود

یذایع مصفا جابجا - چون ساسبیل در عین لطافت و صفا * بابلانش
خوش الحان و طوطیان شیرین بخطبه مینائی چار چمن سرائی آفرینش
خوش نوا - که به آنما قدرت چندین نقش زیبا نگاشته - و نباتات طراوت
افزائے دیده در دل سنگ کاشته :-

هوا بر سبزه اش گوهر گسسته زمرد را بمروارید بسته
بهر کنجش زیاچین بر دمیده بساط خورمی بروئے کشیده
بنفشه تاب زلف افکنده بر دوش کشاده باد نسرين را بذاگوش
باغ بادامی - که قطره حدقه حدائق - و چشم و چراغ تماشائیان
شائق توان گفت - حقا که - بچشم نیکوان مینماید - بل از غایت خوبی
خضارت خراج از جنت میستانند * بالای لاله هایش تاک انگور
بسان مینا آویخته - و ساوی شاخ عصاره تاکی در آن ریخته * مخ بهار
بمستان گلو به دار کشان - و بید مجنون در خمار لیالی ازهار سرگران *
نرگس بسان منتظران جلو ماه دیده گردان در جوانب چمن - و سوسن ده
زبان شاغل افکار مالک زمین و زمين * و زلف سنبل مانند دل پریشان
عاشقان انثار یافته - و بنفشه بخدمت نظارگیان باغ پشت خم کرده -
از نافرمانی گردن تافته * مابینش دریائے راوی - تو گوئی : از غایت
صفا از سیم گداخته اند - یا برگیش از نسیم ساخته :-

بهر هیچ گاه در آن مرغزار روانه شده چشمه خوشگوار
روان آب در سبزه آبخورد چو سیماب در پیکر الجورد
گیاهائے نو رسته از قطره پر چو بر شاخ میفا بر آمود در
باغ داودی از بس لطافت و صفا - روکش جنت المائی - و
آواز الحان مرغان داودی نفس موم ساز آهن دالان فولاد آسا *
گل عباسی چون عباسیان عظام قباے سرخ پوشیده - در خطه چمن

باب چهل و یکم

کتاب روضته الازهار مصنفه امر ناتھ

اکبری *

در نہایت ربانی و لطافت - و غایت دلکشائی و نظامت *
 سُبْحَانَ اللَّهِ ! کہ سبزۂ اش چون خط مہوشان رشک دہ نباتات جذان -
 و شقایتش چون لب سرخ گلعداران - دل خون کن عاشقان * بید
 طبری دیباچہ اطلس سبز در بر کشیدہ - و سہی سرو تلمق اخضر پوشیدہ *
 طفلان اغصان کلاہ زمرد گون بر سر - و گلہائے گوناگون طراوت بخش
 دیدہ نظارہ گر * سطح خاکش در سبزی چون گلشن آسمان رونق یافتہ -
 بل در یکرنگی از بءاث نیرنگی چرخ نیمہ رخ تافتہ * افہار روان چون
 جداول سیم - و ہر قطرۂ شبنم بر اوراق گل برتبہ در یتیم آب رودبار -
 مستانہ وار بہ آن نواسنجی مرغان چمن - صوفیان در وجد - کہ قوال
 عبا برگ اشجار گلزار را باہم جنگ زن * ساقی شاخ از سبوع
 غنچہ می شبنم بمینائے سرو بر آورده - در سافر لائے ریختہ - و
 مخموران باغ را چون عنادل مست مصنوعات حضور ایزدی ساختہ -
 در مشام شان نشاء :-

بیاد حق از خالق بگریختہ چنان مست ساقی - کہ می ریختہ
 لطیف و دلکش آب و ہوائے مبارک منزل و فرخندہ جائے
 ریاحین بر کنار جوئے رستہ بآب ژالہ دست و روئے شستہ
 درختان چون بتان قد بر کشیدہ ز یک دیگر بخوبی سر کشیدہ
 فراز شاخ مرغان خوش آواز بالحن ارغنون ہا کردہ بر ساز
 نہال سرو کز جنت سبق برد خط طوبیٰ لہم بر ہر ورق برد

انتظار کشندگان - و سرور بخش دل غمدیدگان است - بر زبان قدسی گذشت - والدم عرضداشت که: "خانه زاد عقیدت نهاد بیست باغ نواحی لاهور را در گلزمین همیشه بهار عبارت ترتیب داده - نظارگیان بستان و تماشائیان گلستان را اجازت از خانه بدر شدن نفرماید - و بجای خود از ملاحظه گلهاے آن روضه الزهار بیفتیان را نشاطی - و تماشائیان را انبساطی دهد" و فرمودند که: در کتاب حضور آنرا مرقوم نماید *

اگرچه این نخبند خارستان هیچمدانی - کذب عنوان سبزه پا انداز بساتین رنگین بهار طبعان رنگ و بو آئین است - نمی خواست که - این گلشن را آب و رنگ سخن آرائی دهد - اما بامثال مثال عالی بقوت نامیه طبع این کلمه چند از شاخ قام شگفانیده - امید که بصارتیان را بصیرت - و طبائع صافی مزاجان را لطافتی افزاید: —

اگر مومست و گر خود انگبین است
همین است - و همین است - و همین است

علائق بادامان تجرود در کشاکش - و بیداش اشتعال نوایر هوا جس
 پابندان عوایق را تشبیر شهباز طبع مشابیهت بپیر مگس بود - بل مقام
 حیرت عرفانیان - و وادی بے سرو پا دویدن روحانیان است - این
 چند ابیات را در مقام بے زبانی بهمه دانی ادا نمود :-

بلند اختر می بود در برج من نکو گوهری بود در درج من
 چو دیدم ترا من فلک کامگار نمودم بصد عجز بر تو نثار
 پذیرا کنش از عنایات خویش که آورده ام گوهر خویش پیش
 سرکار والا تسکین وافی و دلا ساعه کافی کرده - آن نونهای بخت
 را با عروس سعادت التزام و ولیعهد بهادر را هم ببارقه عنایت اقدس به
 بدرقگی عز و احتشام داده - روانه امرتسر - و خود بدولت عرصه سبیل
 را بقیام سراق فیروزی مخیم نصرت و ظفر ساختند * بعد از تأییم آن
 آستان قدس آشیان شاهزاده قدسی مکن بمراد باطنی کامران شد * و
 شبستان دولت را ضیاء و بهایه پدیدار آمد * چون خوابگاه زبند
 و مکانه فروزنده ترتیب یافت - بمعاینه میمنت شب را با آن قدسیه
 اتفاق مجالست - و آن سرمستان حسن و جمال را معاینت رو داد *
 امید که بوصل مراد افزونی اقبال شود - و شمس اقبال شبستان افروز
 و پرتو افکن سعادت گردد - و افزونی تخم آن نونهای حدیقه آمانی
 و آمال رو دهد - سرکار والا از سبیل حرکت کرده - شہلا باغ را از مقدم
 قدسی نصرت و خضارت افزودند * و لالت بهادر نیز بقدسی قدمبوسی
 وارد آن گلزمین شده - انبساط فراوان اندوخت :-

اھی تا جہانے بر قرار است زمین و چرخ گردان استوار است
 قبلے فتح و نصرت در برش باد کلاه بخت و دولت بر سرش باد
 و نیز درین سال تعریف باغ حضوری - که نور بخش چشم

فعل کشا داشتند * سحرگاهان چون عروس آفتاب بماشطکنی قابله فلک
از حجه مشرق مستعد آراستگی - و شبستان آسمان زبردیدی را
افزایش پیراستگی شد *

عرض سازان جباه و جلال - منتهیان دولت و اقبال بعرض
رسانیدند که: "تا حال از تقسیم باره فراغت حاصل نشد" - بر زبان عالی
گذشت که - "بعد از انقراض آن انتهای آئینه جهانکشا خواهد گردید" -
و حکم شد که: "همراهیان قدسی رکاب نور چشمان ذوالاقتدار - یعنی
وایعهد بهادر و شهزاده فیروز بخت طیار" - و چون سری امرتسرچی
ملاد و معان این طایفه ظفر مدار است - مستعد ترم آن سمت فرخندگی
آثار باشند * رقاصان نازکین ادا - و مطربان نغمه سرا فراهم آمده -
مورد انعامات گران - و مصدر اشفاق فراوان شدند - و آتش بازی و
تخته سازان را سوائه قیمت زر دیگر بسیار عطایات گردید - و روشنی
سازان را رویه های بسیار مرحمت یافت - و هر یک از عطایات خدیو
گیتی آرا دولت و شرافت اندوخت *

بعرض رسید که از تقسیم باره فراغت تمام و کمال گردید - و هر
یکه شکر گذار بسمت وطن خود روان شد - حکم فرمودند که - "پیشخانه
عالی در سبیل دایر شود" * و از آنجا باز بکویای سوار شام سنگه
نزول اجلال واقع شد * پردگیان عفت شرف حضور اندوختند -
نثار نالی اشک جواهرات و لولوه بے بها را مستزاد ساخته - کبوتران آسمان
پرواز - و صعودیان چنگل باز را از فرق قدسی آن نوگل شاخسار عظمت
پرواز - بسان بلبل سران به نوبه پیدایش رس بستان بختیاری - و سرو
جویبار عظمت و پایداری - بال کشا کرده - طرب افتما گشتند - و
شام سنگه بفراغت تمام و نیاز مالا کلام - آن وقت - که دست هم

ماه نور انشان و آفتاب را بنظر تسدیس در یک برج اقتران نشانیده -
 دست یکدیگر سپردند - سُبْحَانَ اللَّهِ! این که مقامی است وقت افزا -
 و جائی است قدرت نما - که از ابتدای رضاعت تا سن تمیز بخت
 جگرمی سالها پروردن - و گله را از سموم روزگار بحفظت داشتن - و
 آخر بدیگری سپردن - و دعوی نکردن * حقا! که این قطره ایست از
 نیستان دماغ چکیده - و این لعیست از بدخشان جگر تراویده - پس
 این دولت بدیگری سپارند * طایفه شریفه و این گرانمایه جواهری
 بدیگری دادن - هر آینه رقت گاه عرفانیان - و دقت افزای خاطر حقانیان
 است * موبدان سواد خوان بقاعده سنگهان آتش افروزان از کتب
 هفود داستان خوانده - در آن گروه پریرویان آن آتشین رویان را بطواف
 آتش نور افشان ساختند - و بجواب و سوال ناز و نیاز از طرف ثانی در
 مقام تبخیت از نوشاه آغاز سخن و افسانه های نو و کهن سرانیده - از
 آتش آن همه مکان را روشن ساختند * اولاً آنچه از زبان عروس بموجب
 شاستر بر زبان عروس رفت - پرورش و غور پرداخت - و ثانیاً آنچه
 نونهای بخت و اقبال - در آن بزمگاه جاه و جلال - بانداز و کرشمه
 باهم قیل و قال کردند - دلاسا و تشفی و تسکین و تسلی بود - و این
 گروه قدرت بین را بانعقاد این دو گل - و اجتماع این دو بابل - نشاط
 فراوان و اندیسات بے پایان دست داد :-

[نظم] قران ماه شد از تلافی های یزدانی
 مبارک باد بر آن آفتاب اوج سلطانی
 بوصل هم خدایا! شاد دارش در زمان سعد
 طلوع نیر او کن بعز و فرخانی

بعد از انقراض رسم و رسوم - که آئین علوی این گروه فی فهم
 است - دست همدیگر را از کشاکش را - و گل و بلبل را بانظار وصال

آثار نموده - زمانه محسن و هنگامه مبارک را برای ازدواج آن ماه و مهر تعیین - و در گردش نجوم سیمای از طبقات اراضی و از صفای فلکیان بعین الیقین دیده - دایره اختلاف را در مرکز اعتدال - و نقش اقبال را بپرکار جاه و جلال - مرتسم و مرقوم - لوح بخت و ظفر را بفاتحه مراد منقش و مختوم ساختند - و ساعتیان وقت بین - و باریک نگاهان دانش قرین - کسه های سیمین در طشت های جواهرین داشته بشمود از منه و اوقات - بانتظار قرب هنگام چون آنجم چشم را بر نظرات سعد دور فاک بمیمضت های اقبال والا بشارت انما گشته * گریال برنجی را بباد تعایم ساعت میمون - و باموخت وقت همایون - از ضربت پتک چوبی در دل یاد میدادند - و بصداهای نشاط انگیز آن سرمایه طرب حصول - و دولت بهبودی و انبساط وصول کرده - باعطاف شاهنشاهی مشمول - و باطاف ظل الهی مقبول گشته * از نصرت و دولت ظل نواز - و از ظفر و عزت عام افراز شده - در خانه اعدای بد بخت رخنه انداز گردیدند *

چون آن زمان مبارک قریب رسید - خجستهگیان عفت - و پردگیان عصمت - آن ساعت را از زبان انجمنیان دانا اصغا کرده - بمسامع والا رسانیدند * چنانچه عفتیان سرا پرده عصمت و عصمتیان حجله نشین عفت - آن را تفاؤل سعید - و مقارنه نیرین حمید - تصور و برای سامان انعقاد موبدان گزین را تقرر گردانیده - وقت نصف شب دقیقه - که آغاز طلوع عطیه بخش جهان - و انتشار تابشیر مراد جهانیان - تعبیر ازان - و دل لیلای لیل را عبارت از همل میتوان کرد - آن گل و بادل را به پهلوی همدگر جا - و از سر هنگامه نشاط برپا کرده - بمعاینه مرآت چهره همدیگر را بمقابلت نوشته و عروس رونما - و

قام قدرت نقش آن بر لوح خاطر حزین من صورت نگارید - بنده بسته

بود - بعینه بخارش کلک حقیقت سلک رسید : تاریخ :-

شد فزون بخت و جاه و حشم نافت سرمایه طرب عالم

پا به دوستان بلندی یافت دشمنان را شکست سر ز ستم

بر فلک رفت بانگ کوس نشاط در جهان نام نیک گشت عام

شادی شاهزاده والا شد باطاف حق بناز و نعم

چون نمودم تلاش تاریخش زد ندای فروش از غیم

که بگو اکبری ز روی طرب «ماه و خورشید شد قرین باهم»

چون بایزیدی تأیید چنین نیکو اخترے در مشام مراد شام سنگه جلوه

افزا شد - مطلعش از مطاع آسمان در گذشت - و صبحش را آفتاب

نور افشان - و سوادش را بیاضی ظلمت زدای خانمان بعنایات ایزد

مثنی جلوه افروخت - و شب امیدش از فروغ عنایات ایزدی چون

روز گردید - باین میمنت از غایت طرب در پوست نگنجید - و

سرافرازی کونین اندوخت - وقت شام مو بدان بید خوان و پیذتان ریاضی

دان بارشاد حضور - از غایت سرور - ناصیه ساعی عقیدت - و جبه

فرسای عبدویت شده - در دریافت ساعت میمون - و شناخت

هنگام همایون - که اقتدران نیرین سعدین - و انتساب نجمین دولتین

است - بنظر دور بین در اصطراب تعمیق و تحقیق و اصطرایان انجم

شناس - و مجسطیان بطلموس قیاس - در امعان وقت حمید - و

اخراج زمان سعید - که مقارنت گل و بلبل در یک چمن - و مجالست

مهر و ماه در یک انجمن - تعبیر آزان توان کرد - بژرف نگاه - و

گزین هوشی - در تقویم بیقین و تدقیق - بمطالع مطالع اسرار - و

ملاحظه لواحق اضمار - اقتباس مشکواة انوار - و استنباط فیوض نتایج و

چون بحویلی سردار شام سزگه نزول دوات و اجلال واقع شد -
 صعودش بفلک الافلاک رسید * نزول صعودی نوشاه در هتک استار
 مشک مویان شمشاد قد و خورشید رویان قمر خد کوشیده - بر شایقان
 دیدار یوسفش هفگامه تونج را از سربتجدید آورد - و گل موتیا - که در
 زمین هدد هفگام شام در مشام مستان خمخانه حسن و صباحت کار شراب
 دو آتشه کند - چون خرمن خرمن بدست و گلوے آن نازنینان سمن
 ساعد پیچد - خم خم نشاء و ساعر ساعر انبار خمار آن دست و پاگم
 کودگان هستی را بآبها میپرستی در داد * گل یاسمن را - که رنگ و
 بو افزای دماغ سرشاران و صهبای طرب بخش میخواران است -
 خرمن خرمن و دامن دامن پر رویان بر روی یکدگر ریخته - حلقه
 های تازه گل را با حلقه زلف دو تا در دور و تساسل آوردند * نازنینان
 بیبا عرق گلاب در عین گرمجوشی از گل روی یکدگر کشیده - بر روی
 هم پاشیدند * تاتار تاتار عنبر - و خروار خروار مشک آذفر را بر فرق
 سنبلین مویان بتفش خط افشاندند - و پرده گیان پرده دار بنغمه سرائی
 در پرده بطنزهای گوناگون از زلف دامی چند در گردن جان ها افکندند *
 گلاب پاش ها بر از رنگ گوناگون - و پاندان ها بشهادت عاشقان از
 خونخواری رنگین زبان سرخ پوش گواه ناطق چون بتکلیف طبع رنگ
 آمیز * و بتحریرک و تحرک خیال شور انگیز من مصرعه چند که
 درین ضمن بشیرینی فصاحت بر رطب تر خورده گیرد - و نمکینی ملاحظت
 جراحات دل را خراش تازه دهد - از کلک من ضیافت ذایقه یبان
 معانی شیرین و نمکین و گرم و سرد چشیدگان روزگار بامتزاج رو داده -
 تا مائده خواران دانشمند و دانایان خرد پیوند را پختگی افزاید - و خامی
 بپاید * چون از نتایج طبع زاد هندی نژاد است - و قامنن قضا بمو

وادی ایمن را ثمره بخش عنایات یزدانی * گلہائے آتشین شعله ریز و
 شرر بار و شب افروز خاک نشینان کوی تیره روزی و ایدار * تخته
 گلہائے آتشین مانند لاله زار آتش افروز - و دلہائے آتش پرستان از
 رشک این آتش بازان در گداز و سوز * چادر برفشہ چرخ برفشہ گون را
 عبرت دادہ - بگل افشانی آبی بروئے کار آوردہ * مہتابی شب را
 چون روز آفتابی نمودہ - و دود از دلہا بر آوردہ - و کاغذین چرخ
 آتشین بآتش افشانی چوخی زدہ - کہ چرخ را چرخ دادہ - آتشبازان
 بآتشبازی چون سمندر آتش نشین - و از گلہائے آتشین بردامان زمین
 هوائی ستارہ افشان - تابشے در سراچہ باطن اخگر در جگر زدہ - قتیله
 چون پنجہ کش خورشید سر باسماں نہادہ * سلک مسلسل پتاختہ دل
 را بدزدی آوردہ - کہ ہودم از غایت حرمان بشر و ریزی کبر و فری انگیزد -
 کہ دلہائے ارباب وحشت را بشور و شر اندازد * تخته ہائے شبز چون
 آسماں زمردین بہ زبرجدی تمنائیان جنت را بشارت از بہشت برین
 رسانیدہ - و سرو ہائے خضرا لباس یاد از خضر و الیاس دادہ * مرغان
 شوق بہوئے آن گرم خیز - و انارہا بغایت سوز و گداز آتش ریز *
 آتش افشانی هوائی چون ستارہ ریزی نسیم صبح بہار - طائوسان کاغذین از
 اوراق بریختن ترانہ سنج عیش و فرحت بدلفریبی عاشقان زار :-

روان شد تخته ہا مانند گلشن چراغ لاله گشت از باد روشن
 شرر افشانی آتش نژادان گرفتہ عرصہ را چون باغ و بہستان
 منور شد شب از مہتاب چون روز شقایق در چمن شد آتش افروز
 خیل خیل سمن ساعدان نازک بدن بعزم صید دلہا نغولہ مجعد را بر
 عارض شکستند - و جوق جوق مہوشان نازکین ادا شمایل گردان مہتاب
 سپہر حسن و جمال چون انجم ہا بستند *

بمهد غنچه میان چمن به کودک گل گرفته نامیه چون دایه در میان کنار
 نشسته ماه و شے هر طرف بهر برزن نشسته مهر جماله بجاوله در بازار
 زبان بعیش و نشاط و طرب بخود بالید زمین کشید ببر خلعت ز سرودگار
 بجام الاله بر آسود باده ز شبنم گرفت صحن چمن زیب و رونق بازار
 بهر طرف بچمن گلرخان زیبا رو بپرده صبر ز عشاق برده در گلزار
 ز نخابندی بستانی عنایت حق کشاده غنچه دل از نسیم صبح بهار

ز موج خیزی باد سحر دل از جارت

ز رنگ و بوئے چمن دل شده ز دست فرار

خמוש اکبریا کن دعا وظیفه خویش

که گوش نابک گل کے کشد صدائے هزار

مطربان از طنبور بدلنوازی - و قوالان از دف در پرده از روئے کار
 بر اندازی :-

جگرها تار از تار و باب است بنواز نغمه مرغ دل کباب است

بوده مطربان دل را بآواز صدائے شادمانی کوده بر ساز

ز رقص گلرخان سرو بالا گرفته زیب و زینت بزم والا

چو بلبل مطربان در نغمه خیزی دهان مانند گل در خنده ریزی

جهان از نشاط و شادمانی نموده چهرة ها را ارغوانی

آتشین دستان آتشین کار و نطف اندازان چابکین دشت مواد آتش را بآتش

دستی تمام بهم رسانیدند * و با وصف طیبت چون آتشین خرامان فلک

از جهان سقای بعالم علوی شتافته * هوائی ها در آن هنگام بر هوا

ستاره ریز و از صبح روشن مهتاب شده - و چادرها چادر انوار بر ظامتیلان

روزگار و تیره روزگاران ظلمتکده افشاندے - دست گلگلی چون چرخ ستاره

بارستاره افشانی - و افارها چون شجره کوه طور کام چشم گم گشتگان

ز بسکه لاله و سنبل فضاے او دارد شفق ز لاله و شامش بود ز دیکان زار
 ز بسکه شهره آفاق شد بخوبی و زیب توان که نام نهندش خاتم و فرخار
 ز بسکه زیب گرفت است عرصه اش از گل

فناک بر شک سحر انجمش کفد ایثار

بهر طرف گل و بادل بهر طرف نغمه بهر طرف بچمن شور شد ز صوت هزار
 برای شادی شهزاده جوان طالع روانه شد به اتاری چو باد در گلزار
 ورود کرده در آن ضلع از عنایت حق فگند بر سر مردم جواهر و دینار
 عطا نمود بلشکر سنان و خنجر و تیغ فشاد دست عنایات و جود چو مدرار
 بنور ماهچه رایت ظفر آیت فروغ یافت اتاری چو عرصه گلزار
 به بست باره در آن عرصه طرب افزا حصار بند عیان شد ز تخته بندی خار
 نبود خار در آن عرصه نشاط آگین که بود در دل اعدا خایده زیوه خار
 میان آن غربا جمع آمدند تمام هجوم کرده درو مردمان ماک و دیار
 گهر فشادد بعالم چو ابر نیسانی گرفت نقش عجب نقش درهم و دینار
 قبول از همه تنبول و نذر گردیدند فراهم آمده بسیار از پئے ایثار
 قریب ده لکه و چیزی زیاده خرجش که هر کس بوطن شد روانه شکر گزار
 مسیحان ملایک برای طول حیات دعا نموده بدرگاه خالق غفار
 شمیم گل بچمن در دماغ فرحت شد برنگ و بوئے در آمد چو طبایع عطار
 ز مشک بیزی باد صبا دماغ سحر گزمت لباخته..... بسیار
 ببرد هوش بغایت ز بی زبانها میان عرصه گلزار سوسن از گفتار
 مسیح گل بچمن زنده کرد دلها و ببرد از دل عشاق صبر و هوش و قرار
 سبوء غنچه نهاده بدوش ساقی شاخ بدست جام طلائی ز نرگس بیمار
 بهمنشینی گل سنبل عطیه زن گردید خرام ناز گرفته تدرو خوش رفتار
 کشیده قشقه گل جعفری به پیشانی گرفته هندری گل تار سنبل از زنار

به بزم شاه بشو حاضر- و بغایت هوش نمائے عرض باهل خرد ز جوهر کار
بکار خویش سرو کار بخشش و شادی کن که یافتی شرف عتبه بوسی سرکار

المطالع الثاني *

شهنشاهی که فلک را ازوست عز و وقار شهنشاهی که زمین را ازوست پائے قرار
هزار غلغله می افکند بگنبد چرخ اگر سحر بزند چاک دامن شب تار
شهنشاهی که اگر شاخ باغبان شکند قام کند دید او را به بزم گاه بهار
شهنشاهی که اگر آسمان سپر گیرد نقش ز رخفه انجم خورد سر سونار
شهنشاهی که زمام مراد در کف اوست میان جنگ بود نعل اسپش آتشبار
شهنشاهی که اگر دشمنش کشد سر را ز مغز او بدر آرد ز قهر و غصه دمار
شهنشاهی که کمندش ز رشته جانها شهنشاهی که عام نام او بعز و وقار
شهنشاهی که بشب شمع ماه در محفل ز چهره اش بکند کسب فیض از انوار
شهنشاهی که فاک را ازوست زیبائی شهنشاهی که زمین را ازوست نقش و نگار
شهنشاهی که بدورش غزال صحرائی ز سم کشیده بالواح دشت نقش و نگار
شهنشاهی که جهانرا ازوست عظمت و فخر نشسته در دل اعدا ز تیغ او زنگار
شهنشاهی که عام نام اوست در عالم شهنشاهی که ز عاقلش بعالمی نکوار
شهنشاهی که ز اوصاف او گل و بابل ببزم باغ نمایند بحث در گلزار
شهنشاهی که ز بس بوی خلق اوست بخلق

قریب هست که آید بقبضه اش تا تار

شهنشاهی که بود رایتش بعرض جنگ نشان فتح پے قتل دشمن خونخوار
شهنشاهی که عدو شد ز تیغ او بیدم شهنشاهی که بود قبضه دست او را تار
شهنشاهی که باطف و کرم بحق ممدون بچود فیض شده نقش صفحه ادوار
نموده عزم ز لاهور سوئے امرتسر که هست معبد این بادشاه کیوان دار
ز بسکه نور غلیات حق در آن ملکست بروخت آفریده را برخور دار

دهان غنچه زهم باز گشت همچو صدف که گشت ابر بهر سوئے باغ گوهر بار
 میان کشت چمن شد عیان گل خورشید چو آفتاب منور بطارم دوار
 ز سیر باغ شده چشم مردمان روشن کشیده سرمه صحت به چشم هر بیمار
 بهر طرف چمن باده نو بهار فشاند ز بوئے برگ گل و لاله نافع تاتار
 فراخت در صف گلزار ترک عبهر مست ز شاخ سبز پئے قتل ناچن خونخوار
 بغمشه خط شکسته نوشت همچو بتان به بزم باغ زهم باز کرد گل طومار
 قتاد شور بهر کوچه از گل و سنبل برنگ و بوئے چمن جاوه ریز شد بازار
 صبا ز رنگ بهار است جامه در بر بفرق سرو ز گل گشته طره و دستار
 بفرق نرگس طغاز تاج زرینی بدست غنچه زر سرخ از پئے ایثار
 باتصال گل ساسمین گل شدو باوج همچو صبا بر دمید از شب تار
 مثال باغ خایل از نسیم خلد برین گرفت عرصه صحرائی از شقایق زار
 ترانه سنج بهر سوئے باغ بلبل مست نسیم صبح خرامان به تخته دیوار
 نشست از سر عشرت به تخت گل بلبل میان بزم چمن یافت جاه و عز و وقار
 غزال باد صبا در چمن بتاز و تگ است ز سبزه بر سر خاک است فرش میزگار
 نشسته گل بسر مسند چمن از ناز بهر طرف زده بابل نوا ز قرب و جوار
 میان باغ ز هر سمت زنده باقی چند گرفته چتر ز بهر نوائے این گفتار
 چو عندلیب زنی شور اکبری از چه که میر گلزار
 بیا دمه بخود آئے رفته چرا از هوش ز خون دل بقام ریختی چه نقش و نگار
 چرا بباغ سخن میرسی بطاوسی ترانه میزنی از شور این دل فگار
 به بزم سلطنت شاه کن نوا سنجی بدست ماشطه طبع زن نگار نگار
 ز شاخ خامه گل تازه ریز بر اوراق نشان بصفحه نسیم ز نافع تاتار
 ز نقطه اش به بیاض غزال بجش سواد ز آبیاری موج سخن فزائے بهار
 ز مطلعش سحر بخت را بیفزاء فیض ز مقطعش بجهان ریز چادر انوار

زمین ز سبزه نورس بساط تازه نکند ز لاله و گل صحرایی چمن به بست نگر
 فلک ز اختر و انجم بفرق لاله و گل نموده لعل و عقیق و گهر بے ایدار
 بهمنشینی گل سنبل سیه بچمن گذاشت همچو بتان زلف بر گلرخسار
 عروس سبزه بمهد چمن بغایت ناز بوده دل ز جهان بجلوه دیدار
 نوازه عیش سراپای بهر طرف مرغان دمید نغمه جالسوز در نئے مغلزار
 ز عاشقان گرفتار دام شیدائی صغیر بابل مستانه برد صبر و قوار
 بدور عیش و طرب جام چرخ میفائی نظاره باز بهر گوشه نرگس بیمار
 فگنده سایه عشرت ز چتر ابر فلک بهودج گل نسرين نسیم صبح سوار
 مراغه سنج نسیم سحر به بستر گل که شد دماغ دی از باده طرب سرشار
 زمین بساط طرب چید و داد خوبی داد فلک به بست طراز از لالی شهوار
 سحر فشاند ز اوج فلک بهر سونور نسیم باغ چو موج محیط گوهر بار
 فگند ببلبل صیاد دام از رگ گل چو مرغ دل شدش آنجا اسیر دام شکار
 هوا چو آینه باطن حقیقتان نمود سر خفی را ز غنچه باز اظهار
 شد اتصال سنبل ز نرگس شہلا فتاد شور که آهو بدام گشت شکار
 برای سبزی و سیرابی چمن هر دم فلک آجبت بگوید به بست دست چنار
 دماغ اهل چمن گشت مست باده ذوق که شد شمیم گل اندر چمن غذای هزار
 نهاده تاج طلا بر سر خود عبهر مست بوده سوسن شیوا زبان دل از گفتار
 ز خم و چم قد عفا گلرخان چمن ز یاد فته خرامش بیک خوش رفتار
 ز مژده ساخته عفتش سرخروئی ابد کسی که ز درختی داشت در صف گلزار
 به بست تازه خوبی بچرخ شاهد گل ز زلف غایبه بیزان چو اعدت فرخار
 ز نغمه سنجی مرغان آشیانه گل شکیب و صبر ز دایخستگان نمود فرار
 هوا ز شبدم تر ریخت بر گل نسرين میان بزم چمن همچو جامه گلزار
 بصد هزار زبان در میان بزم چمن ترانه سنج ز عیش و نشاط موسیقار

نسرین تن - و نگارین دستان سیمین بدن - بگلگشت چمن در عیش و
 فرحت * سنبلیلین مویان خنجرین آبرو - و عنبرین زلفان دلجو -
 بقامت دلکش چون عذلاب مواءه پیمائ گلستان نشاط و عشرت *
 چمنها از خوش رویان در نگار آرائی - و گلشنها از بهارین چهرگان جادو
 ادا در بهار پیرائی مطربان بجادو نوائی در مقام دلبري - و قوالان از
 غایت سحر مقالی سامری - و از مشغول افسونگری * زمین را
 پیروایه اخضر در بر - و آسمان را کلاه زمین بر سر * ترکان گلزار و نسنجیان
 بهار در عرصه چمن بدلفریبی نظارگیان قدم با قدم - و یساول بندان شاخ
 فیمران شمشیرها عام * نسرین و نستربین پیراهن دل چاک کرده -
 دیوانگی و شیدائی دامن هوشیاری را پاک کرده - عالم را فرحت
 افروز - جهانی را طرب رو نمود *

قصیده درین ضمن از بهارین طبع و نگارین خیال - که هوش رباعی
 مدعیان - و فرحت افزای باغ بصیرتبان عبارت از آنست - از تقاضای
 غایبات خدیو اقدس خالی از اعجوبگی نمی تواند شد - بموقام اضاعت
 اوقات صورت نگار بسته بود - نگاشته - بو العجبه ختامه شد * چون
 زیب افزای بهارستان سخن و رونق بخش چمن ایبض است - امید
 که دماغ سرخوشان خمخانه دانش و بینش را مستیهای رسائی دهد -
 و نظام سراپا نظام و نثار در نثار از عقد پروین و بذات النعش چرخ حوصله
 بصیهای نیرنگی های دور سپهر میثائی را مالا ملال یافته - آفرین گر
 طبع نشاء پرست من شود :-

رسید مژده امید از نسیم بهار فتاد شور بگلشن زلحن صوت هزار
 بهار چتر بر افراخت بر سر شمع گل چمن ز فیض هوا بست رونق گلزار
 ز شهنای صغیر و ز شور کوس سحاب فتاد غلغله بر اوج گنبد دوار
 علم فراخت صغیر بر عرصه گلشن شکست داد باعدا ز نوک نیزه خار

باب چهارم

شادی نامه کنور نونهال سنگه *

بیا ساقی آن باده لعل گون که بخشد دلم را خماره فزون
 دماغم به نشاء رسائی دهد ز اندوه خاطر جدائی دهد

بهار نشاط است و دور ساغر انبساط فاک بر سر مراد رسیده - و زمین صندلین
 نطع افتراح گسترده - خوش نشیفان بهار - و رنگین وضعان گلزار -
 به خم و چم شکیب ربا دلفریب عشاق شده * عذادل سراپا نوا - و شیرین
 زبانان ترانه سرا - سر به گلشن کشیده * طوطیان بسدین منقار - زمردین بال
 اداس مستانه روی از آینه آب جویبار سرقت نموده - در جرگه سئ
 پرستان مستی دوست چون سیه بختان چه چه دلکش بر آوردند *
 بسرخروئی نشسته بلبلان از شقایق کنجد خال سمن تندان سیمین عذار
 ازین چراغان از داغ دل بستند * نازک بدنان در جلوه ریزی - و
 نازکیان طائوس خرام در سبک خیزی * بلبان مرغان بستان همانا بخوش
 آوازی بلبلان ماند - باب آنرا نتوان بیان ساخت - بلکه بلبلاننش نتوانند
 بر سرود - و رقص سرو قدان چابک آئین چمن بسبک خرامی سیم تندان
 مشابهت دارد - که زبان قلم باظهار آن قدم نتواند فرسود * گلرویان
 مشک بر گل عذار ریخته - و نسوین بدنان بر عارض زلف غنبرین غالیه
 بیخته * شمشاد بالایان سیمین ساعد - و هلال آبروان خورشید خد
 کمند در گردن جان عشاق انداخته - خود را بقیام و قعود و رکوع و
 سجود مسجود ساختند - و طره بازان فرگسین چشم تاج ناز بر سر گذاشته -
 این کج معجی را روز بازار افزودند * از نسیم نشاط بهار عذار ماله رخان
 در اهتزاز - و خوش خرامان سراپا نیاز در غمزه و انداز * بهارین چهرگان

گردش نجوم با وصف نص و جیز - که « و اذْ سَأَلَ مَا فِي الذَّجُومِ - فقال
 اَنْتَ وَاِذَا الْقَمَرُ فِي الْعَقْرِ لَا تَسْفِرُوا » می باشند - بر سر تصدیق شاستر
 اهل هند - که کتب آسمانی و مقبول جاودانی اند - آورده بود - روز
 دوم از حضور انور بعاتت معین شده - ایامه زیبائی که چشم ندیده
 و این عبرت بین - حیرت گزین چون آئینه بنظره در آورده : ع
 « دنیا است عجب مرقع رنگینی » *

چون آن وقت پدرم از دامان چاکی در لاهور و بحکم حضور چند روز اتفاق مکث افتاده بود - و الثالث بالخیر راقم السطور و عموی کدار ناتھ - همراه ملتزم شده * از آن اعجوبه کاری در اتاری التذاذ صوری و معنوی بدست آمد * از والا حکم شد که - چون بنائے اتحاد دولتین انگریزی و خالصه جی تفصیص یافته : " حضار دربار گردون وقار - و افسران افواج بهرام آثار بحضور رسیده - پیش لانت بهادر نذر گذارند " * آن وقت چون نوبت والد راقم این اقبال نامه رسید - از رومال، خاص پنج عدد بتکی طلا بدست اقدس عنایت فرموده - اشارت بجانب لانت بهادر نمودند - و اِلیّ الآن - که پدرم چون تولدے لالا گوشواره از آن مسند نشینان دولت و ثروت بوده اند - لانت بهادر را از دیوان این دولت نشان دادند * چون تقرر دیوانی آن فهرست جویده اقبال در سال نود و چهارم بنظرم میبرد - و آن سال را میخواستم که برشته نظم در کشم - تا اولی الابصار مرا بنظامی در پذیرند * در سه بیت اشاره خواهم داد - وَالْأَمْرُ بِاللّٰهِ تَعَالٰی *

چون ظاهر اتاری از قدوم حضور انور حکم نوبهاری گرفت - بفضل آیزد باری - بحزم و هوشیاری برآمده - سرچشمه فیوض و سخاوت جاری ساختند * نوشه سوار فیل باعماری - و افواج شایسته بالباس زر تازی - و کمیدانان پیشرو بعیاری - پاسبانان بهرام صولت بخبرداری - تعین گشت * فہنگن نیلی لباس چون چرخ زنگاری - و سنگھان سرخ پوش بایتن سرکاری - بجیغہ ہائے مروج و کلغیہائے طلا کاری - پیرایش کردند * شہنناوزان دولت و بختیاری - و نقارچیان نصرت و نامداری - و دھل نوازان حشمت و کامگاری - طیاری نموده - بجرخ ہفتم غلغلہ انداختند * چون روز برات ژالہ باری مسلمین را - کہ منکر

آنها را قلاده بندگی در گوش کشیده - در پنجه هائے آهنین حکم
نگهداشت فرمودند - و بعزم تهیه شادی صاحبزاده والا قدر متوجه تلثیم
آستان سرنی هر منزل جی شده - سعادت جبه سائی اذروختند * از
آنجا لات بهادر را ملاقات نموده - آرایش فوج و ترکیب سامان شادی
را معاینه کنانیده - عجب زیب و زینت افزودند *

سرکار والا از منجمین دهر تغال گرفتند * یکے عرضداشت کرد که :
”روز برات در اتاری ژاله باری شود“ - و این آثار بر باد شدن اعدائے
دولت بگلوله هائے آتشین تعبیر کرد - و سرکار والا بیست و پنجم ماه
اسفندارند ماه الهی معه لات بهادر ظاهر اتاری را رشک بهشت ساخته -
مصاد شادمانی را تهنیت افزودند * چون از همدوستان و خراسان و
ملتان و بلوچستان و ترکستان و کوهستان مردم تماشا دوست فراهم شدند -
اگر بشهور و عوام در تعداد آن تخمیناً توغل کرده آید - قام مقطوع
الاسان در احصاء قاصر می آید * چون زاد و راحله شان ننماید - آن هم
در حلقه سایلان در آمده - بهمین بهانه کامیاب بار در بار این خسرو گوهر
بار شدند * از درگاه پادشاهی حکم نافذ بظهور پیوست که : ”هر جاندارے
را که دریابند - بے آنچه نگذارند“ * جرنیل اعظم و نثوره فراسیس و
مضر بیلای رام و گلاب سنگه و راجه دهیان سنگه کلان بهادر و جمعدار
خوشحال سنگه تجویز حلقه در سه فرسنگ از خارزار کرده - بازه نام
نهادند - و آن را بچند دروازه منسوب گردانیده - مردم سایل را از تمام
و کمال فراهم آورده - هر یکے را بیرون کرده - مقضی المرام فرمودند *
بعضے فقراء - که سگ همراه داشتند - بحکم حصه جازدار بے نصیب
نگذاشتند * طماعے بحکم امتحان کوزه سفالین را پر از مورچگان جازدار
در نظر راجه کلان بهادر آورد * چون حصر آن از جمله تعذر بود - چند
بار از در دست کوزه اش را پر نموده - نامے بدست آوردند *

قسم شریفی تمام سوار و پیاده را شیرین کام سازند * امریک راس متصدی بعرض رسانید که - "اگر حضور انور یکماهه تمام سپاه را بطریق تنبول پذیرا فرمایند - فوج باین عنایت در پیدرهن نخواهد گنجید * حضور والا فرمودند که : "وجه تنبول از همسران زیبا نشیند * چون استبداد فوج - که از قدیم نمکخوار بودند - از حد گذشت - اصرار آنها بموقف قبول رسید * نیز از جملة حضار تنبول بطریق ندور قبول فرموده - بخاعات گوناگون سر افزای بخشیدند * بتمامی آتشبازان ممالک محروسه را حکم شد که : "هریکه در صنعت و ابداع کاری ید طولی داشته باشد - معرفت خلیفه نور الدین انصاری بعرض رسانیده - قریب یک لکه روپیه را آتشبازی داخل معسکر فرصت سازد - و بفحوائی اَلْقَدْ فِی الْکَمِّ از تنخواه بیباک زیست نماید *

هریداس کرت سویم بوساطت راجه کلان بهادر مصر تابوت شده - از حبس نفس افسانه ها خوانده - دعوی چهل روز زیر خاک آورده - از حضور انور اجازت خواست * چون خالی از آعجوبه کاری نبوده - خود بنفس نفیس توجه فرموده - او را در زمین پریت متصل باغ سردار جوالا سنگه حجره - که در حجره دیگر بوده - نشاخته از بخورات عود و عنبر مشامش را نزهتگاه روح قرار دادند - و بعد از چهل روز او را بر آورده - در آن دم از باران درهم و دیفار غبارش را شست و شو بخشیدند^۱ *

قزاولان بعرض رسانیدند که - "در شیر مست در دشت یحیی نگر مردم آزاری را از دست نمیدهند * خود بنفس نفیس متوجه شده -

^۱ W. G. Osbourne, in his "Court and Camp of Ranjit Singh" gives fuller details about the exhibition of the yoga practices given by Hari Das.

جانبخش حقیقی استدعائے تلثیم عتبه فلک رتبه میکردم - و از شاعری
این ابیات تغظیم گرفته - اکثرے بطریق مناجات میخواندم :-

الهی پادشاهم زنده بادا فلک در خدمت او بنده بادا
بدگاهش رسم اعزاز یا بسم دهم جان گردن از حکمش نتابم
بود لاهور - گو میروم مزارم بود تابوت در غنچه انارم^۱
حضور والا آبپوش بمقام انار کلی یافته - چون گل تبسم فرمودند
که : "در سفر پشاور و کابل نیز اگر قضا بشما بر سر دگر گونگی شد - از
انار کلی بالکل خاطر جمع داشته باشند" * بعضی خدمتگاران بعرض
رسانیدند که : "هریداس امیدوار آنست - که او را زنده در گور کفزد -
و باز بمسیحائی بر سرش وا رسیده - روانه دیار هندوستان فرمایند" *
حضور والا فرمودند که :-

طمع را سه حوشت و هرسه تہی

از آن نیست مر مطمعانرا بھی

کنور کپڑک سنگه ولیعهد بہادر را بکنور نونہال سنگه روانہ سری
امرتسر جی فرمودہ - بطواف سری ہر مندل و تسخیر قلوب متعبدان
آنمکان قدس استان پزد و نصائح فرمودہ - برای بزد و بست شادی وغیرہ
سامان مامور فرمودند * حکم والا شد کہ : "از فوج آئین ہر یکے را
بکلفی ہائے طلائی و لباس ابریشمی و پشمینہ آرایش دهند - و از

¹ General Allard died in Maharaja's service in January 1839, at Peshawar and his body was brought to Lahore and very probably buried in his own house in Anarkali.

In the house of Allard (now known as Kapurthala House or Kuri Bagh) there is to be seen the tomb of his daughter Marie Charlotte d. April 1827. It is situated on a mound and on the lower platform of this mound, a little towards the left hand where the first stair-case ends there is a decaying brick-work in the form of a tomb which I suppose to be the last resting place of General Allard.

استقلال زده - عرض داشت که - ج : «دمبدم دم را غنیمت دان - و همدم شو بدم» * چون عرض از توضیح ریاضتش محض رعونت یافتند - در ادراش افزودند *

کنور نونبال سنگه از دیره اسمعیل خان بشرف ملازمت اشرف اختصاص اندوخت - و نثوره فراسیس و جمعدار خوشحال سنگه روانه امرتسر جی شدند - و بانواج ظفر افتما حکم نافذ اصدار یافت که - «هریکه از احدیان پوشاک سرخ در بر کرده - و سلاح هریکه چون آفتاب درخشان باشد» * افسران پلاتن در آرایش تن در دادند - و هزارها روپیه از حضور یافتند * چون از طرفداران روزگار بهم استخوانی این خدیو والا نژاد و بهم کنوی این پادشاه والا تبار سهیمی هستی نگرفت - و همچشمی صورت نه بست - سردار شام سنگه را بادۀ پیوند رفعت افزوده - شامش را بصبح مبدل نمودند - و اگر نه این جشن طوی را از پنده تا بخارا اشتهار و از پنجاب تا بر دم جابلسا شد^۱ - و ازین جاست که - چون ازین معنی شاه انگلستان را آگاهی رفت - شاه از رموز مودت نگاه کماندر انچیف لانت بهادر را معزز نموده - ار را بتعظیم نفس نفیس و جابجائے خود قرار داده - باین طرف روانه نمودند * سرکار والا نیز وجودش را وقع شاه انگلستان داده - حضار را برائے خیر مقدم حکم استقبال دادند *

سیزدهم ماه اسفند دارند ماه الهی - الارڈ فراسیس از وطن مالوفه زاد نمکحلالی بر گرفته - بشرف قدمبوسی والا سعادت اندوخت * از وفاداریش احتفاظ فراوان یافته - نامه پادشاه فراسیس را مطالعه نموده - تکلیف آن ولایت را پذیرا فرمودند * الارڈ عرض داشت که - در راه از

¹ All the three MSS. are hope lessly corrupt here. This emendation is purely conjectural.

از دولت صانع سردار رام سنگه بهادر بے بها در را بخطاب جرنیای خاص- و به
عز امتیاز اختصاص داده - از اماتل و اقوان سر بامند - و در تمامی مسکن
نصرت بیکر و همگی افواج ظفر امتزاج فیروز مند ساختند :-

[نظم] الهی تا فلک را پایدار است

ز انجم صبح را گوهر نثار است

مدام از لطف حق خوشحال باشد

به بخت و دولت و اقبال باشد

و نثوره فراسیس بعرض رسانید که: «هرگاه شاگردان من بخطاب
جرنیای سرافرازی یابند - مرا - که استادم - جرنیای اعظم، عنایت
شود» * بر زبان اقدس گذشت - که حضور را نیز این معنی مرکوز
است * سردار فتح سنگه اهلوالیه را پیکر اخشیجی از انتظام بر افتاد *
بیاد قدامتش امر سنگه کھین و نهال سنگه مھین پورش را بخاعت ها
معزز نموده - چار لکھ و بیست و پنج هزار روپیہ زر نذرانہ قبول - و
نظر بر کجروی هائے آنها از بعضی مقدمات نکول - و آن ماک را در
جاگیر آن هر دو برادر محکول و موکول فرمودند *

بعرض رسید که: لات بهادر برائے شادی کنور فونھال سنگه عازم
است * وید بهادر از ملازمت اقدس شرفیاب گردید * چون شطرنج
راہ شکار پور باغوائے مردم سنده - و مقدمہ شاه شجاع الملک بفرزنی
سرکار انگریزی مد نظر بوده - حضور انور این مقدمه را برپورش ایرانیان
بردار السلطنت هرات و آن نواحی موقوف داشته - برائے استقبال
لات بهادر جنگی وید بهادر را رخصت انصراف بخشیدند - و نثوره
فراسیس را خطاب «جرنیل اعظم» بخشیده - نذرانہ قبول فرمودند *
هریداس نامی از گروه بیزاگیان در حضور رسیده - از حبس نفس دم

دَامَ اَقْبَالَهُ وَ اَجْلَانَهُ میتواند بود که - بحسن توجه گاه را از سماک و سمک جناب بابا ذلک صاحب - و سراپا فیوض برکت گورو انگد صاحب و دستیاری زمین و زمان گورو ارجن سنگه صاحب - و زیب بخش پنجاب و هند گورو شر گوبند سنگه^۱ - و عرفان پیرای گورو هریرای صاحب - و دریای معرفت را در گورو تیغ بهادر صاحب و عشرت جنگ گورو گوبند سنگه دَامَ اَفَاعَتُهُمْ - از سرکشان صوبه پنجاب و صوبه ملتان و تبت و سنده و دیره جات و بنکشات و کوهستان و اتک و پشاور صوبه کشمیر و غیره مماتک محروسه بعضی بمطوره عدم - و بسیاری از غاشیه برداران این خدیو جمشید حشم بوده - در ترفیه احوال رعایا و برایا مواظبت داشته - بالطف پیهم و عواطف اعم مقضی المرام و دوست کام میداشند - و همیشه مصاحبان دانش در جلسای با زیب و فربه تیولات وافره و انعامات متکاثره مشمول بوده - بمناسب مناسبت عز و امتیازی اندوزند *

“چنانچه درین زمان فرخندگی توامان و آوان خجستگی اقتدار ششم ماه پوه ۱۳۹۳ بکرماجیت خدمات وفاداری و جانسپاری - و ندامت و سپه سالاری - مقرب بارگاه خاقانی - خاص الخالص صفوت کده کشور ستانی - انیس بزم پادشاهی - جایس شبستان شاهنشاهی - خوشحال سنگه بهادر را مد نظر اشرف داشته - خلف الصدق دولت و اقبال - و قره العین جاه و جلال - نور حقیقه بخت مندی - و سرور سینده ارجمندی - ماهر فنون عربی و فارسی و نجوم کشف غوامض معضلات هر گونه علوم - قواعد شناس ابلق انگریزی یک تار میدان اشهب انگیزی

¹ The appellation of 'Singh' was not used after the name of the *Guru* or his followers before the time of *Guru Gobind Singh*.

جنرئی نامی دادہ ۱ - سردار رام سنگھ را فرمان جنرئی نامی بمسودہ اقام آثم غایت فرمودند * چون خالی از لطافت معاینہ نمیشود - امید کہ بہ پسندیدگی پسندیدگان حق ظن این کس بیقین مبدل گردد :-

” چون پادشاہ حقیقی جنرئی نامی فوج بنی نوع انسان - و پاسداری قواعد نظم و انضباط آئین جہانیان - و سررشتہ پلاٹن زمینیان متعلق بذات اقدس صفات اوست - جَلَّ جَلالُه و عَمَّ قَوالُه خواہد - کہ ہرچہ بر کتاب لوح محفوظ بقام ابدای معنای صورت بستہ - در عالم کون نیز از جلباب اختفا بعرضہ ظہور بروز آرد * نخست آن ہمہ اسرار را از غایت بے مثالی در وجود تمثالی آشکارا و ظاہر نمودہ - در خواص و عوام بظل الہی مخاطب ساختہ - یساول بندی ذطف و توب اندازی ہائے قہاری - وصف شکنی قاب سپاہ اعدا بر بنادیق جباری بنفس مقدسش حوالہ فرماید * از ارواح طیبہ مقتدیان صفوت کیش را مقدمۃ الجیش آن تخت نشین بخت و اقبال و مسند آرائی سریر جلال و جلال فرماید * تا برانہدام اعدا - و انعدام بنیان جمعیت اہل جفا - نگاور جہان نور عزم رزم شکن برانگیختہ - کسان را - کہ تجوین شان از لطف و کرم - و خمیرمایہ از پرورش بنی آدم داشتہ باشند - بجلوہ گاہ مصاحبت و منادمت شعلہ بار بخشد *

” مصداق این مقال احوال میمنت اشمال این خدیو فریدون اجلال مہاراجہ مہاراجگان ذی اقبال مہاراجہ ادھراج رنجیت سنگھ بہادر

¹ Sohan Lal p. 350 Vol. III gives the name of the following eight men upon whom the rank of General was conferred :—

1. Ram Singh 2. Gujar Singh 3. Ventura 4. Tej Singh 5. Ajit Singh 6. Court 7. Misar Sukh Raj 8. Mian Udham Singh.

تندو مندی رخ نمود - و در نیا؛ خانه بخورد و بزرگی عسرت گرفت *

دیوان سارون میل ناظم ملتان را حکم احضار شد * سرکار والا از جمعگیان استفسار آرام نموده - داد پژوهی او را برتحسین گرفتند * از آنجا که در شرقپور پانزده کوهی لهور نزول اجلال فرموده - بواو پلائی مردم رسیدند * شنود آنجا اراضی از مردم گرو گرفتند * حاصل ربیع و خریف را نظر بر سود زیر مدتم یصل نگاشتند * بهی های هندی را حکم وحی دادند * قطع نظر از روز باز پرس از حاکم وقت فترسیدند * حضور والا اسناد طاب کردند * بمهر قاضی آنجا قبایله های اترهان دیدند * چون قاضی را از فحوای اَلَمَلِکِ عَنْ عَلِیِّ قَانِل یافتند - نامش محکوک و مهر را بنام گورو گویند سنگه صاحب و بابا نانک صاحب بطور لهور مسکوک نموده - از خزانة پادشاهی ادای قرض مشتکی غریبا فرمودند *

دیوان حاکم رای اتایق کنور نونپال یزده هزار روپیہ زر - و چار راس اسپان ترکی نژاد گذرانیده - خایف نشست - بسفارش راجه کلان بهادر رخصت انصراف یافت * چون نواب شهنواز خان از خون فراوانی بجان بود - و مزاج دموی در زمستان او را بباد کش احتیاج داد * حضور انور از پیے او جاگیر شصت هزار روپیہ علیحدہ دادند - و از دیرة تاتانک و بنون در تصرف آوردند * عالیجاء سکندر خان خاکوانی را بجایگزینش هزار روپیہ - و مونی داد خان بجایگزین دو هزار اختصاص بخشیدند * خجستگی پڑوهان سردار شام سنگه اتاری والا از عقیقه اش بعض رسانیدند * برای انصرام شادی کنور نونپال سنگه جی را حکم احضار شد * سردار رام سنگه پور جمعدار خوشحال سنگه و کنور کشمیرا سنگه و سردار گوجر سنگه و مصر سوکراج را خطاب

نشاخندند* عمومی کداری ناته - رام داس - حکم چند - دیوان کرپارام -
و دیوی دیال باخذ حساب مامور* چون شش بیغش یافتند - یک
هفته قریبانش را نرنجانیده از تکالیف معذور فرمودند*

درین سال طبع والد راقم این شگرفنامه پادشاهی و دستور العمل
جهان پناهی علالت - و طبایع عالم خصوص طبع این جزو محقر
ملالت گرفت* حکمائے سلطنت به تیمار داری نشستند* حکیم خدا
بخش حکیم الزمان در شفا خود را "اِنِّی اَنَا اللّٰهُ" گفتی - چون قهرمان
الهی او را مستغرق بکرفنا ساخت - حکیم عنایت شاه بخاندانی فخر
کرده* فقیر عزیزالدین رضا انصاری مجمع البکریین وزارت و حکمت
به نفس پڑوھی کرده - چون سیزده روز گذشت - حضور انور
وجودش را به پیر بر بستند - و خود را از جلال الدین اکبر تعبیر فرمودند*
آرے پدرم بدوست و دشمن طرح مصیحت اندازد - و در قبا عبا
مزاجی را از دست فرو نهد - از نمکحالی او در تمام همدوستان شور
است - و چشم بدین او بمیل اعزال کور* دیوان بیوانی داس
پشاور - که بار حسد پشتش شکست - پدرم را به برابری نگرنتی - و
آواز به بهمین خورسند بوده - تخم عداوت نکشتی* فانک آن جور
بگردنش انداخت - و پسرانش را برین در نیاز نشاخت حقا که - ع
"نهد شاخ پر میوه سر بر زمین"*

و مرا بخوردی گرفتند - عمومی کداری ناته را به بزرگی یار
بوده* چون طبع شب و روز از دست میرفت - خود بنفس اقدس
صحت از دربار بابا نانک صاحب خواستند - بمفاد آنکه - ع:
دعائے پادشاهان مستجاب است*

1. Diwan Bhawani Das was popularly known as *K ubba* or hunch-backed.

2. This is a quotation from Saadi.

باب سی و نهم

وقایع سال یک هزار و هشت صد و نود 1835 A.D. و هو*

چون او تَعَالٰی شانه آدم را بخلعت و هُوَ خَلِيفَةُ فِي الْأَرْضِ بر نواخت - از همین جاست که اولاد و احفادش بآن نیابت سرافراز دایم باشد * چون کار از ایادچیان در گذشت - پادشاهان والا جاه را خلافت سپارد - و بپاداش اعمال برنشاند - و باین بهانه تناسخ را ذهن نشین اسلامیان هدایت سرشت فرماید *

مرا که از زمزم تالاب سیکون مشرب - و از کنار بنارس تا بخاک یثرب مذهب است - از تعصب برطرف زنم * اما سوال دارم که : کودک صریحی چرا آمد؟ و بعد از آن خورد سال چه گناه کرده - که نایبنا شود؟ و ازانکه شامت حال را بر حال جایز دارند - درست نیستند * کسانیکه شومئ کردار ابوین بولد بندند - "أَزْ وَلَا تَزْرُ وَأَزْوَةٌ وَزَرَّ أَخْرَى^۱" دست شویند - و از خدا نباشند * پس اشارت "بِمَا قَدَّمْتِ أَيْدِيَهُمْ^۲" از همین جاست * و خایفه خدا بپاداش نیکوئی و بدی قیام وزرد * پس این خدیو والا دانش میزان عدالت بدست گیرد - و بجزائے کار بر آید - و شاهین را از اصابع دور ترک گذارد * چون مصر جسا در گذشت - مصر لعل سنگه را بپذری گرفته - بدار الحکساب

1. Quran VI, 165.

2. Quran II, 95.

3. Misar Jassa Mall was in charge of the *Toshakhana Bahla* or small service treasury. On his death, his son Misar Lal Singh, subsequently known as Raja Lal Singh, succeeded him to the post.

خان را بر دگرگونگی افسانها خوانده^۱ - بدقیقه اش بهزار فتنه ها تعویض کرد * چون بفضل الهی بتوجه خدا مردان نیایش گر مزاج قدسی را صحت و طبع عالی را افاقت رو نمود - و تفره مندی ها دست داد - نازک فہمان دانا و شیوا زبانان شفوا را از کشود زبان قدسی گره دل باز شد - و بسماعت سخنهای عالی اصداف مسامع جہانگیر پر از الہی متلانی گشت *

الہی تا جہان دارد صفای بود خورشید تابان را غیبت
بیادش چتر عزت سایه گستر کلاہ بخت و دولت باد بر سر
مدامش جام مالا مال بادا زبان دشمنانش لال بادا
دوم مالا تیر الہی الارڈ فراسیس را رخصت وطن غنایت شد - و
بر زبان اقدس گذشت - کہ نمک بحالہی را شعار ساخته - جلد تر
سعادت ملازمت اندوزد *

¹ J. Harlan's "A Memoir of India and Afghanistan," Philadelphia 1842, forms an interesting reading. Harlan, it may be noted, is almost silent about his own service under Ranjit Singh.

ازین جاست - که بر عورت بوقت نامی مسلمانان از گروه آزادان نور حقانی دیدند - رخسارش را صبر منیر و قمر مستفیر دریافتند - و چون عذار اهل پنجاب گهیل بکاف فارسی و هائے مختلفی و لام ساکن نویسند - او را بخدا ب عین گهیلو خان مخاطب ساخته - در همسران سرافراز - بل در مصاحبان خاص انحصار بحکم اجناس اختصاص و اعزاز دادند - و اسپان تگور و حایل اماس و گوهر و پوشاک هائے پشمینه و ماهوسات ابریشمینه بخشیده - بجزئیاتی صاحب علم و تقاریر ساختند *

چون درین ایام بزبان وحی ترجمان نکفت رسید - هارن نصاری - که نمذخور مایده احسان و زنده ربائے خوان امتدنان خسرو داریا دربان بود - و از فیضان صحبت بطایموس خسرو مولوی سردار احمد لاهوری - که در نظامت ظاهر گجرات بسالنه معرفت دارالماک کابل - و بیداد بزم هائے رنگین جبار خان بارک زئی حکمتی چند بدریوزة گرفته بود - بحکم پڑو هاش دوست بار اندوخت - و چون حکمائے دیگر مدبرانه دست بنقبض اقدس درده - بیساخته بر زبان آورد که - "اگر حضور یک لکه روپیه نقد بمن عنایت فرمایند - نکفت را دور خواهم ساخت - و بار دیگر نخواهد شد" * راجه کلان بهادر عرضداشت کردند - که آنچه روز اول به نقائے بیضائی این بے بهره بر زبان اقدس گذشته بود - بظهور رسید * آری خدیو اقدس را ضمیر جام جهان نما است - که احوال چند سال را بحکم فرست و غیائے باطن از ازرق چشمش بیان فرموده بودند * پس بغضب جهان سوز او را نمک بحرام نامیده - برهنه پا حکم اخراج دادند - او چون از لاهور آبله پا از دریائے ستلج عبور نمود - به لدهیانه پیوسته - و از آنجا راه دارالماک کابل پیموده - دوست محمد

بالا اسپ سبکخوار سوار شده - در ارگ قلعه مبارک لاهور سایه گستر دولت و اقبال و پرتوافکن ماهیچه جاه و جلال گشتند *

بعرض رسید که راجه گلاب سنگه مقرب باگله خالص النخاس بمرض فالج نلچار - و از پشاور اراده لاهور بحکم خسرو والا تبار دارد * اویتابیانه حکم نظامت آنجا یافته - وزیر آباد و آن نواحی بعمالش اختصاص گرفت * حضور انور بتائیم عقبه فلک رتبه هر متخل جبهه نیاز افزوده - بطریق سیر و شکار به گرجهاک - که مکن قدیم و مسکن و موائه رتن سنگه عدالتی بوده - متوجه شده - عمارتش را خون مردم لاهور تصور نموده - داد عدالت دادند! او را ببادافراه اعمال چون مرغ پرکنده بال نشانیده - بنه و بارش سر نیاز قبول - و از عدالت معزول فرمودند *

بعد از انقراض جشن دسهره مبارک از راه ماندجه و پتی و هیدتیور بدارالسففت لاهور زیب افزوده - عدالت به و نثوره فراسیدس سپردند - و چون نواب شیر محمد خان ب راه روی را دوست داشتی - و بعالیجه سکندر خان راه مدارا نسپردی تادیب او را بگنور نونهال سنگه سپرده - یک لکه روپیه جهت وجه خرچ انعام نموده - بتانک و بنون روانه فرمودند - و در کشمیر برائے والیعهد بهادر جاگیر یک لکه عنایت نموده - برائے ازبک عمر و دولت اقدس تاکید فرمودند * چون شعیفه انوار الهی در ترکیب انسانی جلوه گر است - و بارقه ظهور یزدانی در خلعت آدم مخمر - حضور انور بمحض ایزد دوستی از دگرگونگی کیش نه هراسیده - حقیقت را در مجاز بضمون «الْمَجَازُ قُذْرُهُ الْحَقِيقَةُ» بینند - و «الظَّاهِرُ عُنْوَانُ الْبَاطِنِ» را در دل نهند *

¹ These are well known Sufistic maxims.

قدر تر از رفیع بمقابلهٔ عامل چیزه انگارد - از غایت خیر یاد عام و آداب
چون وحدان متعلم گویای احوال غریب مآل خود گردیده - خود را
در بزم هستی بچندان خودور مانند الف جمع زاید خارج از حیات
انجمن اهل فضیلت می شناسد - و این ذره مثال فاقص رای - که
سایه نشین آن آفتاب سپرداش و فرهنگ است - شب و روز دولت
مضاعف اقبال الیزال از درگاه مسبب رب الارب استعاضی نماید - و
پشت نیاز را مهموز ساخته - شکرانهٔ نعم را نفیض باطن دیده - خود
را از لوث نفس - که عبارت از فنا شکر نیست - اجوف ساخته - صحیح
و سالم بمفاد "وَالَّذِينَ شَكَرْتُمْ لَا يَذَرُكُمْ" معاش میسازد * و از تکرار - و
اثبات این - شگرف میخواهد - که نقطه وار از دایرهٔ غم رهایی یافته -
چون مرکز و دایرهٔ نشین نشاط تائیم سدهٔ سیف حضور شود - و چون نور
و لام تاکید حکم نافذ بساط بوسان جانبین - که آشنای دریای موج عنایت
اند - بقدرن بایغ بکار رود - که این ماهی تفسیدهٔ زبانی را در بیابان
محرومی وا نگذارند - و بعدم باریابی چو لام اسیر بلا نه پسندند^۲ *

سلطان محمد خان و پیر محمد خان چون از برادر خود بریده -
دم غلامی این دوست زدند - کوهان و هشتنگر و غیره بمقابلهٔ چهار نکه
رویه ملک از فشار وضع نموده - بنام آن هر دو قرار دادند - و خود
بنفس نفیس ایات آن ملک را بسردار نهنگ سنگه مجیته و راجه گلاب
سنگه منسوب نموده - سلخ ماه هجری مع کفور نونهای سنگه جی از انگ
عابر شده - بفتح و ظفر بر کنار دریای راوی عام افراز شجاعت گشته -
روز متبرک غرهٔ ماه سارون بخیرات و مبرات داد حاتمی دادند - و از آنجا

^۱ Quran XIV. 7.

^۲ In this passage the author has tried to exhaust the list of technical terms used in Arabic Grammar.

آب صورت وجود بخشیده - سلاطین زمین و زمان در خدمتش کمر
 عقیدت بر میان بسته - از غایت نیاز جبهه سائے خاک آستان در آن
 فیض نشان گردیده * بر گزیده ذوالعفن گورو ارجن نشینان هستی را بمژده
 فتح سپاه آب فنا در ساغر کاچک بدخواهان سیه درون از کپه سریز بهائے
 سافی کهن ساله بر گردانیده - و غنچه دل حاسدان بنوک خاستان قهر
 از هم دریده - آتش تیغ مقوسش چون خطفه برق خرمن وجود بهبود
 آفران بود ساخته * زیب بخش پنجاب و هند گورو هر گوبند فلک
 کردار لباس سوسنی بر خود راست کرده - از اهتزاز پرچم لوائے فتح و
 فیروزی بر دل گرم روان طریق خصومت چون الاله داغ حسرت گذاشته -
 و از غایت بلند نوازی کوس اگاهی اسرار قلوب علم سرافرازی بر افراشته -
 مستغنائے زمین و زمان گورو هر کش بخشجالت سلطان صور شاهد راز را
 در آینه دل چهره آرا کرده - اختلاف لباس کهنه جاریه کهن و ملکه
 مهین را کرده - باده خوار ندرت قدرت ممدوح طوایف الناس گورو رام
 داس از مصطفی عشق الهی چاشنی معرفت بکام حلاوت خواهان بزم
 نکوین ریخته - و آوازه بهادری بے بها در گورو تیغ بهادر از مشرق تا مغرب
 چون صمصام طلائی مهر - که آینه از بیمش زهره شیر فاک از هم دریده -
 گوش زد *

مردمان و از امداد یاورئی شجاعت جنگ گورو گوبند سنگه صاحب
 سه کس بر فوج غنیم تاخته - جمله ها را در ورطه فنا اذداخته - شامل
 حال آن زیب اورنگ سلطنت و سرافرازی بخش شاهان بلند مرتبت
 شواد شد *

چون این قاعده خوان نخواندانی عبودیت سمات امر ناتیه - که
 خود را بهم چشمی ملازمان عقیدت کیش و چاکران فراغت اندیش کم

[نظم] صد توشکچی آسمانش باور چک مهر و کهکشانش
 اقبال بعثتہ اش سر افروز جوڑا بغلامیش کمرزن
 گلدستہ باغ پادشاهی مہر صبح و مہ سیاهی
 نیل فلک و حمل عمری مہ نو کفجکیش بجلوہ داری
 مد بحر بآب تیغ او بند از بہر شکست خاک بستند
 چون بادۂ لغزش چشیدہ خمیازہ ماہ نوکشیدہ
 نیلی سپرش ببین - کد مہتاب نیرۂ بکفار شمس و شہاب

مبسوط ایاد و فضل آگاہ اسرار سماک سمک بابا نانک صاحب - کہ در
 سایہ شجر آرامگاہش آفتاب تابان مجال نیافت - کہ بالائے بالینش از
 غایت افتخار بلندی می یافت - باز بچترداری گل رخسارش چون زلف
 معشوقان بر عارض نشستہ - مردانہ بہ بہشت رسانی مردمان کمر ہمت
 بستہ - و سراپا برکت گورو انگد - کہ جہان را در گرد خود انداختہ -
 مایہ معرفت بخشیدہ - دور گردن فاختہ منشان طوق اطاعت حلقہ
 کردہ - لباس خاکستری پوشانید * معرفت اسس گورو رام داس را
 گلدستہ باغ معرفت توان گفت - کہ بہ شگفتگی از ہار گوناگون اشراق
 طراوت بخش چشم عالمیان بود - و از کرامتہائے بدایع فرق فلک را زیر
 خلال و نعاین میسود * ترفان پیرائے گورو رام رائے^۱ کشور مشہود و شہود
 را بکف اقتدار خود آوردہ - عظام رمیمہ بزغالہ بیجان را بیاشیدن یک قطرۂ

¹ This is obviously a mistake for Guru Har Rai, for the Sikhs do not acknowledge Ram Rai as their Guru. In fact Ram Rai was disinherited by his father. Moreover our author, does not observe the order of succession of the Sikh Gurus, which is as follows:—

1. Nanak 2. Angad. 3. Amar Das. 4. Ram Das. 5. Arjan Dev. 6. Har Gobind. 7. Har Rai. 8. Har Kishan. 9. Tegh Bahadur. 10. Gobind Singh.

ذی اقتدار - سمند ناز عرصه کامرانی - شهپاز بلند پرواز الطاف و
 مهربانی - زینت بخش اقل اقلال جبال الارض طوراً - در ایام رضاعت
 انوار بزرگی بر جنبش موج زن - گوهر اکیل خلافت - در مکنون
 کل سلطنت - فیروز جنگ صاحبزاده نونهال سنگه - که از هبوب نسیم
 اوصاف آن هر دو چشم و چراغ زمانیان طراوت غنچه دل - و از مکامه
 جود و بخشش او دولت بهروزی حاصل باد مهر بانی آن ماه و مشتری
 پیکر - چون ماه و مهر در برج سعادت قرآن دارند - سرخوشان انجمن
 هستی را نشاء بلند رسانیده - و باد الطافش غنچه را از گرد انقباض بر
 آورده - بچمن نشاط گل گل شگفتانیده *

و از طلوع خورشید اقبال و اجلال آن گل شاخ دولت و جهانداری
 فوج بد خواه چون سپاه انجم گریخته * و روزگار غدار از حرکت ناشائسته
 پهلو تهی کرده - رشته بطاعت آن گوهر محیط سخاوت طارس وار در
 پار پیخته - در نیامش دریائے خونخوار شمشیر با ثبات بسته - چون
 محیط بیک طلاطم آشنائی دیگر خصومت را غریق لجه فنا میکند -
 و سپیدی خنجر هلاکیش بدر را از گناه سیاهی هاله دو نیم نماید - از
 نیشان انکار مهربانیش شمع صدف پرلؤلؤ شده - با عقدای بلند مرتبه اش
 سفید گوش و یاقوت قدرے در بارگاهش نیافته - چون خون شرابین در
 جوش بغایت بلند پایگی از رنگین شب چراغ نجوم گرفته - باز بر
 پشت درتائے فلک زخم نموده - جام تهی را پر مینماید - و از بلند
 سری کشدار خورشید را بر وقت موعود - چون گوئی در میدان خاور
 افکنده - عسس مه را با فوج نجوم بحوالی گنبد لاجوردی
 جا دهد * روزگار غدار را بجز ارشاد والایش چه طاقت - که تیغ ستم بر
 انگیزد - فضا و قدر را چه نیروی - که جام روزی و حیات کسے بدون
 حکمش بر سنگ فنا بدر میرد ؟

چنانچه پروانہ کرامت نشانہ سرکار والا موسومہ خلیفہ صاحب فلاطون
دوران فقیر نورالدین - کہ نور گلشن حاجت روائی توان گفت - کہ
صیت مہربانیش از سمک تا سماک رسیدہ - و از ذرہ تا خورشید گوش
کردہ - متضمن مذلت و خواری آن برگشته بخت شرف درود یافتہ -
غنچہ دل روزگار را بچمن طرب و انبساط کل گل شگفانیدہ - چون سرو
تازہ ساخت - و نشان سبزہ مسرت بے اندازہ در دست داد *

و از غایت خوشی جہانیان در چار سوس چراغان کردہ - بر یاد آن
واژون طالع حیف گفتہ - چون ملأ اعلیٰ تسبیح گردان - و عروج ناظم
وقت شدہ - نغمہ ہا فہمیدند و سرائیدند * ہر جانب چراغ چون الہ از
کنجد خال روغن میفشید - و از انوار سطح زمین فلک مینا رنگ شکوہ
امید را پر میگردانید :-

چراغان ہر طرف چون باغ پر بار
سر خود را کشیدہ سوئے گلزار
مذہور شمع در فانوس پر بام
جو اختر بر سر چرخ سیہ فام

الہی تا اوراق طوبی بر اعصاب مایل بر سبزیہا بودہ - آب و رنگ
افزائے اشجار اجساد است - سایہ ہما پایہ آن تخت نشین رفعت و
کامگاری - دورے سپہر آبست و تاجداری - بر فرق نص خاتم حشمت و
بختیاری - نو باوہ حدیقہ نامداری - جواہر بے بہائے صدف مراد -
طراز آستین عدل و داد - و پیرایہ بخش سلطنت و اورنگ شاہزادہ
کبرک سنگہ جی صاحب بہادر - و بند نونہال حدیقہ اقبال - سرو قد
جوئے دولت اجلال - سرخیل شاہزادگان عالی تبار - سرتاج ہمسران

مشت زر سنبیل اسامت گردانیده - پس لواء و غزا و عرصه
جنگ جهان پهلوانان فوج ظفر مروج جناب مستطاب مہاراجہ صاحب
بہادر خَلَدَ اللہُ مَأْکَہُ و سَاطَمَتَہُ آورده - در ورطه
عذاب افتاده - آماده مرگ نا گرفت یا گرفت باش *

از آنجا کہ گل اقبال - ہمایون فال - آن غضنفر فر - اژدر در -
بشاخ حشمت و افتخار طراوت افزائے نرگس حاشیہ نشینان چمن دولت
و گلچمنان حدیقہ شوکت - چون ازہار خلد برین روکش نگار خانہ *
چنین چین و باغ فروردین بود - و ساقی ازل بجام عشرت بادۂ عذاب
رنگ روح افزائے روح انتمائے سرخوشان مراد را بانچمن فتح آورده -
مراحی اجلال و ثروت را چون بلبل بر شیشہ غنچہ بر شبنم قہقہ زن
گردانیده - دور دمام می پیمود * برادر آن تیرہ درون دست پاچہ
شدہ - خود را بر در مصالحت آن ماہ منیر اوج خلافت و جہانبانی
و خورشید آفاق مرتبت سلطانی زدہ - از کحل الجواهر خاک
آستانش چشم را خانہ نور کردہ - قلق خاطر یکسر مرتفع ساختہ - سعادت
عقبی حاصل نمودہ - مایہ اندوز نشاط شدند - و آن تیرہ راے در آن
ہنگام خود را بجمع قلیل یافتہ - فقیر عزیز الدین صاحب موصوف را بپہانہ
مشورت مرخص ساختہ - پس از اندک فرصت - کہ آفتاب از مشورت
خانہ روز بخلوتخانہ غرب شتافت - آن راست رو راہ غوایت و ضلالت
راہوار تغذ نکبت را راے با خورشید - کہ ہر آنکہ پند مشکین بر سر
گرفتہ - بادبہ پیمائے ظلمت شدہ - تاختہ - در جلال آباد چون
سلطان زرین قباے مہر بر تخت زنگاری جلوس فرمودہ - رسیدہ - اقامت
انداخت - و بشکمت از لشکر ظفر پیکر حضور فیض گنجور - کہ بتحریر
اوصافش خامہ را پهلوتھی است - انگشت نمائے روزگار گردید *

تا حضور والا دشمنان را در آب شمشیر غرق کرده - حواله نهنگ
 اجل فرموده - عذرا فیض نشان - که ستار هائے طلائیش خوش باخت
 نیک مردمان توان گفت - تافته - چو گل و بابل بالهوسان را در تمذا
 داشته - دولت نشاط و مراقب انبساط بحوالی نشینان چمن حشمت و
 کامگاری - و چتر زنان گلشن آبهت و بختیاری عزایت فرموده - بسان
 نرگس تاج مکرل کچ بر سر نهاده - سرافتخار باوج فلک سوده - پائے
 دولت بر فرق فرقدین گذاشته - پیش افسر کشتگان بے ایمان جهان زحل
 سیاه روی - بهرام خوی مار گز زنده ادبار بنده بد بختی آثار - نکوهیده
 اطوار - عفریت پیکر - دیو منظر - رانده بارگاه الهی - محبوس محوطه
 ملاهی و مناهی - افتاده جور آسمان یعنی دوست محمد خان - که
 ابابیس را باوے دوستی جانبدن است و شمر را باو پیوند روحانی -
 حضرت فقیر صاحب مسیح نفس عزیز الدین - که هر آینه وجودش
 بدوخته مقصود شجریست برومند - و از حدیقه دل گلیست عشرت
 پسند - از شیرین زبانش دهان طوطی غنچه ایست در گرد انقباض -
 و ذات قدسی سیمات ملازمان او چون آفتاب فیاض - معه هارن نصرا
 از درجک اعلین خود گهر سخن بمقیاس قیاس سنجیده - برائے آن در
 گلشن نصب حواله کرد *

آنها ذریعہ اصدار ارشاد سراپا فیض را افتتاح ابواب سعادت خود
 انگاشته - با فوج نجوم بر پالکی شب نشسته در پے آن روز سیاه بخت
 تاخته - چو گل با نافرمان دو چار شده - پس از قرأت مصحف نصیحت
 و تعالیم الفیه پند صاف بیان را کشوده - مروارید سخن را در در آویزش
 او کرد که : « اگر هواے جنگ به بستان دماغ پیچیده - نهال امیدت
 را بگلند ناکمی از پا افکنده - و چون غنچه بغایت نشاد خوشی

سلطنت آعجربه - بصارت چشمان اهل ثروت نصرت اهنگ شاهزاده
 شیرسنگه حی - که نغمه شکرین اوصافش طوطیان را قفس نشین غم
 ساخته - و گره غنچه پیکانش از هبوب نسیم شادابی بچمن فتح گل گل
 شگفته - معه پانصد سوار برآمده - دشمنان سیاه بخت را شربت
 الملس چشانید *

چها جنگ که آواز چقاچاق خنجر بیام بلند رسید - و از سنگ رعد
 اضراب اتوپا چرخ برین بر خود لرزید! منجنیق بنادیق دل اعدا را
 چون منوبرتار تار نمود - داعی اجل بزنندان دارالبوار ربود * جیبحون
 خون آن جهنم رسیدگان لشکریان اینجانب را لباس سرخروئی پوشانید -
 و ساقی اجل دشمنان سیاه بخت را باده فنا چشانید * تیغ آبدار چون
 برق آنها را خار و خس انگاشته - همگی بسوخت - و تیر راست روان
 کجروان را چون نگاه معشوقان طناز کرشمه سنج سراپا بدوخت :-

[نظم] چون غنچه دل خدنگ بشکانت

سوفار ز لب بخنده پرداخت

پیکل سنان چو نوک بابل

مجروح نموده سینه گل

آورد بهم مرکابی شاه

خنجر ز غلاف خویشتن ماه

در بحر کمان ز ماهی تیر

صدیونس فتح ریخت زنجیر

مد غنچه دل ز نوک نیزه

بشگفت در آن تنگ ستیزه

سوفار خدنگ تا به پیکل

شد در دل دشمن پریشان

بست * شقایق حنا بدمی بکار برده - و یاسمن با گار خان چمن باده
 عشرت خورده * سنبل از پیچ و تاب بر آمده - بلبل را نوید فتح
 سلطان گل داده * بزفشه بکاغذ یاسمن خط شکسته نبشته - و نسریں
 چون مهوشان بر عهد سبزه غفوده * نسیم در دیده عبهر سرمه نیمخواهی
 انداخته - موسی وار عصا برائے خجالت ساحران سامری کار در دست
 داده * عذادل حوالی گل چون پروانه گرد شمع حلقه زنان - و آب
 رود بار مستانه بر سبزه میفا کار غطان * طوطی هر طرف سرخروئی حاصل
 کرده - و ترک سنبل لاله و گل در آغوش گرفته - باده عشرت پیموده *
 سرو و عرعر بهر جانب لب جو چون نگهبان به یک پا ایستاده - و
 ماهتاب از رشک گل خورشیدش از هاله قدرے بر رخ سیاهی آورده :-

[نظم] سنبل شده مست از می نم

گل کبود بهار مهر و انجم

در مدرس باغ طفل لاله

نرگس زده تکیه بر سر خواب

ملک خورشیدی بچنگ تصرف آورده عنان تصرف اسباب بانگشت
 اعجاز از عقد گوهرین چون ثوابت - که قاطع دل بدر بود - بدارالابیت
 مراجعت فرمودند - که در راه دو صد قطار درانی - که عفریت قوی بازو را
 با یکے از آن سرو برگ آن نبود که پنجه میزد - و عزرائیل جان ربا را
 چه رو - که بآنها خود آویخته جان نمی سپرد - در ساحت قرب مساحت
 آن سرو جویدار مکنت - و گل شاخسار ثروت - که از تفصلات نخلبند
 ایجاد زنده بانف اقبالش ترانه سنج عیش و عشرت بار دیده - اسپها
 را چون نسیم در پی تاخته - خواستند - که چون مگس بے پر بشکر
 بر پرند - و بسان مور حوالی چشمه شیرین حلقه بندند - که ناگاه اجل
 آن صعب رویانی برگشته بخت از طرفے شگوفه دلکشائی نظارگیان باغ

زینت بخش حصار حضور * شهاب نیزه - اسکندر ستیزه - تیر دبیر -
 آسمان سریر * عرش کوکبه - فغفور مرتبه - نصرت عام - کواکب چشم -
 عشرت جنگ - مهاراجه رنجیت سنگه بهادر دام آفتاب و ضاعف اجلاله -
 که سنان شهابش در دل اعدا - چون بے بدر کمان نشسته - و از کمان
 هلالیش چون بدر پیمانه حیات بدخواهان بر سنگ فنا شکسته - و از سهم
 صهیل سمزدش دل دشمنان نعل در آتش گشته - و از بیم تیغ آبدارش
 عدو از تشنه کامی غوطه همان آب شمشیر قبول کرده - عطار که منشی
 حضور نویس ملازمانش توان گفت - بجز ارشاد والے شان حرف او
 بر لوح سبز رنگ رنگ امل نکرده * جریده روزگار دفترست - که دبیر سراپا
 تدبیر ارادت الهی از حرف اوصاف الطافش بعدول الفاظ و معنی پرورش
 غربا مزین و مرتب گردانیده - برادیم آفتاب از سهیل نگین خود بسیاهی
 هاله مهر زده - و از داد و نصفت جهانگیر در پیدا کردن خورشید شام
 را بروز سیاه آورده * قطب تمکنی است - که خلاف بذات النعش
 پروین را کار فرموده - و از نومی لسان بسان روغن بلسان زنگ سخت
 خوئی - از تیغ درشت خویان گرم رو را بدبختی زدوده * قضا و
 قدرست - که در احیای مردمان عیسی وار دست کشاده - قدر
 دبدبه ایست - که در بدل روزی سیاه بختان را چون روز فیض رسانیده *
 ماه نوبغایت ارتقاء نشاء ظفرش در خمیازه و جام بدر دهن بخنده
 کشوده - مالا مال مسرت بے اندازه بر توسن شاهین پرواز پیش از صبح
 و شام قطع منازل مساحت - و بغایت گرم گرائے بر نسیم صبح کلاه
 ناز می انداخت * از خوشخرامیش چنین آب بسرکه اندوده - و
 چون براق در طرفه العین سیر نه چمن کرده - تنها چون سرو آزاد
 نشسته - بسیر گلها بستان - که بر طرف ماشطه صبا بدست نگار

چون نکبت او را بر آن آورده بود - که از خویش و بیگانه سنگ
ملاحت خورده - بر سر آویزش آمد * و حد دستور چتر را نپسندیده -
قدم فراترک نهاد و برادرانش ظاهراً همراه او - و باطناً دم از خیرخواهی
حضور میزدند - و در باب مدافعت دشمن ازین طرف حمله هائے خسروانه
گشته - و بر سر آب بازه جنگ عظیم پیوست - و مخالف تشنه دهان
آواره دشت فرار گشته - اما در آن زد و خورد از طرفین حکم بجنگ عالم
نشد *

بفضل الهی فتکدامه از طبع در یوزه گردین باب در سیزده سالگی
بنام ملک محروسه شرف اصدار یافته - بعینه درج کتاب میگردد -
تا بتکرار حاجت نیفتد - و سوانیه طاب را از جوانیه زمان آگاهی
باشد :-

روزه از نظر گرم نیر اعظم سائبان سحاب بطناب قطرات مطرات و
حسن دستیاری فراش صبا در چار چمن گیتی چترزده - نور عیون
تماشائیان چمن و رنگ چهره گلرخان گلشن می افزود * آفتاب برج
شوکت و جهانداری - قمر مستفیر آبیت و کامگاری - برجیس چرخ
سلطنت ناهید - چنین بزم تمکنت عزیز کفعلان افتخار یوسف پسندیده
روزگار - گوهر آبدار کان فیروزمندی - سرو خوشخرام جوئے بخت
بلندی * علم افراز عرصه و غا - کوس نواز شکست اعدا * قره عیون
سلطنتیان بلند مکان - نور منور حقیقه کن فلان - طغرایی تویع و قیع کشور
کشائی - متصرف چهار دانگ جهان آرائی * معدلت اهنگ گل
وعنائے روضه فیروزه - حامی دوران خالصه * تخت نشینان جهان
قمر سپهر - شمس منظر - مشتری جمال - قوس هلال - برق تیغ -
نیام میخ - قطب دایره استقامت - افسر فرق شهامت * کهکشان گنجور -

آن مکان را - که بر تپه آسمانی توان ستاید - زینت افزوده - حرم
بچراغان دادند *

بعرض رسید که : دوست محمد خان والی کابل از مردم اهل طالب
غزا بوده - از قندهار والی کافر قلعه خانه بخانه گردیده - مردم را بر
جهاد آورده است - و پیشخانه را بعزم تسخیر پشاور روانه - و خودش
نیز بحیله و بهانه به تبچاک می‌رسد * حضور انور در ضمن تسکین بکنور
نونهال سنگه فرامین متواتره فرستادند *

برقِ خاطف «الْحَسَدُ يَا كُلَّ الْحَسَنَاتِ كَمَا تَأْكُلُ الْأَذَّارُ الْحَطَبَ» -
که خانه بر انداز دیوان کده جمعیت و امنیت است * چون در پے
بخاک برابر ساختن حزین آرام کسی شود - با نواخته حق بانبازی نگردد -
او را بفروغون بیعون و شداد سراپا بیداد منسوب ساخته - بر سر جهاد
شود - تا بمرور زمان آن حسد او را در گیرد - و آن نواخته ایزدی در
محل امن و امان مظفر و منصور بوده - بر ملک خود کامروائی دارد *
مصدق این احوال :-

مقدمه دوست محمد خان است - که از تیرگی بخت با خدیو
فریدون شوکت حسد پیدا کرده - در دارالملک کابل لواء جهاد بر
افراخت * سرکار والا نیز بفحوائع ع - «ما پیر شدیم و دل جوانست
هنوز» بر آشوب تند کرو صبا رفتار سوار شده - روانه واد پشاور -
و بر آن شغال و روباه سیرت حمله آور گشته - مرقوم فرمودند :-

[بیت] اگر صلح خواهی - نخواهیم جنگ

و گر جنگ جوئی - ندارم درنگ

دم از مهر زن - یا بکین ده پیام

براین ختم پیغام شد - والسلام

بنظامت انجا روانه شوند * خلعتهای ثمین - چنانچه آئین این
 سلطنت است - بدستور از حیغه و ماله های مروارید و اسپهای زرین
 ستام یافته - از آنگ عبور نموده - در آن کوهستان علم افزا ز تهور گشتند *
 کنور شیر سنگه را برای نگهداشت آن ملک نیز ارشاد فرمودند * و
 کورت فوایدس نیز برای تادیب مردم کوهی نامزد آن سواد گشت * کنور
 در اندک مدتی آن چنان نقش حکومت در آن سر زمین نشانید - که
 جمله طانیان حاکم بهوش شدند *

چون از مردم کوهی و نمود آنها معروض اقدس شد - تارا چند
 پور منشی کرم چند را خطاب دیوانی داده - بطرف تانک و بنون
 فرستادند * بماد راستی تدبیرش غلط بقلاووزی تقدیر بازی گر شد * دقیقه
 منعکس گشت * دیوان فرار کرده - بتلیم عتبه فاک رتبه رسید * چهل
 و پنج هزار روپیه جرمانه گذارده - بشفاعت راجه کلان بهادر باز سرافرازی
 یافت *

درین سال باز حرکت طبع اقدس پدیدار شد * مردم از باوی
 گورو رام داس جی بر گزارندند * حکم بظهور آنجا دادند - و هرگاه
 از آن آب نوشیدند - و چون گوارا آمد - بتصدیق بر گرفته - حکم
 بعمارتش دادند * در مزاج همایون تسکین جلوه گری کرده - تمام
 دکا کیش را حکم ضبط داده - عمارت فرمودند * بابای کرتار پوریه
 بتولیتش اعزاز اندوخت - و مسجد محفاتی را از سنگ و چونه سد سکندر
 بود - بانهدام پرداخته - راه را گشاده پهنوار ساخت * بنفس نفیس

¹ This baoli of Guru Ram Das, the fourth in succession to Nanak, with the superstructure built by Ranjit Singh is quite intact to-day. It is situated in the Dabi Bazar (Lahore) behind the Golden Mosque.

وَفِيهَا ذَهَبٌ كَالْعِظَامِ - بقدر شش لکه روپیه زر مدفون نموده - و نشانش
از مرشد خود ساخته - درویش بر آن نشاخت - تا بوجه کاذبی آید
”وَأَنْ يَكَادَ“ بر خوانده - و اسفند حفاظت سوخته - از چشم زخم
زمانه بخیل مگس غارت نشستن و آسیبی از عین الکمال رسیدن ندهد *

چون مصر بیلی رام آن ماک در اجاره و برای ضبط کارخانه اش
برادرش^۱ مامور بود - شخصی این شگاف بسته - بمصر - و از مصر
بسرکار انتقال یافت * سرکار والا شیخ را روبرو طلب کرده - فرمودند که:
”ایها الشیخ عبادات معتدبه شما خالی نرفت - بلکه استخوان هائ
مرشد شما عین زر گشت ع: آنانکه خاک را بنظر کیمیا کنند! *

”عبارت از شما خواهد بود“ * بعد ازان او را صاف رُفت و روپی
داده - بچهار لکه روپیه دیگر کاستند * چون مخدول گشت - بدستیاری
بهائی رام سنگه در سر رشته دفتر انتظام یافت *

از سوانح آنکه - بلگرام و آن نواحی چون از ناعاقبت اندیشی
سردار هری سنگه در پاسداری اعتقاد یافت * مردم وحوش سیرت آن
ولایت نمی یافتند - بکنور نونهل سنگه حکم والا صادر گشت که -

1. Misar Rup Lal, elder brother of Beli Ram was directed by the Maharaja to confiscate the property of the Shaikh.

The Shaikh was, however, soon restored to power. In 1844, his son Imam-'ud-Din, then wreaked his vengeance on the Misar family during the regime of Raja Hira Singh and secretly put to death Beli Ram and his brother Ram Kishen, who were placed under his custody by the Minister. See also Chiefs and Families of Note in the Punjab Volume I pp. 317 et 357.

افسانه های خواندند که: "بعد از تشهد و بقیله آبادی کشمیر توجه کردی * اراکین سلطنت موجب آن استفسار کردند ویرانی کشمیر ویرانی تمام عالم یافتند - پس هرگاه کشمیر ویران - خانه شما نیز - که در آن داخل است بماتم آبادی خواهد نشست * مردم کشمیر را که بیچاره از وحوش ابتر و بدتر اند - و از بیگانه زبانی محروم هزاران شرارت پنجاب اند - به فرزندی برگیرند * مکر و تزویر ایشان را - که در تشبیر است - واقعی نپذیرند * مشخصه سرکار امارت دانند - و شایبافان را - که چهل هزار خانه بود - حالا شش هزار است - پنجاه هزار سازند - و از نمافان باستغنا یزند * راجه کلان بهادر از پاریس دافیش داستانها برخواندند - فرمودند: چون ملک برف است - تعیین که همین آنش موجب آرام آن گروه بيشکوه گردد - و همین پارس آئین احوال ایشانرا طلا و نماید * میان سنگه غزایات اقدس را نسبت بخود از نواظم سابقه نسبت زمین و آسمان ازین دریافته - برخود بالید * برائ سرخروئی خود فقیر عزیزالدین انصاری و مشیر خسرو دوران دینا ذبه والدین را بهمراهی طابیده فرمودند * پس این سلطنت از که قرار یابد؟ و این همه بکه حواله روم؟ میرزا عبدالکریم ولایتی و اتبرمل و هر دیال و چه گوپال را همراه فرموده - شرف ارتخا ص شهلای باغ را بقدم بهار توام زیب داده - چندی بآرام و نشاط اختصاص یافتند *

کنور شیر سنگه و شیخ غلام محی الدین بسلام عتبه خاقانی مشرف شدند * سرکار والا کنور را پاک و سرچشمه انصاف و دیانت - شیخ را پر از خس و خاشاک دریافته - در چشمش آزاد با خاک بیختند - و با سیری قبیلۀ اش حکم داده - از خانمانش حسابه برگرفتند * شیخ - که در تزویر ثانی خطه کشمیر بود - در هشیار پور مزارع ساخت -

باب سی و هشتم

وقایع سال یکم هزار و هشت صد و نود و یک - 1834 A.D.

مواخذة شیخ غلام محی الدین بحساب

معامله کشمیر - تجدید تعمیر باولی

گورو رام داس - محاربه با دوست

محمد خان والی کابل و فتح

پشاور - و دیگر

وقایع *

از ابتدای کون خداوند مکن را رسم است - که برای تکیه کنان دیوار مکن از اعتزال عمال پادشاهان اشارت - و اقبال آن بطلاقت پیشانی موجب بشارت میگرد * لهذا جهانباان آنرا قاعده بر نهند - و در ناپایداری کارکنان پایداری دولت برگیند *

خسرو آفاق که - به نیابت خداوند مجازی است - و از حقیقی این خدیو در اجراء مهمات غازی صوبه کشمیر را چون محل فتنه هزاران و ساکنین آنرا گرفتار پنجه سر پنجه سالاران یافت - کنور شیر سنگه را پیوری و غلام محی الدین را به بیدستوری چاره گر گشته - حکم آستان بوسی بخشیدند * کنور غلام محی الدین را پیش خود در حضور ساخته - بعایت اندیشی زیستند - و از ته ریشش صاف در گذشتند - و نیز آنچه از عهد دیوان کرپا رام او را با کشمیر سر جنبانی بود - کنور را در آن تداخل نه - میان سنگه کرنیل را بنوازش هاء گوناگون برخواستند * بآبادی کشمیر نصایح هوش افزا فرموده - از اورنگ زیب

گشته - با آبروی از جهان رفتند * خاک نیک مردی - که در آب
مرد! و گروه از جستجوی رزق بازمانده - بتحیر سنگ فنا بر شکم
خود نهاده - چون آسیا انگشت خجالت بدنشان گرفتند *

حضور والا ازین کاهش بخود آمده برای رعایای کشمیر استمالت
های گوناگون فرموده - هزاران خروار گندم روانه آن دیار نمودند -
و چون از باعث جلاوطنی کشمیر دیار پنجاب نیز مورد بلا گردیده - ده
سیرغله بمقابله آنچه بهم نم رسیده * در مسجد وزیر خان برای
نابینایان و بیوه زنان و قرآن خوانان - و در معابد برای برهمنان و
جوگیان و غیره کفاف معین نموده - صید دلهای غربا و فقرا ساختند -
و غلام محی الدین کلال هشیار پور را - که صوبه کشمیر موجب
فساد و اختلال همان شده بود - حکم معاودت فرمودند *

گذازدند - حکما التوائے روده را از سبب ریج - و دوا کردن فرمایند *
 شکسته بندان مالش صلاح دهند * نسوان دایه مزاج در مالش تقصیر
 نکردند * در بیضه گرامی نیز وجع شدید بود - دانایان آنرا فتق نام
 نهادند - بعضی تعویذ آوردند * آخر بیلا گودانی امرتسر جی دور زده -
 غسل صحت فرمودند *

برائے غور رسی رعایای لاهور سردار رتن سنگه گهر جاکیه را عدالتی
 ساختند * سردار صید ملوب نمود - خوش دامی برائے خاعت
 گسترده - در حلقه انقیاد کشید * جمعدار خوشحال سنگه زر کشمیر
 گرفته - بے اجازت حضور از سبب بے تابی هجران قدوم پر نور شرف
 بلر یافته - باعث استعجاب عظیم گردید * چون اهالیان آنجا قحط
 عظمی گذاردند - که درین دو صد سال اینچنین بلاے از آسمان نزول
 نکرده * اگر حصول از مطمح نظر جمعدار نمی بود - در حق نمک
 قصور نمی شد - و اگر تحصیل زر نمودند - خلقی برباد گشت *
 سبحان الله ! اینچنین زر کشی بے سرخروئی جناب اقدس و
 زود رسی بشرف قدوم انور از کسے نیاید * اگرچه خلق پامال - و آن
 ملک در کمال زوال - که بعد از یکصد سال بر حالت اصلی نخواهد
 رسید - اما در زر حضور تفاوت نشد - که بیدامی برات هر یک دام
 بلا گسترده بود * بملاحظه بندگی برهمنان مالیه ناگذار را بر سر دارد -
 بفحوائی : « مَوْتُوْا قَبْلَ اَنْ تَمُوْتُوْا » پیش از مردن در نار گذاشتند -
 مردم کشمیر از گرسنگی فاق و از طاقت طاق و ناچاق از اوجاق دل سرد
 شده - بجای دانه گارسی دانه چیچک را از عذار بیچکن شیر خوار
 بناخن میخوردند * نام برنج زدند و برنج درساختند - از بر بریده
 به خار بر خود اندیشیدند * بعضی به بهانه غواصی در و گوهر غرق دریا

قدیم دیوان کریا رام مرتسم لوح ضمیر اقدس بود - راجہ کلان بہادر را پیش او فرستادہ - دلدھی فرمودند * اگرچہ از اخلاق و اہیہ اش راجہ کلان بہادر را گرانیہاے گوناگون بود - اما بحفظ مراعات امر خداوند دین و دولت کرد ہاے او را نا کردہ انگاشتہ - پیشش شتافتند * اما چون رنگ کدورت بر آیندہ ضمیرش بذکوی جلوہ گر نشدہ بود - کہ مصفاہ

می یافت - همان آس غذاد در گاسہ اش معائنہ گردید :

مہتری در قبول فرمان است

ترک فرمان دلیل حومان است

داغ دل ہست یقین صحبت نافرمانان

لالہ را داغ دل از صحبت نافرمانست

خداوند دولت حالش را از کسوت اقبال عاری یافتہ - مطرود فرمودند -

آخر چون بلالے خود سربکوی و صکرا نہادہ - وارد سر زمین بنارس -

کہ خوش آرام گاہ وحدتیل خدا پڑوہ است - گردیدہ - از خلق

گسستہ - و با خدا پیوستہ - لباس فقیری گزید *

حضور والا قلعت امر گہر را سیر فرمودہ - از راجہ دھیان سنگہ

کلان بہادر ضیافت پذیرا فرمودہ - بعطای خلاع فاخرہ سرافراز ساختند *

درین مکن چشمہ ایست - موسوم بکول سر کہ آب تیر و مرداد ماہ

آہی در آنجا فراہم شود - تا یکسال آن مردم را کفایت کند - ملاحظہ

فرمودہ - در وزیر آباد رسیدہ - از آنجا بسری امرتسرجی بسجادات

پیشانی را نور آگین ساختند * درین منزل اسہالے چند بموجب

خلل - کہ سابقاً تحریر یافت - بے اختیار آمدند * بعضی درد ناف

¹ Reference to Raja Dhyān Singh.

² Persian months corresponding to July-August.

باب سی و هفتم

وقائع سال یک هزار و هشت صد و نود

مواخذہ بیساکہ سنگہ - فقیری

1833 A.D.

کرپارام - و قحط کشمیر*

چون رنج وجود سلاطین باعث تخریب خلق خداست - و راحت و صحت اجسام پادشاهان موجب رفاه خالق الله مقرر است - و هر چه مکتوب لوح ازل میباشد - ظهور آن ناگزیر میگردد *

گونه خلای در طبع اقدس پدیدار شد - و در آن حالت عریض خرابی ولایت کشمیر پیهم در حضور انور رسیدند - بے اختیار در حالت بیخودی بر زبان اقدس گذشت - که چون ارادت ازلی در خرابی مکنای توجه برگمارد - تدبیر با تقدیر برابر نشیند - و درین حالت حکم نافذ فرمودند که: "جمعدار خوشحال سنگه و گورمکه سنگه گیانی بدفتر داری اترمل چوپڑہ متصدی سودھہ روانہ نظامت کشمیر گشته - بند و بست آن ولایت سازد - " و خود بنفس نفیس کوتلی را مضرب خیام اقبال نموده - دیوان بیساکه سنگه را داخل پونچھ یافتند *

چون دیوان بیساکه سنگه ببارگاہ قهرمانی رسید - پا برنجیر و به زندان بلا دستگیر و اسیر گشته - بتعهد یک لکھ و بیست و پنج هزار روپیہ بضمانت الارڈ فراسدس از نواخانہ غم نجات و رھائی از قید الم ستگاری یافته - بیسر و کار در انار کلی میهمان^۱ نشست * چون خدمات

¹ Reference is to the cantonment or lines of the Sikh regiments under the command of the French officers Generals Allard and Ventura which were situated between the tomb of Anarkali (at a present occupied by the Secretariat Offices, Lahore) and the house of Allard (at present belonging to the Maharaja of Kapurthala)

حکم به عمارت نموده - و نذر گذرانیده - باز رفت *

معروض اقدس شد که - در سبزی منڈی لاهور متصل مسجد
طلائی مبنیّه نواب بهکھاری خان مصاحب خاص میر معین الملک - به
پشت کتّره - که در خورچ چراغ و ایمنه مسجد مقرر است - مکانی
مسجد مبنیّه علاول خان مکانیست - باوایی دار - که گورو رامداس
جی بنای آن فرموده بودند - و مسامین در تسلط خود آن چاه را
بچوب ها مسقف کرده - بالانش دوکان ها انداخته اند * پژوهش
آن بکنور بهادر فرمودند - کنور بهادر خود متوجه شده - انداختن
آنها بر ویرانی متکمل نموده - مانع آمدند *

دیوان کرپا رام - که بغرور غلامی قدیم اقائی میخواست - و از
اطاعت که جلای عبودیت پارینه از آن میتواند شد - پهلوتپی میساخت -
عرض نمود که : هوای سردوار در سر دارم * فرمودند که :

چو تیره شود مرد را روزگار

همان میکند کس نیاید بکار

چون قاعه و دهنی^۱ در تصرف سرکار انگریزی رسیده بود - به وید
بهادر بموجب اقرار لانت بهادر اطلاع فرمودند * وید بهادر عرض داشت
که عنقریب از صاحبان صدر حکم استخلاص آن میرسد * درین ولا وید
بهادر را حکم روانگی بقور دادند - و این جزو محقر کاتب الحروف
را به تاکید این کتاب ارشاد فرمودند *

¹ On the south of the Satlej : originally belonged to Ranjit Singh's mother-in-law Sada Kaur, on whose death in 1831 it was taken over by the British for the time being. See also pp. 160 et 175, Cunningham's History of the Sikhs, ed : H. L. O. Garrett.

گورو رام داس جمعی که با هم در حالت فقیر اتفاق ملازمت مازده - و خشته برای بنای سری امرتسر جی - که این وقت معبد کهن و مهین است داده - نظر گذرانیده - آداب بجا آوردند - و فقرا را از زینت ظاهری مستغنی یافته - حکم بسنگ مرمر فرمودند * چون در راه نزول صعودی شد - ازان مانع آمده - این ها از حکم پیرودار شمرند * شاه میرا قدس سره میان میر گویند - از اولاد عمر بن خطاب خلیفه دوم است - هشتاد و دو سال عمر یافت - و مردم ازین زیاده تر گذارند - دلیل کتاب قاطع حجت شان است * ملا شاه - که پیر ولی رام است - مرید وے بود * دارا شکوه بیعت وے کرده بود * چون از خوف اورنگ زیب محی الدین امان خواهان نزدش رسید حکم باجلاس بر سر مرقع خود دادند * دارا شکوه بحکم ادب دور ترک از مرقع نشست فرمودند که : « ترا دولت آخروی است - چشم بر بند * » چو چشم بر بست - عالمگیرا پادشاه یافت - و خود را در جفت دید - چون سیاستش در شاهجهان آباد بوقوع پیوست - عالمگیر بحکم انکار معه قاضی قوی از وے ترک جست * بر سر دروازه درویش دربان پادشاه را نشناخته مانع آمده عالمگیر باواز بلند گفت که : ع

در درویش را دربان نباید *

شاه میرا ز خلوت آواز دادند که :

[فرد] در درویش را دربان نباید که خوک و سگ درون در نیاید و خود بحکم سلطنتش مابین بر سر دروازه رسیدند * عالمگیر چشم گردانیده - گفت که : « دارا شکوه ! شما را از سلطنت معزول ساختم * » فرمودند که : « چشم بند کن * » چون بند کرد - دید - که سبد نجاست بر سرش - و دارا شکوه بر سریر جفت اجلاس دارد * چشم باز کرده -

معشوقی شکر لبکی شوخ چشمی
بد مستکی جفا کنی پر دماغی

بعد از فراغ بخلعت و خنجر و فیل و جواهر فرق اقبال کنور بهادر
را بر فلک الافلاک رسانیده - معاودت بقاعه مبارک فرمودند * از عرائض
اخبار بے بند و بستی صوبه نزهت تخمیر کشمیر بسمع اقدس رسید *
جمعدار خوشحال سنگه را غمخوار دولت تصور فرموده - باین خدمت
اعلام فرمودند - که خو کرده قدمبوس است - ازین معنی بطایف
الحیل گذرانیده * چون خدا آزاری دیوان بیساکه سنگه معتمد کنور
شیر سنگه بهادر ناظم کشمیر و مال اندوزی او معلوم فرمودند * بکیفر
کردارش مفتیز فرصت شدند * چون در سلطنت و خلافت دیر و حرم
بجای خود نمیداشند - برلسان هریکه از رعایا این شعر شاعرے جاری ست:

بهشت آنجا که آزارے نباشد کسے را با کسے کارے نباشد
دیوان بیساکه سنگه اهل تسنن را وقعی نهاده - با اهل تشیع بدرگونی
برآمد - و آن گروه نوحه گر را بخندیدگی خلاق انداخته - معبد
شان مستأصل - و کربلاے قدیم شان را حواله بتیان پور حاکم شام نموده -
بنای پرستش آنها متزلزل ساخت *

و بعض رسید که: هواے رعونت و بغی از اطوار دیوان معلوم میشود -
که در سر دارد جمعدار * خوشحال سنگه و بهائی گور مکه سنگه گیانی را ازین
معنی آگاه ساخته - برائے انتظام آن مکن راحت جان اشعار فرمودند *
درگاه شاه میر فاروقی - که پیر دارا شکوه است - و در لاهور از تالاب
و مسجد متصل درگاه طبیبات پاکدامن خوش زیارت گاه است - از
سنگ مرمر عمارت خوش دارد - از نظر اقدس گذرانیده - و بملاحظه

را بمیرزائی و نوابی بر آورده - نزدیک خاص و عام رانی خان^۱ ساختند *
 بوی پیکوان نازک بدن - که هر یک را کف پا از گل یا سمین نرم تری بود -
 بکف پاسبانش مامور - و خود بنفس نفیس هم بستر آن رشک مور
 گشته - از جوانی مجدداً حساب بر گرفتند * چون صبحه خوش
 گوار موافق طبع اشرف شد - درین سال خمه نماند - که پر از شراب
 نگشت - و سبوع نبود - که چون صراحی در قلقل نیامد * امرای
 نامدار نیز تبعه در میخواری و بد مستی قصور نکردند *

از جواهرات و مروارید و لعل و یاقوت و نقود و اخبیه و اقمشه و
 تیولات و افراس و افیدل سوا کوه نور یک اخت تحویل دولتخانه عالیه
 شد * هر کجا مغله بود - بعد از یکصد سال کامل کمر و خنجر میرزائی
 بیاد میرزا در کمر بست * و کمر زور آوزان دهر را بزور بازو ترکمانی
 شکست * بواب نواب در شهر بحکم تصحیف قبا تبختر در بر
 گرفته - نواب میرمعین الملک را از خود کم و بر سر اشتهام بوده - دود
 از نهاد فقرای باب الله بر آورد - و نقیب های خوش آواز در جاوه
 آواز در بانش گویان - و میرغضب ها با شمشیرهای آخته - در سواری
 بنهایت غضب پویان * کفور بهادر بضیافت عروسی عرض رسانیدند *
 پذیرا فرموده - معه آن طائوس خوشخرام بارگاه عفت بدولت خانه نو
 چشم حدقه دولت التفات فرمودند * دوران کاشانه اقبال جشن طوی
 فرموده - قدسیان را در آن بزمگاه عفت مستعد مروجیه حسانی یافتند *
 مجلسی بآن معشوق انعقاد یافت - که تا زمانه باقی است - از آن افسانه
 باقیست * آن وقت این رباعی شاعر تکرار یافت :-

ای کاشکی که یک شبکی کنج باغکی
 بوده چراغکی میکی با ایانگی

¹ In Panjabi a term of contempt.

آبادی او همه خرابی ناکامی او بکامیابی
 از دیده بدیده شاه راهش و ز سینه بسینه جاوگاهش
 هم مشرب او بجام مایل هم تیغ سیاستش حمایل
 هم کاسه خاک آبرویش هم خوابه حسرت آرزویش
 سیماب بموج گریه رفته الماس بنوک شعله سفته
 آتشکده ساغر عبودش صد میکرده توبه نصوحش
 الماس فشان داغداری ناسور فروش زخم کاری
 تاغ آب جگر بسینه ریزان خاکستر دل بدیده بیـزان
 گلبرگ فشان خار خواری نطع افکن خاک خاکساری
 برق افکن فرق خاندانها پرتو برشمع دودمانها
 از خون خرد نگار پیوند و ز ساسله جنون صلی بند
 از آه زهر لبه جگر بار و ز اشک بهر دمه شرر کار
 جادو و فسون وظیفه او اوستاد جنون خلیفه او
 از ته ره و رسم خانه پرداز بتخانه شکاف و کعبه انداز
 گه کشته ز دین چراغ ناموس بنهاده بنام کعبه ناقوس
 انداخته گاه فارغ از غیر پیرهن کعبه زینت دیر
 حرف شب عاشقان دراز است افسانه عشق جانگداز است

چون آن عزیزین موعه پریشانی در جمعیت آباد باطن اقدس
 انداخت و آن طایر آشیانه قدس را همای فرق خود دید - بے اختیار
 دل و دین فدای آن پیکر قدسی نموده - برنگ اسیر گشت - که کار
 از معشوقی بعاشقی کشید * بخطاب گل بیگم مخاطب ساخته - بر همه
 پردگیان عفت فضیلت بخشیدند * هر دو برادران آن هودج نشین عصمت

چون حرف محبتش جا کرد - بر سر پر دل اقدس نشست - ستار
 میر باغبانان آن گل تازه بهار را از جوش بابل آگاه نموده - براستغذایش
 افزود - و شگرف جواب و سوال در گل و بابل انداخته - مذاق
 قرب محفل خاص الخصاص از میان در بود * ناتوانی توان گرفت -
 ضعف بچوانی رسید * بزدگی خداوندی یافت - برشتگی روز بازار
 گرفت - و سوختگی افروزش نمود - از خانه خرابی هائے عشق
 جفاکار خانمان ها ویران - و در دیوش زنا بدوش * صد چون شین صنعان
 کیش دشمن درم شکن - دیر آباد مسجد برهمزن - ابوالفیض فیضی
 فیاضی اکبر آبادی پور مبارک^۱ که از برشته جگری در عالم وحدت برادر
 خوانده من است - در عاشق و معشوق چه خوش نایکه بر زبان آورده -
 و در هند زمین چه خوش آتش پارسی پئے سوختن دلها افروخته *
 این هندی نژاد میخواست - که بیتے چند سر نوشت عشاق را - که در
 بحر کتابش در مدح عشق متاع دل و دین بآب داده - از من است -
 می نویسم - اما بملاحظه تفضیل تقدم تیمناً پرداخته :-

شاهنشہ بے نبرد - عشق است	سلطان خرابہ کرد عشق است
در ریگ روان دفیئہ او	در دست تہی خزیئہ او
صد معرکہ آرزوئے سپاہش	صد نالہ نقیب بارگاہش
از آب جگر گذشتہ دل تنگ	بر آتش دل نہادہ اورنگ
صد فتنہ سپاہ در نشستش	صد فتح نہفتہ در شکستش
بر کوفہ غم کشد عماری	بر مرکب خون کند سواری
بر خاک فنا مدار تختش	تاریکی شب چراغ بختش
صوتش ز بلا دریغ خوردن	جام از کف دست تیغ خوردن

¹ Shaikh Mubarak was the name of Fayzi's father.

بصاحبان صفوت و صفای می نمودند * اداے بهارین گل حسن و جمال -
 نازکین شاهد عالم خیال - گل بهار نایب از طایفه شریفه - که پروانه دلها
 بر شمع چهره اش سوزان - و از غیرت چشم سرمه آگیزش نورگس طناز
 حیران بود - در نظر اقدس جاوه کرد * الله الله ! لب لعش آتش
 افروز سوختگان نایب عشق و جنونی - و بیماران چشمش را از مسیح
 لبش از پسته و بادام دل افزا * معجونی زلف سیاه بر عارضش سنبلی
 است - گویا بر ورق گل - تقریرش در هنگام تبسم با عاشق زار مقدمه
 گل و بلبل * نگاهش آهوه در محراب دلها گرم خیز - و از یک
 توجه هنگامه آرائی رستخیز * بینی اش در نظر دور بین - شاخ سمن
 در لاله زار - هر دو عذار آبرویش خنجره از پے قتل مجروحان عشق
 خونخوار * عذارش آئینه کمال صباحت و صفا - باشمع در نهایت
 ضیا * بفاگوشش صبح عشاق از آفاق مراد دمیده - دهانش غنچه از
 چمن خوبی بتازگی رسیده * نافش چشم عاشق بیماری - که از صفای
 سینه به هنگام وصل لغزیده - موه میانش دیده بصیرت راقم را سر رشته
 امعان از دست گسسته - طناب سراپا حیرت در گلوے فکرت کشیده :-

[ابیات]

زلفش سنبلی اندر پیچتابی	بشوقش مرغ دل در اضطرابی
بزیبائی خرامش دایر با تر	بر عنائی قد او خوش ادا تر
دهانش همچو گل در خنده ریزی	شمیم کاکش در مشک بیزی
نه چشمش - نورگس بیمار بنگر	نه زلفش - حیة خونخوار بنگر
زبانش در تکلم گوهر افشان	ز رویش عالمی شد مشرقستان
سرایایش بطنازی هم آغوش	قدش با عمزه و با ناز همدوش

باغ شود - چه از لطافت که گل نچیند؟ و چه در کنار نظافت که
 نفشیند؟ درین سال خواهرام را - که بواحد بطنی از تکیه پناهان
 [پنهان] بوده - فاک غریب کش او را جان بشکود چون بحکم حضور
 انور او را منسوب بشاهجهان کرده - در لاهور برشادی او هزارها روپیة
 صرف نموده بودند * والدم را ضامنہ داد و دہش مردمان وقت
 پرسش تعبیر کردند * فقیر عزیز الدین رضا انصاری و خلیفہ نور الدین
 انصاری از قانون بہ بے اعتدالی نشسته * من چون قطرۂ چند از چشم
 والد ما چند از چشم والد ملحد بترشح دیدم - بسیار گریستم * آخر او
 را بآتش کدہ سپردند * او بمن نشسته - بیمار داری کردہ - و از
 مادر افسانہ خواندہ * من بحکم ہمت دہ خوردی این بیت بیاد
 گرفتم :-

[بیت] ہمت بلند دار - زبونی مکن - کہ چرخ

ہر جا زبون ترست - برو خیرہ ترشود

سردار ہوی سنگہ و سردار لہنا سنگہ و دیوان اجودھیا پرشاد و فوج
 جمعدار خوشحال سنگہ و فوج اردلیان خاص گواہ فرمودہ - بغل سری
 گنلس مشرف شدہ - از راہ نمکسار رام رس^۱ و میانی لاهور را مخیم اقبال
 ساختہ - بعد از چندہ در سری امرتسر جی جہت نیاز بر افروختند *
 و بعد از حصول شرف زیارت گرنجہ صاحب - کہ از کلمات قدسیہ بابائے
 کونین است - و غسل تالاب مبارک - اقتباس از ہر مندال نمودہ -
 خاطر را مشرقستان انوار ساختند *

روزے در عالم داد و دہش و جشن افروزی - کہ پری پیکران
 ہر دیار - در رقص بدست افشانی تحریرض از ترک علایق و عوایق

^۱ A Hindi word for salt. Reference is to the salt mines at Khewra in the Jehlum district.

باب سی و ششم

1832 A. D.

وقایع سال یکم هزار و هشتصد و هشتاد و

نه - وصل گل بهار بیگم *

چون آینه ضمیر اقدس سجنجل خاطر مقدس را صیقل عشق الهی
و جذبه تاطف نامتناهی مدام زنگ زدا ضیا افزاست - توجهه والا مدام
بدام دام بانان زلف دوتا صید - و بخیال خط و خال ظاهری و ذوق
وجد حال قید بوده - از هستی حسابه بر گیرد - و نیستی را در
هست بشمار آرد * العظمة لله! کارخانه سلطنت را انصرام دادن -
و از خود رفتگی ها را رواج بخشیدن * ع —

این دو تیغ است که همخانه نگردد هرگز *

وید بهادر از لات بهادر رخصت یافته - بیابوس حضور رسیده -
از استحکام موالات - که در دولتین علیتین صورت بستد - بیاس بندگی
قدیم افسانه بر خوانده * چند روز بسیر باغ بادامی - که در وسعت
گاه حضرت لاهور چشم نیکوان چون او ندیده - و دیده روزگار در آرائش
و پیرانش این جنان - که جنان پیرو جوان قربان اوست - چون نرگس -
چها انتظاری که نکشیده - پرداخته - رخصت معاودت یافت *

بنده راقم در عهد یازده سالگی بیاس مخدوم زاده برحق مقبول الله
الصمد مولوی نور احمد چشتی عَمَرَهُمُ اللهُ تَعَالَى کتابی موسوم بروضة
الازهار مدون ساخته - و در آن هر بیست باغ معموره امرا نامدار و
حضور والا اقتدار را درج ساخته * طرفه خیابان پیوندی [برای] نذرعت
ارواح - و چمن بندگی از برای نصارت دیده - اشباح نموده * باغ بادامی
منجمه اوست - طالب مدح آن باغ چون چون بیایر چشم متوجه آن

اسلحه شمشیر و سپر و خنجر - که در جباخانه سلاطین قدیم - یکے از
 آن به هزاران دقت بهم می‌رسد - و فواکه این دیار - که تعداد این همه
 نعمائے متواتره قصور بار آرد - بمعتمدان لات بهادر بموجب تفصیل
 علیحدہ تحویل یافت *

بنیان محبت را تنصیص داده - به تاج بخشی و کشور کشائی
 سرمایہ نیک نامی حاصل کرده - کوسِ لَمَنِ الْمُلْکُ^۱ نواختند* لات بهادر
 بشکرگذاری حضور انور معترف و ثناخوان - و بانصراف رخصت
 یافته - روانه انگلستان گردید^۲ - و خود بدولت و اقبال چون نسیم سحر
 سایه عاطفت برگل زمین دارالسلطنت لاهور انداخته - بساکنین آن ولایت
 را سرمایہ بهار افزودند*

^۱ Quran XI, 16.

^۲ Lord William Bentinck retired from office in March, 1835.
 The meeting at Ropar took place in October, 1831.

که بمکیال تحریر در نیآید * یازده هزار روپیہ عزایت نموده باهنراز چون گل خود باید * مردم اکالی - که لباس سوسنی در بر گرفته - در سواد صحرا اسپان را بچولان آورده - بصدا هائے ناقوسی پرده گوش چرخ^۱ سندروسی میدیدند * چکر هائے آهین^۲ بر سر - و نیزه هائے دراز د بر گرفته - به بلا گردانی جوش و خروش می داشتند * و از سلاح و خنجر و تیغ و سیر و نیزه و جمدھر و خود و طمانچہ و بندوق و اسپان سبکخرام و افراس زرین لجام و قبا هائے زر تار گوناگون بمیدان گردی و صحرا نورمی گرمخیز شدند *

از حضور انور بطریق تکالیف برائے شاه انگلستان تجویز شد * محاسبان اوہام در احصائے آن بقصور اعتراف آرند * فیلان کوه تمثال - و اسپان رخس خرام ولایت خراسان و عراق و ترکستان - که بعد از نادر شاه افشار این چندین شوق سواری در نهاد هیچ یک از شاهان ولایت و هندوستان غایان نکرده - در اصطبل خاص قریب سی هزار اسپ سواری خاص مقرر است که - "هَلْ مِنْ مَزِيدٍ"^۳ باشد - و هودج هائے مرصع نقره و طلا - و اقسام زین هائے با زین و با قاش هائے جواهرین - و جلهائے مقیشی و گوهرین - و جواهرات گوناگون - و ساز و سامان الوان - و اسباب ابریشمینہ - و پوشاک هائے پشمینہ - و خلاع اطلس - و خیام بنات - و مخمل رنگین - و جیعہ هائے مرصع - و بارہ هائے گوهرین - و سرپیچہائے مطلا - و کنتہ هائے^۴ جواهرین - و انواع

^۱ MSS. B and C omit چرخ.

^۲ It is an iron quoit or circular ring which the Akalis wear round their turbans.

^۳ Quran I, 30.

^۴ A Hindi word for the necklace which the Indian gentlemen used to wear in those days.

مخملین از نگارستان گل و بلبل و فاخته و طوطی برارژنگ مانی نگار
خوردۀ گرفته - و از کار چوبی و طلاکاری انجم را غیرت افزودے -
خیمہ ہائے خورد با ریسمن ابریشمین ویدک ہائے طلائی و سیمین -
تماشائیان چرخ کج باز را از طلسمات غیبی مینمودند * الماس و یاقوت
و مروارید و زمرد و نیام و فیروزہ و مرجان و عقیق برہر یک خیمہ آنچنان
تعبیہ یافت بود - کہ جواهر شناس خرد در حساب آن تعداد ریگ روان
بقصور معترف می آمد * صنوبرقدان گلعدار بقتل عشاق دست بخنجر -
و طرہ بازار سرورفتار بدلفریبی خوبی سبق ناز از بر - و اقسام عطریات
لخلخہ سائے مشک آذہر طرف ریختہ - و شمایم انواع بخورات در
مشام ہائے آن نازک مزاجان بیختہ *

حضور انور جیغہ گوہرین بر سر - و بر بازوئے اقدس از قطعہ کوہ نور
آفتاب خاور را از ہیبت لرزان ساختند * لالت بہادر بجیغہ مرصع و
سریچ مکمل و حلقہ دست طلائی مرصع زر نگار و مالائے مروارید و پنجاہ
و یک کشتی ملبوسات و اسلحہ گوناگون و ظروف طلائی و نقرہ و
قالین ہائے پشمینہ کشمیر و ملتان و رقوم جواهر و کشتی ہائے
ملبوسات - معہ دمسازان بقدر ہر یک اعزاز اندوخت * حضور والا چون
او را مشکور عنایات و متحیر این گونه انتظام دولت خدا داد یافتند -
بتمشائے افواج ترغیب فرمود - و بالائے اسپ کرار - کہ عجیبہ ارمنان
خراسانیان در اصطبل حضور است - سوار شدہ - از یکہ تازی سپاہگری
نفس مقدس نیز اطلاع بخشیدند *

چون جوانان پنجاب زمین - و سنگہاں بجان نزاری قرین - اسپان
نعل آتشین - و نشانہ زنی - و شمشیر افکنی آن شجاعان رستم جبین
بنظر لالت بہادر در آمد - تعریف و توصیف قواعد را بعدے رسانید -

والا ده هزار رویه کرامت فرمودند * سبحان الله ! هنگامیکه هر طرف
 سنگها نامدار استاده - و سلاح و خنجر آراسته و آماده بودند - و از
 هر جانب سواران زرد پوش مکال تن بجواهر گوناگون چون ماه درخشان
 می نمودند * عقل به بی سر و پائی در تنگناهای حیرت می شناخت *
 وَالْعَظْمَةُ لِلَّهِ ! وقتی که کمیدانان شجاعت شعار و اجتیاان نامدار
 چون گل قباهاے تنگ در برداشتند - و بزرگ بلبان چمن چهچه
 شکیب ربا با همدیگر می ساختند - دل سرمایه هوش و خرد می باخت *
 صفای سنگهاں متهور از هر دو طرف تا سرا پرده جبهه و جلال - که
 از مقیش بانات سلطانی دلفریب و از کار چوب و طلا کاری با زینت و
 زیب بود - آنچنان لعمه ظهور می بخشید - که خورشید خاوری
 اقتباس نور از آن کرده - و مهتاب را بدان فروغ جاویدی حاصل
 آمده * چوبهای طلائی شامیانه های آسمان رفعت یاد از ساعد سیمین
 خورشید رخاں خلیج و یغمائی میداد - و گلکاری بر نسرین و گل خورده
 ده میگرفت *

حضور والا [برای] انت بهادر حکم خیمه خاص فرموده - بر کرسی
 های زمردین حکم اجلاس دادند * چون فروش قاقمی و سنجابی -
 و مسندهای نخی و کمخابی - و پرده های زربفتی و آبریشمی و
 اطلسی - چون فاک از قنادیل قمر و انجم فروزی بود * هر یک از
 صاحبان عالیشان چون نورگس چشم حیرت باز داشته - بددائع های صانع
 بیهمتا و نیرونگی های قدرت ایزد تعالی از غایت محویت نفس قایلین
 میشدند - و سایبان سرخ از جواهرات و مروارید غلطان مکل بنظر آورد
 که گنج باد آورد را در جنب آن وزنه نهاده اند * مخمل صاف چون
 عذار ماهوشان - و از گلهای کار چوبی چون باغ ارم نمایان - صفحه

کرم نمائے - و فرود آے - کہ خانه خانہ تست *

برفیل لات بهادر نشستند - و دو سیب که بدست اقدس بودند -
 بلات بهادر و صاحبۀ او مرحمت یافت * درین ضمن نیز اشارت فرمودند *
 که : بعد از آراستن محفل وصال آخر مهاجرت خواهد شد :

[فرد] سیب گوئی وداع یاران کرد

نیمه زان روزه سرخ وزین سو زد

چون خیمۀ لات بهادر از قدوم حضور انور رشک روضۀ جاوید و
 فروغ بخش ناصیۀ خورشید گشت - و آتشین رخن اهل فرهنگ نیز
 در آن محفل رنگ افروز سرور شدند * حضور انور افتتاح باب کلام
 نموده - تلفظ فرمودند که : « اسوقت کچہ شراب پیائے » * و بعد
 از آن شراب لاهوری را بر شراب انگلستان تفضیل داده - از مستمعین
 حرف نعم گوش فرمودند * رقاصان و نوازندگان را نوازش فرموده -
 یکہزار روپیہ عنایت کرده - جشن ہولی را بذیاد نہادند *

لات بهادر پنچاہ و یک خوان پشمینہ و جواہر و الوان ملبوسات
 و اقمشہ و دو راس اسپ عراقی و یک زنجیر فیل و جینہ گوہرین و
 مالائے مروارید و جفت حلقہ دست مرصع طلائی و دو بندوق و دو
 کمان و دو ضرب توپ و چہل و ہفت کشتی ملبوسات از نظر کیمیا اثر
 گذرانیدہ - راجہ دھیان سنگہ و خوشحال سنگہ و جملہ سرداران را حکم
 گرفتن سہ رقم جواہر و ہشت کشتی ملبوسات - کہ بنام ہریکے قرار
 یافتہ بود - دادند * لات بهادر بادائے مراسم اتحاد مورد آفرین این
 خدیو گیتی آرا و مصدر اشفاق این شہنشاہ خورشید کلاہ کشور کشا
 گشتہ - سر بہ اوج سما رسانید *

بعد از آن فوج انگریزی از قواعد خود روکش بہار شدند * سرکار

معه چند رفوم جواهر سرافراز فرموده - سه رقم جواهر و سی و یک کشتی مایوسات خود پذیرا فرموده - مصاحبان خاص را نیز اجازت قبول در داد * بانصراف حاضر حضور گشته - بیان مرافقت نمودند * امر عالی شرف صدور یافت که : "چهار هزار سوار کرار بلباس زریناف دوشاله پوش و باهوش باشند - و شش پاشن صفین آراسته - آماده مصلحت بوده - سخت کوشی را از دست ندهند" *

بسنجی پوشان خالصه جی بخم و چم دلاویز - و شقایق رخان فرهنگ از آتشین عذار شعله ریز - اسپان صبا خرام در نگ و تاز - و بهادران فیروز در عرصه شجاعت رایت افراز * سنگهان دلاور بر اشهب نسیم تگ سوار - و از نعلهای هلالین هر سمت شعله ریز و شرر بار * بهادران عذائی و دست بکمان ابرویی راست رو - چون تیر در زه آهنین در بر گرفته - جوهر نماء عرض خنجر و شمشیر - و تفنگچیان فیروزی نشان در شوکت و شکوه - و مبارزان ثابت قدم پا برجاء چون کوه * چار آئینه ها صفا تر از عذار ماهوشان نازک انداز دیده خفتان - همه تن چون لاله رخان سیه چشم در صید دلها * باز سرکار والا با شوکت تمام چون سرو خرامان - بسواری فیل و یان - از نیرنگی اقبال بشارت تابان - زر ریز و گوهر افشان - با سرداران نامدار در قلب فوج فیروزی اقتدار جا گرفته - چون ماه سریع السیر گشتند *

لانت بهادر نیز باین انگریزی فوج خود را حکم آرایش داده - بکر و فر تمام بر لب دریای ستلج معه دمسازان خود باستقبال ایستاد * چون اتصال اقبال شد - حضور انور برای استحکام بنیان موالات سبقت بکار برده - به مقولاه لانت بهادر که : ع -

هر یک بزرگ بستنی از سرتا پا لبس برگیرد - و بزرگ دیگر مایل نشود * اگرچه ظاهراً برای سرور ناظرین بوده است - اما در معنی بآن گروه اهل فرنگ از یکرنگی اشعار فرمودند - که درین دولت دورنگی گنجایش ندارد - و دگرگونگی قرار نگیرد *

مولوی محمد محسن از سرکار انگریزی برای خیر مقدم مامور شده - دولت بار اندوخت * فقیر عزیز الدین رضا انصاری و کشن چند وکیل چیت سنگه کمیدان به و خشوری ملاقات گورنر بهادر دریافته - بعد از مرحبا مکالمت یکجبهتی طراز و مقالات یکرنگی آغاز بمیان آورده - معاودت نمودند * گورنر بهادر بعضی از صاحبان دمساز خود را معه مبلغ ده هزار روپیه ضیافتانه روانه حضور - بیاس حرمت انگریزی گوهر اکیلل خلافت ولیعهد کفور کترک سنگه بهادر را معه حضار جذاب والا باتالیقی فقر عزیز الدین رضا انصاری معه یازده هزار روپیه ضیافت مامور فرموده - کوش بر استقبال وغیره سامان جاه و جلال گذاشتند *

چون این معنی مذکور محفل لات بهادر گشت - از تحیر دست و پا گم کرده - بمقاد "هُنَّ اِلَیْسُ لَکُمْ وَاَنْتُمْ لَیْسُ لَہُنَّ" بجای خود لال بی بی را باستقبال فرستاده - حاضرین خاص را نیز همراه فرمود * چون از جانبین مراسم وداد و اتحاد روائی یافت - در خیمه لات بهادر شگرف انجمن آراسته گشت * صاحبزاده والا قدر پا بر تخت تمکنت گذاشته - بزبان پنجابی مکالمت فرمودند * ترجمه زبان هندی و پنجابی به محمد محسن و فقیر عزیز الدین تعاقب یافت * چون نشان نشاط خاطر خاطری و تطمین و تسکین جانبین از طلاقت چین و گفتگوئے محبت آمیز گردید - حضار لات بهادر را بخاعت هائے گونا گون

که اگر این خدیو دارا دربان لانت را نوکر کمپنی و کمپنی را چاکر شاه انگلستان قرار دادے - پس کلاه عزت بر ثریا و تاج خلافت بر سما و این عہد یکجہتی نقد نما بودے - برین تقدیر انجلاے سچندجل مودت بے پاسداری آئین مخاطب جلوہ گر نشود - و انعکاس این پرتو بر یک دگر نیفتد - و بعد مذاہل انگلستان و پنجابستان نیز دستاویزے صادق برائے گروه صداقت پڑوہ است *

اگرچہ لانت بوضع از و خشوری از شاه انگلستان دستورے مییابد - اما آئین شاه انگلستان آنہ : ہرچند از دست و زبانش بر آید حرف را نشاید - ہرچہ ایجاد و اختراع سازد - باقبال شاه انگلستان موافق آید - بذائے عایہ منادی بسرکار کمپنی حکم ندارند - و از شاه ظاہراً افسانہ نخوانند * سرکار والا بیلاس محبت قدیم در تہیہ ملاقات دقیقہ از دقایق آرائش - کہ آئین شاہان والا تبار است - فرو گذاشت نفرمودند * سورج بہان اجیٹن - کہ پیشتر چندے بکوتوالی دار السطفت لاہور اعزاز یافتہ - نسق و نظم سارقین و قزاقین از قرار واقعی نمودہ بودہ - و درین مدت در مصاحبت وید بہادر تعین است - بعرض رسانید کہ : اگر اہتمام خبر باین قدیم الخدمت تعلق یابد - در طرفہ العین تمام کردہ آید * حضور والا او را مامور - و خود بنفس نفیس گذر روپڑ را - کہ آنروے آب ستلج واقع است - برائے عبور مقرر فرمودہ - معہ جنود نصرت پیکر این روے آب را متخیم عز و جلال نمودند * فقیر عزیز الدین رضا انصاری آتش حضور را بلباس بسنتی یافتہ - «فَاتَعَ لَوْنُهَا - نَسْرُ النَّاطِرَيْنِ»^۱ برخواند * بجملة افسران حکم فائدہ صادر شد کہ :

^۱ Quran II, 69.

ساز و سامان بے پایان از عذایت خدیو آسمان بیدرنگ برگرفته - شاہ
را داخل بشنگ یافت * و از تعاقب بازایستاده از اخوان دو لکھہ
روپیہ زر و چند اسپان تگاور و تحف و ہدایاے دیگر گرفتہ - این فتح
نمایان را معروض درگاہ فلک پایگاہ این خسرو دوران گردانید * حضور
والا بحکم "وَالسِّنِّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحِ قِصَاصٌ" ^۱ نقض عہدش را نقصان دولتش
انگاشتہ - بہ سندھیان و دوست محمد خان خانہ آبادی نوشتند - و
از شاہ بسمع اقدس رسید - کہ از بشنگ چندے پدش میر محراب خان
قلعدار کلات بودہ - از راہ شکار پور بہزار خواری و رسوائی داخل ظاہر
لدھیانہ گردید :

[فرد] وفا ز دھر جفا کار کینہہ توز مجبورے

کہ کینہہ اش بتو تا سرحد لحد باشد

و نیز درین سال از معروضہ وید بہادر استشمام رایج ملاقات لات -
کہ از سرکار کمپنی باصطلاح انگریزی مالک رتنق و فتق مہمات ممالک
محروسہ میباشد گردید * چون نگہداشت مراسم خلات و پاس مدارج
الفت آئین خاص این پادشاہ والا جاہ است - نظر بر استحکام
بنیان موالات و استحسان قوایم مصادقات این آرزوے را پذیرا فرمودہ -
خود بنفس نفیس انتظام این مقدمہ فرمودند * ہر چند بعضے از نمک
بحلالان و ہوا خواہان دولت امتناع ملاقات را از عز و جاہ تمکنت
بر گذارند * از آنجا کہ اسعاف و انجاش مرام حاجتیان مطلب طلب و
انحراف از جادۂ نخوت و عجب رویہ این خدیو گیتی پڑوہ است -
بدان امر دل نہاد شدہ - کارنامہ عجیب و دستور العمل کاملے بر میان
یکجہتی را سرانجام دادند * ہر آینہ یگانگی بے امعان نظر صورت
نہ بندد - و جواہر این عرض بیان بدست نیفتد * ازین جاست -

¹ Quran V, 45.

جلو اسب عبا رفتار گرفته - ببالا گردانی میگردیدند :

[نظم] در آن رزمگه شور بیداد بود

ستم را در آن فتنه بنیاد بود

بشمشیر هندی خراسانیان

بکشتند هندی بیابانیان

چو هندی بافغان جمدهر زده

افغان از نهاد افغان سر زده

چو درنیم از تیغ افغان شده

چو افغی وهم کلاغانی شده

مگر افغی وهم کلاغان دشت

نمودند آن اسم خود باز گشت

مختصر مفید - افغانان طرفین باهم بیקרنگی بر آمده - به سپر

اندازی - و هندیان بیچاره هر چند بنخص اندازی و نیزه بازی مستعد

شدند * اما شاه بحکم مردانگی هائے ذاتی حورعین جواهر برفاش -

و از غایت دور اندیشی جامه شاش - و به نگهداشت حکم :

«وَلَا تَلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ»^۱ - قدسیان بشاباش رسیده - جریده

و بمیدان انتعاش نهاد * جوانان چابک دست چون آقائے خود را

پس پشت نیافتند - از پشتی آن پشتی نا امید شده - زندگانی خود

را در ایثار نقد جان انگاشتند - و دوست محمد خان معتبران خود را

فرستاده - اول خوف جان بعد ازان بشرط آسپمان آیه امان بر خواند *

هندیان آسپمه سر هر چند دست بشمشیر و خنجر داشتند - اما

در عروبی هائے شاه دست آویزی بر گرفته - بدان سیف و سنان رهائی

یافتند * دوست محمد خان چند هزار تفتگ و هشتاد و توپ و دیگر

^۱ Quran II, 195.

و همراهیانش را قتل نمودن جهاد اکبر فرموده - خدای خود را در آن
مکابره انداختن عین شهادت دشت کربلا و نمود - نیز علمای محمدی
کیش و سادات خداوندیش برسائی فهم آمیز آفرین کرد - و بدادن چند
لکجه رویه زر دست به تیر و خنجر و شمشیر بکمر شده - افغانانه بجهاد
گری نعره های مستانه بر آوردند و کهن دل خان احمد شاهي خاکریز -
و از دروازه شکار پوری اسپان تهور را مهمیز داده - هر چند بمقابله سمندر
خان خاک بیز و فساد انگیز میگشت - اما مخالف روز بروز قدم
فرا ترک مینهاد *

پردل خان برای دوست محمد خان انهدام خود را استیصال بنیان
پایفده خانیان معروض داشت * بناءً علیه دوست محمد خان - ع :
”دو منزل را یکے میکرد و میرفت -“ تا آنکه ما مخفیاً بافغانانے - که
دلسوختگی نوعی از همدستانیان رکبے شاه داشته - اعلام نمود که :
”این قدر اعزاز تا تصرف کابلستان است - باغوالے انگریزی همین مفسد
قانع بنیان اسلام خواهد بود“ * در جواب آن بصورت شایسته یافت -
تا بعدود قندهار رسیده - صفوف آراء از طرفین و یساولبندی بجانین
روائے گرفت * دوست محمد خان مردانه بقلب - جا گرفت - و
شاه شجاعت انتباه بحکم انعکاس اسم زنگی بکافور پشت پناهی لشکر
سوار ماند *

چون هنگامه سرزدن و جان دادن گرمی گرفت مهر و محبت از
طبایع چون روباه بکنج اختفا جا گزید * پیغام توپ بگوش شاه از رموز
نبرد آگاه - گرانیها آورد - و آن عیاش را این قدر دلخراشی بجامه
شاهی در داد - و سواران یکے تاز شاه را در هنگامه زد و خورد نظرب
هزیمت آقا داشته - جانفشانی و پیادگان دوست محمد خان قلیانه

خداداد نیز روزی شده - افتخا ص بزم تسخیر قندهار مصمم باید نمود -
 دانایان خردور - که در رکاب داشت - هر چند بعرض رسانیدند - که
 شکستگی این دولت مجدداً درستی بهمرسانیده - مکث چند ماه
 درین سرزمین موجب صوابت عظیم - بلکه افوا تسخیر ایران و توران
 تصمیم خواهد یافت - اما شاه بفکوائے : کُلُّ اِنَا یَتَرَشَّ بِمَا فِیْهٖ -
 بمضمون :

[فرد] : — چو تیور شود مرد را روزگار
 همان میکنند کس نیاید بکار

چون عفا بال کشاء فیانی رزم گشته - سپاه را معه اتواپ و
 اسپان و النوان ساده سامان حکم تسخیر قندهار داده - دهل کوب - و در
 راه چند قریات را بحکم الولد سر لابیة بطریق نهاده رفت و روب نموده -
 ده کروهی قندهار به پیشه اجک زیان قرار شد *

پردل خان سپهدار قندهار یمانت قلعه مغرور - و بفراهمی علف و
 آذوقه مجبور - بصوابدید اخوان بنظام کابل امیر دوست محمد خان
 حتی المقدور بامداد خود استعالت نمود - و دوست محمد خان به
 نیک افعال و نیز تحریک حضور خاقان را ضمیمه آن یافته - بدفعیه آن
 بلائے ناگهانی از کابل و بامیان و غزنین و اقرات افغانه طلبداشته - درین
 معنی کنگاش جست افغانه همسری با خداوند تاج و نگین - و جدل
 با وارث خراسان زمین از خط ادب بعید دانسته - با میر دوست محمد
 خان از در مجادله بر آمدند * دوست محمد خان مسئله شرعی :
 «وَأَنْ جَاهِلُكَ عَلَى أَنْ تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا» در میان
 آورده - تابعداری نصاری بر فتراکش بسته - محاذی اطراق نمودن غزا

از راه تانک و بغون باز داشته - بر تسخیر قندهار موقوف داشت - و امرای سنده با هم عهد بسته - برای آداب خاندان احمد شاهي و لحاظ باج گذاری قدیم با ادب پیش آمده - شکار پور برای سکونت مهمان قرار داده - یک لکبه رویه ضیافت گذاردند - و شاه شکار پور را خانه بابا شمرده - در تسخیر قلوب هنود - که بگنجینه داری مشهور - و در هر شهره از ایشان مذکور میباشد - همت بر گماشت - و به نگهداشت سپاه اقدام نمود * قریب ده هزار از پنجاب - بقدر بیست هزار از هندوستان - و باندازه سی هزار از افغان و از هزاره و بلوچستان نیز گروه ها گروه فراهم آمدند * شاه مردم هندوستان را امتیاز و افغانیه را اعزاز زبانی داده - در ریختن توپهای کلان و زنبوک و خرید تیر و تفنگ و باروت و شمشیر اوقات آغاز نمود *

امرای سنده نوشته حضور را محض خیر خواهی یافته در دفعیه شاه بزم مجالست آراسته - بفراهمی سپاه شاه را اخبار کردند :

[بیت] مهمان همچو نفس گرچه عزیز است و ایک

خوش نیاید - که درون آید و بیرون نرود

میر رستم خان از خیر پور و میر کرم علی خان از حیدر آباد سپاه کینه خواه - و شاه نیز بسرکردگی سمندر خان طالب عزو جاه شده - حسب المجموع را حکم ستیز و آویز داده - خود بشکار پور نشست * چون برابری خاندان احمد شاهي در ملت آن گروه با ادب از جماعه ممنوعات بود - این معنی را از منکرات شمرده - بعضی از جنگ و جدل پهلوتی نمودند - و شاه را بنوکری سی هزار سوار و یک لکبه رویه نقد راضی ساخته - بر آن آوردند - که تسخیر قندهار از جمله لوازمات ماک گیر بست - چون شاه دانست - که فیروزی حصول و نقود

گذاشت - و ازین طرف الف شاه برای اخبار نویسی امتیاز اندوخت *

چون سرشت شاه از دام ددی - و قطع نظر از نیکوئی - به بدی مستعد - و صف دلی بفرسنگ ازو مستبعد بود - در بزم اسلام از غایت استکبار - که شان الهی است - بیخودانه بر زبان آورد که: " عهد و پیمان سلاطین منحصر بر قوت است - هرگاه روز جهانگیری درین دولت اشتباه یافت - مهر بغلی بیغل خواهد ماند - و آن کوه نور - که بغصب نزد مہاراجه موجود است - زیب بازوئے پادشاه اسلام خواهد شد " * این معنی از اخبار نویسی باصفا معروض رائے اقدس گشت * حکم شد که: برای امیران سنده مراسلات زور انگیز نیز سمت ارسال یا بند - که شاه در زمین سنده ظاهراً برادۀ قندهار و آن نواحی غلم افراز شجاعت گشته - اما سوائے مالک گیری ملحوظ نظر ندارد - از فساد افغانیه خایف باشند - و نیز به دوست محمد خان سپهدار کابل - تماق و دالسا نموده - اظهار فرمودند که - " در دفع شجاع الملک سعی بوده - و ضامن دی سرکار والا در آن دانند - و آنوقت اتحاد طرفین استحکام خواهد یافت - و نیز از کشمیر تکلیف لایقه برای آن شجاعت منس مقرر خواهند بود - و زابلستان معه بلگرام از عطیات حضور خواهد شد - و تکلیف اسپان و غیره تکلیف که سال بسال معین برای انقیاد فرمان معاف خواهد گردید - و نیز اگر خدا نخواستہ باشد - شاه بر قندهار رسید - بعد از استیصال اخوان - نوبت دولت آن سپهدار کابل بمیان خواهد بود - و بفضل مفضل آنوقت تدارک آن مخالف مالک و ملت ازین طرف از قرار واقعی خواهد شد " *

چون امرائے سنده و دوست محمد خان بر دقایق مضمون را رسیدند - بزم کنگاش آراستند * دوست محمد خان یورش خود را

حضور والا آن عهد نامه بجنس مرسل کلاذ مارتن نمودند * مارتن
 اخفاً معروض داشت که : " قید ممالک محروسه خود نیز درین عهد
 نامه از جمله واجبات است - صوبه ملتان و پشاور و کشمیر و دیره جات
 تا حدود منکیرو و بنگشات در قید تحریر اند - و آنطرف کابل و قندهار
 و شکار پور و آن حدود حیدر آباد و ملک نصیر از شاه باشد *

حضور والا ازین حکمت بحکم قدر عمداً چشم پوشی فرموده - از
 شاه طلبگار تعهد شدند * شاه چون بر مضمون آگهی یافت - شیرانه
 بر خود لرزیده - از کشمیر و ملتان و حدود منکیرو و پشاور داستان
 ملک موروثی بر خواند - و این معنی معروض جناب اقدس گشت *
 سرکار والا بر خیر خواهی وید صاحب آفرین گر شده - بحضار اطلاع
 دادند * و به وید صاحب مرقوم فرمودند که : " شاه را برمز و ایما بحکم
 مودت - که سوائے سرکار انگریزی بجائے خود متحقق است -
 بفهمانند - تا بهر کیف این مرقومه روانه سازد " * وید صاحب بحکم
 دانائی ها بشاه بطریق مواسا عرض کردند : " مهاراجه صاحب بهادر
 وارث تخت و تاج و باج و خراج ممالک محروسه اند - قدم بر راه
 باید نهاد * " شاه بحکم اطاعت ها رقیمه خود مشعر تعهد طلب حضور
 بمهر بغلی بقاعده ولایت ارسال داشت * سرکار والا نیز در جواب آن از
 دست بردار شدن ملک شکار پور و غیره حدود بنگشات عهد نامه مزین
 بمهر خورد خاص درست نموده - روانه ساختند *

و آن روز انگریزان جشن فیروز مندی - و شاه رابی معاونت
 پیوندی الوداع نمودند * چون تذییص اتحاد ظاهری و ترصیص بنیاد
 معنوی استحكام یافت - شاه وکیل خود را ملا شکور بدربار حضور

بود * اگر خدا نخواستہ باشد - شاه روس بر شاه طهران ظفر یاب شده -
بر ولایت دست یاب شد - آنوقت بآن دولت و ثانیاً بسرکار انگریزی
مدامت های سخت خواهد رسید *

چون این معنی از صدق فروغی داشت - و حضور والا از مذهبیان
آن سواد تحکیر مردم انگریزی دریافته - از جاسای نمککلال خود نیز بے
قراری ها ضمیمه آن می نمودند * درین مقدمه شاه را اسپند این آتش
سوزان و گوسفند قربانی عید دوستان دانسته - یکی را در باب این مقدمات
پژوهش فرمودند * تقصیر شاه را ظاهراً معاف - و نیز وکیلان شاه
بخلمت پنبه پارچه زرباف رخصت انصراف * چون فرستاده حضور
ملاقات شاه دریافت - شاه بخوشامد برآمده - از کرده نام - و
برائے مستقبل نیازمندی ها را بخود لازم گردانید *

و نیز باطلاع یکجہتی و خیرخواهی ها از کلاڈماریین وید بہادر
استطلاع این معنی صورت بست * آن دانای با فرهنگ مخفیاً نظر
بر اینکہ - این خیرخواهی محض بواسطه آن دولت است - مرسلت
نمود - کہ فرستادن شاه بآنطرف پر خوف و خطر - درین نزدیکی بسیار
خوف است * اما برای روز مبادا - کہ هرگز تصور آن در خواب
نیز معاینہ نمیشود - بپاس قول قَدِمَ الْخُرُوجِ قَبْلَ الْوُلُوجِ - از شاه
کہ نسبت بآن دولت باطناً گفتگوها از خاطر دارد - عہد نامہ طاب
گردہ شود * چون این معنی مشعر ماک شکار پور و این روے آب
ستاج را از دست دادن بود - بر خیرخواهی ها افزوده - خورسند
گردیدند * و درین باب بشاہ اطلاع فرمودند * شاه از بخت خود
آگاہ بحیث المجموع - سہ ہندی فراہم ساختہ - و چند ضرب توپ
را نیز زیب سلطنت ساختہ - عہد نامہ خود را روانہ حضور نمود *

نسل^۱ * وفتوره دیره غازی خان در تحت خود آورده . شش لکه
روپیه نذرانه ارسال خزانة عامرة نموده - عرضداشت کرد - که تسخیر
شکار پور سی کروه فاصله از حدود سرکار واقع است * حضور رشتة اتحاد
فیما بین انگریزی را نازک دانسته - بمیزبانی شاه شجاع الملک در آن
تغافل - و به وفتوره بطریق تجاھل فرمودند کہ : « این معنی را اکنون
موقوف - و خود را در مقدمات آفسود مصروف دار » *

چون شاه شجاع الملک را از نیرونگی اقبال این خدیو بیچاره نواز
پاس بیداری بخت خود متیقن گردید - در آرزوے تاج و تخت
بوساطت ملا شکور و خشور و ملا حسن بحضور بعرض رسانید کہ : « از
اخبار هندوستان وقایع شاه روس و اطاعت بعضی سلاطین شמוש معروض
اعیان آن دولت فلک حشمت میشود - و ازینجاست کہ - از شهنشاه
خورشید کلاه انگلستان بتمامی نواظم صوبجات هندوستان برای انسداد
دره قندهار و ترکستان فرامین مطاعه متواتر شرف صدور مییابند - فرقه
علیه انگلس - کہ معدن فراست و کان کیاست اند - شب و روز در
تعبیر بوده - بتفکرات گوناگون میگذرانند * اگر این آرزو مند بتعهد
دولت تاج بخشی و بعهد نامه - کہ دور از نکول باشد - قبول فرمایند -
گوشیانی مردم سنده و افغانان قندهار بطریق مقدمه الجیشی آسہل خواهد

¹ The dispossession of Bahawal Khan of his farm of Dehra Ghazi Khan was dictated by political necessity. Bahawal Khan, as chief of Bahawalpur was virtually under the protection of the British Government on the left bank of the Satlej and since the British were, at this time, negotiating with the Amirs of Sindh for the free navigation of the Satlej in continuation of the The Lower Indus, Ranjit Singh thought it more politic to take over the direct administration of the Ghazi Khan district. See also Cunningham's History of the Sikhs.

سعادت ملازمت والا در یافتند * سوگار والا نهایت خوشنود شده - بجیغه
و خلعت سرافرازی داده - بنعامت فراوان و اشفاق نمایان بر نواختند -
و از تصویر خلیفه استشمام رائحه جوانمردی نموده - بلغظ آفرین
منصفانه تعریف فرمودند * چون آن تصویر از نظر راقم السطور گذشت -
بوالعجب شکله رخ نمود - که باین درویش صورتی خواهان دولت
سلطانی گشتن ! همانا که خانی از تکالیف نفس شریر نخواهد بود -
و اگر تباین مذهب برین آورد - از صفوت و صفا خبر نداشت که —

[بیت] کثرت صورت ز صفات است و بس

اصل همه وحدت ذات است و بس

درین سال من دور از اهلیت را دامن چاک کردند - حضور انور
پنجهزار روپیه زر و خلعت پشمین و جیغه جواهرین و مالائ گوهرین و
قالعی طلاکار عنایت فرمودند * عمومی کدار ناتھ باهتمام شادی از والد
مالجدم مامور شده - مرا بشاهجهان آباد برده - در تهیه سامان دقیقه
از دقایق فرو گذاشت نموده - امرائ عظام و خاندان کرام اهل اسلام نیز در
محفل فراهم شده - بدعوت گرفتند * چون اظهار تمکنت آن من فریید -
بفررزندی پاندهاں پندت - که پور سدا سببه پندت و از خاندان عالی
در شرف علوم افسانه روزگار اند - سرافراز شده - رجع القهقری نمودم *

چون ڈیره غازی خان بمقابلہ دو لکھه و بیست و پنجهزار روپیه تحویل
صادق محمد خان بود - و درین سال در آدائے آن کجروی
بهمرسانید - گردن استکبار دگرگونه بر افراخت * امر عالی شد که :
"ونتورہ فراسیس روانہ آنطرف شده - در بند و بست ان نواحی قصور

کانون جان - اکثرے از دم شمشیر آبدار آب در کام تشنه ها میریختند -
 بسیارے در آن سرا بگاہ سینہ سوز از بے آبی چون ریگ ماهی به پہلوئے
 ہمدیگر میغلطیدند * نیم شبان بر آسمان اقبال این خدیو دارا شکوہ ابرے
 نمایان شد - کہ لشکر والا سیراب و کشت امید شاداب گردید * سقائے
 فلک از خیک ابر مدار بر سوختگان آتش عطشان آب افشان - و سنگھان
 جان بجان بخشش از ابر آذری بخشے گرفته - بجان بخشی حق امان
 یافتند :-

[بیت] شکر فیض تو چمن کند اے ابر بہار

کہ اگر خار و گر گل ہمہ پروردۂ تست

تفنجگیان خلیفہ ہرچند از ابر سیاہ باروت زالہ ہائے غلامانے آتشبار
 ریختند - لیکن بہادران شوکت شکوہ آنرا از توشحات ابر آذری دانستہ -
 قدم فرو تر نگذاشتہ بسخت کوشی [مصرف] * چون خلیفہ را از خلافت
 معزول و عہد او را بجان دادن در نکول یافتند - بیاد او قُوا بِعَہْدِکُمْ^۱
 بر سر رسیدہ - بضرب سہ گویا بندوق از اسپ بر زمین و واصل بدرجہ
 اسفل السافلین ساختند - حقا کہ :-

چرخ نہ بر بیدرمان میزند قاتلانے محتشمان میزند

مغز وفا نیست درین استخوان کذب بقا نیست درین خاکدان

دولت دنیا کہ تمنا کند با کہ وفا کرد - کہ با ما کند

شاهزادہ شیر سنگہ خود بنفس نفیس متوجہ نعش خلیفہ گشتہ -
 مصورے سحر کار بر گماشت - تا از سکنت و حرکاتش آلاں کما گان
 برگمارد - و خود بعد از نظم و نسق آن سواد روانہ حضور اقدس شدہ -

¹ It is an adaptation of the Quran VI, 38. which runs :-

اَوْفُوا بِعَہْدِیْ اَوْفِ بِعَہْدِکُمْ

اتاری والہ و فوج سردار جوالا سنگہ بہدانپہ و سردار شام سنگہ نہنگ و فوج سردار ہری سنگہ متعینہ مہان سنگہ پسرش و سردار عطر سنگہ کالیانوالہ را حکم قضا بنیاد و بایلغار ارشاد فرمودند *

چنانکہ در اندک زمانے آن سرحد را مخیم اقبال فرمودہ - بضرب گولہ ہائے آتشبار دشمنان سبکسار را گران گوش ساختند - و جنگہائے رستمانہ و آویزشہائے گردانہ را کار بستند - و در تیراندازی و گولہ افگنی دہائے اعدا را دربار - و دست را از جا بردہ - ناسور در جان ریختند * خلیفہ خلاف سرشت نیز فوج کشی نمودہ - در عرصہ نگون بختی علم و قدم بر قدم بمقابلہ فوج ظفر شیم رایت اندوہ و الم افراختہ - در انتظار مقدم مرگ مفاعلات پے می سپرد - در عین ہنگامہ زد و خورد - کہ آتش پیکار شعلہ زن و شرارہ آزرہ آتش افگن بود * مولوی اسماعیل خان بزخم تفنگ جان بشکود - در معرکہ گیرودار نعش او پایمال سم ستوران رخش مثال خالصہ جی گشت *

خلیفہ بظہور این معنی از بد بختی ہا بشارتے دریافتہ - تارک اقبال خود را از گران بار نکبت و اژون - و قہر خداوند کردگار را بپاداش اعمال افزون دیدہ - کمر خودکامی بر خود شکست * چون مولوی عبدالحی - کہ وزیر یسار ش بود - از قوت دستور یمین آگہی یافت - بحملہ دلیرانہ و یورش رستمانہ پیش آمد * در معرکہ تگ و تاز نعلہائے اسپان آتش ریز و اشقران بادپا در مہمیز و صحرا از خون شہیدان رشک گلزار - و از آب تیغ خونبار آن دشت روکش بہار * خلیفہ باستماع این خبر از بخت منحوس حیران و تنگ از جان گشتہ - بشکستہ سنائے و گسستہ عنائے اسپ را عطف عنان و خفجر تعحیر بر جان خود کشید * از فقدان آب فوج ظفر موج را العطش بر زبان - و ذایرہ غم در

باب سی و پنجم

(1832A.D.) وقائع سال یکم هزار و هشتصد و هشتاد و هشتم -

خاتمه خلافت سید احمد - معامله شاه

شجاع بدست انگریز سرکار والا - و

شکست شاه از دست دوست محمد

خان والی کابل * ملاقات

لات انگریز و سرکار والا

در مقام روپړ *

چون ایزد بیچون خواهد - که کسی را سرافراز فرماید - اعدای

دولت او را چشم امید برکند - سرکشان بدکردار را قدمبوسش گرداند *

هرگاه نژد اختری علم نخوت افراخت سر خود باخت *

و از ینجاست که - خلیفه را پای حیات در وحل و دیوار زندگیش

در تزلزل و خلل آمد * از خلاف و عداوت باز نمی ایستد - و

شورابه شور و شردماغش را مختل داشت - از سرکار عالی حکم نافذ

بنغاز پیوست که: "بهداران تهنیت و شجاعت کیشان بهمن فن روانه

آنطرف شده - هنگام پیکار را گرمی داده - دمار از اعدای بدکردار

بر آرند" * چنانکه شمس سپهر خلافت گهر تاج شوکت و سطوت

شیر میدان دشمن شکنی - یکه تاز عرصه شیر افگنی شاهزاده شیر سگه جی

را بسرکردگی برداشته - سردار رتن سگه گهرجاکیه و سردار پرتاب سگه

جنگ بشیر شدند * اما شیر را کو طاقت ؟ که بهم پنجگنجی این خدیو
 بیرون خرامد - آخر گورو گوزن را بر زمین انداخته - بمشتی ضعفی
 آن سر زمین داد معدلت داده - و غبار افلاس کهن را از صفایح خواطر
 محتاجین بغرنده ابر مکرمت و سخاوت شست و شو نموده - داد
 دهان و سیر کنان بدار السلطنت لاهور رونق بخشیدند * چون آئین
 تنبول از قدیم مرسوم این دیار است - که گروه ها گروه مردم در برادری
 خود در ستن و دادن آن مبالغه سازند - حضور والا نیز از عنایت اشفاق
 شاهانه امرای والا جاه را سر بندگی بافلاک همسری رسانیده - لفظ
 تنبول را بر فرق اینها اطلاق دادند * حضار سراپا نثار این عنایت را از
 تائیدات غیبی تصور نموده - میخواستند - که خانمان خود را بطریق
 ایثار تصدق این خدیو فرزانه نمایند * اما حضور والا بوسعت هر یک
 نظر عنایت فرموده - شش لکه روپیه زر تحصیل نموده - مفارق حال
 ایشانرا به ثریا رسانیده - از خلعت و کمر بند و خنجر و اسپهائی زرین
 ستام دریغ نفرموده - بر جاگیرات و انعامات افزودند * و درین سال
 هر روز بچشن نوروزی و محفل فیروزی توجه خاطر داشته - در دل
 پژوهی صرف اوقات فرمودند * اگر راقم السطور بقید آن عنایت و
 تحریر آن ضبط و ربط کمر نیاز بندد - خامه نئین را از طئی این مرحله
 دشوار گذار غرق آید - بل از غایت گرمی چون نئے باتش سوزد * لهذا
 خود را از آن باز داشته - بتحریر احوال سال هشتاد و هشتم میپردازد *

باب سی و چهارم

وقائع سال یکهزار و هشتصد و هشتاد و هفت 1831 A.D.

بعضی از جلایل و نبایل این شاه کشور

بخت و عثرت و سریر آراے

دولت و حشمت *

چون خاطر اقدس پادشاهان والا گهر جامیست جهان نما - که هر
چه بینند از خساره اش دریابند - و از منعاش خبر دهند *

و از ینجاست که - هارن نصاری بحضور رسیده - استدعای
بندگی این درگاه فلک شکوه نموده * حضور والا از ازرق چشمش لخته
اندیشیده - و به بیوفائی و خود سری مخاطبش ساخته - بصوابدید
بعضی بآیش بر نیرنگیهائ اقبال ساخته - او را مستاجر نور پور و
پنهانکوت و آن نواحی فرموده - بفرجدارى برنواختند - و او یطالبه را
بفراسیسی منظور داشته - بانتظام ملک دوباره مقرر ساختند - و
خلیفه نور دین حکیم را از خانه نشین معزول ساخته - بانتظام قصبه
گجرات - که سابقاً نیز باجاره ممتاز بوده - این مقدمه صورت تحریر
یافت - مقرر فرمودند * هر چند فقیر عزیز الدین حکیم درین باب
استکراه آورد - اما چندی بشناخت قدر مهربانی اینچنین ها را رواج
دادند و از دارالسلطنت لاهور بامرتسرجی غسل روز مبارک بیساکھی -
که اجلاے ایام هندو این دیار است - فرمودند *

و از آنجا بآنروے آب راوی علم افراز شجاعت گشته - بسیر و
شکار پرداخته - خود بنفس نفیس متوجه نیستان گردیده - طالب

استدعای آن مجنون شده اند " حضور والا وفتوره فرانیسیس و تمام افواج را روانه آن ملک فرموده - خود را در نوم نیز منتظر این اخبار فرمودند *

در این سال در دارالسلطنت لاهور آنچنان تسلط وبا شده - که خانها برهم شدند - اسهال و شکوفه کفایت کرد * چها بچگان - که بے مادر شدند - و چها مادران - که بے پسر شدند! و مو کشاده آوارا کوه و دشت گردیدند! و چها پدرانیکه - دلها که داغ پسر یافته - آنجهانی شدند! قیامت برپا گشت * سردار بده سنگه سفدها والیه - که چون او سردارے باوقار در دربار دربار بهم فرسیده - در یکساعت جهان فانی را الوداع گفت *

چون ظاهر بناله از پرتو ماهیچه ریات اقبال و اجلال فروغ یافت وفتوره فرانیسیس معه اسپ لیلی شرف آستان بوسی اندوخت * دو هزار روپیہ را خلعت زرین معه شمشیر ولایت و مالایه مروارید و جیغہ مرصع عنایت نموده - نہایت تعریف فرمودند * چون از اخبار دریافت شد - کہ خلیفہ در سرحد پنجتار مستعد حرکت است * کنور کھڑک سنگہ جی بہادر را بطرف پشاور روانہ ساختند * طرفہ شور شیے در آن ولایت انداختہ - معه گرداران ممالک محروسہ و اسپان نذرانہ و دیگر تحائف دولت تلثیم عتبہ فلک رتبہ دریافتند * و حضور والا بعد از فراغت سیر گلگشت بمقر کوکبہ سلطنت و موجب ازدیاد و اہبت و حشمت کہ تعبیر از لاهور میروید - مراجعت فرمودند *

اسپ جمله سلطنت پڑوهان سلف در پلټ ترازوے شوق این پادشاه فلک شکوه گذاشته آید - فرق زمین و آسمان میتواند بود - و بکمال تفریط خواهد انجامید * چون این معنی بعرض اقدس رسید - چند منزل از دارالسلطنت لاهور خود بدولت فرا ترک شده - کنور شیر سنگه را معه آردوے معلی و صاحبان فرانسیس نامزد اولکای پشاور فرمودند *

چون دهنپت رای دیوان گوهر اکلیل خلافت کنور کهرک سنگه جی بهادر برای تحصیل زر نذرانہ قدیم پیشتر بآذطف بود - یار محمد خان از خوف سطوت پادشاهی از پشاور فرار قرار خود در جلال آباد نمود * چون برای انتظام آنجا کنور شیر سنگه جی بدیوان مذکور بعضی صلاح ارشاد فرمودند - و مشار الیه ابنیت صاحبزاده و آبوت پادشاه زمان منظور نداشته - بغرور آنکه آقای من ازو کلان است - و الحق که کلان تر و ولیعهد دوران و چاکر را باهمسری چه کار ؟

ع — رموز مصلحت ملک خسروان دانند *

بے ادبانه برسرگفتگو آمد * صاحب زاده شیر سنگه او را پابزنچیر و بضرب و شلاق پرداخته - هتک او در نقیر و قطمیر فرموده - روانہ حضور پادشاه ملک گیر ساخته * حضور والا او را روبرو طلب داشته - از غایت غضب طپانچہ چند بدست خاص زده - بیست هزار روپیہ تاوان گرفتند * صاحبزاده شیر سنگه جی به یار محمد خان پیغام نموده - بسوگند غلیظ شان - که اسقاط لیلی عبارت آنست کفایت کرده - دیگر اسپان نسیم خرام و تحایف آن ملک گرفته - بسعادت آستان بوس اعزاز یافتند *

حضور والا از دارالسلطنت لاهور بسری امرتسر جی جبه افروز نیاز گشته - بطواف آن مکان قدسی نشان چنده تسخیر دلها نمودند * بعرض رسید که : "یار محمد خان بخلف عهد پیش آمده بود - اسپ لیای در چراگاه کابل مشغول جولان است - و سفرای سلاطین هر دیار در

باب سی و سوم

وقائع سال یکم هزار و هشتصد و هشتاد و شش - 1830 A.D.

رسیدن اسپ لیلی و در اشتیاق آن مجنون

شدن قیصر روم - ذکر اشتیاق اسپ

این خدیو والا جاه - که یکمه

تاز عرصه بخت و دولت

است *

چون خواهش بنده را اسعاف و انجاح از دست تعالی شانه بقدر
استعداد هر یک ترتیب میفرماید - اما برگزیدگان خود را بهره آرزومند
بیند - تهیه آن چیز صورت بندد - اگرچه وجود آن باهل ظاهر از جمله
اشکال باشد * ازین جاست - که این خدیو فرزانه را از همه تحائف
و بزم زمین برای سرور خاطرش بهمرسانیده اند - و هم هرچه که خاطر
والا بدان تعلق میپذیرد - خلق را در دل میاندازد - که آن بدست
آورده - بنظر اقدسش گذارند *

در دارالمک کابل اسپه لیلی نام در خوش رفتاری و خجسته آثاری
آنچنان شهرت یافت - که فتح علی شاه قاجار والی ایران بسفارت ایلچیان
خود مه تنسوقات آن ملک روانه کابل کرده - از دوست محمد خان
والی آنجا طالب شد - و نیز قیصر روم را بمراسلت از فتح علی شاه
این آرزو دامن گرفت * چون شوق اسپ سواری آن در نهاد این
خدیو فرزانه از نادر شاه پادشاه ایران دیار - که محمد مهدی وقائع نگار
در نادر نامه ثبت می نماید - بمراحل افراط کرده * همانا که اگر اشتیاق

مخدومی مطاعی مولوی احمد بخش چشتی برائے اکتساب علوم
 موروثی و مکتبی تقید نمودند * استاذم حفظ جاہم نگہ داشتے - و
 پدرم نیز بہنگام الغیاث بفریاد وا ندیدے * تخم عداوت در دل میکاشتم -
 و بمکافات مستعد بودے - از زندان دبستان نجات آرزو میکردم * چوں
 دانش رسمیم دامن گرفت - و بامتیاز سفید و سیاه فرحت اندوختم -
 حالیاً آن اوستاز را برمی ستایم - و ہمہ اوقات بہاداش آن رنج گنجہا
 برائے آن می اندیشم *

و نیز در ہمین سال بدرے از آفق مراد آشکارا شد - یعنے در خانہ
 جناب عموی لالہ کدار ناتہ صاحب فرزندے چہرہ ہستی برافروخت *
 تاریخش بضمّن اسم 'بدری ناتہ خوش باشد' - دریافتہ اند - الہی از
 عمر و دولت روشنی افزای دیدہ پدر باد *

گردید * سرکار والا خود بنفس نفیس متوجه آن دژهای خداداد شده -
 قلعه تیّره را - که معمار قدرت بتصنع آن پرداخته بود - بقدم سلطنت
 لزوم پیراستگی بخشیده - بمردم مساکین طرفه زر ریزی فرمودند - که
 محاسب اوهام در آنجا در تکبیر است *

چون قلعه تیّره تسخیر یافت - "تسخیر تیّره" تاریخش شد -
 و دختران راجه سنسار چند را - که از بطن گدن که حور و ماه را از
 دو رخساره خود به دوزخ می نهادند - در حرم سرای پادشاهی بار داده
 آئین جشن شادمانی و کدخدائی را آسای بر نهاد - بطرز خسروانه
 بادای رسوم بپرداختند * پسر فتحچند یک لکبه روپیه را جاگیر یافته -
 در آن ملک برقرار ماند * دیوان بیوانی داس را مستاجر آن ملک قرار
 دادند * کرپا رام چوپره وزیر آبادی با وصف همه دانی در دفتر معلی
 بخطاب دیوانی بر نشست - و راجه بیرسنگه برادر انورده چند بسرافرازی
 یکهزار سوار سرافراز - و بجایگزین آن موروثی اعزاز یافت * راجه دهیان
 سنگه را ملک راجه بهنیر و پونچیه و آن فواحی عنایت فرموده - تفاخرش
 را از حد در گذرانیدند - و صاحبزاده شیرسنگه جی از پشاور معه تکلیف
 شرف قدمبوسی اندوختند - و سرکار والا داد دهان - گلگشت کنان در
 دارالسلطنت لاهور تشریف آورده - بمردم مساکین بنای سخاوت
 بر نهاده - هر یک را گران بار دولت ساختند *

درین سال من آهوه صحرائے بی ادبی را بمکتب سپرده -
 بتادیم ادیب سراپا ادب مقرر نموده * عم لاله کدار ناتھ از فیضان عام
 سرمایه دانش و صفوت مولوی غلام حسین چشتی بتربیت عام و حام
 فایز شدند * نظر بر وراستگی ها متوجه زیارت خواجه معین الدین
 چشتی به آجمیر گشتند - مرا بخلف رشیدش مجموعه فضایل و کمالات

باب سی و دوم

وقائع سال یکم هزار و هشتصد و هشتاد و

1828. A. D

پنج *

چون در خرابی و آبادی مردم خالق جز و کل خود را مسبب نام نهاده - سبب پیدا کند - و بے حزم و هوشیاری چون آدم از آن بازی خورد - و بمکافات آن گرفتار شده - مخدول و معدوم ابد گردد - ازینجاست - که بانواخته خدا دم همسری زدن - و یا از گفتارش ابا آوردن در انعدام خود کوشیدنست *

فلک بر سر آن آمد - که دولت راجه رنجیت دیو را باز مجدداً رونق و بهاء بخشد - و بساط حشمت راجه سنسار چند در نوردد - و حضور والا بعد دسره از لاهور مستعد سفر کوهستان شده - بر راجه دهیان سنگه خطاب "راجه راجگان راجه هندپت راجه دهیان سنگه بهادر" داده - خلعت زرین و شمشیر آبدار ولایت ثمین و مالابے گوهرین و وزارت دولت خداداد جلوئے سعادت افزوده - در اعزاز مالا کلام کوشیده - بر راجه انروده چند اعلام کردند که: "همشیره خود را در سلک زوجیت راجه دهیان سنگه کند - تابعنایات خدیوانه سرافراز - به تعطفات خسروانه ممتاز گردد" *

راجه بصلاح و استصواب بخت نگون راجه دهیان سنگه را بحشم حقارت دیده - و گوهر دانش را - که ماه خورشید اوج حشمت و جهاننداری توان گفت - سهیم خود نه پسندیده - خانه کوچ گریزان - متوجه آن روستای آب ستلج گردید - و آن قلعبجات دیر کشا را در طرقة العین بتصرف این خدیو فراننه وا گذاشته - منکوب ازل و ابد

بے بہا را بآب و تاب آورده - تاج مریخ بر فرق دولت و اقبال نهاده -
 به ترانه های دلکش مسرت خاطر را باعث شدند * نشاط بر خود افزود -
 و انبساط رو نمود * باد طرب در جوش شد - کوس اقبال در خروش
 آمد * بهجت رواج یافت - بهجت تارک افراز شد * غلغل
 فرحت بچرخ چغیری رسید - شور میمنت در عالم افتاد *

[بیت] دلت بوصل گل اے بابل سحر! خوش باد

کہ در چمن همه گلاب نگ عاشقانه تست !

حیضیه نطفه در رحم مادر می پیوندد - و طمث را سقوط - و هیولای مستعد نفوذ مییابد - و جوش آن درین سن و سال اکثر بظهور میرسد * از آنجا که حکما ناکردن دوائی آنرا عین دوا گفته اند - مجهولان هند آنرا ماتا نام نهاده - از چیچک و جدری مستبکرة شوند - و بز و مردی بخود تجرد - و بعضی تدابیر ابر را بخود راه داده - مطعون خردوران والا گهر گردند *

مفصل اینکه - چون از حکیم امام الدین اشارت قدوم ماتا عرض دایگان دولت گردید - همانوقت در تهیه رسم و رسوم - که شائسته مهاراجگان فی فهم است - ایما رفت * در دوسه روز بر بدن مبارک آن ماه سپهر آبهت و بختیاری - گوهر شب تاب بخت بیداری - چون نجم آبله هائے - که رجم شیاطین اعدا عبارت از آن است - پدیدار شد : تو گوئی برائے رفع چشم زخم اسپند پخته اند - و یا بر احد شیرین رنگش تخم ریحان ریخته - دریای حسنش از بارش سحاب درد متواتر پر حبابی و در آنوقت طبع اقدس بوضع سیمایی شبنمیں داناهای چند بر جسم مبارک - که مانند گل تازه بر روی کار داشت - پدیدار گردید * ستاره چند از صبح افق چهره افتاب تابش لمعه بروز بخشیده - چون گلهای دانا هاء چیچک بر گلبن جسم آن نونهال باغ خلافت پژمان و رخ ماه رشکش بر سطح زمین انجم افشان شدند * نازکین خرامان صحن طنازی رفتار طوسی آموختند - بآرزوی نظاره سنبلستان فرق عالی شمع چهره را بر افروخته - انوار بر چیدند * جادوکیشان ستم کوش گیسوی بفضله گون را بدست نگار بست - و شست و شو بخشیده - فریب مار عنبرین بر شاخ ساعد صداین داده - و آن گوهر

اورا پیشکار - شش هزار نس از عساکر خلیفه علف تیغ آبدار گشتند *
چراغان در لاهور و تمامی ماک محروسه شد - و سرکار والا هزارها
بر محتاجین و فقرا ایثار کرده - جشن شاهانه فرمودند *

درویش محمد خان اخوند و آسانند و کلاے امیران سنده بخلعتها
اعزاز وافر اندوختند * برادران چونی لعل از قید گریخته - و جواهر مل
پشاورى مستاجر شالداغ بمقابلہ ده لکبه روپیہ محبوس شده - و در
کوتوالی سورج بهان اجتن بگل کشی - از مجرای بازار در رسید - و
پابه زنجیر شده - بسخت سختیها مبتلا گردید *

چون سالگره کنور نو نهال سنگه جی به پنج پیوست - انواع
نذرات و خیرات به اهل هرمندل - که معبد سترگ صناید خالصه
شریفة است - تقسیم - و کورکھے شادمانی پر عدا و رشنه گردن هر
یک را از اهل خدمت بجواهر گران بها - تعظیم و صدقات و مبرات
اهل تنجیم ساختند * و اعیان دولت و صدقه خواران خلافت بطوالت
عمر این برخوردار جوان طالع بدرگاہ بے نیاز بمناجات پرداختند * آری
پژوهش دلها پژشکی است - که دفع امراض بدن و جستجوی قلوب
طبی است - که رفع بیماری سر و عان بدان تعلق دارد - و از
اینجاست که پانزدهم ماه تشرین روز عطارد آثار تپ بر جسم مبارکش
پدیدار شد * حکیم امام الدین سلیمانی الانصاری در حجاب عزت بار
و به سبابه تشخیص نبض آن فرخنده آثار دریافت - برسم اهل هند از
احضار نسوان و مردم بیگانگان و احترامات گوناگون تاکید عرض داشتند *
فی الحال کیاستیان حجاب و عفتیان قباب بدن یاسمیش را مستعد قدمگاه
ماتا دانسته - بخورات مهیا داشتند *

چون بر دانایان مستبصر و خردوران مستخبر هویدا است که -

چون بجا آوری خدمات نواب شهناز خان عرض نمود - عالیجاه
 سکندر خان را - که وکیل مهماتش بود - بحضور طاب فرموده -
 بخاعت و اسپ و فیل و بعواطف گوناگون مخصوص ساخته -
 رخصت نمودند * کفور شیر سنگه جی بطرف بهاولپور رخصت یافت -
 وفتوره و الارده فراسیسیان و سواران اسپ سواره خلص همراکب تعیین شدند *
 مردم توپخانه کلان باغی شده - بر سر جاندھی مستعد شدند *
 حضور والا اختیار دیگران ازان توپخانه بالکل دور ساخته - سلطان محمود
 را مالک گردانیدند - و اختیار آن بدو سپردند - و مردم را - نه جریر
 طبیعت شان حکم سفالی داشت - اخراج داده - تقصیرانه گرفتند *
 کفور شیر سنگه جی از بهاولپور نذرانه گرفته - معه سرداران نامدار مشمول
 عواطف شاهنشاهی گشتند *

بعرض رسید که : خلیفه سید احمد را باغوائے یوسف زئی ها
 مردم خلیل و مهمند طرفه جمعیت بهمرسیده - سر میر بشورش آورده -
 بخیل خام بر سر قلعه اٹک آویزش دارد * چون سردار هری سنگه
 نامزد آن طرف بود - کفور شیر سنگه جی را تعیین نموده - وفتوره و الارده
 فراسیسیان را روانه فرمودند * چنانچه زوارو در آن ملک رسیده - و
 معاندین را از جا برداشته - داد مردانگی دادند * اگرچه افغانیه
 در سر دادن دریغ نکردند - اما غافل از نیرنگی هائے اقبال این
 خدیو بسیار روانه عدم - بقیه بخجالت منضم گشته - منہزم شدند *
 خلیفه خلافت خود را محض خلاف دانسته مردمانرا برآن آورد - که
 این دفعه نیز حرکت یار محمد خان بوده است * اول وجودش را ازان
 ملک دور باید ساخت - و بعد ازان بکار این طرفیان باید پرداخت -
 و بیخبر ازینکه - خداوند را باین خدیو اسرار است - و فیروزمندی

برهم خورد - و چون از هندوستان در پنجاب زمین نیز وثائے رسیده بود -
 که خانها بریاد شدند - در کشمیر نیز تسلط کرد * از تلف مردم چه
 گفته آید - که بسیار از بسیار ضائع شدند * شرح آن یارای کلک این
 واقع نویس نمیتوان بود - که یک لکبه روییه [مال] و چهل و هشت
 هزار زن و مرد روانه عالم بقا شدند * از مردم ثقات چنان معلوم شده
 که در ایامی که مورکرافت - انگریز بطریق سیاحت وارد کشمیر شده -
 بمیر عزت الله خان مخاطب گشته - گفته بود که : «بقای این خطه بر
 برسرکان گوگرد است - روزی بتزلزل گرفتار خواهد شد - که از
 هدم آن هیچ تفاوتی نخواهد بود» * این سخن راقم السطور به تکرار
 شنیده - و الحق که خالی از راستی نخواهد بود - که دانشمندی
 صاحبان انگریز بهادر زیاده ازین تر میتواند بود *

و کفور تارا سنگه برادر کفور شیر سنگه جی - اگرچه بمصاحبت
 نادانان دانا نما از تعلق بیزار و پئے تجرد مبتلا و گرفتار مانده بود - اما
 حضور والا او را درکار داشته - برائے تحصیل معامله تانک و بنون
 فرستادند - و الارث و ونثوره فرانسیسیان بجهت تحصیل نذرانہ پشاور
 نامزد شده - دباغت بمیر احمد - که خود را موسوم بخلیفه کرده بود -
 افزودند *

چون مابین خایفه و یار محمد خان ناظم پشاور دگرگونگی ها بود
 و مردم افغان یار محمد خان را از دین برگشته - و بمذهب خالصه جی
 پیوسته میگفتند - و بر سر مجادلت آمده * سرکار والا او را از
 مغنمات شمرده - از حرکات شان غافل میبودند * کفور تارا سنگه بعد
 از تحصیل زر نذرانہ سعادت حضور اندوخت * و اندرز و نصایح -
 که حلقه گوش شاهان والا تبار باشد - از حضور شنیده - چندی بلیت
 و لعل میگردانید *

باب سی و یکم

1827A D. وقایع سال یک هزار و هشتصد و هشتاد و چهار -

تزلزل در کشمیر جنت نظیر - و رسیدن

وباء در احاطه دارالسلطنت

لاهور - و در گذشتن مردم

بسیار از عالم فنا بدار بقا *

مظنون کالیقین دانایان خردور بل متیقن اولی الا بصر والا نظر آنست
که هر چه در عالم دنیا از ایشان صورت ورود می یابد - ثمره آن - اگرچه
به آن جهان تعلق دارد - اما درین سراسر نیز آموذجی از آن ظاهر می
گردد - تا دیگران بعبرت آیند - و چشم خواب آلوده را از نظاره عذاب
آلیم باز کرده - برای مستقبل زاده اندوزند *

خطه کشمیر - که جنت نظیر توان گفت - و کتب پیشینان در
تعریف آن مبسوط بمطالع عالمیان در آمد - و هر چه در وصفش نویسم
محض تکلف خواهد بود - چه آفتاب بر فلک مستور نباشد * لهذا
آن ظاهر آرای منظور نه که بکیفر کردار گرفتار آید - از این جا ست - که
میگویند که فلانی بآن چنان امر شنیعه مرتکب شد - که زمین را لرزه
گرفته *

درین سال بعرض حضور والا پیهم رسید که : در احاطه کشمیر تزلزلی
واقع شد - که نه هزار خانه را سقف نشست - و بسیاری از مردم
انجا تلف شدند * و ابتداء آن از پنجم ماه امرداد آلهی شده بود -
و مردم شهر شهر را گذاشته - صحرا نشین شدند - و کارخانه پادشاهی

پنجمین مشغول سیاهی و سپیدی بود - والد ماجدم بمحاکات بیخودانه
 من میفریفت - و از غایت قرب بارگهی بر آن آوردے - که بحضور والا
 شریف اندوزم - چون بتکریر آن حالت خود سری قلم مامور شده -
 مے بینم - که بهمان حالت گرفتار آمده ام - هائے هائے !

[فرد] طفلی و دامان مادر خوش بهشتی بوده است

چون پیائے خویش گردیدم - سرگردان شدیم

الغرض مرا بدرگاه فلک اشتباه بردند * حضور والا که عقل صوری
 با معنی مخمّر دارند - از دور ترک مرا به پسر دینا ناتھ موسوم نموده -
 بر زانوئے فلک فرسا - که عبارت از بے ادبی هائے گوناگون میتواند بود -
 نشانده - فرق دولتم را از فلک الافلاک بگذرانیدند * چون از محاسن
 اشفاق این خدیو جهاندار مقتبس انوار پایدار شدم - دستم بدست اقدس
 گرفتند - و بخلعت گران و حلقه های دست طلایی و ماله های مروارید
 سرافرازی داده - رخصت فرمودند *

اقبال این خدیو فیروزی سگال را دریافت کرد - که این حرکت از یار محمد خان بصدر پیوسته - در پے جانگزیایش کمر همت چست و در قلعه پنجتار متحصن شده - باز بدفعه یار محمد خان درست نشست *

بعرض رسید که - راء افند سنگه در شاهجهان آباد بموض اسهال در گذشت - گویند جس پورش را از لدهیانه بجایش - و رام دیال را در لدهیانه جانشین برادرش ساختند - و کشن چند سیومی فرزندش بوکالت صاحب انباله برقرار ماند - و راء سنگه چهارمین در پتیاله [بتاله] بحراست آنجا از جانب کنور شیر سنگه سرافراز است - دیوان دیویداس را از خود سریش اعانیده - ریشش دراز دیده - پیش از روز ناگزیر سوزانیده - عبرت مردم افزودند - دیوان کرپا رام را بظامت کشمیرجنت نظیر باجاره بیست و شش لکته روپیه سوائے اخراجات و جاگیریات خلعت بخشیده - چونی لعل و گورمکه سنگه کمیدان را معزول ساخته - در عین هفگمه برف باری از راه پونچھ روانه فرمودند - دیوان کرپا رام شیخ غلام محی الدین کلال هوشیارپور را نایب خود قرار داده - بقد و بست آنجا قرار واقعی ساخت - چونی لعل باراده حضور روانه شد - متصل قصبه گجرات جان بشکون *

درین سال دور من گرد سواد تعلق را بکمند زنار دامے چند در گردن جان انداختند ع : هررگ من تار گشته حاجت زنار نیست *

گاهه در عالم تجرد به آهوان صحرا قرعه تالف میزدیم - و گاهه مهره خاطر را از یاد مطالب آشنایان روزگار برمیچیدیم - بهر کیف ع :

مرغ زیرک چون بدام افتد تحمل بیدش *

از سوانح آنکه - چون درین ایام کوکب عمرم مانند عطار بر آسمان

مولوی عبدالکحی و مولوی اسمعیل از سریدانش فتنه روزگار و در تمام همدوستان به بحث شگرف استوار و یادگار آن سرزمین بودند - بشرف ملازمتش تفوق جستند * از راه شکار پور در دارالملک کابل رسیده مردم آن نواحی را بجهاد بر داشتند * گروه‌ها گروه مردم مسلمین برو گرد آمده - غازیان از پهلوی و دفتور و بنگشات و سواد و بنیر و تیره فراهم آمدند * یار محمد خان بحکمت عملی در ملک خود خرابی دیده - بمقتضای مصلحت خود را نیز مرید ساخت * چون از بیعت ظاهریش تسلی میر احمد گشت - بمقابلت حضور والا سپاه خود را ترتیب داده - خیالات واهی را بلندی بدماغ دادند *

چون ازین طرف ازدهای آتش بار و سنگهان جانفدا و متهوران هر دیار و راجپوتان جان نثار بر سر سربازی آمده - بر حمله‌ها گردانه آمده - بسیاری از مسلمین بخاک خواری و گروه‌ها گروه از آن قوم ناهم بمظوره نگونساری افتادند - و هر چند غازیان نیز داد جلالت داده - از سربازی نیندیشیدند * اما غافل از اقبال این خدیو آفاق - که ستاره طالعی سنگ تفرقه در آینه خاطر جمعیت اعدا اندازد * یار محمد خان از هیبت گوله باری چون مقدمه الجیش بود - در عین هنگامه جدال و قتال - که بسیاری از پا در آمدند - و جمع کثیر بدربار رفتند - و جمع غفیر نغمه تیغ آبدار سنگهان جان نثار گشتند - انعطاف عنان و غازیان را ازین قدر حرکت هدم بنیان - میر احمد و مولویان را بیقراری و رخنه عظیم در سور استواری شان افتاد * هیچانیان خونخوار و پنجابیان نیزه گذار بر سر شان سخت رسیده - میرزا دلگیر و مولویان را در قلعه تحیر تسخیر ساختند - و یار محمد خان مورد انعام شاهانه به نظامت آن ملک بدستور مامور این خدیو فرزانه شده - در پے انعدام بنیان آن گروه بیباک شد - چون میر غافل از نیرنگی

بسیارے را بکشف و برکت اسم اعظم از پا در آورده - نواب میر خان را نیز مرید ساخت - و در هندوستان علم محمدی برافراخته - بر سر جہاد شد - و از آنجا در ہر ملکہ رسیدہ - بسیارے را در مسلمین ہمراہ کرد * اہل اسلام این مذہب را وہابیہ نامند * متروک آئین این قوم است چہ زیارت گاہ ہند - کہ از قدیم سجدہ گاہ اہل کشف و برہان اند بران اطلاق این گونه خیالات چسان گفتہ اند *

در شاہجہان آباد - کہ مولد و موطن قدمائے این راقم است - سبحان اللہ! امیر خسرو رحمۃ اللہ تعالیٰ در این مکان چہ خوش می سراید *

[فرد] حضرت دہلی کشف دین و داد

جنت عدنست کہ آباد باد

آمین یا رب العالمین - آرام گاہ خواجہ قطب الدین بختیار کاکہ و خواب گاہ خواجہ نظام الدین زری زر بخش خیلے دلتواز عموم خلائق است * راقم السطور نیز ہنگامیکہ - پدر بزرگوارم دام ابقائے بیدرگی عنایت آلہی سپردہ بود - مرا بشاہجہان آباد دامن چاک کردند - و بجایگاہ خود مذکور آن نمودہ خواہد شد * اقتباس انوار دادار کردہ بودم - آے تجرد گزین بودم - تا مرا عادت تعلق نبود * غلط نوشتہ - در تعلق تجرد خیلے دلنشیں خدا پڑوہان عاقبت سگال بودہ است * پدر بزرگوارم - طیلسان تعلق بر دوش - درین نشاء حواسستان با ہوش بودہ - بہ ایزد پڑوہی و خدادانی و خدمتگذاری خدیو آفاق و کردانی سرافراز است - ہمت بدان گمارم - و از کودکی خیالات باز آیم - و ایزدی عنایت را بہ امداد خود استدعا نمایم *

باب سی ام

وقائع سال فرخنده فال یکمزار و هشتصد و 1826A.D.

هشتاد و سه - شرح بعضی محاربات و

بیان آن بوجه احسن - که دریچه

حیوت برار باب بصیوت

کشاید *

شیوه خدای جایل و سنت کبریای خایل آنست - که بر او
نمو و حفظ و حراست برگزیده خویش نازل از نوازل آسمانی بر فرو ریزد -
و بعد ازین از عین عنایت و بسیاری اعانت بکالش پرداخته - ممل
مزاج و مختل طبعش را قالب بشکود - و به اعانت حمایت لختی و
رنگان گو بد اندیشی را بادبار پدیدار و سیاه ابد سازد *

چون دارالسلطنت لاهور مخیم خیام اقبال و مضرب سرادقات عز
و اجلال گشت - به اراده سیرادینه نگر در امرتسر جی رسیده - ابرق
فرایس را جهة نظام کوه شمال نامزد نموده - از پنهان کوت رجوع
الحقیری بدارالسلطنت لاهور فرموده - چندی بعیش و عشرت گذرانیدند *
و تنوره فرایس برکاب گوهر تاج بختیاری کنور شیر سنگه چی بهادر سعادت
کورنش اندوخت *

چون انتظام نواحی اتک بحسب دلخواه سرانجام یافت - سردار
هری سنگه باله کوه سری کوت شتافت - و تنوره فرایس بزور
شجاعت مورچال از گرد و پیش قلعه برداشت * زمینداران سرکش به
پیغوله متواری و از قلگیان اکثره مقتول و برخه از تیغ بیدربخ رستگاری

غلام همت آنم که زیر چرخ کبود

ز هر چه رنگ تعلق پذیرد آزاد است

غربا و فقرا به تیولت وافره - که کفایت عشایر را مددوارا کند - ممتاز - و

از خلق سایمش اعدا و احباسر افراز - آری : ع

برین خوان یغما چه دشمن چه دوست *

و نیز در همین سال دیوان گنگرام پندت دهاوی را عنصری انتظام از

پا افتاد - و از سرکار والا اجودها پرشاد پورش بخطاب موروثی دیوانی

اعزاز یافته - و باوقار در همچشمان نامدار بر مسند افتخار نشست *

یار محمد خان از گذر اندیدن اسپان و قاطران بسمع والا رسید - بنام و تنوره
 ارشاد شد که : بر لب دریای چذاب دایر باشد - و آنجا حکم فرمودند
 که : بگویم سردار هوی سنگه پرداخته - بهزاره در آیند * سردور سنگه
 از کابل باستقبال آمده - دو هزار روپیه وجهه ضیافت دوستانه داده - بر
 خود بنیاد - تزلزل در نهاد اشوار کوهستان و سرتابان بد نهاد آن نواحی
 انداخته - در سر بریدن و بباد دادن خرمن جمعیت شان مواظبت
 ساخته - طرفه داد شجاعت دادند *

درین سال دانای اسرار بر حق - شناسای ایزد مطلق - راز دان
 اهل کشف و برهان جذاب منسا رام صاحب راز دان دام برگاهم پیکر
 اخشیخی را الوداع گفته - در گروه قدسیان عرش نشین نشیمن گزیده -
 مشتمل صورت نژادان معنی محرم را بامتدده حیرت نشاندند - و پریشان
 دلان روزگار را شیراز جمعیت بر گسیختند * طریقت بام نشت -
 حقیقت بهم بر آمد * هر چند آن مسند بصفت گزین معرفت شکوه -
 مجرد نشین خدا پروره - رمز فهم الهامات الهی - ممیز سفیدی و سیاهی
 جذاب سنت رام صاحب دام افلاصم نور بصورش زیبایش انوار و جلوه
 قدرت دادار دارد - اما هجران نادیدگان را بغمکده حیرت انداخت *

والد ماجدام را دام ابقاه بے من انفس قدس اسالشی دے بیقدم
 و قدمه بیدم نیست - مجاذیب دهر او را مرد میدان تعلق و شجاع
 عرصه تجرد شمارند * چه این دو گوهر از دانش بیبائی اندوختند -
 و این دو لعل درخشان بدخشان عرفان در آویز گوش حقیقتش گشتند -
 چنانچه شمس خاور شیراز گوید^۱ :

^۱ Hafiz is meant here by the author and the quotation is from his well-known *Ghazal*.

مشحون بمضمون تجویز اخذ و خبر ملک در حضور انور از سردار سرایا
 اقتدار بمطالعۀ سردار رسانیده - آیت اَلْفَرَارُ خواند - سردار از تقریر
 شیر علی روباهانه بیدست و پا شده - پرده گیان دولت خود را - که پرده
 از روی کار نیفتد - از آن روی آب ستلج گذرانیده - و از افیال و خیام
 و افراس چیزه باقی نگذاشته - فوج خود را نیز حکم عبور داده -
 شپا شب در جگرافوان رسیده - نا خوانده مهمان صاحبان بهادر گردید *
 چون این معنی از اخبار بمسامع اقدس رسید - نختی از خود رفته -
 بخیالات واهی و مخادعات حصارش تعمق فرموده - حیرت بر حیرت
 افزودند - آخر الامر کنور شیر سنگه را نیابت دارالسلطنت لاهور بخشیده -
 بامرتسر و از آنجا بکیورتیله رسیده - ملک را در دیده گذرانیده - و
 بمقابلۀ لک روپیه جواهر سنگه را باجاره دادند - و چون معلوم نظر
 داشتند - که چودهری قادر بخش قابل این چنین حرکت نیست -
 او را مطلق داشته - اطلاق امر شنیعه بر دیوان شیر علی ساختند -
 چودهری از غایت انفعال ناگهانی در گذشت - سرکار والا را بالکل
 مطمئن خاطر گشت - غلام غوث برادرش را برنواختند *

و از آنجا در دارالسلطنت لاهور بر تخت کامرانی نشسته - ضمیمه
 آن ملک را از عنایات قادر بیچون تصور نمودند - چون از ساکنین
 دارالسلطنت لاهور شکر گذاری - و عدل و انصاف گوهر اکیلل خلانت
 معروض اقدس شد - چها که بحال او صرف توجهات فرمودند؟
 کنور کتک سنگه جی بهادر معامله بنو و تانک بتحصیل آورده -
 بموجب حکم والا در لاهور شرف قدمبوسی اندوخته *

چون شورش مردم گند گهزیه ها و سری کوتیه و محبوس شدن
 پسر عباس خان خطک - که از جانب حضور مامور بود - و انحراف

چون پاسبانی حکم بنامی پادشاهی است - خود معه اضراب اتواب و
 فوج از بهادران همراه گرفته - در ازار کلی سایه اقبال انداخته - حکم
 بتسخیر آن اشرار دادند * چون مقابل باخدیو جهاندار طاقت آن گروه
 سراپا ادبار نبود - بکومت عملی پادشاهی قید شدند * بعد از آن بکمی
 مناصب رسیده - باز بفرمان برداری صاحبان بهادر ماخوذ شدند * سلطان
 محمود پور غوثی خان میرآتش را جوان پسندیده دیده - برعهده پدری
 سرافراز ساختند - و بجماعت تمین و جاگیرگزین سربر افراختند *

چون تیره اسماعیل خاں هوت متخیم اقبال فیروزی کنور کپڑک
 سنگه جی گشت - نواب شیر محمد خان معه تکلیف آن ملک دولت
 بار اندوخته - عالیشان پاینده خان وغیره امرائ نامدار خود را برکاب
 صاحب زاده بلند اقبال معین نمود - و چون افغانان متمرّد - و از نخوت
 بر سر جنگ آمدند - افغانان رخ شان برتافتند - داد جوانمردی داده -
 از سرکار هزاران هزار شایش و به خطاب نمکحالی انتعاش اندوختند *

دریں سال طرفه ملجرائ بروئے کار آمد که - چون سردار فتح سنگه
 اهلوالیه مرد پیشین و دانائ زمانه و مورد اخوت این خدیو فرزانه
 بود - و مدام سوائ لفظ "برادر" از حضور در باره خود تجویز خطابه
 نداشت - اما ادبارش راهزن آمده - بر سر خیالات داشت و چون
 دیوانی سرکارش بوجود شیرعایی نامی جالندهری - غلط شاهجهان
 آبادی - از قوم کلال - غلط از قوم مغل - تعیین گرفت چها که
 سردار مذکور یاد نگردید - و چها که او رفت و روی نکرد - چون
 دانست - که حالا مقدمه دگرگون است - روزی وقت صبح العاشقین -
 که هنگام شام است - ستاره اقبال در ترقی یافته - جاهلانه خطه بمهر
 چودهری قادر بخش - که وکیل مهمات سردار در سرکار والا حاضر بود -

در عین تابستان بکیفر کردار گرفتار آمد * چون از چنده کلاه استکبار
 باوج آسمان انداخته - از دایره آداب بیرون می خرامید - و حقوق نمک
 را بر طاق فسیان گذاشت - که بے خردی خود را بر گوهر اکلیل خلافت
 معروض مقدس گردانیده بود - سرکار والا فرمودند که : ظفر جنگ را
 از دولت ولیعهد درد شکم است * چون قضا موافقت این دارائے جهان
 افسر را بجان میخورد - ظفر جنگ بعد از چنده بدر شکم بغتاً در
 درگشت^۱ - و از پسینانش یک لکبه روپیه باز یافت نموده - املاکش
 خاص فرموده - مصر سوکهدیال برادرش را سرافرازی دادند * و دیوان
 سوکهدیال را خاج دیوانی نموده - از نادانیش خبر یافته - دیوانه
 ساختند *

چون امرتسر ضرب خیام دولت گشت - جشن دسهره مرکوز خاطر
 اشرف شد - در رامنگر نموده - آسمانیان را از آواز اتواپ گران گوش
 ساختند - و از آنجا بفر اقبال در پادشاهانی رسیده - فوج گزین
 را مامور پشاور ساخته - و بیست هزار سوار بسر کردگی شاهزاده که ترک
 سگه جی بجهت تحصیل معامله بنو و تانک مامور فرموده - خود
 بنفس اقدس بغسل سری کناس عبادت و یزد رستی را اساس نهاده -
 و از آنجا سیر کنان بدار السلطنت لاهور مردم انتظار کش را از خاک
 قدوم کحل الجواهر بصارت بخشیدند *

و فتوره و الارث فرانسیسان انگریزی لباس معروض اقدس نمودند -
 که سنگهان تن بطاعت نداده - خود سری را رونق میدهند - و بر سر
 تمرد نشسته - بر سر جان باختن آمده - شمشیرها از نیام بر آورده اند *

¹ Sohan Lal gives 5th Sanwan 1882 (19th July 1825) as the date of Misar Diwan Chand's death. He also gives an estimate of the Misar's services to the Maharaja (Vide p. 325 Vol. II.)

تمکنت پوش کلاه استبداد به هوا میافداخت نموده - در اندک زمانه
او را چون مرغ برکنده بال نشانند * حضور والا در هوشیار پور رسیده -
سیر کفان - قصبه ندون را رونق افزوده - نهیب در نهاد انروده چند
پور راجه سنسار چند انداختند * مشار الیه باجارت بهشت بیدار پنجاه
هزار روپیه نذرانه گذرانیده - بخاعت راجگی سرافرازی جست *

از آنجا در آونه بیدار بیدی صاحب سنگه افادت را روز بازار دادند *
چون قلعه کوتایر در راه بنظر اقدس آمد - از غایت انتظام ظاهری - که
مخالف آئین معنویست - چه آنجا حوص و آز و حفظ اعتبار و پاس
جاء را گردن زنند - و اینجا رعونت و تمکنت و بسیار گیری و فوقیت
طلبی و قدر دانی را از مهین عزایت کبریا شمارند - حکم به تسخیر آن
فرموده - جمعدار خوشحال سنگه و فتح سنگه را مامور نموده - خود
بنفس مقدس در کائنات رسیده - از سری جوالا جی خاطر را بنوائر
قدسی سرایر افروختند * چتر طلا نذر گذرانیده - احوال رسیدن صاحب
قران نور الدین محمد جهانگیر بادشاه غازی را دریافته - بر عقیدت افزودند
و از آنجا در ادینه نگر چند سیر فرموده - گوش بر افتتاح قلعه کوتایر
انداخته - چنده از جوانان جان نثار را ضمیمه فوج جمعدار ساختند -
چون بادولت خدا داد دم زدگی موجب ندامت و برابری باعث
خجالت است - قلعدار آنجا جاگیر ده هزار روپیه گرفته - بتسویلات
رنگارنگ جمعدار گرفتار آمد * چون شرف قدمبوسی دریانت - بملاحظه
ایمان - که فیما بین جمعدار و سودهی کرتار پوریه و راجه آنجا در
حالت تحصن بمیان آمده بود - او را مطلق العنان و بجانب جاگیرش
روان فرمودند *

چون دارالسلطنت لاهور مخیم عز و جاه گردید - ظفر جنگ بهادر

باب بیست و نهم

وقایع سال یکم هزار و هشتصد و هشتاد و دو - 1825 A.D.

و تصرف قلعه کوتلیسر - و بعضی از

شرائف کوائف آن روزگار

فرخنده آثار *

همیشه رسم شاهان والا نژاد آنست - که بخورد خورده بین و دانش
نکته چین بر سر خود روی بوده - از گفته عوام بر کنار برسند - و خود
را مغلوب این گروه بے شکوه نسازند - و اگر در آن اندیشه ربقه نیز در
یابند - بر نیرنگی اقبال بالش نهند * چون روز نوروز فرخی را
اساس بر نهاد - دلها را از کثرت انتعاش چون گل بخنده آورد - بهار
از صبا جوانی گرفت - و خزان نهیب و الم از پا در آمد *

حضور والا بروز مبارک نوراته متصل کوث لکھپت جشن فیروزی
و محفل نوروزی فرموده - تمامی امرائے نامدار و حضار سراپا افتخار
را شال و شمله عنایت فرمودند - و غبار نامرادی را از صحایف عموم
شست و شوداده - و چون ابر آذری بر سر باریدن گرفت * چنانچه
آن گلشن را گلشن و آن ظلمت آباد را روشن ساختند - و از آنجا در
قریه خطیور شانزده گروهی لاهور بطریق نشاط سیر فرموده - عسکر گوهر
اکلیل خلافت کذور که ترک سنگه بهادر را ملاحظ فرموده - داد دهش
دادند * حکم کوچ داده - استحصال معامله از رکن الدوله صادق محمد
خان بهارلپوریه مقدم نمودند *

دیوان موتی رام را بمحاسبه اعمال نشانده - استخلاص دره های
مفتوح - که بحکم مبرم در تصرف خود داشت - و بآن غرور و

چونى لعل را باجاره بیست و هفت لکه و پنجاه هزار روپيه ناظم آنجا قرار داده یقین نمودند - سردار یار محمد خان را بادائى مالیه از اسپ و غیره تکلیف نوازش فرموده - بایالت آنجا مقرر کرده - انتهای بوقت حاضر شدن دیوان موتی رام از حسن ابدال خود با دولت فیاض فرمودند - که از سردار هری سنگه تکلیف عمده این قدر نه رسیده بود - که دیوان آورده *

درین اثنا محمد خان گلدهریواله را بعهد عفتیت بار داده - بغیل و خلعت سرافراز - و بعد از آن سکندر وار در قید آن دو سر هنگ دارا کش از پیمان باز گشتند * و از آنجا دارالسلطنت لاهور وارد گشته - از دیوان موتی رام هفتاد هزار روپيه جریمانه گرفتند * و دیوان کرپا رام از خود سری باز نیامده - با پدر جنگیده - راه فرار سر کرده * سرکار والا از تفقذات بے پایان او را نانک چند فرستاده - طاب کردند * از نانک چند و غیره همواریان دیوان موتی رام شصت و سه هزار روپيه باز یافت نموده - از پغدتان آنجا دو لکبه و چهل هزار روپيه طاب نموده *

درین سال وفتوره فرانسیس را هواے نفسانی دامنگیر شد - در حضور عرض کرد که : چون رسم و روش فرانسیس و انگریزان در دین و آئین مستوی است - زنی از قوم انگریز پیش وید صاحب بهادر موجود است - اگر حکم شود - کنخدا شوم * سرکار والا ده هزار روپيه نقد بخشیده - برات سی هزار روپيه برای امرائے عالیشان تنخواه فرمودند - وفتوره فرانسیس در انار کلی محفل عشرت آراسته - در داد و دهش تقصیر نکرد - و پادرجی لدهانه را طلب داشته - بموجب آئین عیسوی دست را نگار بست - و بعد از سه روز هم آغوش شاهد تمنا گشته - شرف حضور دریافته - به مبارکبادی امتیاز اندوخت *

تا نامه از اولاد شان در آنجا باشد - چون عرض حضور شد - از غایت مسرت راجه را برنواخته - یک لکه رویه را نقد و جنس عطا فرموده - بغایت شوکت و سطوت کدخدا فرمودند - و قلعه سیبه را از دیوان کرپا رام طاب نموده - بخاطر داری هائ امیدوار مکرمت پادشاهی ساختند - کرپا رام را تیگرگی بخت در گرفت - و خرمن بختش را آتش برق «الْحَسْدُ تَأْكُلُ الْمُحْسَنَاتِ كَمَا تَأْكُلُ النَّارُ الْحَطَبَ» پاک بسوخت - که بخداوند تاج بخش بدلیل و برهان برآمد - از فراخ حوصلگی نظر بر خانه زادیش گماشته معذور فرمودند *

بعرض رسید - آبیان آب آتک از آنرو بعضی جهات ایں روئے آب نیز دست انداز شده - آتش غضب سلطانی را بآرزو میخواستند - حکم به لشکر - که در معنی قهر آلهی عبارت از آنست - در دادند - چون طغیانانی آب بعدی بود - که حباب نیز طالب کشتی میشد فیل را در دریا انداخته - بقدرت کبریا آب پایاب شد - و فوج از جل نثاران نیز قدم بقدم بساحل نجات پیوستند - چون حضور قدم از دریا بر آوردند - کسانیکه در دریا بودند - آب بر سر طوفان آمده - برات حیات بسیاری را بر لوح عدم نگاشت - وفور غازیان از زاغ و زغن بیشتر بود - عاف تیغ جفا گشته - چون لباس خود ماتمی شدند - سرکار والا حکم بقتل در داده - قیمرات مسلمین و سادات و علمائے آن نواحی را حکم بآتش داده - آتش فتنه را مظفی نموده - فرو ساختند - دیوان کرپا رام بارصف آوردن فقیر عزیز الدین به پنجاه سوار رسیده - فوج در چارونی گذاشته - سعادت کورنش دریافت - غصه بحال او فرموده - از نمکحلائی بعید انگاشتند - و دیوان موتی رام را از ایالت صوبه کشمیر معزول فرموده - بهمان سنگه کمیدان را بجایش تعیین - و بعد ازان اقرار

باب بیست و هشتم

وقائع سال یکم هزار و هشتصد و هشتاد و یک - 1824 A. D.

در بیان خلعت دیوانی از پیشگاه والا

بنام لاله سوکهدیال - و در گذشتن

راجه سنسار چند از جهان فانی

بعالم جاودانی - و وقائع

آن سال مبارک *

چون از قدیم چرخ ستمگار دشمن هر خاندان است - و در نواختن

افتاده و انداختن نواخته بازیهای نیرونگ بر روی کار میآورد *

درین سال بعرض رسید - که راجه سنسار چند رخت عنصری بر

بست - و به راء انورده چند قشقه ملکداری واسپرد - حضور والا

از لاهور بسوی امرتسرجی سجده و بظاهر بتاله گلگشت نموده - بضعه

ادینه نگر ظل رافت گستوده - فقیر عزیز الدین حکیم را با خلعت سر

افزایی فرستاده - یک لکه روپیه درخواست فرمودند - فقیر به لسانی

پرده گوشش دریده - ببازیافت شرف بار یافت - از غایت عاطفت به

لاله سوکهدیال خطاب دیوانی بخشیده - بر همسران تفوق دادند - در

آن حین والد ماجدم دام ابقاه در دفتر معلى تاریخی فرمودند - برائے

یادگار بجفسه نوشته شد :-

قلعه سینه - که حضور والا از راجه اش مستخلص کزانیده - بدیوان

محکم چند عطا فرموده بودند - بعد از مدتی - که وقت برابر شد -

راجه عم خود را بر آن آورد - که دختر خود به راجه دهیل سنگه سپارد -

سیرتی باز آمده - هشتاد و هفت هزار روپیه نذر گذرانیده - برای
 مستقبل پسر خود را سپرده - و از خاندان سلطان الاذکيا خواجه فریدالدین
 شکر گنج - که بابا نانک صاحب نیز بعضی از ابیات پنجابیہ ایشان در
 گزینته صاحب داخل فرموده اند - مردی با خدا سایمان سنگری نام
 دیده شد - که در ریاضات شاقه و فقر و فاقه همتا ندارد - و صالح نام
 در تزیینت پور مائی سپوران از کشف و کرامات شان آنچه برائے العین
 دیده - در حضور رسیده - اظهار خواهد نمود - نیز بابا سنگت جی
 که در دشت گردی و فراخ خاطر و نفور از مردم اند - چه گفته آید!
 حضور والا پا بجای اسد خان منظور داشته - حکم بمراجعت
 بخشیدند - و از پئے از دیاد اقبال و صحت تن دعا خواسته - یکہزار
 روپیه برای نذر فقرا قرار دادند * [فرد]

حمایت را کہن دانمان درویش

ز صد سد سکندر قوتش بیش

کنار گرفته - و بتیمار داری من روز را شب کرده - و شب را بروز رسانیده * اگرچه او را ندیدم اما مقدمه بطی است - که باستماع مذکورش موبر اندام راست میشود - و شفقت مادری ناخن بدام میزند * او از خاندان کبری بود - پدرش جیون رام نام داشت - علم و حکمتش خانزاد بوده - خداوند تعالی او را بیامرزد!

بعرض رسید که - رامافند ساهو - که مستاجر محالات خالصه و در مالگذاری و کم خرجی فسانه روزگار بود - بمرض مزمنه در گذشت * از غایت نشاط فرمودند که - "مردم نام او را وقت صبح نمیگرفتند - که نان بدست نمیافتد * سرکار والا را لک ها بدست خواهد آمد - باز پادشاهانه فرمودند که - بیست لکبه رویه از پسینانش باز یافت نموده - داخل بیت المال سازند * از آنجا بحیله عمارت بتقبیل سری امرتسرچی بر محتاجین ایثار نمایند *

چون سابق تحریر یافت که - "افند رام از فرخ آباد هندوستان در پتپاله [پتاله] رسیده - احوال خود را بحضور والا - که در آن هنگام بآن روه آب آنگ تشریف داشتند - عرضداشت نموده بود - ارشاد رسیده - که بوقت ورود عساکر اقبال بدارالسلطنه لاهور حاضر شوند * درین ایام هندوستانیان آنچنان بداد و آداب شرف حضور دریافتند که بر زبان درفشان حرف تحسین گذشت - و بعد از مقالات هندوستان و فرمان فرمائے غازی الدین حیدر دو پلتن حواله فرموده - حکم نگهداشت مردم پلتن سیوم کرده - پسرش را تپانه دار پتپاله نموده - و فصاحت کلامش و تقریر موزونش را درجه استکمال بخشیده - مخاطب به افند رام کلکتہ ساختند *

از عرضداشت دیوان کریا رام بوضوح پیوست - که قلعه ممنونه بسطوت اقبال پادشاهی مفتوح * و اسد خان شغال سیرت از روباه

حضور والا بغسل سری هر مندل رایات عالیات برافراشتند * غبار
 احتیاج از صفحه خواطر حواشی آن مکان قدس نشان شسته - سجود
 را روز بازار دادند - و از آن جا شکار افغان بسیر قصبه بتاله توجه فرمودند
 در عین تابستان در ظاهر ادینه نگر ایلامشی فرمودند * شورش کوس
 اقبال در آذان راجهائی کوهی انداخته - طالب زر گشته - هر یک
 چون حلقه بگوشان جان بهیچ میرز طوق بندگی چون قمری بگردن کشیده
 حاضر و بادائے سه لکه رویه مخاع بخلاص فاخره گشته - آخربه باز یافت
 مکافات خود سرافراز شدند *

بمقتضیان صوبه کشمیر بادائے سی و شش لکه رویه موکد گشته -
 هر یک را بخلعت امتیاز بخشیده - پندتان کشمیر را نیز در آن دخل
 دادند - و دیوان کرپارام را به تسخیر قلعه ممنوته و تخریب آن نواحی
 مامور فرموده * برائے حاضر شدن اسد خان بلوچ - که در تمر و
 سرکشی نظیرے ندارد - ارشاد فرمودند * عبدالصمد خان دائیره نشین را
 نیز حکم باحضار داده - از تشخیص ملکش - که رایگان خوار بوده -
 صفت افتتاح ملتان بر سرکار والا میگذازد - اشاره کرده - و از غایت
 خدا پرستی از خدا مردان آن سواد نیز دل پڑوهی بتاکید گفته - بسپاه
 کینه خواص رخصت فرمودند - و خود بدولت و اقبال در دار السلطنت
 لاهور رسیده - خائے را از انصاف برنواختند *

درین سال مادر م را روزگار بسر آمد - او را فرزند دوستی بجان
 آورد - و از خدا پڑوهان التماس من کرد - روزگار سرکش او
 بدقت آورد * چون بمن مینگریست - افسوس خورده - میگفت
 ع :- " ندانم که پرورد خواهد ترا ؟ " والد ماجدم بعظمی دایه سپرد *
 و او مرا بشیر پرورده - و جدّه من که مادر شفیقه من است - مرا در

باب بیست و هفتم

وقائع سال یکم هزار و هشتصد و هشت - ظهور 1823 A.D.
 بغض و عداوت درمیان رجبین فرانسیسیان
 و سردار مهت سنگه بالائے کشتی - و
 دیگر ذکر شرائف اوقات اقدس و
 اعلیٰ *

یزد بهمتا جل جلاله پادشاهیست عظیم المثل - حکمرانیست بے زوال
 که لم یلد ذات اوست - وام یولد صفات او در هر سرزمینے نائی قرار داده
 آنچه خواهد بر آن زبان جاری سازد - و کیفر کردار و پرسش غویا و گذارش
 ظلمه ظامت سرشت - و دگر گونا گونگی ها نیز بمقتضای دور بے مدار -
 که هندوانش کلجگ نامند مسلمانان آخرین زمانه گویند - بر روی کار *
 گواه این مقال احوال این خدیو نواخته رب ذوالجلال میتواند بود -
 که چون دارالسلطنت لاهور مخیم اقبال گشت - حکم نافذ نفاذ یافت
 که «سردار عطر سنگه سندهانوالیه و اربیل سنگه و رجبین فرانسیسیان از
 دریای بهت عابر شده - حاضر شوند» * بر سر کشتی هنگام عبور
 اربیل سنگه حفظ مراتب سردار عطر سنگه مد نظر نداشته - بر سر پرخاش
 آمده - تاخیر موجب تحقیر و تقدیم باعث تفخیم انگاشت - قضای
 بهانه جو همت سنگه را بزخم تفنگ جان بشکود - و گروهی از احدیان
 نیز بر زمین افتاد - کشتی خود را بگرداب فنا انداخته * برادر همت
 سنگه در حضور حاضر شده - داد خواهی نمود * بعضی از سپاهیان در
 ماه قید شده - نجات یافتند *

راسخ آمد می - اکنون از فوق سر تا به ناخن پای غرقه بحر عصیانم :

فرد ندارم ز تشنوع یاران خبر

که غرقه ندارد ز یاران خبر

در غایت وحشت گاه تناس با هوان صحرا دارم - و گاه از بے
ملاحظگی های طبع و ارستگی های گوناگون بخاطر گذارم *

بشمبر ناتج برادریم اگر قد هستی نه شکستی - آتش پدر فرو -

نشاندی حالا که مرا پدر سرمایه حیات مستعاره نویسد - جز آنکه

سر نیاز برپائش دارم - و جبین نیدنش بر قدمش گذارم -

هیچ نیندیشم * بتبخت و کجکلاهی - که ناگزیر نشاء علاقه دنیوی

است - بسرآرم - و بمشته بوالفضول آبرو سرکه نکشم و از گوهر بے

بهای کلام - قطع نظر ازین خبر که : « لَا تُلْقُوا الدَّرَرَ فِي قَمِّ الْكِلَابِ »

پیش نا خوانده مهمانان سماطی کشم * امر ناتج ! این کلپترة گوئی کجا ؟

و این یافته درائی تا کو ؟ لخته بخدا که بخود آئی : نظم :

کاشکے مادر نژادے - به بدے جاے شیرم زهر دادے - به بدے

دایة آنساعت که نافم مے برید تیغ بر حلقم نہادے - به بدے

تا بسیاست عصری گناہ مقید نیامدے * [نظم] —

یاد دارم بوقت زادن خویش

همه خندان بودند و من گریان

وقت رفتن من از خدا خواهم

همه گریان بودند و من خندان

نجومیان دانشور و اختر شناسان بلند نظر در نیکبختی کشودند - و من

نا کرده کار را بفرخ قدمی بر پدر بزرگوارم ستودند - و چون درین سال

بالاهامات تأیید بردانی بدولت بار هر روزه میمنت اندوخته - بخلاص

فاخرة سرافرازی یافتند - و بجایگاه خود مذکور آن خواهد رفت *

چون غنیم را پائے همت از جا ربودند - سرکار والا قلعه هشتنگر
را محصور کرده - بجنگیان اجاره هشتاد هزار روپيه دادند - و خود بدولت
در پشاور - که شهريست از عز دار لشکر والا بتراج آمده - رسیده -
امان بخشیدند *

و از آنجا که - عظیم خان را که بفراامين مطاعه مشعر استمالت
و نظامت پشاور طلب فرموده - امرائے خاص را فرستاده - آخر
یار محمد را بخاعت برنواخته - ناظم پشاور قرار داده - از خلعتپائے
گوناگون بر نواختند * مبالغ یک لکھ و ده هزار روپيه معامله سالتما
مقرر فرموده - یک هزار سوار در جانفشاني و چند اسپان ترکی نژاد
برآن افزودند * یار محمد خان را به فيل و اسپ و خنجر و جيفه
مرصع اعزاز فرموده - با خلعت هفت پارچه رخصت دادند * شيخ
غلام محي الدين ککے زئي معتبر ديوان کړپا رام را بسفارت پيش عظيم
خان روانه کابل فرموده - از حرکت واهيه مانع آمدند * و خود بدولت و
اقبال با فریدونی از دریائے اتک بر سر پل روارو دارالسلطنت لاهور
را بجراغ بندی حکم فرمودند *

درين سال گل ديگر شگفت - که در خانه جذاب قبله دينا ناتھه
صاحب - که والد راقم باشند - دَامَ ظَلَالُ جَلَالَه - فرزندے حيرت
زده بزم هستی - که عبارت از بے اعتداد آفرينش - يعنی راقم السطور
امرناتھه اکبري ميروند - هستی گرفت - و ناحق و بے موجب و ناروا
در حلقه "الدَّيْثِيَّ جَيْفَه و طَالِبَهَا کلاب" در زانو نشست
ائے وائے کاش! حينے که خالق ارواح بخطاب "أَلَسْتُ بِرَبِّکُمْ"
ميبيرداخت - کيکفم دامن گرفته - که يشهد - تا گواهی نداده -
تابدعوی اين وقت - که جوارح کلیم مذکر اطاعت و عبادت است -

حال عساکر نصرت گردیده - معه عطار سنگه و سردار دهنا سنگه - بآنروز
آب اټک دباغت دهند *

متعینان نمکحلال بر دریای اټک جسر بسته - قلعه جهانگیره
را مورچال کرده - تسخیر نمودند * و جمع سرداران باتفاق رجوع به
صاحبزاده کنور شیر سنگه آورده - بحضور عرضداشت نمودند * چون
این مقدمه معلوم عظیم خان گشت - از کابل در جلال آباد آمده - بر
تنبیه عسکر سنگهان کمر همت بر بست * چون این معنی معروض
حضور گشت - خود بنفس نفیس از لاهور کوچ فرموده - منزل
بمنزل در وزیر آباد - گوهر اکیلل سلطنت کنور کهڑک سنگه بهادر را
معه ظفر جنگ روانه بطریق منگله فرمودند * و خود در رهاٹس رسیده -
جشن فیروز روز هولی بطریق پادشاهانه نموده - و هریکے را از شهری
و لشکری زنگ افلاس زدوده - در عالم جاودانی سرخرو ساختند *

و بعد از آن لب دریای اټک مخیم اقبال ساخته - از سر پل
گذاره فرمودند - چون عظیم خان بامداد مردم کوهی مقابله نمود - حکم
بقتل عام در دادند * سنگهان جبل نثار به اقبال عد و مال نانک شاہی آن
چنان بضرب توپ و خمپاره وجود اعدا را روانه عدم نمودند - کہ گویا
مقدمه عنقا بوده - چهار هزار کس را روانه دیار هلاکت ندوده - عام
فیروزی افراخته * اگرچه سردار پتولا سنگه نهنگ^۱ سردار گربها سنگه و
سردار کرم سنگه چاهل و کمیدان های پلاٹن گورکھ ها وغیره از احدیان
به نمکحلال بفرارخانه^۲ آنسرای خرامیدند - اما افسانہ ایشان از تیغ بازی
بر زبان هر کبه و مه رسید *

^۱ Phula Singh enjoyed the reputation of being very brave and fearless. Mr. Smyth in his "Reigning Family of Lahore," devotes one full chapter to this intrepid Akali soldier.

درین سال وفتوره و الارت از قوم فرانسیس از راه کابل و پشاور
بلدلس ولایتی سپاهیانده شرف استیلام دریافته - در گنبد انارکلی اجازت
استقامت یافتند - و اشفاق نمایانه با وصف امتناع حضار خاص الخاص
از حد زیاده و شامل حال هردو صاحبان گشت * قواعد سواران و قواعد
پلانی سنگریان بونفوره و الارت تفویض یافت - و چند روز بایثار زر کشمیر
و انعام کثیر چون ابر مطیر هر دو را توانگر ساختند * ارشاد شد که
فصیل ظاهر سری امرتسرجی بطور دارالسلطنت لاهور حساب نمایند *
بیر در پندت عامل کشمیر ببقایای یک لکبه رویبه محبوس ماند *
رامجی مل و جواهر مل و نانک چند حاضر گشتند * رامجی مل
قید - و جواهر مل اجازه شالداغ بمقابله سی و هشت لکبه و بیست
و پنج هزار رویبه گرفته - معه گورمکبه سنگه کمیدان برادر میان سنگه -
شرف رخصت یافت *

کرم چند و کنهیا اعلی دفتری را معزز فرموده - سرکار والا از لاهور
به راولپنڈی نزول اجلال نموده - و کرم چند را نزد پشاوریان برای
وجه نذرانه پیغام فرمودند * چون اسپان تازی نژاد و میوه و برنج و غیره
تکائف فرستادند - و باز بلاهور عز ورود اقبال گشت *

از اخبار ولایت بسمع اقدس رسید که : پیش دوست محمد خان
والی کابل اسپه ایرانی صد گروه رفتار است * کنور شیر سنگه را معه
هشت هزار سوار و پیاده و نیز دیوان کریا رام را مامور فرموده - برای
تنبیه مردم کوهی روانه فرمودند * انفت رام نامی هندوستانی از فرخ
آباد بآرزومندی ملازمت اقدس بموجب حکم عالی رخت استقامت
در پتیاله (بثاله) افگنده - گذارش حضور نمود * سردار هری سنگه را -
که بمسلمان کشی غارت تهور بر رخ داشت - ارشاد رفت که : «شامل

باب بیست و ششم

وقائع سال یکم هزار و هشتصد و هفتاد و نهم - 1822 A.D.

رسیدن و نثوره صاحب و الارده صاحب

فرانسیسیان - و حکم استقامت

یافتن در گنبد انار کلی -

و سوانح آن سال *

خالق جز و کل را در هر امر حکمتیست - و ظاهریان را از روی
حسد در آن حیرت * چون حکمتش سرانجام میکشد - و امری در
مدت ممتد بانجام میرسد - آنوقت بر صنعت بیچونیش غش میخورند -
و جَلَّ جَلَالَهُ و جَلَّتْ حُكْمَتُهُ بر زبان میرانند *

شاهد این مقال آنکه : راجه دهیان سنگه در اطاعت و فرمانبرداری
کمر جهد بر میان بسته - سرکار والا را از خود خورسند - و بیایه والای
مسند آرائی جمون سربلند گشته - برادران خود را حاضر نمود * سرکار
والا راجه گلاب سنگه و میان سوچیت سنگه را خطاب راجگی به تجدید
بخشیده - و نظامت جمون و آن نواحی تا حد کشتوار جاگیر کردند -
و سردار اربیل سنگه معامله کلو و مندی داخل خزانه نمود - و سردار
دل سنگه بمرض لاحق در گذشت - جاگیرش ضبط - و پورش عطر
سنگه را در فوجداری ربط فرمودند * راجه گلاب سنگه از نظم و نسق
پونچه و متمردان آن نواحی بالکل فراغت یافته - حاضر شد *

فیروز مندی برافراختند * سخاوت کنان و داد دلہائے داد خواہان
 دہان بدار السلطنت لاهور چراغ بندی و جشن فیروز مندی ساختند *
 بعرض رسید کہ: سردار امر سنگہ مچیٹہ - کہ در تیراندازی سر مور
 بر پائے مور میدوخت - از دست زمیندار نازہ جان نثار گردید - حضور
 والا بیاد خدمتگار پیدایش متأسف - و بہ مصر ظفر جنگ بہادر مکلف
 گشتند * مصر وارد آنجا گشته - در کوه نازہ قلعه احداث کردہ - و
 قلعه از پایندہ خان گرفتہ - زمینداران آن نواحی را حلقہ انقیاد در
 گوش انداخت * دیوان کرپارام - کہ اجازت تنبیہ سرکشان یافتہ بود -
 بعد از تادیب و تعذیب آن گروه باغی - حسب الحکم در سرائے صالح
 شامل انتظام آن ملک گشتہ - بتقبیل سدہ سینہ فرق بندگی نورانی
 گردانید - پایندہ خان سرتمود فرو نمیاورد * سردار ہری سنگہ را پکھلی
 و دھنتور و آن نواحی جاگیر کردہ - تسکین خاطر فرمودند * ظفر
 جنگ حاضر شد * اما از قرار واقع بند و بست آن ملک نشد *
 برای استخلاص قلعہ و دھنی ہر چند پیش کپتان وید بہادر
 معتبران سرکار والا رفتند - وید صاحب دست برسینہ نہادہ - بر چند
 روز گذاشتہ و دم فرزندہ زدہ - عہدہ دار آن شد - کہ بافسانہائے دور
 و دراز از سرکار کمپنی مستخلص گنایدہ - در رضامندی مہاراجہ صاحب
 کوشیدہ خواہد شد * سرکار والا نیز این معنی را بمفاد: [بیت]
 چون کار بے فضول من بر آید
 مرا دروے سخن گفتن نشاید
 و از گستاخی و دلیری پہلو تہی فرمودند *

حضور والا بسری امرتسرجی رسیدہ - بمساکر ظفر پیکر ارشاد فرمودند کہ
مستعد سفر منکیرہ باشند - خود با نفس نفیس متوجہ شدہ - سر
انجام ایس سفر فرمودند *

جوں لشکر غیبی تائید بانحصار حصاریان پرداخت - از فتدان آب -
کہ آن سر زمین سخت ریگستان است - چاہان خام کندیہند - و از
وفور آب ہر یکے سیراب گردید - و لشکریان بجمعیت خاطر در
استیصال قلعگیان کمر ہمت چست بر میان جان بستند - چوں مورچال
بر لب خندق رسید - محصوران پانزدہ روز در گلولہ اندازی و سربازی
قصور نکردہ - آخر اندیشیدند کہ - با دولت خداداد ہر نمیتوان آمد -
”وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ“^۱ برخواندہ - قاضی گل محمد و عالیجہ
سکندر خان را الامان گویان فرستادند - بوسیلہ ظفر جنگ بہادر معروض
عاکغان پایہ سریر پادشاہی گشت کہ : ”گروہ از اہل قلعہ مستظر الطاف
بے پایان حضور گشتہ - ہر در دولت حاضر آمدہ اند *

سرکار والا آرایش دربار فرمودہ - محاکات نیاز آگین فرستادگان نواب
را توقیر دادہ - دلہا بخشیدند - چنانچہ عہد نامہ مزین بہ پنجۂ
زعفرانی حضور اقدس و دیگر اقسام عدم تغیر و تبدیل جاگیر آن روئے
آب سندہ - دیرہ اسماعیل خان ہوت و بنوں وغیرہ ترتیب یافت *

نواب شاہنواز خان معین الدولہ بہادر با جمع از بہادران افغانیہ مساح
و با ساز و سامان بیشمار دولت بار اندوختہ - مستمال و منخلع معہ ہفہ
و اغروق و مستورات بہامان بے پایان عابر گردید - و کوس مراجعت
برنواختہ - و ملک دہ لکہہ روپیہ را در تحت و تصرف آوردہ -
بیست و دو ضرب توپ داخل توپخانہ خاص فرمودہ - علم نصرت و

^۱ Quran II, 195.

تأبیه حضور والا مستعد شد - و ما را نیز بریں معنی مستبد میباشد -
 که عنقریب روانه آنروز ستای شده - ملک را بمخالفت برآرد *
 سرکار والا در پئے حبس آن توجیه گماشته - قید - و ملک ضبط
 فرموده - آن آهوه از دام جسته را صید فرمودند * رانی قلعه ودهنی
 را بمهر خود بوالیان مغرب در آن گیر و دار نوشته - فرستاد * چنانکه
 وید بهادر برآن متعصر شدند - سرکار والا دریں باب آئین دوستی را تازه
 داشته - در باب استخلاص آن برهان گذرانیدند - و گامی خان را بدعوی
 باگواہ برنواخته - و کنسور شیر سنگه را بتاله و آن نسواہی جاگیر
 فرمودند *

و شاهزاده کبرک سنگه جی را معہ دیوان موتی رام و دیوان
 کرپا رام و سردار فتح سنگه اهلوالیہ برائے تاخت قلعه منگیره مکرر
 فرمودند - متعینان از راه ریگستان قلعه محمود کوث را تسخیر کرده -
 شش کروه منگیره اطراق نموده - بنواب اعلام نمودند - نواب عاقبت
 اندیشی نموده - یک لک و چهل هزار روپیہ مقرر نموده - در صد
 ادائے ان شد - مردم افغانیہ - کہ از ملتان فرار کرده بودند - نواب را
 مانع آمدند *

از حرکت اجا سنگه نمک حرام - کہ بسردار بوده سنگه سندھانوالہ
 پیوستگی داشت - سخت شورش برپا شد - کہ جاگیرداران را از
 فرمانبرداری منحرف ساخت - چون همه ها بحضور رسیدند - حضور
 والا لک روپیہ جرممانہ گفته - بسفارش دیوان موتی رام پنجاہ هزار معاف
 فرمودند *

بعرض رسید کہ - «قائد اران مکیریان منہزم شدند - و مصر
 ظفر جنگ بہادر و فقیر عزیز الدین بحکمت عملی مستخلص کنانیدند» -

باب بیست و پنجم

1821 A.D. وقایع سال یکم هزار و هشتصد و هفتاد و هشت -

بے اعتدالی مائی سدا کور - و بعضے

کوائف آن سال بہہجت اشتمال بفضل

او تعالیٰ شانہ و عم احسانہ *

چون کیفر کردار در عالم تناسخ - کہ منسوخ عقیدت اسلامین است -
و در لباس دیگر مقرر است - و براہین سواطع و حجج قاطع اہل ہند
بر آن شاہد صادق - اما قطع نظر از آن دریں عالم نیز نمونہ آن ظاہر
میکرد - و تشریح آن موجب طوالت کلام و تقریر بلا انجام است: -
أَلْعَاثِلُ تَكْفِيهِ إِلَّا شَارَةً * چون اشارہ آن بیزبانِ جَلَّ جَلَالُہُ در کتاب عزیز
نیز سنسمہ علی الخطر طوم^۱ واقع است - واضح افتاد - کہ دریں عالم ناپایدار
بسیارے بایں بلا مبتلا میآیند - و نیز «ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ»
حجت ناطق برائے منکرین تناسخ نازل است - و در کتاب ہنود بیان
آن پایانے ندارد * مرا - کہ گرفتار صلح کلم - اجازت تعصب ندادہ اند -
گردن تسلیم پیش ہر گروہ انداختہ - حلاوت خود را از میان میبرم *
بنا بریں مقال آنکہ - رانی سدا کور مدام بدد باطنی بدگرگونی
ساختہ - و خفیہ بمراسلت پرداختہ - اندیشہ ہا اندیشیدہ - کہ
شکست اولیائے دولت قاہرہ را مشعر باشد * بموجب عرض گامی خان
خان سامان و کنور شیر سنگہ جی بعرض والا رسید کہ: «رانی در گردن

^۱ Quran XCV, 5.

بادۀ گلگون و راق مروق در جام چون خورشید انداخته - نهیت
 سرور و شدمانی چون شفق چهره برافروخته - عام لمن الملکی برافراختند*
 اصطرابیلان دایره کش و انجمنیلان آسمان وش را که معاهد کشای
 رشته اهل مقصد اند - امر جلیل القدر شرف اصدار یافت که: «زایچه
 اقبال برگشیده - چون اقایدس بمجسطی کشائی خلعت سرافرازی
 یابند» - و بموجب تعمق این گروه رفعت شوه - که جراید خوانان
 آسمانی و رمز شناسان عالم پنهانی اند - اسم گرامی به نونبال سنگه جی
 قرار داده - بمراحم خسروانی هریکے را سرافرازی دادند - چون تاریخ
 ولادت آن نونبال بخت و اقبال بقام نیاز رقم رسیده - بعینه ثبت
 جریده یادگار است * فرد:-

چون عقل کل آن نبال دانش در گلشن آفرینش آمد
 تاریخ ولادتش بچشم گلدسته باغ دانش آمد
 سرکار والا بسزای راجه پونچیه و زمینداران کهر و نبه مصر ظفر
 جنگ بهادر را مقرر فرمودند* و بطریق کومک سرداران اتاری را نیز
 همراه داده - بکشور آرائی اقبال وابست و معاهد کشائی اهل احتیاج و
 مقاصد بخش صاحبان تخت و تاج گردیدند - در میر پور چون که
 بمقتضای خود سری بمصر دیوان چند از راه خود داری برآمدند - طلب
 حضور شده - ماخوذ عتاب و قهر پادشاهی گشتند* و برای تادیب
 آن نواحی سردار هری سنگه را نامزد فرموده - کنجلا و مضافت آن را
 به شیخ احمد حکیم سیالکوٹی تجویز نموده - سیر کنان و داد دهن
 دارالسلطنت لاهور را مخیم عز و جلال ساختند*

در ناله کرفائی دم روح افزائے دمیدند * تار نفس به تار ساز داد
 دمسازی داده - و قانون خوانان ترک و تلجیک صبر عشاق را به یغما
 برده - مار گزیدگان زلف یاسمن مویان را تریاق عراق بهمرسانیده -
 سرخوشان بزم موافقت باخویان ماه و ش بهار آرائے گلشن کفار و بوس -
 و سرمستان باده مذاقت چون تیره روزگاران فلک زده کف زنان دایره
 افسوس *

صوت قوالان خوش ادا بادلهائے از خود رام کردگان طریق غنیمت
 سپرده - نغمه مطربان زمزمه سرا تاج اصطبار از فنی دانایان روزگار برده *
 گلوویان سرو قامت دست را حمایل کرده - شاخ صندلین را باهم آویخته
 گلہائے عذار را بر رخسار همدگر نهاده - نظارگیان را بصیرت افزودند -
 و شیرین لبان نسرين بدن سراپا طومار زلف برکشاده - چون صراحی
 از غلیان باده پیمائی خم افتاده - و از هر طرف رامشگران نغمه سنج
 فراهم آمده - بباریهائے گوناگون و نیرنگیهائے بوقلمون چرخ چنبری را
 بچرخ آورده - طشتش را از بام انداختند *

سرکار والا هریکے را بخلاص فاخره سرافرازی داده - کوس شادمانی
 برنواختند - و بعنایات فراوان هر نقیر و قطمیر را مشمول بهجت
 بیکران ساخته - حرف احتیاج را از الواح خاطر شست و شو بخشیدند -
 و در شهر سری امرتسر جی و دار السلطنت لاهور حکم نافذ رسید که:
 " لیلای لیل را بچراغان منور چون خورشید روز پیرایه نورانی پوشانیده -
 شمع مراد روشن ساخته - در سراچه گلشن چراغ لاله را بروغن کنجد
 خال منور نموده - آن لیلۃ القدر را بهزاران روز نیک برستانند -
 و بخشش را روز بازار داده - برقص و سماع پرداخته - دست کرم
 بر کشاده - چون ابرنيسانی گوهر افشاندند - و از غایت کامرانی

آثار غنچگی مبدل گردیده - جهانی را نشاط افزوده - زمانه را طرب و
نمود *

فاک بساط امان بر چید - زمین را آبی بر روی کار رسیده - از زخم
قلقل فرحت صبو حیلین خمخانه وحدت را در ذکر ایزدی بقلقل رهنمائی
کرده - قتمه قلوب موات سر مستان باده کثرت را در احیاء عیسی نفسی
بکار برده - قم بادن الله خوانده - شیشه چون صوفیان را ز دل را بیرون
داده - و سائر با نب میخوانان اسرار باطن بیرون نهاده - رطله‌ای از
گرانی سبک خیز - بط پلپله چون کبک دری خنده ریز - صدای نغمه
مطربان طرفه شور را در شهرستان دل ریخته - و کسه چون چشم آهوان
صحرائی فتنه غفوده را از خواب بر انگیخته - شراب هردم آواز
میساخت - که پیاله کمر همت بسته دست بدست حریفان می ساخت *

جادو صنمان چون باده گلگون درنگ و تاز آمده - بر کف سانغری نهاده -
و پری رخان حوری لبس بمیگوئی در جامه سبز چون می از لبس
میفا بر آمده - مطربان نغمه پرداز به نایره تر نوائی آتش افکن خرمن
صبر عشاق - و روسپیان سراپا ناز با خنجر آبرو بسمل نمای خاطر مشتاق -
ساقیان ناز کبدن هر طرف بزم عشرت را گرمی داده - و نازکیان گلگون
پیرهن بر سر کلاه باز بکجی بر نهاده - جلا جل بسر گوشی دف در مقام
پرده از روی کار بر انداختن و نه بیزاری دلپارا بدام دلبستگی کشیده -
سر گرم راه هوش غارت ساختن - مخالفان را بجای آواز نغمه دست
تغلبن بر سر - و کوچک و بزرگ را چون قمری بغزلخوانی زمزمه
دلفریبی از بر تار چون رگ بابل نغمه خیز شور انگیختن - و نفیر
بغایت گلو سوزی در زمام طاقت بر گسیختن - سرود سرایان انجمن
عقداییان چمن را دهل دریدند - و کرفانیان بزم عشرت چون مسیحاتم

ابتد و براه نگون بختی بے سپر نموده - اهل عام و هنر را بکمند عنایت
مسخر فرمودند *

و شرباشوان غضنفر و چرخچیان بهرام در بطلوع افتاب اقبال و ظفر
از شاخسار فیروزی چاشنی یاب بهجت اندوزی شده - سرافرازی
حاصل ساختند * دایه بلند پایه بآن نورس گل باغ خلافت شیر اطاعت
داده - از نشاء کامرانی سرشار - و باین رتبه فلک پایگی سزاوار گشت *
آهوئی چشمش - که هر آئینه مشکین غزالان دشت ختن را بخطا در
میگرفت - بسمه نیم خوابی مکهحل نموده - بهزاران ناز و نیاز از خواب
غفلت ز هوشیار ساختند - و در مصفا مهد چون دل نشاند -
کنیزان یاسمن خد و رنگین عذاران صندلین صاعد از رشته جان
برای تحریک مهد نسیم صبا پیغام کرده - باصوات دلکشا ترانه
هائے خوش ادا آتش بجان بارید^۱ انداختند * و آن غنچه دهان مایل
بخنده بوده - دلها بے حزن را شادمان و بجائے شیر رغبت بزعفران
میساخت * پری دیداران سنبلیلی موع - مهر عذاران ماه روع - که
بیک غمزه نقد عمر سودا میکردند - از پرده دل قماط دوختند - و
اسپند خال را باتشین رخسار خود فرا سوختند *

جهل در رنگ گل برخویش بالید بلند عیش و طرب را پایه گردید
فلک را سر بلندی حاصل آمد زمین را پائے بیرون از گل آمد
گل فرحت بعالم رنگ و بویافت جهانے دسترس بر آرزو یافت
زمانه بغایت نشاط چون گل در پیرهن نگنجیده - و بشگفتگی

^۱ The name of a famous Persian bard who was Court musician to Khusraw Parviz the Sasanian King.

باب بیست و چهارم

1821A.D.

در بیان دصیدن نو باوه مواد در گلشن کشور
 ستانی - و فروغ خورشید عزت و جاه از
 آسمان رفعت و جهانبانی - و وقور
 دولت بهجت و شادمانی - ازین
 مرده نشاط افزا بعنایات

یزدانی *

چون قدرتیان برآن شوند - که بذات سلطنت را بقوایم دوام مربوط
 و کالج خلافت را بدعایم استحکام مضبوط داشته - جهان و جهانیان را
 بر یک نهج قرار دهند - در بنا بر دارائے وقت جز بر یک نه افزوده -
 آثار رشد و شجاعت و عفت و عدالت - که تعبیر از اصول اصلیه
 فضایل اربعه میروند - بر جبین آشکار سازند *

مصدق این مقال احوال آن تبذره اختر خورشید مثال است -
 که چهاردهم ماه پساگن مطابق شهر بهمن از بطن قدسیه صبیغه سردار جیمل
 سنگه کذبیه - که اسم سامیه بر صدر سمت گذارش یافته - از ممکن
 غیب بر منصه ظهور خرامیدند * و پرتو افکن عالم خلافت - و
 مانند آفتاب از مشرقستان سلطنت ظلمت زدائے سپهر رفعت شده -
 بر فرق جهانیان سایه عنایت گستردند - و کشت جهان را بآب مکرمت
 تر - و اعدای تیوه بخت را در خارستان اضطراب مضطر ساخته -
 سرکشان خود سر را - که از سرکشی اماده اشتعال شور و شر بودند -

تا در نرسد و عدۀ هر کار که هست

سودے ندهد یارچی هر یار که هست

راجه گلاب سنگه و امیر سنگه منہالیہ را مامور و در قلعه محصور

فرمودند * چون بحضور رسید - حکم شد کہ : "دایم الحبس بودہ -

نفس شماری میبودہ باشد" * پسرانش را جاگیر نارووال دادہ - مستمال

فرمودند *

از عرایض دیوان موتی رام استشمام رایحه قدمبوسی دریافته - سردار هری
 سنگه نلوا را ناظم کشمیر قرار داده - بخاعت ثمین رخصت فرمودند - و
 دیوان شرف رگب بوسی دریافت - پندتان کشمیر - که همراه بودند -
 نذرانه گذرانیده - مرخص گشتند *

سرکار والا تنبیه مردم چب و بهاء مد نظر فرمودند - از دریائے چناب
 لنگر عبور - در سراچه نیستان متوربین آتش فتور انداختند - و از
 آنجا تنبیه دهلی و تادیب کائن - گذار دریائے بهت مخیم اقبال گشت -
 بجملة سپاه جاگیردار یک لکه رویه دروجه غیر حاضری کثرات فرمود -
 نذد سنگه پندیواله به بیخبری مغضوب - و لاله نانک چند بجایش
 منصوب گردید - برادران دیوان بوانی داس را خلعت زر نذرانه کلو و
 منادی فرمودند *

راجہ گلاب سنگه مہین برادر راجہ دھیان سنگه را بسزائے دیدو
 راجپوت - کہ سر خودسری فروز نمیآورد - و سنگ راہ متوربین میگشت
 مقرر نموده - سردار جگت سنگه اتاری والہ را همراه ساختند * دیدو
 آنچنان داد ترمز داده - در میدان سرکشی ثابت قدمانہ - معہ ہر
 دوپسر - جانسپار گشتہ - کہ در تمام کوهستانیان نام خود را یادگار
 گذاشتہ - کہ در دید و شنید نیآید * خورد پسرش گرفتار شدہ -
 بمراحم این پادشاہ یتیم پرور در عز امتیاز یافت *

و لہجہ اغرخان - کہ ظاہراً از سر کشی نائب و از افعال قبیلہ
 منفعل و ہائب - ہمیشہ بباطن بخط و کتابت استظلالیل پادشاہی را
 بہ اغوا از جا میدرد * سرکار والا مدام گرفتاری آنرا مرکوز طبع اقدس
 میداشتند - بفحوائے مضمون :- [بیت]

سرکار والا بسجادات سری امرتسر جی رخ اقبال بر افروختند - و
 از آنجا بظاهر بتانه رونق بخش شده - سیر تالاب - که از شمشیر خان
 کوکلتاش اکبر شاهي که در فضائے دلکشائے سبزه میزکار چون خورشید
 منور در کشت اخضر آشکار است - فرمودند - و با چارده سالن ماهرو
 و سبیلین سویان مشکبو بر اهلک فلیک بر آمده - به نیسان عنایت و ابر
 سخاوت دامن هر یک را چون صدف گوهر آمود فرموده - گلشن مقاصد
 مردم را سیرابی و نهال امید جهانیان را طراوت و شادابی افزودند -
 و از غایت عنایت توجه بحال غریب گماشته - و بر سر داد پژوهی بر
 آمده - نسخه کهنه عدالت نوشیروانی بر طاق نسیان بگذاشته - شیراز
 جمعیت را انتظام دادند *

دلہائے موت مردم ستمدیده از ماء الحیوة داد گستری این خدیو
 بیچاره نواز مجدداً زندگی یافت * و هر یک از قُطَّاع الطَّرِيق و آنچه
 و کیسه بر - که باغوائے مردم حکومت خود سری ها را رواج میدادند -
 بر سر دارِ اَبْوَارِ شتافت - و جشن مبارک روز دهمہ انعقاد یافت -
 و باین بهانه زر بخشی را روائی داده - سپاه و رعیت را بر فواخته - از
 دریائے راوی عبور فرموده - ظاهر سیالکوٹ را از مقدم ظفر توام صفا - و از
 دیدن صاحبزادگان عالیقدر چشم جهان بین را غیا افزودند *

دیوان سوک دیال عز بار یافته - بر مستاجرے رامانند هشتاد و
 پنج هزار روپیہ افزود - از غایت الطاف خیر خواهی او را رتبه و قار
 بخشیده - ملک نکه - که در جاگیر گوهر اکلیل خلافت کنور کبرک سنگه
 جی بهادر بود - ضمیمه عواطف گشت - مولوی مظهر حسین منشی
 انگریزی بحصول دولت ملازمت استسعاد اندوخته - قصبه کلانور و
 آن نواحی در تحت خود آورده - به بند و بست آن مورد آفرین شد -

حالتی که در کشمیر بر دیوان موتی رام گذشت - سرایه دلش
مبجرح گشت :- فرد

ازین بد چه باشد بعالم دگر پدر خاک ریزد بگور پسر
هر چند سرکار والا بمراهم زخم مراحم خاطرش را اندمال دادند - اما
دیوان بر سفر بنارس مستعد - و درین باب بعراض پیهم مستند گردید -
گویا ستاره اقبال این خاندان از همانروز در هبوط رسیده *

محمد خان زمیداور گلدھیری حاضر آمده - به تنبیه باغیان کوهی
حاضر شده - چندی بآتش سوختند - و بعضی را بخلعت مستمال
گردانیدند - و از آنجا بحسن ابدال و سر راه کوه گند گهرا آمده -
بسرای گردن تبال پرداختند *

سر بلند خان زمیداور ترنول معامله ادا کرده - بمکان خود ها
گریخت - بسرای صالح اطراق افتاد - و هفت هزار رویه وصول
یافتند *

الاه نانک چند - که بتادیب زمینداران کهک و بنه و پکھلی و
دهنتور متعین بود - در حضور رسیده - و بانتظام قلعه در بند رخصت
یافت - و بعد از بند و بست آنجا ملحق معسکر اقبال گشت - و
بموجب حکم والا متصل غازی قلعه احداث شد - حکم مبرم شرف صدور
پذیرفت که - "بعد بند و بست آن ملک و احداث قلعه ها - روانه
دارالسلطنت لاهور شوند"

لکھي شاه مستاجر را حکم پرورش سپاه رسید - و سپاه قلعه به
نقد سنگه تفویض یافت - چون سپاه بروهتاس رسید - حکم تعیینی
بلو سنگه بر قلعه غازی شد - وقت از دست رفته بود - بایلغار بشرف
رکب بوسی اعزاز فراوان اندوختند *

پیدا کرده - از دیت غافل نباشند - و طرفه دباغتی دادند - که مردم
کوهی بر سر حساب آمده - دست از جان شستند - و دمه چند از
عطیات آلهی شمرند *

هر چند دیوان رام دیال درین میان مانع میآمد - اما رانی بفکوائے
نقصان عقل - که مخمر طایفه نسوان است - از اصرار و استبداد باز
نمیدانستاد - حتی که گروه بر سر کوهیان تاخت آوردند * از آنروز
پاس باقی بود - که فرشته در لباس آدمیان پیش دیوان رام دیال آمده -
ظاهر نمود که : «زمیداران عرصه بر فوج متعینه تنگ ساخته اند»
دیوان اسپ سواره معه چندے در آنجا رسیده - داد مردمی داد
چون مراجعت نمود - در موضع تاره - گویا آفتاب عمر
بر سر کوه رسیده بود - که دیو سیاه شب ظلمات رخ نمود - و از
زمیداران گریخته - گروه جمعیت تمام منعقد ساخته - بر سر آنها
ریختند *

و از جوانان یک تاز و بهادران نیزه باز کس را سوائے گریز پائی
همت تیز نماند - دیوان رام دیال زخمهای کاری برداشته - جان بجان
آفرین سپرد - و در کار خداوند نعمت جان شیرین را برباد داد - خوشا
نمکحلالان و این گونه قدیمیان جان دریغ ندار - که بکشاده پیشانی
متوجه عالم قدس شوند! و غازه سرخروئی بروے پسینان مالند!

حقا که - چون او سردارے مخیر تا امروز بروے کار نیامده *
و ازین جاست که - سرکار والا برخیر خواهیش آفرینها خوانده - درین
مقدمه جزوی سفر ناگزیرش حکم ربانی شمرند - و اگر نه در معرکه
هائے مرد آزمائی اگر اینگونه سردارے ضایع میشد - مقام افسوس
نبود *

باب بیست و سرم

وقایع سال یکم هزار و هشتصد و هفتاد و هفت - 1820A.D.

مطابق هزار و دو صد و سی و سه -

فروغ کوکب بخت و اقبال -

لمعه افشانی جاه و جلال

بفضل ایزد متعال *

چون همه کارهای شاهان والا نژاد را - اگرچه در حقیقت انتظام
او تعالی شأنه است - اما ظاهرها برسم مجاز اختلاف نیز واقع میشود -
تا ظاهر بیدان را باعث افتخار حشمت میگردد - که آنها بر سرچسارت
آمده - قدم از اندازه بیرون نهند - و گرفتار خسارت شده - از استیصال
خود خبری جویند * و اینها بوفاداری و غمخواری نامزد شده - در
لشکر نصرت پیکر علم والا اقتداری برافرازند *

ظفر جنگ بهادر از نواب شهنواز خان - بوساطت عالیجاه سکندر
خان و عالیشان شیر محمد خان معتبرانش - یک لکبه و هشتاد هزار
روپیة وصول آورده - سعادت انصراف اندوخت *

از سوانح آنکه - چون گوهر تاج حکومت کفور شیر سنگه معه
سرداران مرقوم به تنبیه سرکشان تربیله و اٹک و آن نواحی سرافزاری
یافت - بسومک آلهی بخش کمیدان بر لب بار رسیده - از متمردان
وفائی زر نذرانه گفانید * رانی سدا کور فتنه خفته را بیدار کرده - به
نخوتیان خود پرست و بکوته اندیشان دراز دست آن نواحی پیغام
نمود - نعلش جان نثار خالصه جی - که در نبرد ضایع ساخته اند -

لاهور را ضیاء و بهائے بچشم مقدم طاب افزودند *

در روزیکه - سرکار والا اقتدار بشکار رفته بودند - مردے هندوستانی
محفوظ علی نام پیشکش گذرانید - او را نوکر کرده - بانعام و حکم
روانگی ملتان دادند - و راج ریکانی و شراب ارغوانی در جام تمنا
ریخته - برخلاف تمنای اعدا انجمنهای انجم شکوه فلک فریب
فرموده - سپاهیان سلاح بند پهره و غیره فقرای بیدست و پا را غبار افلاس
بماء عنایت فرد شستند - مسلمین در مساجد - و هندو در معابد -
بدعای ازدیاد دولت پرداختند - غرض که - ذات انبال آیات آفتابیست
ظلمت زدا - و مهتابیست عالم آرا : لواقمه :-

آلهی تا شه گل در بهاران سربر آراست با فوج هزاران
بهار از فوج فوج گل بجوش است فلک از کوس ابر اندر خروش است
علم داری بود سوز و روان را سنان در دست شاخ ارغوان را
شه رنجیت سنگه از لطف وهاب بود فرمان روائے ملک پنجاب
شمشیرش عدو را در گلو دم ز فوجش نظم دشمن باد برهم

گوهر اکلیل خلافت کنور کهزک سنگه جی دام اقباله در دارالسلطنت
 لاهور حَرَسَہَا اللہُ تَعَالٰی مِنْ الْکَوْرِ بَعْدَ الْکَوْرِ تشریف فرما بودند -
 چون سحاب کرم اثر گرد کشت امید بارور و نونہال مقصود
 بآب عنایات ایزدی تر گردید - از پیش گاہ عالی حکم نافذ بنفاذ رسید
 کہ: چون گوهر اکلیل خلافت در سرزمین لاهور رنگ افروز چہرہ
 ہستی شدند - ہر چند در نیافت و خرد چراغ بلاغت میا فروزند -
 اما خاص و عام باقواء گویند - در دل سلاطین نیز فرود آید - و نیکو
 نماید - و ضمیمہ آن - چون سری امرتسر جی سجاد جباہ ضنادید این
 طائفہ شریفہ است - ہر گاہ ولادت شاہزادہ فرخ اختر در آنجا رو دہد -
 موجب چندین حسنات تواند بود - چنانچہ حسب الحکم عالی
 بی بی چند کور عازم آن نواح دلگشا شدہ - و بسجادات جبہ نیاز
 بر فراخت *

بعرض رسید کہ - "لأنہ نائک چند بسرائے راجہائے کہکھ و تبتہ
 پرداختہ - قلعہ پشہای احداث نمودہ - و آن نواحی را در اطاعت خود
 آوردہ - دیوان رام دیال زر نذرانہ گرفتہ - بر دریائے بہت اطراق نمودہ -
 از آنجا از شورش مردم بار شنیدہ - بکومک آہی بخش کمیدان رسید -
 گوشمال بواجبی داد" *

سرکار والا بہ رکن الدولہ اعلام نمودہ - از تشخیص زر نذرانہ ملک این
 روئے آب ستلج محاکات انداختند - و دیرہ غازیخان را بسر کردگی
 جمعدار خوشحال سنگہ فوج فرستادہ - و جملہ آنرا مع ملک متعلقہ
 دارالامان ماتلن بقبض رکن الدولہ صادق خان داؤد پوتہ وا گذاشتہ -
 بیست و پنج لکہ و پنجاہ ہزار روپیہ سال بسال مقورہ نمودہ - و سابقہ
 باز یافت نیز فرمودہ - و برائے آیندہ از خان مذکور عہد گرفتند - با
 فتح نمایان و فیروزی بے پایان زر ریزان و شکار افغان مردم دارالسلطنت

طفر جنگ بهادر را بخشیدن آن اجازت دادند * این معنی موجب کمال سرافرازی او گشته - که در کیش این گروه مو بسرائ - که عبارت از خالصه جی است - در تالاف بر حقه دم نیز نمیکشند - تا به اجازت آن چه رسد!

دیوان گنگا رام را بخلعت ثمین نواخته - الهی بخش کمیدان را باستصواب و صلاح دیوان مذکور بتحصیل زر نذرانه مرخص نموده - خود بدولت در عرصه ده روز قصبه چنیوت را شرف و بها بخشیده - دیوان رام دیال و سردار فتح سنگه اهاوالیه و مائی سدا کور و شام سنگه و گندا سنگه مان و سیوا سنگه و امیر سنگه را بسرکردگی دره التاج خلافت کنور شیر سنگه جی بانتظام ماک بار و اتک و پکهای و دهناتور و هزاره و تربیله روانه فرمودند *

و مصر طفر جنگ بهادر را بجهت تحصیل زر نذرانه ملک منکیوره نامزد ساختند - و خود بدولت و اقبال رهگرای صوبه ملتان گشته - از غایت معدلت مساکین آن ولایت را داد پڑوهی کردند * جشن هولی از غایت کامرانی در آن سرزمین فرموده - کهن و مهین را غار انشراح و توانگری بر رخ مالیدند *

شام سنگه پشاور را - که بنظامت آنجا برنواخته بودند - از داد خواهی خلائق غضبناک شده پا به زنجیر - و بعد از چنده موجب تضحیک نقیر و قطمیر فرمودند: [بیت]

بترس از آه مظلومان - که هنگام دعا کردن

اجابت از در حق بهر استقبال میآید

لاله سارن مل را بنظامت آنجا مقرر ساختند *

درین ایام چون از چنده بی بی چندکور اولین پوده نشین عفت

ها از باقی مشخص نموده^۱ - بند و بست بواقعی ساخته - بموجب ارشاد در لاهور حاضر شده - از خلاج گوناگون و نواز شهبائے روز افزون مخصوص گشت *

سرکار والا بعد از جشن دسپره - بعزم پشاور رایت کشور کشائی برافراختند * مصرظفر جنگ بهادر احوال کشش و کوشش سپاه از خطه کشمیر تعرض نموده - تا در راه امان خواست * سرکار والا حرف او را و قعی نهاده - بتخلعت ثمین اعزاز نمودند *

درین اثنا بعرض رسید که - دو گوهر اقبال از صدف اجلال بیش بها بر آمده اند - یعنی دو فرزند دولتمند بشبستان دوات رنگ افروز چهره هستی شدند * چون درین مدت پیهم فتح ملتان و کشمیر شده بود - یکی را بماتانا سنگه و دویمی را بکشمیرا سنگه موسوم فرمودند * عطیات و خیرات را روز بازار شد * و حکم فرمودند که - در سیالکوٹ - که مولد خاص صاحبزادگان اقبال نشان است - چراغان بزدند - و بمساکین آن شهر دلجوئی ساختند *

سردار دل سنگه و سردار هری سنگه و دیوان بهوانی داس از کشمیر برای پکهای و دپتور و قلعه در بند از پاینده خان مستخلص کفائیده - در لاهور بعدایات حضور اقدس جائے تازه یافتند - گرم سنگه رنگه ننگیه در گذشت - پسرش را قلعه خیرآباد باز عنایت شد *

سرکار والا به ازائے نوازشات پیهم بسجده سری امرتسر جی جبهه افروز نیایش گشته - در عنایت و سخا باز فرموده - از فراخ حوصلگی از شخص هندوستانی حقه بمقابلت بیست هزار روپیه خرید نموده -

¹ Sohan Lal p. 261 Vol. II. gives an approximate total of 69 lakhs of rupees.

راه اوکائے پشاور پیش گرفته - قندهار سر کردند - و از افغانه کسانیکه
مقید سلاسل سیه چشمان کشمیر بودند - به تکلیف دل دیوانه خلع پوشش
سپاه ورزی کرده - بدوکان نشینی و شیوۀ رعیتگری مشغول شدند *
بیست و دوم ماه هجرت کشمیر به تسخیر در آمد - ظفر جنگ بهادر
کوس شادمانی و ظفر و فتح بر نواخته - باهلاکاران احضار فرمود - و در
قلعه هائے کشمیر تپانه هائے سنگین نشستند و در شهر مغانی و
ندائے امان بر کشید - دلهائے مردم را - که از جور افغانه بجان آمده
بودند - قرین فرحت و آرام گشتند *

سرکار والا در راجوری حکم بشلک داده - قرین فتح و فیروزی -
سخاوت کنان و داد دهان - دیوان موتی رام را ناظم آن ولایت
خدا داد که :- بیت

تَبَارَكَ اللهُ از آن عرصه - که دیدن او -

نگار بند خیالست و نقشبند ضمیر^۱

قرار داده خود بدولت دارالسلطنت لاهور را مقرر کوکبه عز و
احتشام ساختند *

دیوان رام دیال از تحصیل ماتن یازده هزار روپیه زر نذرانه در
راجوری رسانید * حکم یافته - که بر قلعه مار رسیده - پسر زبر دست
خان مرزبان علاقه پونچه را همراه گرفته - شرفیاب شد - دیوان موتی
رام را یازده هزار روپیه از لشکر سردار دل سنگه و سردار هری سنگه و غیره
مقرر فرمودند *

ظفر جنگ بهادر بیر در پندت را بمقابله پنجاه و سه لکھ روپیه ملک
کشمیر را اجازه داده - و ده لکھ روپیه از شالداغ بجواهر مل - و لکھ

¹ This is a quotation from the famous *Qasida* of the Poet Fayzi in praise of Kashmir. See *Akbarnama Vol. III*, p. 543.

و نهال امید اعدا را از پا بر انداختند - تیر از خانه کمان بگوشه ها در
سراخ دوختن چاه کشان کمین - قبضه سهام پرتابی در عین سواد تلاش
مردم از سوار سر پیچیده کیس رنگین - تزلزل کوه بصدمات سواران بلا
جوش آید "وَ اَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ حِجَارًا" ^۱، بگوش عالمیان میرسانید - و از
چاق خنجر بهرام چرخ نشین متزلزل گردید *

جوانان شیر افکن و جلالت کیشان شمشیر زن از طوایف نمودار شده -
قاب سپاه اعدا را بر شگفتند - و دلاوران تهمتن تن و سنگهان صف شکن
نعره هوهو ها در گنبد سپهر انداخته - افغانان را از هم گذرانیده - سنان
در جگر شگافی بداندیشان - علم و سر رشته انتظام اعداء ناپایدار بر
هم شد - بغراز شور و غلغل دمار از مغز شیران بر آورده - بنیاد دیوار
بد خواهان بر افکند - و دشمنان غریق بحر فنا شده - بگور عدم افتادند -
خنجر را ابرو در همچشمان بهمرسید - و تیغ را جوهر جان شگافی
بمحضور والا عرض گردید - و از آوازه نقاره هز بران را دم در گلو شکسته -
و از شور کزنای نهنگان بحر شهابت گوش دشمنان صم و کر گشته *

افغانه تاب حمله هائے رستمی سنگهان جانباز نیابوده - پشت
دادند * چون مبارزان شمشیر زن به پیاده پائی از نشیب و فراز جبال
مامور بودند - بگریختگان همپا نشده - در خیام - و افراس دست
غارت دراز کردند - قشون غلزئی "اِنَّ رَبَّكَ لَشَدِيدُ الْقَوَى" بر خوانده -
یا جبار گویان - ظفر نصیب مقدمه الجیش ظفر جنگ بهادر یافته -
از قلعه مظفر آباد نیز پهلوتپی نمودند *

جبار خان چون بخت خود را در ادبار و تردید و خداوند
کردگار را در حق خود جبار و یبَد یافت - معه بار و بقیه خود شباشب

^۱ Quran XV. 74.

که از غایت بغض منفذ کاروانی بسته - بر سر راه بخونریزی کسان
بیگناه نشسته بودند - از صدمه شمشیر سنگهان نصرت پڑوه در پیغوله
هائے متواری - و از لباس حیات عاری شده - پس پا شدند *

ظفر جنگ بهادر از کوه پیرپچنال در گذشته - اعلام نصرت بلند
گردانید - و ده هزار سوار بطریق کومک از سرکار والا نیز رسیده - و خود
بدولت در راجوری خیام حشمت بر افراخته - بداد مظلومین رسیدند *
راجہ رحیم خان را بعطائے یک زنجیر فیل و ساز طلا و اسب مرصع زین
و خلعت ثمین و جیفه سرافرازی دادند و برائے اغرخان حکم نافذ بنفاد
سید که - " او را دستگیر کرده - بکیفر کردار رسانند "

جدار خان ناظم کشمیر دوازده هزار سوار و پیاده همراه گرفته -
مستعد بجنگ برآمد - فوج از سنگهان از آب به پل بندی عابر میشد -
که بادو سه هزار سوار بسر وقت رسیده - شعله حرب و ذیوره طعن و
ضرب را مشتعل گردانید - غضنفران نیستان جلالت چون شیر شرزه جنگ
را از خون اعدا رنگین ساختند - و تیغ یازان عرصه شوکت به سیفه صف
بر انداختند - ارباب سیوف در جنگ آزمائی و دلوری داد تهور
دادند *

دشمنان سگ سیرت چون روباه سر بمغاک عدم نهادند - اصحاب
صفوف خون اعدائے ذلک را فرو ریختند - و سانساه جمعیت خصم
ذاتبت اندیش را از هم برگسیختند و سپرها از زخم تیر چون سینه
عاشقان چاک - و طایر جانها بمنند مسلسل اسیر دام هلاک - از گرد
مشت گرز پشت اعدا مجروح - و قالب دشمنان از غایت خوف و
هراس بیروح - و از آوازه گلوله پرده گوشها دیده - بد خواهان ناکام را
جام تمنا بلب رسیده - بهادران شمشیرها گرفته صفوف جنگ بر آراستند -

دیوان رام دیال از دریائے تمور منتهض - و متصل قلعه شاهگده
 علاقه رکن الدوله صادق محمد خاں باستقامت اطراق نموده - یک لکبه
 و هفتاد هزار روپیه معه رسوم باز یافت کرده - به نواب شهنواز خاں
 منگیریه پیغام ساختند - درین روزها شخصی عجایبات بلخ و بخارا را
 پیشکش حضور ساخت - حضور پرنور او را به انعام یک هزار روپیه بر
 نواختند - و اشیدئے او را داخل توشیخانہ مصر بیلی رام نمودند *
 نود هزار روپیه وصول و اسپ و لونگیڈئے ابریشمی و غیره تحایف گرفته -
 در حضور اقدس عروضا داشته - بعنایات شاهنشاهی سرمایه دولت و
 سعادت حصول کرده - بمرام خسروانی مشمول گشتند - و نیز ارشاد
 فیض رشاد شرف اصدار یافت - "که روا رو از ملک منگوده و ملتان و بهکر
 و از مراحل و منازل دشوار گذار عبور کرده - باعزاز تمام در بهنبر
 شرف حضور دریابند" *

ظفر جنگ بهادر امر والا را ذریعہ کشایش ابواب مراد و ارشاد والا
 را موجب افتخار دانسته - براجوری رسیده - شورش انداخت - که
 گنبد سپهر بیستون از جای متزلزل شده - راجه اغر خان گرم رو طریق
 فرار شده - بوادی هزیمت شتافت - و توپخانه را پیشتر برگماشتند -
 که نشیب و فراز جبال و وهاد بعدے بود - که پیک وهم را از آن
 گذاره متعذر میشد - تا بپای تردد چه رسد - راجه رحیم الله خان
 برادرش ربه اطاعت در گردن انداخته - شرف قدمبوسی دریافت -
 قایم مقام برادرش شده - بخطاب راجگی اعزاز اندوخت *

ظفر جنگ بهادر از بهنبر و پوشانه و بیرم گله عبور کرده - به
 کریمه رتن پنجال ضارب سرادات فتح و اقبال شده - مخالفین بد مال
 و اعداء خسته حال را جام امید از باد غم مالا مال ساخت - بعضی

پژوهان فوج بیبارگی خود را بر آسمان رسانیده - طرفه شورشی در گذرد
 اخضر انداختند - و در قتل و نهب و کذب و کوب قصور یافت *

دکابین بازارگانان بحوزه تاراج و دوکان جوهریای بحیطه یغما درآمد -
 برخی بقید اسار - و ناظم آنجا معه سه پسر مقتول - و هر دو پسرش
 بدست مؤتمنان والا گرفتار - و بنگاهش تمام و کمال دست فرسود جنود
 نصرت آمود - پس ماندگانش امان خواستند - داده سر بر افراختیم -
 نیزه گذاران ما همگی ملک را در تحت تصرف آورده - تهنیت
 نامها نوشتند - و استمالت بر عایا فرموده - کفاف بارامله و عجزه
 ساخته - بعزایات فراوان هر یکی را توانگری دادیم *

”چون شوق گلگشت آن نمونه رضوان دلنشین از دیر باز بود -
 خود بنفس نفیس توجه میفرمایم - تا همگی ملک را از دیده گذرانیم -
 و نیایش ایزدی در آن سرزمین بجا آوریم *

مضر ضمیر ما آن بود که - چون گلهائ سنبیل و غیمران و ارغوان
 و ریحان فتح ملتان شمام - فوحت بمشام جان و بسینه سرور و بدیده
 نور رسانیدند - آئین دوستی را طرح تازه نهاد آمد - میانجی
 رسید - و بر کوائف مطاع گردانید *

”چون در نشاء تعلق جز محبت و خلعت به از آن نشاء نداده
 اند - اگر در تاسیس محبت سابقه و تفصیص موانست لاهقه و
 انضباط آن مساعی جمیله رود - انبساط دیگر در خاطر اقدس ما نیست *

بعضی حقایق - که محتاج بنوشتن نبودند - به خیر خواه باصفا رائی آند
 سنگه وکیل فهمانیده - معه تنسوقات اینجهات روانه کردیم * امید - که
 قیل و قال مومی الیه را بسمع رضا اصفا نموده - چمن محبت را از
 مطرات رسل و رسایل شگفته - در بل میداشته باشند“ *

عسکران ظفر قرین - چون دالایان آخربین - بنائے پرداختند * شام -
 که صبح آن فتح ده اقبال فرخ اشتغال ما بود - چرخچیان چرخ فریب
 و یک تازان عرصه جنگ گروا گروا همه شب سیار و بیدار مانده - داد
 جلالت دادند *

و شیران شرزه و افغانان هرزه بسر پنجگه دلاوری جوق جوق باهم در
 آویختند - و بسیاری را پای همت از جا گذاشتند - و نسجهچیان
 عرض دوست در بازیدن و توانستن به قصور نه گرائیدند:
 بهر سو جوانان کار آزمائے
 بر آورد بیخ عدو را ز پای
 ز بس گورد برخاست سوه فلک
 زمین را نشانه نبود از سمک
 خرابی در آمد در آن مرز بوم
 که ایران بمثلش ندیده ز روم

غریو کوس روئین هلهله در چرخ نیلگون انداخت * و شور
 تبیره لبیّه هول در گردن شیر ساخت * مبارزان در تفنگ اندازی و
 جنگ افزائی پرداختند * درج و مغفر دلاوران در معرکه رزم که از رم
 را مکان علقا بود - بخاک افتاده - سرهای دلاوران چون گوه در
 صولجیل - قوایم نگاوران باد پا غلظان - کمرهای کمر بندان کشاده -
 افتاده * شوریکه تازان معرکه جال نزاری دمار از مغزهای جهانیان
 بر آورده * طایران بدشت و صحرا سر نهاندند - منش خود را از
 جهل بردند *

صبح - که ترک خونی لباس با اسلحه سیف و سنان بر شبدیز
 فلک سوار شد - گردان گردن شکن و مبارزان شمشیر زن بر جستند - و
 بیک حمایه ناچخته آیدار بر سر نخوت زدگان بانگی ریختند - و حیل

جراغار بمصر دیوان چند و بعوانی داس و غیره بهادران استواری پذیرفت * شیر جگراں برانغار فیض خان و الهی بخش و کمون خان و سلطان محمود سد سکندری ساختند * و لهات شکاران التمش عبدالصمد خان و شیو پرشاد و منو خان ولوله در چرخ هفتمین انداختند - تیر دستان هراول و عام افزازان عرصه قاب فتح سنگه و قادر بخش و شیخ بساون در تن بهرام چرخ نشین زلزله کردند *

ازدحام گلوله اندازی و انبوه آتش بازی عوام را در رستخیز - و آن کمال انداختی - که غالباً قلعه از جاے خود قلع شده باشد - و نشانی از غنیم و رعایای شهر ناپدید * چون برانگیختی دخان و قتام به نشستگی میل نموده - سبحان الله تعالی و تبارک از دیدبانی یتانی داران جنگجو و پاسبانان ستیزه رو - متانت آن حصار فلک انحصار آشکارا شده - که آآن کما کان برپا است - باز ناپه ناپه افروزان جنگ و حرب باشتعال در آمده - و سیف زنان روئین جسم و سنن افکنان دستن اسم بسر اندازی و خصم کشی اقبال کردند *

اندرونیان نیز به توپ اندازی و خمپاره بازی نیز تقصیر نکردند * درین یورش شگرف شورش از درونی توپ اندازان توپ اندازی ظاهر گردید - که بهر هدف - که انداخته - خالی نرفته * بر گوهر اکیل خلانت حمله آوردند - نیرنگی اقبال ما آن خود کام را ناکام گردانید * پذیر درونیان آن بود - که در شهر عوام آن مکن را باستحصان خواهند داشت *

هر گونه امداد سرب و باروت و گلوله و غله متواتر و متوالی میساختیم مدت حرب و طعن و ضرب به پنجاه کشید * خمپاره زنان شیر توان و بنادیق اندازان بهمن توانان و ازدرهتای بهرام صوات و اشجعان اسفندیار سطوت دیوار قلعه را بدر درجه در آوردند * و برهمونی قاعد اقبال ما سر

نقاشان مانی نژاد و نگار عطار و قمان بهزاد استاد بود - بسیار شادمان شدیم *

آنکه شکوفه در عدم مراسله و شکایت در مسأله زبان خامه را تکلیف ده شده بود - بسیار مستحسن و محسن افتاد * دار و گیره که بهایم نبدان حارث پیکر - و دواب دوان دیو وقر - گوش خنجر گذاران از در در - و جبران غضنفر - صم و کرساخته - بگوش حقیقت نیوش آشنا شده باشد - که ناظم صوبه ملتان مدام هذگامه کجروی و خود ستائی را گومی داد - و حصن حصین و ارسلان متین را مایه خود کامی بر اندیشیده * هر چند واعظان دانشمند و نصیحتان بیفش پیوند فرستاده - رهنمون آمدیم * لیکن گویائی عقل و عقل و عقل و فضل و فضلا به روز خود ناقص و قطاس نبیه دم بریده - موزون ندیده - افسون و افسانه را نگاریده - دم نخوت و استعجاب زد *

راؤ مردان تهمتن تن - و شجاعت نشانل پشتوتن فن - و گزین فوج - بسر کردگی شاهزاده فرخ اختر - قریب سیصد سوار جبار خنجر گذار و سنیه عراده توپ غیغم دهان برق آهنگ بساعت فیض اشاعت - که اقاییدس مزاجان همدی دانش به ازان نشانی ندادند - روانه فرمودیم * در اندک فرجه پائین آن فیروزه حصار ضارب سادات بخت وری شده - افغانان خود سر را از مرکب هستی انداخته - تارک شان را آویزه فتراک مردانگی ساختند - و چون از عالم سماوی سپاه انزل الله جُوداً لَمْ تَرَوْهَا^۱ غاشیه کش رکب ظفر انتساب ما بود - با همان فوج اندک طرح بسته شد *

^۱ Quran IX, 26.

«بعد از اختتام - و خشوران شهریاران معدلت پژوه و پادشاهان
والا شکوه را بخلعت ان الله يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ مخلع ساخته - انتظام
این گنبد بے در تحویل فرموده * والا شانان کیوان مکن و ثری سالاران
ثریاشان حتی الامکان در نظم این نثر و ردیف این نسر همت گماشته -
رضوان جاویدی را مورت شدند * چنانچه اسامی سامی شان بر
الواح السنه پریشان ثبت * علی الخصوص نهمت داد سگال ما -
برخلاف فرمانروایان سلف و خلف - بر ضامائر قدسی سرائر صوری
صحنان معنوی بین چون مه و مهر هویدا - سطره ازان دفتر و
سطره ازان اکثر در سمع فیض جمع رسیده باشد» *

درین زمان خجستگی توامان روز یکشنبه پس از سه ساعت و سیزده
دقیقه - دره جهان افروز پرتو تجمل انداخت * صیت نوروزی
عالیه را در نشاط گرفت - و هوای خورمی مزاج برنائی آورد *
رضیع و بزرگ مایه عشرت اندوخت * کهن روزگار را نوی در رسید -
ایزدی عنایت را در باز شد * زمین بارآستگی بر نشست - و آسمان
بمشاطگی برخاست * پژموده گیتی بتازه روئی گرائید - جهان از دم
صبح بهار نسیم صبحگاهی جوانی انبساط در سر آورد - بخلاف چرخ دوار
که هر ساعت تازه گردشی بر رو آورد - و ارضیان را بآن نوشعبدگی پریشان
سازد - و دل فیض منزل را به آرائش نهاده - با برگ یگانگی بهار
از خزان نشناخته - اورنگ سلطنت آهنگ را از قدوم فرحت لزوم
خود پیراستگی بخشیدیم - هشتم سال از دور دوم فرخی آورد *

در هنگام چنین آرائش و در آوان چنان پیرایش فرستاده آن دولت -
که از محرومان خاوندکده خاص الخاص بود - بصحیفه یگانگی آمود و
مسموقه یکدلی شهود دولت بار اندوخت * از مطالعه آن نقش

و بر طبق فرمان سرکار والا استانی مخدومی و مطاعی مولوی احمد بخش چشتی لاهوری^۱ - که از احفاد زهد الانبیا خواهد فرید شکر گنج مسعود اجود هندی رُوح الله رُوحه - و عَرَفَ الله فِي الْفَرْدِ وَسِ فَتُوحه - و از نبدائر مولوی غیاء الحق چشتی اورنگ آبادی ثم لاهوری در لاهور موجب فخر خاندان ها میباشند - و خدمت تربیت نقیر و قلمیر این خاندان بسر پوستی ذات اقدس ایشان تعلق دارد - نامه نامی را در عمر چهارده سالگی بر نگاشته - رسامان بهزاد رقم نقاشان نرگسین قلم را رنگین نسخه از نگار خانچه چین بیاد داده - و بعنایات خاقانی سرافراز و بجاگیر و خلعت ممتاز گشتند *

چنانچه در صفائح صدر این معنی بخارش قام سوانح نگار صورت انکشاف پذیرفته * چون خالی از دقتی و رقتی نبود - بعینه برای یادگار مرقوم کلک وقائع سلک میگردد :-

بیمبختی را الوف نیایش و بی صفتی را صفوف ستایش - که گوناگون انام را بصدد هزاران انعام بل انعام را نیز مرفه الحال و فارغ البال داشته - و دارد - و اوضاع این کارخانه بوقلمون بگوناگون شیون مختلف گردانیده - مال پراگنده بر نعماتش نازان - و نعل بيشمار بر آلاء عظمتش خرامان *

¹ Maulvi Ahmad B khsh Chishti, better known by his poetical *nom de plume* as Maulvi Yakdil was a talented writer. He has left behind him a manuscript diary in 20 volumes which is full of interesting events relating to the history of the Punjab between A.D. 1819 and A.D. 1860. This valuable manuscript is preserved intact with Maulvi Hamid Ali Chishti the grandson of the author. For fuller description of its contents see pp. 82-87 of the Journal of the Panjab Historical Society Vol. VI No. 2.

باب بیست و دوم

1819 A.D. وقائع سال یکهزار و هشتصد و هفتاد و شش -

مطابق سال یک هزار و دصد و سی -

در بیان فتح کشمیر

جنت نظیر *

چون ایزد بیچون خواهد - که خلق ببلای عظیم گرفتار آمده را
امان بخشد - و جباری قوم ظالم را پر و بال بشکند - اول خلق را
دشمن آن قوم سازد - و بعد از آن بکیفر کردار نشانده - شیشه جمعیتش
را بسنگ تفرقه اندازد * تا بیخود شده - دست از دامن خلائق فروهد -
و اینها در ظلال صاحب افسری پرورش یابند *

چون همیشه سرکار والا منتہز فرصت بوده - بعزم تسخیر کشمیر
رائے ملک آراے را تصمیم میبخشیدند - که تا ساکنین آن ولایت را -
که لب شال درین بیست سال چون پسته از زعفران^۱ زار کشمیر بخندہ
آشنا نشده - بر فاع حال بر نواخته آید *

عظیم خان با کنوز بیشمار و خزاین لا تحصی و لاتعداد وارد خراسان
و جبار خان به نیابت تعیین * اما از سطوت اقبال سرکار والا هراسان
شده - طریق مسالمت پیروی * چون خرابی آن ولایت را هنوز
حسابه باقی بود - کمیت قلم حقیقت رقم در مضمار آن بیایے سر
خواهد شتافت *

رائے آنند سنگھ وکیل را باخبر شاهجهان آباد باز متعهد نموده -
فرستاده * لیک صاحب بہادر را بجواب نامے نامی همراه فرمودند *

1. See also page 169, foot-note: Cunningham's "History of the Sikhs" ed. by H. L. O. Garrett, 1918.

داشته - خود معه چهار کروز روپیه زر نقد کشمیر سوائے پشمینه و آلات و ادوات - ببهانه ملاقات برادر خود دوست محمد خان روانه کابلستان و آن نواحی گردید *

سرکار والا موقع یافته - بصواب دید بیر در پندت ظفر جنگ بهادر را مقدمه الجیش نموده - حکم تسخیر کشمیر داده - تمامی عساکر نصرت پیوند را حکم باطاعتش ساختند * و خود بنفس نفیس در وزیر آباد خیام اقبال برافراشته - امید وار لطیفه غیبی شدند *

1. Pandit Bir Dar was an influential Hindu Officer in the service of Jabbar Khan. Having been ill treated by his Afghan master he secretly escaped from Kashmir and repaired to the Court of Ranjit Singh. With his local knowledge and influence the Pandit proved a source of help to the Maharaja in the conquest of Kashmir and was rewarded for his services by receiving the lucrative job of a contractor or farmer of the revenues of Kashmir.

جهانداد خان - جریده از آمد آمد دوست محمد خان - گریخته -
 وارد هرات گردید - آلهی بخش کمیدان را بقاعه ملتان تعیناتے شد *
 و رام سنگه بیه را - که با تالیقی صاحبزاده بلند اقبال کنور گمڑک سنگه
 جی ممتاز بود - محبوس فرموده - پنجاه هزار روپیه توان گرفتند *
 اگرچه پدرش سپهدار میرزا امانی بوده - اما سوائے این ازو نه برآمده *
 از آنجا کوچ کنال غسل سری کٹاس فرموده - روا رو بدارالسلطنت
 لاهور تشریف آورده - صہبائے عیش در جام مراد ریختند * مصر
 ظفر جنگ بہادر دوصد اسپ ماده و مبلغ کثیر از زمینداران بار گرفته -
 اعزاز یافت - و فتح سنگه اہلووالیہ چہل ہزار روپیه نقد گذرانیدہ -
 رخصت گرفت - و بدیوان رام دیال حکیم مہرم رسید کہ - بجهت
 نذرانہ بہاولیہ و منکیریہ روانہ شود *

دیوان در راہ از ہرکسے نذرانہ گرفته - داخل خزائن عامرہ ساخت
 چون بملتان رسید - خبر شاہ شجاع الملک انتشار یافت کہ: "پیش
 صادق محمد خان رسیدہ - و از آنجا در دیرہ غازی خان آمدہ - ترتیب
 افواج نمودہ - کہ از سبب نبودن پادشاہ در خراسان خود را پادشاہ
 سازد * " بہر کیف در پشاور رسیدہ - بقدوبست نمودہ *

محمد عظیم خان از کشمیر و دوست محمد خان از کابل بسر او
 آمدند * جنگے عظیم پیوست * چون شاہ را ادبار از روز ازل مُرتسم
 جبین است - از قضا آتش در باروتخانہ شاہ افتاد * ہمہ سپاہ سوختہ
 شدہ * چون محمد عظیم خان بر سر او ریخت - شاہ گریز کردہ -
 خود درۂ خیبر خزیدہ - بخشر خانہ خود در آمد - و چندے آنجا
 بودہ - بسبیل اختفا برآمدہ - از راہ بہاولپور روانہ لودھیانہ گردید *

محمد عظیم خان نیابت نظامت صوبہ کشمیر بجبار خان بحال

ذنگ‌هاى آن جماعت سفاک بر سوش ریخته * اول در هر دو چشمش
میل نیل کشیده - از بصر بصیرت عاطل نموده - بعد ازان از دست
و پا عاری ساخته - بشد ید اُعتاب واصل آنجهان ساختند *

سرکار والا حکم بشاک داده - از غایت سرور در عین طوفان و طغیان
به بخت آزمائی فیل بدریائے ذخار اُتک انداختند * از سطوت اقبال
فیلاب پایاب شد * حکم بمرور فوج داده - بابا بیدى معتبره را در
افغانیه فرستاده - از ترمذ مانع آمدند * افغانان از غایت بیراه روی باو
از در دیگر در آمده - او را از جان کشتند * ازین معنی غضب
پادشاهی برق قهرمانی را بدرخش آورده - خرمن هستی شان پاک
بسوخت *

بعد ازان در شهر پشاور رسیده - آن حوالی را از دوست محمد
خان و برادرانش خالی یافتند * بیست و پنج هزار روپیه از ارباب آنجا
گرفته - شهر را آمان داده - جهانداد خان وزیر خیل برادر عطا
محمد خان را - که نظامت کشمیر داشت - به نظامت پشاور بر
نواخته - و بالای حصار را آتش داده - اندک پاداش پنجاب را بر
روئے کار آوردند - و چارده ضرب توپ را متصرف شده - باین روئے
آب رجع القهقری فرمودند *

حکما سنگه چمنی را به تکلیف یک لکھ و سی هزار روپیه گرفتار
نموده - بعد ازان بشرط ادائے زر سرافراز فرمودند * یک لکھ روپیه
سوائے آن از گرد و پیش مقرر ساختند - و یک لکھ روپیه از سرداران
که از هنگام عبور تن دزدی بکار برده - اسپانرا در دریا نینداختند -
وصول گردید *

دیساً سنگه مجیئیه معه نانک چند چوپڑه اجازت تحصیل زر نذرانه از
راجہائے کوهی یافت *

آنند سنگه وکیل متعینہ شافعہان آباد - معه نامہ یکجہتی آمیز
لیک صاحب بہادر - مشعر بر شکایت عدم ارسال نامجات یکجہتی انگیز -
حاضر شدہ - به انعام یک زنجیر فیل و خاعت ہفت پارچہ سرافرازی
اندوخت * عساکر نصرت مآثر را حکم دیرہ آنروے آب راوی متصل
شاہدرہ به نفل رسید * چنانکہ شکار افغان بربل اٹک بزارس خیام
دولت بر افراشتہ - در نہاد ناظم کشمیر و پشاور سخت زلزله انداختند *

راجہ پونچھ و راجہ راجوری نیز حاضر شدند * پیشکشہائے عجیب
و غریب گذرانیدند - کہ وزیر فتح خان آنطرف ایران را دست و بازوے
خود نموده - در ولایات کابلستان و قندھار گشت میکرد - کہ باز
گذارش بطرف ہرات افتاد * شاہزادہ کامران - با وصف شاہزادگی از
در اطاعت در آمدہ - باقسام مغاز وزیر را بران آورد - کہ بمذلول
”وَالْوَدِيعُتُ لِكِرَاعٍ بِكِرَاعٍ فَمِی كِرَاعٍ لَّاحِبَبَتُ“ باجابت دعوت
”قُلُوبُ الْمُؤْمِنِينَ عَرْشُ اللَّهِ تَعَالَى“ را طواف نماید *

وزیر اگرچہ سخت پیمان گسل و عہد شکن واقع شدہ بود - اما
بیادی بگسلد زنجیر تدبیر اعمال قبیحہ اش بمغاد اَعْمَلُمَنَا عَمَلُنَا به
کیفر نشستہ * او را بر آن آوردند - کہ شاہزادہ کامران از در آشتی
در آید *

چون بچاہ کن را چاہ در پیش گفتہ اند - شاہزادہ کامران چار صد
گرد بہمن توان را در ایوانے متواری کردہ - بیرون آن بساط ضیافت از
اطعمہ گوناگون چیدہ بود * فدویانہ باستقبال پرداختہ - بر سفرہ جا داد

بحفاظت شجاع آباد وا گذاشته - معهه جمیع سرداران مصر مظفر جنگ
بہادر شرف قدمبوسی حضور والا اندوخت *

چون افواہ عام والحق کہ خالی از راستی نہ کہ: "مال کروڑ ہا
غارت یافت" - و عرضہای متواتر شد کہ: "عساکر نصرت مائثر را پرواہ
نوکری نمائندہ - تابجان نڈاری چہ رسد؟" حکم شد کہ: "مال سرکار
والا را ہرکس کہ بیغما آوردہ باشد - باز دہد - و در صورت توقف -
چون مرتکب امر شذیع شدہ - سزاوار دار خواہد بود * " ہمگی
کمیدانان پلاٹن و جمعہداران و اجتہاد^۱ و صوبہ داران و گولہ اندازان و
سنگہبان و راجپوتان ہرچہ کہ غارت کردند - از جواہر و مروارید غلطان و
افمشہ فراوان - کہ قریب پنچ لکھ روپیہ زر باشد - بحضور گذرانیدند *

نواب سرافراز خان و ذوالفقار خان شرف ملازمت حضور والا دریافتہ -
از تواضع سرکار والا ریش و بروت خود را تاب دادند * اما غافل از آنکہ
ہنوز فلک بر سر جنگ است - حتی کہ امروز بروز جد بزرگوار خود
زائد خان - کہ شتران کرایگی و سہ لکھ دام جاگیر داشت - و در
اوراق سبق مفصلاً سمت گذارش یافت - نشستہ در حویلی کلان بود
و باش نمودہ - بخوبی گذران میسازند *

سرکار والا برائے توہیم خندق قلعہ مالتان سیصد روپیہ یومی مقرر
نمودہ - دیوان سکہ دیال را بہ نظامت آنجا بر نواختند *

بعرض رسید کہ - نہال سنگہ اتاری واہ و جودہ سنگہ سوربانوالہ و
سردار جودہ سنگہ کلسی بعلت ہوائے سموم در گذشتند * امیر سنگہ
و غیرہ را بجائے پدران شان بخلعت سرافرازی مخراج ساختند - و سردار

¹ Plural. Urdu form of the word Adjutant.

نواب سرافراز خان و ذوالفقار خان گریخته - الامان گویان - در
 دیره موتی رام جا گزیدند - و صلاح داده - مامون شدند * دیوان
 موتی رام هر چند به مصر ظفر جنگ بهادر در باب امن و آمان شهریان
 سخن رانده - مُصَرّ و مُسْتَبَدّ گردید * لیکن مشارالیه نظر بر شورش
 افغانان سخت بیرحمی ها را داد داده - آه کرد که نیافت - بجایگاه
 خود مذکور آن کرده خواهد شد *

درین زد و کشت بسیاری از فوج مخالف برکاب آقا ملتزم - روانه
 آنجهان شده - شرط نمک از واجبات دانسته - درجه شهادت یافتند *
 ششصد کس افغانان - که بآب یخ پرورد خوگیر و خانه نشینی اختیار
 کرده بودند - از هیبت جان بیرون نیامده - بابل اس گدایان در یوزه گر
 شتافتند - و منازل منعمان عظیم الشان آن بوم چون خانه چغد ویران
 و معدوم گردید :

آن قصر که بر چرخ همیزد پیلو بر درگاه آن شهبان نهادند و
 دیدم که بر کنگره اش فاخته بنشسته همیگفت که کوکو کوکو
 از مردم تاراجی درست رویه و جواهر و سلاح قریب دو لکبه رویه
 فراهم شده - و از قلعه شجاع آباد بیست هزار رویه را ظرف نقره و پارچه
 آبریشمی و غیره بضبط در آمد * و پنج ضرب توپ داخل معسکر دولت
 و اقبال گشت - و توپ کلان داخل قلعه ملتان شد - و ذخیره بسیار
 در قلعه جمع نموده - و بند و بست و دلاهای شهریان کرده *

اول ماه هات حسب الحکم سرکار والا ششصد سپاهی بحفاظت قلعه
 مامور - و سردار دل سنگه نهپونه و سردار جوده سنگه کلسی و سردار
 دیوا سنگه دوآبه والا - بسرکردگی متعین ساخته * هر دو پاتن نجیبیان

قدمی دست کوشش باز نداشتند - و اندرونیان نیز خود را قابل
حیات ندانسته - خون فوج گورو گویند سنگه را بر خود حلال دانستند *
و از بیجااست - که بتاخت و تاراج مبتلا شده - روانه کشور عدم
گشتند -

چو زلف بتان شد مسلسل کمند غریب ز کوس شجاعت بلند
یلان گشته سر باز و شمشیر زن نموده عیال جوهر خویشتن
به پولاد پوشی عام آمدند برستم قدم بر قدم آمدند
نفیر نهنگان در آن کارزار بر آورده از مغز شیران دمار
دران رزم سنگهان پولاد پوش بروز و غا پر دل و سخت کوش
قبائے حیات اندران دار و گیر گرفت اتو از زخم شمشیر و تیر
سادهو سنگه نهنگ دریای و غا از مقربان بارگاه صاحبزاده کنور کهترک
سنگه جی بهادر آداب بجا آورده - بجان نثاری رخصت یافت *
اما بهتر جهان صعود از آسمان نردبان آدْ خُلُو فیها نزل شد - که دفعتاً
بر سر دیوار قلعه جسته دست تارا جی بر کشادند *

نواب مظفر خان مسلح - معه شهنواز خان - که پسرش عبدالمجید
خان با راقم السطور نسبت هم دبستانی دارد و در علم و ادب بر اجداد
خویش میفزاید - برآمده - بآرزوی شهادت رنگین پیرهنی در بر کرده -
جوهر تیغ بازی را آشکارا گردانید * اما معه در پسر خود بخاک نیستی
غلطیده - به نوابی آن جهان برآسود *

چون از سرکار صاحب زاده بزند اقبال حکم تاراج و قتل عام شد -
خاندانها با خاک برابر گشتند - و سوداگران امصار لباس در یوزه گری
پوشیدند * هر یک از نقیر و قطمیر عساکره منصوره بمالداری انگشت
نمائه عالم گردید - و دولتخانه مظفر خان سر بسته به یغما در آمد *

سخن آنها را قبول نکرد * هر چند برای پرورش نواب از سرکار والا نیز وعدها بمیان آمد - اما خلاص کردن قلعه منحصر بر الوداع خویش نمود *

آخر در حیص بیص دوازده روز مفتضی شد - و حالت بر غربا و مساکین - که در قلعه ساکن بوده - ابتر گردید * افغانیه نیز دست تهور بر آورده - در توپ انداختن و شمشیر بازی کردن قصور نکردند *

چون از سرکار والا بزام مصر دیوان چند "خطاب ظفر جنگ بهادر" صادر شد - و تمامی لشکر ظفر اثر را حکم بفرمان برادریش رسید - مصر مظفر جنگ بهادر همه سرداران را طاب داشته - فرمان داد - که "داخل خندق شده - از دهور کوت بگذرند" * چون همه ها داخل خندق شدند - خندق را پا شکست * بسیاری را پیمانۀ حیات لبالب آمد *

نتبهو سنگه کمیدان و فتح سنگه دت هر دو معه برادر خود جان نثار شدند * بهادران حمله ور از دهور کوت گذشته - بسیاری را از مخالفین بچیقلشاه گردانه و آویزشاه رستمانه از پا در آوردند * و نوعی بتیر و تفنگ پرداخته - اعدا را هدف ناکامی ساختند - که دارالامان ملتان در الحداث گردید *

چون قلعه ملتان ضرب المثل روزگار - و در بالندی غیرت ده این فیروزه حصار است - هژبران بلا جوش و مبارزان دریا خروش در جان نثاری و سر دادن اضراب اتواب خبر از خود نگرفته - بسیفی صفی برهمزده - چون سمندر خود را در آتش افکنده از نقب دود از نهاد قلعیان بر آوردند * جنگی واقع شده - که تا مرور روزگار از آن تذکار خواهد بود *

سپاه نصرت شعار در دلیری و دلوری حق نمک بجا آورد - در ثابت

احمد شاه درانی گفت که: «حالا سزای تو چیست؟» گفته که: «اگر تاجری - بفشروش! و اگر قصابی - دبکش! - و اگر پادشاهی - بنوار!» گفت: اگر من بدست تو آمدم - «بحال من چه تجویز می‌کردی؟» گفت: * «باختیار خود نبودم - در عالم مجبوری نمک‌حالی اقتضای آن می‌نمود که - شاه را در پنجره آهن نشانده روانه شاهجهان آباد می‌کردم» *

شاه بر راست گوئی او غشی کرده - بفرزندى بر نواخت - و قریب یک کروڑ روپیه تحصیل کرده - روانه شاهجهان آباد گشت * و از آنجا بنصرت و فیروزی مراجعت نموده - شجاع خان را نواب ساختند - روانه ملتان کرده - و چون احمد شاه در گذشت - تیمور شاه مالک سلطنت شد - و حاجی مظفر خان در حکمرانی نوابی یافت *

خود مظفرخان مرد نیک ذات و خوش لقا و شهادت طلب و عادل و بذل و حاجی و غازی و متقی بوده - و از آنجاست - که شهادت و نیک نامیش روزی گشت * اما افغانیه که همراهش بودند - همه قطاع الطریق و زانی - که روزانه در هتک شرفا میکوشیدند و شبانه خون ناحق را شیر مادر میدانستند - چها که نکردند! سرافراز خان پرش و ابی‌عهد بود - در ادای معامله سرکار والا تن در نمیداد - و اطاعت از قرار واقعی نمینمود *

چون عساکر فیروزی پیکر سرکار والا تسخیر قلعه ملتان نمود - و پیغام گذاران گلوله توپ و تفنگ بسمح قلعگیان آیه آئین المفسر رسانیدند - افغانان - که اندرون قلعه در عیش و عشرت افتاده بودند - هر چند نواب راجه سر فرمل پذیرى آوردند - اما نواب طالب شهادت شده -

یافتند * محمد شاه پادشاه - حینیکه این خبر شنیدند - این بیت
هندی بدیده بر زبان آوردند -

بن جنک همکو نیند نه آتی تهی سو گئے

جو دیکه همکو همنستے تے آخر کو رو گئے

آخر میر معین الملک بهادر حمله هاه گردانه و جنگهای رستمانه
کرده - مخالف را از پیش برداشت * و از دریای ستلج عبور داده
رستم هند خطاب از مرشد زاده آفاق حاصل کرد * میر معین الملک نعل
والد بزرگوار را روانه شاهجهان آباد نموده - بخلعتهای ثمین و اندوخته
های عمر فراوان به نظامت لاهور و ملتان رخصت یافت *

و احمد شاه درانی از راه ملتان روانه کابل گشت * درین اثنا
زاهد خان ملتانی نیز شرف ملازمت او دریافته - احوال خود را ظاهر
و پسر خود شجاع خان را حاضر نمود * چند اسپ و شتر پیشکش
نموده - به رهنمائی در چنین مقدمه پیش آمده - باظهار افغانی و
علاوه آن خود را ابدالی در سلک آن گروه انسلک داده - بوعده
نظامت ملتان خورسندی یافت *

و چون محمد شاه پادشاه جهان فانی را پدرود نموده - خوش بر
آسودند : « هاه رفت از جهان محمد شاه » نکته سنجان تاریخ وصال
یافتند - و احمد شاه پادشاه در شاهجهان آباد جلوس اقبال نمود *

نظر بر ضعف احمد شاه پادشاه احمد شاه درانی بر سر دارالسلطنت
تاخت آورده - میر معین الملک را بجان آورد * چون در جنگ
فیروزی بنامش آمد - میر معین الملک متصل نخاس بیرون حصار
دارالسلطنت لاهور - حینکه که احمد شاه درانی بر سر مسجد تاج
جهانگیری بر سر داشت - حاضر شد - و ایستاده ماند *

دنیاست عجب مرقع رنگیده *

چون بزراهد خان نظامت دارالامان ملتان اختصاص پذیرفت -
بعد چندی از سبب کسالت طبعش نیابت نظامت آنجا بخواجه اسحق
خان انتقال یافت *

درین کشمکش احمد خان ابدالی زرهائے سنده و اموال کابل را -
که بجهت زایل شاه میبردند - غارت کرده - سکه و خطبه بنام خود
نموده - احمد شاه پادشاه در دران شد * و قندهار را احمد شاهی نام
بر نهاده - بسوی همد گسیل کرده - شهنواز خان را بر باد نموده - بر
دار السلطنت لاهور دست یافت *

بکسن سعی میرمومن خان بخاری و دیوان لکھپت رائے و دیوان
صورت سنگه شهر در امن و امان ماند - و نیز میرمومن خان - که
نیابت نظامت از نواب قمرالدین خان چین بهادر داشت - و نواب
شهنواز خان او را بکسد محبوس داشته بود - و آنچنان سردار عظیم
الشان در قید بتسلیم میگردانید - خلاص یافت * اما بمجرد خلاصی
آنچه بخاطرش گذشته - دشمنی مشتے ضعفا بوده - که سی لکه روپیه
نقد گذرانیده - خلیق را در امان داشت *

احمد شاه از آنجا حرکت کرده - سرهند را مقرر کوکبه افغانی
نمود * نواب قمرالدین خان از جانب محمد شاه بسر عسکری مرشد
زاده آفاق احمد شاه نیز وارد سرهند گشت *

چون تلاقی فرقی واقع شد - نواب قمرالدین خان در آن زمانه -
که بوظایف یاد حق مواظبت داشت - بضرب گلوله جان بحق سپرد *
تاریخ: «آه! وزیر الممالک بهادر شهید گردید» - و دهلی خراب شده -
و قمر عالم رفت - و هائے نواب قمرالدین خان - تاریخ وصالش

منه آى طفل اشك از خانه چشم قدم بيرون
كه ميآيند مردم زاده ها از خانه كم بيرون

بارے بذائے تقوى نيابت نظامت ملتان بذاشتم - وسعى
بكار بردم - تا از سرکار نواب صاحب اين امر خطير باو مفوض شده - و
از پيشگاه خلافت نيز حسب العرض وزير الممالك خلعت و شمشير و
فيل مرحمت گشته * همان روز برائے ادائے شکر بخانه ام آمد *

بتقریبی منكور قالین ملتان - كه كمتر از ولايت نمیشود - بزبان
يكے از ياران حلقه مجاس گذشت * خان مرقوم گيغت : باصل كار
تقيد بايد نمود - كه طول و عرض هر مكان - كه قالب [قالین] آن
مطلوب باشد - نوشته بدهند - تا بموجب آن قالينهائے نفيس و
تحفه فرش تيار كرده - مرسل داشته شود * ملتفت بجواب نشدم *
باز اعاده كرد * گفتم : مخدوم ! اين حرف اين همه طول و عرض
نميخواهد * از هر قسم كه خواهند فرستاد - خواهم نگهداشت - و اگر
نخواهند فرستاد - محصل نخواهم گذاشت * اگرچه در عالم دوستيها
محصل گماشتن هم مضائقه ندارد - ليكن ميدانم كه اينجا تحصيل
حاصل است * *

قصه مختصر - چون خدام خان عاليشان بماتان رسيدند - و بازار
نواب نامدار سلامت - و نذر دولت گرم گرديد - از آواز كوس دولت و
كامرانی بمرتبه دماغش مختل گشت - كه سر و سودائے تحرير و
ترسيل مكاتيب هم نماند - تا بخوبيهائے ديگر چه رسد * اگرچه اين همه
از جا رفتنش بتحريك وكالت پناه بوده - ليكن اگر بهره از آدميت
ميداشت - چرا بر حرفش تامل نمى نمود * حاصل كلام كه : ع -

از همان روز در اصلاح این مقدمه سعی گماشتم * تمهیدیکه بایست بود
بعرض نواب صاحب رسانیده - اجازت بطور خود بودنش حاصل کردم *

روزه بخانه فقیر - که اکثره میآمد - وارد شده - ملتجی
گشت که - چون نمیتوانم بار اخراجات شاهجهان آباد کشید - اگر
بنقریب مختصرکاره رخصت وطن حاصل شود - کمال آرزوست -
و البر رخصت فقط نیز راضیم *

گفتم : «اگر نیابت نظامت ملتان از جناب نواب صاحب برای
شما گرفته شود - باین امتیاز و آبرو رفتن شما بوطن صورت بندد -
چون است»

همین که این حرف بر زبانم گذشت - این بابا را انتعاش دست
داد * نزدیک بود که غشی کند * بعد از آن که بخود آمد - گفت :
اگر آدم زاده خواهم بود - تا دم واپسین این احسان را فراموش نخواهم
نمود * و مع هذا امر نیابت برای بیت از برایم خواهم بود - و اگر
نه همگی نقیر و قطمیر آن تعلق بسرکار خواهد داشت *

ازین عالم خبرها گفت - و ازین نوع اقسام مواعید بمیان آورد
و درین باب مبالغه را از حد گذرانید * بخاطر آوردم که : خدا خیر
کند ! آنچه از اندازه گفتگویش پیدا است - بابای مزوره
است - که قولش با فعلش موافق نیست * چه از کلمات میرزا عزیز
مخاطب باعظم خان - که کوکه اکبر شاه است : — که شخصه حرفه
گفت - دانستم که واقعی است * چون مبالغه کرد - در شبهه افتادم
هرگاه قسم خورد - یقین شد که دروغ میگوید * و اعظم خان - که
مدتی ناظم احمد آباد گجرات بوده - طبع خوش داشت و این بیت
ازوست : —

این سوانح را نیز مرقوم کلک اخبار نموده - حواله خامه نیاز ختامه
میگرداند: —

چون زاهد خان افغان ابدالی تاجر ساکن قدیم دارالامان ملتان بر
روے کار آورده و نمک پرورده نواب سیف الدوله عبدالصمد خان مغفور
و مرحوم در لاهور مقید شده - و از حبس گریخته - روانه حضور
پرنور شد - و احوالش از معروضه نواب اعز الدوله شهنواز خان به
وزیر الممالک نواب قمرالدین خان چین بهادر مکشوف کرده - مبلغ
کلی بر ذمه اش واجب الاداست * کار پردازان مامور شوند - که بمجرد
رسیدنش مقید سازند * بعد یکچند که خان مذکور بسرای نریله رسید -
و این معنی زبانی جواسیس معروض گردید - سرهنگان سوکار ناگهان
بسر وقتش رسیده - بدر دولت حاضر کردند * از توقعاتیکه خان مذکور
بعد رسیدن بحضور داشت - یک قام مایوس - و باز محبوس شد —
بیت —

نشد که از سر ما فتنه دست بردارد

بهر دیار که رفتیم آسمان پیداست

روزی زبانی سهجافند وکیل مزور و مختل خود - که بآن جفت
و بروت گوئی دو هزار پائے است - با هم بر سر پوخاش و یاد و
چاپاسه ایست - بایک دیگر در تلاش پیغامیکه - بالاحاج تمام در باب
رهائی و نجات خود از آن تنگناهای وحشت افزا - براقم السطور فرستاد *
چون از وقت پدر از خودم بود - و نام خدا این جوان هم هیچ پایه کمی
از پدر ندارد - بلکه قدم بر قدمش میگذارد - پیغام او را بحضور دل
شنیده - گفتم که: «یار عزیز چون تو بمبالغه میگوئی - بمقدور خود
را مقصر نخواهم داشت - پیشتر موافقت تقدیر با تدبیر شرط است»

ذکر: خان متوجه عالم قدسی گردید (ج): "هائے ذکر یا خان کوچ کرد"
تاریخش آمد *

و نیز نادر شاه - بعد از فتح خوارزم و بخارا و صلح سلطان روم -
بدست مالیکولیا گرفتار شده - چشم و لیعهد از حدقه بر آورده - بصلاح
ارکان دولت پیمانۀ حیاتش از دم شمشیر پر خون - و بعد از روز خور
سوم وفات خود از دست غلامی در پرده شب مدفون گردید *

کدورتیکه از مقبول شدن ذکر یا خان بهادر بجناب نادری - در خاطر
محمد شاهی قرار یافته بود - اصلاً غلامی سه پشته محمد شهنواز خان
را منظور نداشته - بر سر اعتزال نشستند - در سرزمین پنجاب در میان
یکیی خان و شهنواز خان کدورت مال و تقسیم آن خاطرها را مکرر
گردانید *

و نیز شهنواز خان زاهد خان ابدالی را از ملتان طلب کرده -
محبوس گذاشت - چون از سر حساب مبالغ خطیر بدمه اش بر میآمد -
از دست نشستن نقش نظامت شهنواز خان حق نمکی منظور نداشته -
برشوت نگه دانی چند شب فرار کرده - در چند روز بشاهجهان آباد
پیوست - و آنجا پیش هر یکی از مالداری شاهنواز خان سخن رانده -
نظر انداخته امراء و اهلایان دیار گردید *

چون در قید سخت بحالت بینوائی گرفتار شد - پیش آنند رام -
که بمخاص باشی بمقابله مخاص کاشی اشتها دارد - و در نظم و نثر
در عهد خود بمیر شرف الدین بزم سراج الدین خان آرزو محفلها گرم
داشت - وکیل معتبر نواب ذکر یا خان بهادر بوده است - دقیقه از
عجز و الحاح فرو نگذاشت - چنانچه باشی مذکور در وقایع عمری خود

کرده - هنگامیکه روانه شاهجان آباد میشد - سفارش نامه ها همراه برد -
تا کارهای نواب را ساخته - و تعارف دربار بهم رسانیده - بر میگشت *

چون آفتاب زندگانی نواب سیف الدوله عبدالصمد خان بهادر بمغرب
فزا فرو رفت - هر یک از متوسلان رجوع بدربار نواب اعزالدوله آورد *
زاهد خان ابدالی تاریخ وفاتش را - از آنجا که طبع وفادار داشت -
بنظر حضار اعزالدوله گذرانید: ح "صمد مانند - عبدالصمد خان مانند"
خلف رشید - از آنجا که پدر را مرده نام نهند - از غایت رقت و مال
بر چشم گذاشته - سخت به هاله هاله گریستند - و معارف آگاه محمد
آفرین لاهوری و مولوی ضیاء الحق اورنگ آبادی جد اکبر
اوستادی مولوی احمد بخش چشتی و محمد امین پور فیض الله
نمایش سیالکوٹی و میر موئن خان و میر نعمت خان بخاری و دیوان
صورت سنگه لاهوری - که هر یک طبع عالی داشتند - بموقع صحبت
برسرایدند *

چنانچه بعد از چند روز تا تقرر نظامت از جناب محمد شاهی زاهد
خان را خلعت داده - به نیابت نظامت پر نواختند - چون چند
مدت بزی بگذشت و شورش نادری بزمین هندوستان سخت ولوله
انداخت - و نقش صحبت اعزالدوله بجناب نادری درست نشست -
و نظامت ملتان بنام حیات الله خان - که در آن اوان بحسن خدمت
مخاطب "بشاهنواز خان" گردیده بود - صورت بست *

و شاهنواز خان هنگامیکه - نادر شاه از کابل از قیره اسمعیل خان
هوت به تنبیه خدا یار خان عباسی متوجه بود - بموجب انقیاد رقم
شاهی استسعاد اندوخت - باز زاهد خان به نیابت نظامت انتظام
داشت - چون معارفت کردند - بعد از پنج سال ۱۱۵۸ هجری اعزالدوله

باب بیست و یکم

وقایع سال یکم هزار و هشتصد و هفتاد و 1818A.D.

پیش‌بج *

رسم این چرخ چنبیری آنست که - همیشه سقاغت روز اول کس را که سرافتخارش برافرازد - مد نظر داشته - حیلہ‌ها انگیزد * چون تبخترش از حد درگذرد - بغضب گردش برآید - و بروز اول اجدادش نشانند *

زاهد خان ابدالی جد رشید حاجی مظفر خان در ملتان سکونت داشته - و بتجارت پرداخته - بنائے تعظیم و تواضع را از دست نداده * در نظام سیف الدوله نواب عبدالصمد خان اقتدار میاندوخت - و بگذرانیدن تحف و هدایا فی الجملة نواب مستطاب را منظور آمد * قریب سه لکھه دام بدو جاگیر فرمودند - و محصول شتران تجارتش نیز را گذار کردند *

حینے که نواب عبدالصمد خان از ملتان بتقبیل عقبه فلک رتبه محمد شاه فردوس آرامگاه در شاهجهان آباد بموجب فرمان والا شان حاضر شد - او را نایب نظامت قرار داد * چون معاودت نمود - مشارالیه را مصاحب خود قرار داده - برای بعضی جواب و سوال روانه دارالسلطنت لاهور پیش فرزند و وعهد خود نواب اعز الدوله محمد ذکریا خان بهادر نیز میفرمود *

چون یحیی خان و حیات الله خان بهادر همشیره زاده نواب وزیر الممالک قمرالدین خان چین بهادر بودند - بآنها رابطه غلامی درست

چنانکه بعد آراستگی فوج و تقسیم مال و دولت - بتصرف قنعه
ماتان عزم مصمم بسته - هر یک را حکم روانه شدن تا کونت کمالیه بخشیده
مصر دیوان چند را مقدمه الجیش فرموده - گوهر اکلیل ساطعت کفور
کهرک سنگه جی را بسرکردگی مقهور نموده - روانه فرمودند * معه
دیوانچند قلعه مظفر گده را مورچال بسته خان گره را نیز مستخلص
گردانید - و دیوان رام دیال و مصر دیران چند و دیوان موتی رام و
الهی بخش کمیدان و دیوان بهوانی داس به یساول بندی پرداخته طرفه
شورش در گنبد نیلگون انداختند *

چنانکه صفوف بندی و یساول آرائی آن را - حیفیکه نامه انگریزی
رسیده - و استاذی مولوی احمد بخش چشتی در عمر چهارده سالگی
بحکم سرکار والا بجواب آن پرداخته در آن نامه بآئینه نوشته - و آنرا
بعینه در جایگاه خود ثبت قلم حقیقت نگار خواهم نمود - از کوائف
آن التذانه وافی و احتفاظی کافی بهر یک از سخنوران وقائع طاب
روزی گردید - و سرکار والا در فوستان باروت و غله و گلونه و بنادیق و
دیگر آلات و ادوات جنگ و دلداریها گوناگون و طور و طریق مورچال
و از پا در آوردن دیوار قلعه - که سد سکندری عبارت از آنست - بنام
مصر دیوان چند - روز را از شب و شب را از روز نشناختند * و
نیز بفراغ حرصاگی در عیش و عشرت افتاده - مردم سپاهی و خاندانی
را میذوختند *

چنانکه درین کشمکش میان دهیان سنگه برادر زاده میان موتا - که از
نسل راجه رنجیت دیو - مسند آراء و ساده ضلعه جمون از گردش گدوون
گردان از پا افتاده بود - بدستگیری این خدیو افتاده نواز بکچهری
خاص الخاص بار یافته - بعنایات بیغایات و الطافات بینهایت گردن استکبار
برافراخت - و بتصرف ملک موروثی ضمیمه آن بعیش و کامرانی
افتاد - و نیز بچوکی پلنگ و ابواب ارک مبارک اختصاص اندوخت *

چون تیسر از شست چستہ - بکف در فیابد - متواتر کوچ نموده -
 ب حصول ملازمت والا سعادت اندوختند * چون پیش از عتبه بوسی
 دیوان بموانی داس چوکی بر حویلی سکنای او نشستہ بود - بسفارش
 گوہر تاج حکومت^۱ کذور کھڑک سنگہ جی برخاست - و دیوان رام دیال
 فیروز گواہی حسن رسوخیت او داد * بارے بدر بار یافت *
 بطوطی زبان از گوشتاری شہباز پنچہ بلا در آملن ماند *
 سرکار والا از دارالسلطنت لاهور بسوی امرتسر جی خیام احتشام
 برافراختند * بشرف غسل و آداب گرفتہ صاحب امتیاز اندوختند *
 و از آنجا سیرکنان در آدینہ نگر برلب آب نہر دایرہ دولت نموده -
 تزلزل در نہاد راجہائے کوہی انداختند *
 درین سفر بہیہ رام لعل را بغایت ہم مذہبی نواختن پیغام فرمودند -
 از بخت برگشتگی آن بخلاف رائے برادر حقیقی خود جمعدار
 خوشحال سنگہ - کہ امروز معتمد الخلافۃ است - ارشاد حضور را
 نپذیرفت - و از آنجا فرار نمود * دیوان رام دیال را بتعاقبش فرستادہ -
 اسیر کردہ - گوشمالی دادند - و از راہ دریا در مٹمن برج دارالسلطنت
 لاهور ریکانی شراب در جام آرزو انداختند *
 حکمائے ارسطو کیش استعمال چرب چینی معروض والا کردند *
 چنانچہ درین پرهیز کردن از جمائے واجبات دانستہ - از دربار کردن برآوردند
 بخدیکہ وکیل متکلف صاحب بہادر معہ بعضے ہدایا بر سر دروازہ قلعہ رسیدہ
 بسرعت مراجعت کرد * تمام افواج را محکمہ ہا دیدہ - بقدر مقدور
 ہر یک انعام فرمودند *

1. Prince Kharak Singh was nominated as heir-apparent in Sambat, 1873 (1816 A.D.). Sohan Lal p. 192 Vol. II.

وکلای نواب در باب ایفای عهد هر چند افسانه ها خواندند - از همه ها خبر: فرد: — رشته در گردنم افکنده دوست خواه اوست میبود هرجا که خاطر نشنیدند *

چون هشت روز برین عنوان گذشت - و تو بخانه آلهی بخش کمیدان در گوش متحصنان آیه: «إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا»^۱ بر خواند - در بارود خانه نواب گولۂ آتشین بر افتاد * قریب دو هزار آدم هدف گولۂ تقدیر شدند - و کنگره های قلعه از هم شکست - و سخت شورش در آن سرزمین افتاد - همه ها متفق شده - قرار دادند که: «درین وقت حملۂ گردانه کافیست - اگرچه از جناب خدیو کشور درین باب اجازه نیست - اما اغلب که - مورد تفضلات شاهانه باشیم - و باین فتح نمایان - که افتتاح این قاعۂ آسمان شکوه عبارت از آن است - منظور الطاف بے پایان خواهیم بود» *

چون این کنگاش بسمع نواب مظفر خان رسید - بیاد نمک خواری های اهل اسلام ده هزار روبیه نقد گذرانیده - دیوان بهوانی داس را ازین گروه جدا گردانید * دیوان بهوانی داس آستین هر ایک کشیده - اطاعت حضور والا را مقدم الامور گفته - سجان راۂ منشی را نیز با خود یار نمود *

چون دیوان را در سرکار والا اقتدار بے بود - سبد ملامت بر سر او داشته - کوچ نمودند - معامله تمام و کل پذیرفته * هنگامیکه عبور از دریای تمون میکردند - پروانۂ سرکار والا مشعر این معنی که: «إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا»^۱ در فتح آن تن در داده - بوجهی تن دزدی نکنند *

^۱ Quran xcix, 1.

باب بیستم

وقائع سال یکم هزار و هشتصد و هفتاد و چهار - 1817 A.D.

روداد فتح و فیروزی و ظفر دادن -

و اعدائے ناکام را باعمال خود

گرفتار ساختن *

چون خداوند بے نیاز خواهد - که کسی را برنوازد - نشان دولتش
آنکه هرچه در خاطر او فرو ریزد - آن را اجابت از در حق باستقبال آید -
تا خاطر داشت او نشان خاطر که و مه گردد * باین دستاویز شگرف در
حین سرزد امور که ناملائیم روزگار باشد - متوجه نقش نگار
باشند که در بارگاه لایزالش چون و چرا نگنجد - و فلک باین بلندی
پشت خم کرده - در اطاعتش دم زند *

تبیین این مقال آنکه - خدیو وقت - که خداوند کون و مکن
برنواخت - و بر تخت کامرانی بر نشاخت - اندیشه ها اندیشید -
تا بر آئین و ارادات کارها کند *

دیوان رام دیال و دیوان بعوانی داس از ناظم ملتان مبلغ شصت و
یکهزار روپیه بتحصیل آورده - نظر بر شرفا پرستی و سفید پوشی الحاح
عسرت نواب را درجه پذیرائی داده - سی و هشت هزار روپیه را بمیعاد
ماه سارن قرار دادند *

چون این معنی معروض والا شد - بمالداری مخاطب گردیده -
معاتب شدند * از خلف وعده - که بنواب درمیان آمده بود بخود آمده -
بمصلحت وقت رجوع بطرف مصر دیوان چند آوردند - چون معامله
نواب منکیره مشخص یافت - از آنجا بقلعه ملتان مورچال کردند -

پنبه غفلت برآورده - بفکر معامله افتاده - بواسطت وکلای معتبر
دلجوئی نمودند * از زمینداران کفارہ دریای چناب سردار هری سنگه زر
نذرانه گرفته - بحضور رسیده - شاباش یافت *

مصر دیوان چند را خلعت توپ خانۀ کلان غوثی خان داده -
برای اخذ زر از نواب محمد شهنواز خان منکیریه تعیین فرموده - برای
تنبیه نور پوریان و توانه و غیره بند و بست نیز حکم فرمودند *

نور پوریه هوائے بد دماغی در سر داشته - بتحصن پرداخت -
بہادران ننگ پرور ناموس جوئی بجان سپاری مستعد گردیده - شمشیرها
علم کرده - بے حمایت سپر بتائید سمواتی داخل قلعہ آسمان پیوند گشته -
حصاریان را کہ از چند روز بتکرار آلعطش دم واپسین داشتند - آب از دم
شمشیر در نائے تشنه ریختند - بقیۃ السیف امان یافته - بخلعت
و دلاسا مشمول گشتند * بعد از انتظام آن بنواحی منکیریه رسیده -
بوکلای آن ملک جواب و سوال انداختند *

وزیر سنگه و زوجہ جودہ سنگه را قریب سی ہزار روپیہ را جاگیر
از اعمال قصبہ بٹالہ عطا فرمودند * دیوان سنگه بہ بہانہ تیرتہہ روانہ
پٹیلہ گشتہ - آنجا بدفع الوقتی متوجہ است^۱ *

دیوان گنگا رام بذلت دہاوی را بخلعت زرباف و اسپ ایرانی
نژاد وزین مرصع و یراق طلا و نوارشہای گونا گون نواختہ - از برائے
بند و بست ملک رامگہریہ شا تجویز فرمودہ^۲ - دیوان بہوانی داس و
منشی نانک چند را نیز ہمراہ دیوان ساختہ - بدیوان موتی رام ارشاد
فرمودند - کہ بجهت بندوبست معاملہ ماتان معہ دیوان رام دیال
را روانہ سازد *

و ہذا سجان راے منشی - کہ معہ دو پلاٹن نجیب و زنبورک
خانہ برائے تنبیہ زمینداران جلا وغیرہ متوجہ بود - حکم قضا توام رسید کہ:
”یکہزار و یکصد بختی روانہ حضور سازد * و خود ہمراہی دیوان رام
دیال بہ بند و بست زرندانہ ملتان پردازد“ *

و شاہزادہ کنور کہزک سنگه جی را مع دیوان بہوانی داس
پشاورمی بسرکردگی جماعہ عساکر نصرت ضمیمہ آن نواحی ساختند * چون
ہیبت و قوت بہادران مرہٹہ سطوت در گوش ملتانیان آگندہ گوش رسید -

¹ The Ramgarhia mist was one of the most powerful of the Sikh confederacies in the latter half of the 18th century. The possessions of the Ramgarhia Sardars lay on on both sides of the river Bias : comprising Siri Hargobindpura, Qadian and Ghumman on one side and 'Alampura, Garh Batala and Dasuha on the other side of the river. The entire territory annexed by Ranjit Singh yielded a revenue of six to seven lacs of rupees.

² On this point Sohan Lal differs from the author. According to his account Khalifa Nur-ud-Din and Bhag Singh were deputed to settle the Ramgarhia country Vide. p. 196 Vol. II.

از راجه چندبیل چهار هزار روپیه بابت معاملۀ سرکار بضامنای الیچی
 گرگوسائین وصول شد * برای راجه ایشری سین مندیال و راجه بکرم
 سین کلو والہ و راجہ سکھیت و سرداران مامور شدند - تا معاملہ و
 نذرانہ را از قرار واقعی داخل خزانه ساختند * و از راجه مندیال
 شصت و پنج هزار روپیه معاملہ و سی هزار روپیه نذرانہ - و چون
 راجه بکرم سین را پیمانہ هستی لبریز گشت - از پسرش چیت سنگہ
 پنججہ ہزار روپیہ از معاملہ و نذرانہ گرفتند - و از راجہ سکھیت
 دہ ہزار روپیہ معہ نورنگ کوتوال بحضور وصول یافت *

معروض اقدس گشت کہ - دیوان سنگہ رامگریہ و ویرسنگہ را
 باہم تکر باطنی دست دادہ - و این معنی موجب فساد آن ملک
 گشتہ - و نیز سوبہا سنگہ پسر ویرسنگہ از کوچکدای و غایت نخوت
 بے حکم سرکار بر سر جسارت شدہ - اہلیہ جودہ سنگہ متوفی را دست انداز
 گشتہ - در قلعہ گدہ [بتالہ] محبوس ساختہ - بی اندامیہا را روئی
 دادہ *

غضب سلطانی بجوش آمد - دیوان سنگہ و ویرسنگہ را نظر بند
 ساختہ - و بنہ و بارشان را بحوزہ ضبط در آوردند * فوج متعینہ کوہ
 سکندریہ در ضبطی اسپ و شتر و پرغمالان سرگرم بودہ - عرض اقدس
 ساختند * تمامی قلعہای دشوار و دژہای حصین بفر دولت اقبال
 سرکار والا در چشم زدن افتتاح یافت *

و سرکار والا بعد از انصراف آن ملک خدا داد قرین شادمانی ہا
 لاتعداد گشتہ - وارد دارالسلطنت لاہور گردیدہ - چندے بصرہای
 ارغوانی و عیش و کامرانی - کہ علت غائی از زندگانی ہماں میتواند
 شد - پرداختند *

سرکار والا بدیوان رام دیال در باب استیصال آن بد مال فرمان داده -
 بهائی را نیز درین باب مقدمه التجیش ساختند * بهادران جلالت کیش
 بر سر آن متمرّد ریخته - او را راه پیمائی وادی قرار نموده - خود
 بقاعه دست تصرف کشوده - از ظلمت شب انضباط آن قرار برقرار
 داده - معذرت نمودند * ملکیه در تراکم اشجار و تراخم مغاک بیشمار
 در کمین سرپنجه کین را بخون آن مهمانان شب گذار رنگین ساختند *
 چون این مقدمه معروض اقدس گردید - ارشاد شد که: هرگاه
 وزیر فتح خان بآنروے آب آسپین از کشمیر عابر شود - جمله عساکر
 نصرت پیکر وارد دارالسلطنت لاهور گردد *

بهیه رام سنگه اتالیق کفور که ترک سنگه جی در انتظام جموں هر
 چند دست و پا زد - گرھے نکشود * چون کدورت از حد در گذشته
 بود - طلب داشته - او را اسیر - و صرافانش را باثبات زر پا بزنجیر
 نموده - پنچ لپهه روپیه تحصیل فرمودند *

راجه ویر سنگه نور پوریه باغواله چنده اوباش بر سر نور پور
 ریخت * چون فوج از عساکر فیروزی بر سر آن نا عافیت اندیش رسید -
 تاب مقاومت در خود نیافته - با یک سر و دو گوش آن روے آب ستلج
 هزیمت را نموده - پیش راجه بندوریه اقامت ورزید *

راجه امید سنگه جسوال را بسبب کون خوی و ریش گاوی لایق آن
 چنان ملک زرخیز ندیده - قاعه اجپوره را مفتوح ساخته - و در تمامی
 ملک متصرفه او دخل کرده - او را بجایگزیده هزار روپیه برنواختند *
 حکم والا صادر شد که: "همگی سرداران در سری جوالا جی برکاب اقدس
 فراهم شوند * " خود بنفس نفیس از برکات فیض آیات زیارت پندی
 صاحب مققدس انوار سری جوالا جی گشتند *

بمقابلت گروهی از افغانان روباه سیرت پرداخته - شورش در قلعه انداخت *

چون حاجی مظفر خان بر این معنی آگاه گشت - برای رفع شدت به پسر خود تاکید ادای زر قدیم نمود - چنانچه بوساطت وکلای معتبر یک لک و بیست هزار روپیه داخل خزانه عامره گشت *

از آنجا در حدود منکیه گرد بلا انگيخته - بنواب محمد خان پیغام نمودند - که بادای زر نذرانه پردازد * مشار الیه در خود داری کوشیده - ایا آورد - قاعه حد و حدود را در تصرف بندوبست فرمودند - درین کشمکش نواب محمد خان را روزگار بسر آمد * چون در حین حیات خود از سبب لا ولدی نواسه خود محمد شهنواز خان را به ولایت عهد بر آورده بود - خطاب معین الدوله از والی کابل رسیده * اما از سبب خوردی پدرش حافظ در بندوبست ملک و انتظام سپاه افغانیه طرفه هوشیاری داشت - به سرکار والا پنجاه هزار روپیه باسکانت و ابتیال گذرانیده - قلعه مستخلص کنانیده - در آبادی ملک کوشید *

زمیداور جهنگ باز مصدر حرکتی گردیده - پابند برکاب اقدس در دارالسلطنت لاهور رسید - و سجان رای منشی به انتظام آن ملک سرافراز شد *

از روی عرضداشت بهائی حکمان سنگه چمنی بوضوح پیوست که : محمد خان زمیداور گلدهری کمر بدل آزاری تجار و مسافرین بر بسته - آنچنان فتنه را روز بازار داده - که زیاده از آن در خیال نگنجد - بجمعیت لامحصور ارشاد شود - که بگوشمالی او بواجبی پرداخته آید وگرنه ریشه این خلل مبدا - که سربقول سعدی شیراز کشد :-

وگر همچنان روزگارے هلی
بگردونش از بیخ بر نگیسای

باب نوزدهم

وقایع سال یکم هزار و هشتصد و هفتاد و سه - 1816 A.D.

و عزم بسمت ملتان - و نذرانه گرفتن -

و باز معاودت فرمودن - و رایات فتح

و نصرت بر افراختن *

چون دولت از کس بر گردد - حرف مروت بکزرک بیمروئی از
صفحه خاطرش محکوک - وبا وضع و شریف از خیر خواهان دولت
بد ساوک گردد * تا رفته رفته این همه از خسران حال و مال هلاک
شده - ولی نعمت را خلیف و خاسر نام نهاده - سرّاً و جهرّاً در
انهدام حشمت کوشیده - رجوع بدربار دشمن کشی آرند - که دمار از
روزگارش بر آورده آهسته آهسته بگوفنا رساند *

از پنجاست که - نواب محمد خان و حاجی مظفر خان [حاکم
ملتان] و نواب صادق محمد خان کمر بدل آزاری بر بسته - از روز بد
نیزدیشیدند * حکم والا صادر شد که - فوج از پلاثن خاص مستعد سفر
بهاولپور باشند * چنانچه هزاران نیستان و غا بدان سرزمین اشتهب همت
بر انگیخته - هشتاد هزار رویه وصول یافتند - و نیز هدایای غریب و
عجیب ضمیمه نیاز مندی شد * بموجب ارشاد والا لب دریای تمون
مخیم اقبال گشت *

نواب سرافراز خان پور نواب مظفر خان آئین پدر را وقعه نهاده -
نوخزانه از ادای مالیه اغماض نمود - پهلوا سنگه نهنگ در ویرانی
زراعت گرد و پیش حصار دار الامان ملتان اسپ تهور انگیخته - روزی

والا در دفتر معلى قوار یافته - رشته دخل و خرج را از قوار واقع فهمیده -
 نیکنامى را رواج دادند *

درین سال عبدالصمد خان پور نواب شاه محمد خان دایره کش
 دایره دین پناه - از دست حسد حاجى مظفر خان و نواب محمد خان
 سدوزنى بجان آمده - تظلم زنان و فریاد خواهان سعادت رکاب بوسی
 سرکار والا دریافت - و عنایت - که در حوزه قیاس انسانی نگنجد -
 باو اختصاص گرفت *

شاهجهان آباد دویده * دریافت گلوپیان آن گلستان جذت بنیاد نصارت
فراوان اندوخته - از هر یک عدائے خیر مقدم بگوش آوردند *

چون جذاب جد امجد لاله بختمل مغفور رنگ افروز هستی گردیدند -
افتخار خاندان افزود * چندی در خوردی بد بستان فضلاً و هر تحصیل
مواد علم و تکمیل فوائد حالم نموده - بید پروردگار و پاس انفس لیل و
نهار مواظب بودند - میرزا آمانی آصف الدوله وزیر الممالک بهادر از
قابلیت و سخندانی ایشان اطلاع یافت - هر چند بتقلد خدمات باعث
شد - هرگز پذیران نکردند * بعد از چندی از صوبه آوده باز بملک
دارالخلافت شاهجهان آباد توجه فرمودند *

چون پدر بزرگوارم دَامَ اَبْقَاةُ فروغ وجود گرفتند - در یازده سال از
خدمت پدر و نیز از اساتذۀ زمان بهرور گشته - بحکم مَالَا یُدْرَکُ کَلَمَ
لَا یُتْرَکُ کَلَمَ از منطق و معانی و بیان و هندسه و هیت و حکمت و سیاق
حظ وافر برداشته - در عمر چارده سالگی افسانۀ روزگار گردیدند - چنانکه
در نظم و نثر ید طوای دارند - و بالمعات طبع نقاد دیوانه کلان از
مصنفات خود داشته - همیشه با قبلاں امصار و شعرائے نامدار ایران
دیار بزم مقابله آراسته - مجدداً چون خسرو دهلوی بخاک هندوستان
رونق تازه بخشیده اند * ج -

کجا بود اشهب ؟ کجا تاختم ؟

ملخص کلام و خلاصۀ المرام آنکه - از مطالعۀ نوازش نامه دیوان
گنگا رام صاحب اعزاز فراوان یافته - بحکم ادب قدم براه نیاز گذاشته -
بعد از طی راه پر مخافت بفراخ آباد دارالسلطنت لاهور رسیده - از
ملازمت دیوان صاحب افتخار ابدی اندوخته - موجب ارشاد حضور

مرسول فرمودند * جواب نامه در عز و شان خاندان احمد شاهى و
نگهداشتن آن محض بموجب مهمان پرورى و احتراز از حمايت وغيره
مباد - باز رسيد *

اين در اثنا از عوذه رايا رام مصر مستاجر سرى امترسرجى ظاهر گرديد -
كه مبلغ چهل هزار روپيه نقد از آن شاه شجاع الماك پيش صرافان باثبات
رسيده * سركار والا نظر بر سزائى كودارش حكم انتقالش بخزانة عامرة
فرمودند *

و از سركار بديوان گنگا رام پندت منصب على و رتبة متعالى
عنايت - و حكم شد - كه "در مراتب فهميد و مدارج دريافت و ديد
شخصه از خاندان بلند مرتبت بملازمت اقدس رسانيده - در دفتر معلى
قايم سازد - و خود بمقدمات مالى و ملكى سرگرم باشد *

ديوان گنگا رام بانقياد فرمان لازم الاذعان هر چند در تفحص آنچنان
مردى - كه غازه لياقت و كنجاره حداثت بر رخ حال داشته باشد -
بتصور تمام گرد فرخ آباد هندوستان بر آمد * سوائى ذات والد ماجدم -
كه امروز مشير الدولته و مختار الماك اين سركار فيض اثار اند سرتا سر
ملك پنجاب و كشمير و پشاور و ملتان و تهته و كوهستان در تحريك
قلم فيض رقم بوده - بهر يكى از اقاصى و ادانى و ادارات و انعامات
معين و مقرر است - و بجايگاه خود كوائف آن مشرح خواهم نوشت -
صوتى در آينه خيال جلوه گر نشد *

تبئين اين مقال آنكه - چون اجداد و آباء اين جزو محقر از
خطه دلپذير كشمير اند - و جد كلان راقم در گل زمين دار السلطنت لاهور
صرف عنان نموده - پيش معلى از اهل دول كلسه بند معاش بوده -
بر تبة والا سرافراز گشت - و بعد چنده بسبب معزولى ناظم بگلگشت

خود را در عقد ازدواج شاه کشیده - مداواگر تجربیدش که درین چند
روزه سفر بکالنش راه یافته بود - گشت *

و نیز بخدمتگذاری کمر همت بر بسته - به اراده کشمیر افواج
ترتیب داد - تا بر سر کوه پیر پنجال بقضای آهی برف بارید - جمله
مردم تلف شدند * نزدیک بود - که جسم شاه نیز تبادا گردد * بجستی
و چابکی از آنجا بر آمده^۱ - خود را در لودهیانه رسانید - وید صاحب
بها در بموجب ارشاد سرکار انگریزی طریق ضیافت سپرده - بهر گونه در ادای
خدمات پرداخت نمود *

سرکار والا از معاینه این حال هر چند از شادیخان دریافت فرموده -
اما گریه نکشود - سرکار والا از لاهور اراده چب و بهاو - که در آدم
کشی و [قزاقی] طرفه ماجر داشتند - کرده - دمار از روزگار
شان بر آورده - نذرانه قوار واقعی گرفته - یرغمال و عهد و پیمان
گرفتند - که ازین پیش بر احده جور و تعدی نخواهد رفت *

از آنجا بر کوه بهنیر بر آمده - دیوان رام دیال و دل سنگه
هری سنگه را با چند ضرب توپ و زنبورک حکم تاخت راجوری
دادند * اگر خان لکته رویه نذرانه قبول اقرار کرد * سردار هری سنگه
در پئے مدافعت آن شد * آن نمکحرام شبشب گریخت * سردار
هری سنگه آتش بخالمانش در داد * حکم بتناول عام نموده فصیل و
قلعه مسمار کرد * پانزده روز آنجا بوده - حکم معاودت بسرای
نوشهره شده *

و از آنجا بفتح و فیروزی وارد دارالسلطنت لاهور گشته - نامه
شکرانی آمیز بصاحبان صدر در نگهداشتن شاه شجاع الماک و بیگمات

¹ After residing for some time with the chief of Kishtwar the Shah marched through Kulu, crossed the Sutlej and joined his family at Ludhiana, September, 1816.

شاه چون دانست - که نجات از قید حکم عفا است - بحکم شقاوت ابدی چنده در نواخانه - از زنای نسوان باکوه و اغلام متواتر باز نمی ایستاد * و دلاله ها چند بدست آورده - بصلاح مردم آنروے آب ستلج فرار بیگمات بجای خود شمرده - در پی آن شد - که سالمًا و غالمًا بانروے آب عابر شود * محتاله های خانه خراب اول برای فریب شادیخان لباس کنیزان داده بر قامت بانوها راست کرده - صاف از ته ریش گذشتند - و بهانه غسل روز یکشنبه دریای راوی بلباس زنان هندو لاهوری بر آمده - باین آن گروه بیشکوه خرامان خرامان از دروازه تگسالی گذشته - و از آن جا طواف کنان بر مزار پر انوار علی مخدوم گنج بخش هجویری قدس سره رسیده - ندور گذرانیده - برای سلامت رسی توجه همت خواسته - هنگام صبح العاشقین بر اسپان نسیم خرام بلباس هندوستانیان سپاهی وضع فراز آمده - وارد چهاونی فلور گشتند وید صاحب بهادر بمراعات خاندان احمد شاهی مراتب استقبال و دلدار بها بجا آورده - دقیقه از مهمانپروری نامرعی فرونگداشت *

و این معنی از اخبار آند سذگه وکیل معروض سرکار والا گشت - هر چند درین باب خورمے رفت - اما شاه خود را بر در تجاھل زده - هرگز لب را آشنای بحر سخن نساخت - و بعد از چنده خود شاه نیز بتوجه فقراء باب الله استخلاص میخواست - تا بحکم من طلب و جد فوجد در سیالکوت زبده العارفین فقیر کاکی شاه نقشبندی را دریافته به نیاز مندی تمام در باب نجات خود استدعا نمود *

آن فقیر مرتاض - که مقبول درگاه یزدانی بودند - خود بنفس نفیس در لاهور رسیده - شاه را باوصف نظر با خبر و بوابان هر سونگر از لاهور بسیالکوت - و از آنجا از بهنیر بکشتوار رسانیدند * راجه آنجا دختر

و او از تهاکوردواره فرار نمود * بطرف راجه چنبال - که خسر پورش بود - قوار نمود *

و از سوانح آنکه - چون شاه شجاع الملک در لاهور بوده - بعدایات خدیو اقدس میگذرانید - و بیگمات نیز پیرده داری خوش بوده معاش می نمودند - در دل شاه هواي شاهي پدیدار آمد * سرکار والا اظهار نمود که : فوج از بهادران نصرت شعار بسر کردگی من عزایت شود - تا در ولایت بمقابلت وزیر فتح خاں پردازم و اگر نه مرخص شوم * و نیز پهره شادیخان کوتوال از گرد و پیش برخاست شود - که درین جا دزدانه نگهداشت است *

سرکار والا فرمودند که پهره سرکار والا بطریق پهره خود است - اگر پهره نباشد باز در شاه و درویش تفاوتی نیست - اگر مرخص شوند درین باب بدنامیست - که از پرورش باز مانده اند * و آنچه خیال مدافعت و مقابلت وزیر فتح خاں در دل است - آن خیال قابل تحسین است - ازینکه در دل سرکار والا نیز همین اندیشه متمکن است - چون معلوم میشود - که وزیر فتح خاں - بموجب نقض عهود و موثیق که کره بعد اولی و مره بعد آخری بین دولت علیه درمیان آورده - بے آنکه ازین درگاه باو تنبیه شود - خود بخود روانه ظلمت آباد انتقام گردد - بفحوائع التّعجیل من الشّیطان و التّانی من الرّحمٰن چندے مطمئن الخاطر باشند * سرکار والا نیز بخواشی در اثنای مکالمه فرمودند که :- روزیکه شاه بملاقات ما رسیده بود - در آنوقت از سواد پیشانی چنان بمطالعہ در آمده - که شاه را تخت نشینی هرگز نصیب نخواهد شد - و شاه درین باب هر چند دست و پا خواهد زد - کشتی مرادش بساحل مقصود نخواهد رسید *

بوده - دم خود سری زد - رنجیده - از دریائے اتک غابر - و
 بیمزاحمت ملک سرکار والا بفرستادن گوادر مل دیوان از راه بهنبر وارد
 کشمیر گشته - بعد از گوشمالی باز نظامت کشمیر باو محول و موکول
 داشته - روانه کابلستان گشت * و سرکار والا در سری امرتسرجی
 متوجه سجدات بوده - درپے استحصال برکت ابدی بودند *

دیوان موتی رام و فقیر عزیزالدین حکیم از زمینداران کانیه^۱ شش هزار
 روپیہ گرفتند * و از راه هریہ بر سر قلعه پتی رسیده - او را تسخیر -
 و تہانہ (زیر) قطب الدین خان قصوریہ نشا ختند * چون پایمالی ملک
 بوجہ اتم درمیان آمد - عبور از دریائے ستلج بموجب عہد انگریزی
 ممکن نبود * لہذا پاس آن داشته - دیوان از عبور ممنوع - و بہ
 بجا آوری خدمات مرفوع گشتند *

از صادق محمد خان در دو ماہ کامل پنجاہ و پنجہزار روپیہ مع
 تحائف گرفته - بر سر دارالامان ملتان رسیده - حاجی محمد خان
 را بادائے زر فزائے قدیم اعلام فرمودند * مشاء الیہ لکبہ روپیہ ادا
 نموده - مراتب اطاعت بجا آورد - دیوان موتی رام و فقیر عزیزالدین
 حکیم وغیرہ اہالی لشکر مراجعت کردہ - غبار قدوم میمنت لزوم را
 سرمہ چشم عقیدت و نیاز نمودند *

سردار جودہ سنگہ بمرض لاحقہ در گذشت * برادرش بیر سنگہ
 بادائے پنجاہ ہزار روپیہ سر افراز شد - و بظہور خارق شرارت راجہ
 نور ہوپیہ در لاهور پا بزنجیر - و بتول دو ہزار روپیہ بطریق تکفیر -

¹ This probably, refers to the village of Kanah Kachcha, about 14 miles from Lahore on the Grand Trunk Road to Ferozepur.

باب هژدهم

وقائع سال یک هزار و هشتصد و هفتاد و دو - 1815 A.D.
 کیفیت بعضی سوانحیات آن سال بهیجت اشمال -
 و کیفیت آیه 'الفراز' خواندن شاه شجاع
 الملک - و گوشمالی دادن وزیر
 فتح خان به برادر خود محمد
 عظیم خان و باز رفتن
 بکابلستان *

چون ایزد جهاندار خواهد - که نواخته خود را بترقیات گوناگون
 و عواطف روز افزون سر بلند ساخته - بَيْنَ الْأَمْثَلِ وَالْأَقْوَانِ سر
 شاهان گیتی ستان نیز مبسوط الید سازد - نخست اعداء دولتش
 را بتفرقه انداخته - اتفاق ازل گروه بردارد * چنانکه هر یک گرفتار
 آلام و مشق بوده - بجای خود در مطموره نکتت هلاک گردد -
 و برادر بکسد و حقد بخبر گیریش پردازد * درین صورت آن نواخته
 آهلی قوت گیرد - و تمامی حسان را بانفراده بدار البوار روان سازد *

بذاء علیه سرکار والا ازل روز - که بر وساده کامرانی و تخت جهان
 ستانی برآمده - برفاه رعایا معاریک جانستان را بعزم جزم فتح نموده -
 مخالفان دولت جا بجا با خود آویخته - آتش در بنیاد خود زدند *
 چنانکه وزیر فتح خان از برادر خود محمد عظیم خان - که درین مدت
 بار سال تحائف کشمیر نپیداخته - بایالت کشمیر بر سر بغی و انحراف

ملتان انداختہ - آنروے آب تمون رخت ادبار آوردہ - سہ لکھ روپیہ
نذرانہ گرفت *

دل سنگہ نہیڑنہ بدو ہزار سوار مامور شد * و دیوان رام دیال
را ہم ارشاد بایلغار رسید * فتح خان کوچ نمودہ - بارادہ قندھار فرار نمود -
و نیز دیوان موتی رام و فقیر عزیز الدین حکیم و دو پلٹن نجیب و
پنجابہ ضرب زنبور خانہ و توپخانہ آہی بخش کمیدان بذابر زر تحصیل
نذرانہ قدیم و نہیب ناظران آنجہات - کہ چند روزہ استمہال کردہ -
در آدائے زر مصادرہ توقف کردند - شرف رخصت یافتند *

و نیز افواج قلعہ آٹک را چشم زخمی عظیم رسید - کہ یار محمد
خان بر سر حد خود نبودہ - بمردم متعینہ خیر آباد آویزش ساخت *
اندکے بغرقی دریا - و بسیاری علف تیغ جفا گشتہ - بایضطرف آمدند *
امر سنگہ مجیٹہ سرکار والا عرضداشت نمود * فی الحال بمائی
حکمان سنگہ چمنی و شام سنگہ بمنداری را معہ قریب دو ہزار سوار
روانہ فرمودند * سواران بر سر جمعیت یار محمد خان تاخت آوردہ -
دھار از روزگار باغیان بر آوردند - و بمائی حکمان سنگہ چمنی بقلاعہ
داری امتیاز یافت *

سرکار والا بعد از بندوبست آن مکان از لاہور بہ نور پور رایت
پورش افراختہ - دیوان بموانی داس پشوری و دیسا سنگہ مجیٹہ
را برائے تحصیل زر مشخصہ راجہائے مہندی و کلو و سکھیت مامور
فرمودہ - خود بدولت وارد دارالسلطنت لاہور گشتہ - دیوان
بموانی داس و سردار دیسا سنگہ را - کہ از معاملہ سرعت گرفتہ وارد
شدند - مشمول نوازش و عواطف فرمودند *

و بهیه رام سنگه از خدمات معزول - و بمصادره بے پایان مستخدول
گشته - بسفارش ولیعهد بهادر نجات یافت *

سرکار والا چند لکبه رویه علی الحساب برائے ترمیم خندق و تعمیر
فصل دارالسلطنت لاهور عنایت فرموده - خوش ملاذ و آرامگاه
برائے باشندگان ابنی بلده دلفریب پدید آوردند *

دیوان محکم چند معه پور خود دیوان موتی رام و نبیره خود
رام دیال در فلور بود که معروض والا شد که - دیوان محکم چند را
پانزدہم ماہ کاتک ساغر ہستی لبالب گشت - و پیمانہ عمرش لبریز
گردید * بیاد خدمتگذاری ہائے قدیم افسوس در دیار شد - کہ کاک
نئین یارائے رقم آن نداشته - از غایت تکبیر سرنگون است *

سرکار والا پسرش دیوان موتی رام را بخطاب وزارت مرتبت
برفواخته - در مصالح ملکی سر بلند ساخته - دیوان رام دیال را
مقدمہ الجیش قرار دادند *

چون پھولا سنگه نھنگ در مکتسر علم نخوت افراخت^۱ - بتادیبش
افواج فلور متعین گردید * چون در موضع دورہ علم پر گنہ کوت
کیورہ شب گذرانیدند - معتبر سرکار والا او را ازین خیال مانع آمدہ -
روانہ لاهور کرد - و دیوان موتی رام روانہ فلور گشت * حکم والا
صادر شد کہ : دیوان رام دیال معه سوار و پیادہ حاضر حضور انور باشد *
در پانزدہ روز شرف ملازمت یافتہ بتحصیل زر معاملہ از زمینداران
کھل و غیرہ مامور شد *

و بعرض رسید کہ - وزیر فتح خان بنخوت و استکبار از دریائے
سندہ عابر گشته - دست تصرف و تغلب بر منکیرہ و بہاولپور و

^۱ He was assisted by Rani Sada Kaur and Sardar Nihal Singh Attariwala (Sohan Lal Vol. II, p. 165).

گفت - خاموش! که اگر متعذدان گویند که - «ایں هم شتر بچه است *» چوں مهاراجه صاحب براجوری رسیدند - در آن دم کرا غم تخلیص من باشد؟»

سرکار والا بیاسبانی عساکر منصوبه پرداخته - هر یک را از بهادران دلداری و آفرین بر جان نثاری نموده - شکست را امر مقدر نشان خاطر اقامی و ادانی فرموده - روارو حکم مرور از جبال فرمودند *

معروض والا شد که - مت سنگه بهرانیه در عین هنگامه رزم پشت بمیدان نیاورده - دلاورانه قدم در انهدام مخالفین گذاشت * قضا را بگولی بندوق مردانه در فراخنای عالم علوی خرامش نمود * سرکار والا نمک بخلاش و خدمات سابقه بیاد آورده - سردار جوالا سنگه پورش را بجائش مامور - و از جمله حضار نظر منظور فرمودند *

دیوان رام دیال دران معرکه ثبات قدم ورزیده - هرگز کسی را حکم مراجعت نداد * و بهیت مجموعی بدفعه دشمن پرداخته - دو هزار افغان را از لباس هستی عور - و بنه و بار شان از اردوئے خود دور ساخت * محمد عظیم خان چون دید که - دیوان رام دیال یلے است جانباز - و بهادرست دشمن گداز - تراه مسالمت سپرده نشود - ازینجا جنبیدنی نیست * لاجار دوستیهای جد امجدش را در یورش کشمیر بیاد داده - و چیزه بطریق نذر حضور گذرانیده - و بعهود و مواتیق دست انداز نشدن افغانیه - و عریضه ناظم مذکور در سرکار والا مشعر نیاز مندیهائے گوناگون برگرفته - در حینے که دارالسلطنت لاهور روشنی افزای چشم جهانیاں بمرمخ خاکپای خدیو دارا دربان بود - شرف ملازمت دریافته - مورد اعطاف شاهنشاهی و الطاف خسروانی گشت *

جیون مل پيش دستی بکار برده - بر سواران غنیم شمشیرها
آخته - تاخته * سواران نیز کائبرق الحطاف برین گروه مسافر طریق
ویختند - و باریدگی ابر نیز ضمیمه غروبی جوانان یک تار گشت *
بسیارے مقتول - و اند کے از آنها بگریخته - داخل معسکر دیولن رام
دیال گشتند *

و گروه از کسان بهیہ رام سنگہ گریخته - پیش بهیہ مذکور رسیده -
از قتل و کذب و کوب مختلف و عبسوط آئید بودن آن خبر دادند *
بهیہ بی آنکہ مغز سخن شناسد - چون روئے خزیدن گرفت * فی الفور
ازین مضمون بسرکار عرضداشت نمود کہ - حالا غنیم بر عساکر منصوره تاخته -
متنفسه از متنفسین ملازمان والا زنده نگذاشته - صلاح دولت آن است -
کہ لشکر ظفر پیکر را حکم دار انسلطنت لهور شود - و الا مقدمه خطرات
دشمنان دولت نیز معاينده میشود *

و بهیہ بے آنکہ از حضور جواب یابد - چون دانہ گندم طپان طپان
خود را در راجوری افکند - و از راجه استمداد همت نمود * راجه
تیمارداری دولت علیه خالصه جی داشته - ظاهراً بسرکار نیز عرضداشت
نمود *

سرکار والا از بر هم خوردگی لشکر سخت اندیشیده - در راجوری
رسیده - حرکت اشراخان دریافت فرمودند - و یکے از حضار در حضور
احوال بهیہ نقل کرد - کہ «بهیہ را آفتان و لرزان دیدم - کہ از منازعت
و تهیه آن مانع میآمد و هر یکے را از جل نثاران ثابت قدم از زنده نماندن
یکے از تساکر منصوره اعلام میداد» *

گفتم کہ - «باین سطوت چون روباه چرا میلرزی؟» حکایت
سعدی شیراز بر زبان آورد کہ - «شترانرا بسخره میگیرند» * گفتم -
«اے بهیہ! ترا با شتران چه مناسبت؟ و شترانرا باتوجه مشابہت؟»

رسمت - که مالکان تحریر آزاد کنند بنده پید.

بنوازش گوناگون برنواختند - و فرزند زاده دیوان را - که رام دیال نام داشت - بخطاب دیوانی مخاطب فرموده - بعنایات لایقه جدیدی و تلطفات موردی سرافراز ساختند^۱ *

چون بنه و انبروق آردوئے معلی بر سر راه جبال رسید - حکم شد که - «اسپان تازی نژاد باآسائش گذارند - و جمله پیاده گشته در ادای جان نثاری قصور نسازند - و توپخانه نیز از نزول صعودی نتوانست کرد - هما نجا برچیدند» *

چون راجوری مضرب خیام عز و احتشام گردید - راجا اغرخان بشرف ملازمت استسعاد یافته - بخلعت سرافراز و مورد تعطفات و اعزاز گشت - چون مصحلت راه صوبه کشمیر از راجه دریافت فرمودند - راجه بزبان فصیح از غایت عجز و انکسار صلاحی معروض داشت - که زله قدم دولت درمیان آمد *

سرکار والا نظر بر اطاعت ظاهریش تدبیر فسادش را پذیرا فرموده - سرداران نیزه باز را از راه بهرم گله و خود بدولت راه پونچه گرفتند - چون پونچه درمیان کوه کلل سخت صعب گذار واقع شده - روح الله زمیداور آنجا گریخته - پیش محمد عظیم خان رسید * سرکار والا بر سر کوه شامخ پونچه علم افراز جلادت گشته - سخت شورش در آن ملک انداختند *

دیوان رام دیال و جیون مل و دل سفگه بهرم گله را فتح ساخته - تپانه نشاندند * حکم سرکار والا بفروکشی از آن کوه الوند اصداریافت * در عوم هشت روز بهادران جان نثار در میدان خیمه شجاعت افراختند *

¹ Ram Dayal was only twenty two years of age at the time.

باب هفدهم

وقائع سال یکم هزار و هشتصد و هفتاد و یک - 1814A. D.

مطابق هزار و دو صد و سی هجری *

چون کارساز حقیقی در پی سؤش کارهای این شاه جهانگیر است خدیو گردون مرتبت همیشه بر دایه های بلند بوده - کمند همت بر چرخ اخضر اندازند - و آسمان دائماً سر اطاعت خم و در بندگی این خدیو جمشید حشم مانده - و همیشه در کار پردازی این دولت شده - بکام ملازمان والا شان گردد - و برای دفع چشم زخم امری بظهور آرد - که حاسدان را چشم حسد بر بسته - و پشت حقد شکسته گردد *

گواه این مقال آنکه - درین سال عزم مصمم سرکار والا بر تسخیر جنت تخمیر صوبه کشمیر شده - تمام کار پردازان دولت و افواج بحر مواج را حکم تهیه این سفر بصدر پیوست - و ارجای کوهستان کانگرة و غیره جبال فلک تمثال برکاب سرکار والا رسیدند *

قلعه پشمان کوٹ مخیم اقبال نموده - از آنجا متصل قلعہ سیالکوٹ سراپردہ جاء و جلال برافراختند * بتقسیم طاب سپاه و عطیات وافر و بخشش اسب و خنجر و تیغ و سپر و غیره مواد توجه فرموده - هر یک را تو نگور ساختند - و کلائے محمد عظیم خان ناظم کشمیر بقرار ادائے مالیہ رسیده - بنقض عهد مخاطب شدند *

دیوان محکم چند را نظر بر سال خوردی آن کهن پیر بآرام دارالسلطنت لاهور مرخص فرمودند * دیوان هر چند جان نثاری را بتکرار معروض حاجبان بارگاه فلک اشتباه ساخت - اما بمضمون (بیت) :-

بود - در پی هنگام - که توپخانه مراجعت کرده - مردم ارادت مند بسراغ
آن ارشاد بچشم نظارگی لنگر کشتی و تابوت وجودش را - که از صدمات
ذات الجنب از هم گسسته بود - غرق دریای فدا بلطامات عدم یافتند *
چون راقم السطور را ابا عن جد بجناب والای آن قدوة خدا
شناسان طریقت ارادت هاست - جابجا بموجب موقع ذکر خارق عادات
شان مرقوم کلک نیاز خواهد شد *

و سرکار والا بطرف شمال علم افروخته در قلعه کانگه بزیارت معبد
سترگ سری پندی جی ضیاء عین و سعادت ملوین اندوختند *
و از آنجا سری جوالا جی فروکش شده - از شعله های انوار الهی
ظلمت خاطر را بر افروختند - و تاج طلا پیشکش کرده - بسیاری ندور
گذرانیدند - و از همه راجه های کوهی نذرانه گرفته - دیوان محکم چند
را یاد فرمودند - لاله سکهدیال را سائر به اجاره سیزده لکھه روپیه داده -
با نقاره و پانصد سوار خلعت بخشیدند *

چون دریای بهت مخیم انبال گشت و کلائے محمد عظیم خان
شرف بار یافته - سه لکھه روپیه سال بسال پیشکش عرض کرده - بخاعت
های گوناگون شرف انصراف یافتند - سرکار والا افتتاح صوبه کشمیر را
پیش نهاد خاطر داشته - از بسیاری برف و باران بر موسم منحصر داشته -
و چندے با شتغال صید و شکار راغ و بحار توجه فرموده - خود بنفس
نفیس بسواری تاک دارا السلطنت لاهور را رونق و بها افزودند *

دیوان محکم چند باستخلاص قلعات اسلامین پرداخته - زرهای
نذرانه از کوهیان نواحی آنطرف گرفته - بحضور حاضر شده - بعطای
خلعت فاخره و اسپ و ساز طلا و سپر مرصع و قبضه شمشیر اعزاز
اندوخت *

باب شانزدهم

در بیان وقایع سال یکم هزار و هشتصد و هفتاد - 1813 A. D.

مطابق سال یکم هزار و دویست و

بیست و نه هجری

مقدس *

چون ذات خواتین بلند مکان برائے ایں دهر ناپایدار بمنزلۀ اسطوانه است - کار از هم گسیخته پیوند از ایشان گیرد - و جمعیت اعدا از ایشان پریشان گردد *

سرکار والا از انتظام ملکی دمه نیآسوده - کمر بر فاعه عالمیان میبندند - و رنج شبانروزی بر ذات اقدس پسندند - معروض والا شد - که افغانیه - باستماع خبر فتح وزیر فتح خان - بانروئے آب اتک سر بشورش برداشند *

دیوان محکم چند را با غوثی خان میر آتش توپخانه خاص داده - روانه فرمودند - دیوان بحکمت عملی در خیر آباد بوده - دود از نهاد اعدا بر آورده - و چند اسپ نذرانه از یار محمد خان گرفته - در سرکار رسیده - بخلعت پادشاهانه ممتاز گشت *

غوثی خان در راه بهنگام عبور آب چناب بدل آزاری شمشیر نیستان خدا پڑوهی - گرد میدان حق شکوهی - مصباح شبستان خدا دانی - مفتاح ابواب کامرانی - رازدان قلوب حاجتمندان - افسر مفارق سر بلند - چناب منسا رام صاحب رازدان دایم برگشته - پرداخته - اغراق کشتی وجود خود را به بحر نفا و گرداب بلا از زبان قضا توامان دریافته

شیراز جمعیت کلذل لوفی صاحب بهادر و پریشانی جمع که بذات
الذمش شده - جابجا منتشر گشتند - نیز استماع فرمودند * در
اثنائ آن سرکار والا از کس - که بشیراز بقدی آن دولت سرافرازی
داشت - آگاهی جستند *

از همه متفق اللفظ و المعنی - لیاقت و کاردانی عطار منش
بهجیس جبین احکام شدلس خلافت - رموز دان مملکت - دیوان
گنگا رام پندت دهلوی بسمع اقدس رسید * سرکار والا چارپارا سبک قدم -
معه پروانه طاب عهد نوازش گوناگون و غذیات روز افزون روانه
شاهجهال آباد فرمودند *

دیوان موصوف که از نیاگان راقم السطور و موجب اعزاز نزدیک و
دور بوده - امتثال مثال سرکار والا را سرمایة مباحات ابد تصور نموده -
با وصف آن - که از بعضی صاحبان آن سواد و نوابان آن جهات پروانه
هائ متواتر میرسیدند - بایلغار سعادت رگب بوسی در یافته - بشاعت
غذایت سرافراز و بالطف وافر ممتاز گشتند - و پرداخت دفتر معلى^۱ و
انتظام ممالک محروسه و ترتیب افواج بآئین انگریزی بذات سرپا صفات
دیوان مذکور تعلق پذیرفت *

دیوان نیز نمکحلالی را پیش نهاد خاطر داشته - در صید دلبها توجه
گماشته - طرفه نیک نامی در فراخ آباد ماک بیگانه - که عبارت از
نزهت آباد پنجاب است - استحصال فرمودند - و بذجابت و
شرافت قلوب اموات خاندانیان عظام را احیا نموده - بهر نذیر و قطمیر
طریق مروت و تواضع - و ابواب نیاز و تخاضع مفتوح داشته - بجامه
زیبان و ریش سفیدان مجالست میداشتند *

¹ Diwan Ganga Ram re-organized the Secretariat offices. See also author's remarks on pp. 34, 42 Catalogue of Khalsa Darbar Records Vol. II (in Press.)

از اطراق افغان بفرهوائی نهـ

ز افغبي عفر ز زانان خان گرفتند

حريفان نام آن افغان گرفتند

مسكن و مالهائے غلبواز و زانان گرديد * اگرچه اختومه ايرانيان را دست انداز - و چون زنگيان بمقابله ذوالقرنين در اول وهله ممتاز - اما در كثرث ثاني چون تلاقي فرقيين و مجمع البكرين فتح خان را پاسبنگ آمد * آخر بار بفللوزمى مكارى و فريب كارى - گروه را پاسبخت از جا برده - طرّف شورش برپا ساخته - قول قاجارى را از جا برانداخت * ايرانيان شرح احوال عرض پادشاه كرده - از داعية ايلامشي خراسانيل سخن رانده - بمصلحت شاهي پيغام مصلحت انداخته - فتح خان را از حد دستور اصلي چشمه مجبور ايران و هندوستان و هند و كوه سرحد هند توران از سلطنت سلاطين تركمان آگاه كرده - چيزه بطريق نذر گذرانیده - برائے عدم اشتباه بسيارى اعدا از هيئت دولت عثمانى رخنه بندى كردند *

وزير فتح خاں - با فر فرعونى و شوكت شدادى - از آن جا بداعية مقابلت خالصه جى كينه توز - و دله در تاب و سوز - معاودت نمود * سركار والا از خيالات واهيه اش آگاه شده - تاديدش بمنزقم حقيقي سپرده - سزائے كردارش مد نظر فرمودند *

در اين سال بموجب استدعائے راني سدا كور مبلغ نمايان برائے مزاجت كنور شير سگه جى فرستادند * راني در داد و دهش و آرائش و پيرائش دقيقه فرو گذاشت نكرده - پيوند بيوكاني داده - در ساعت سعيد در ائلگده از هر دو نور بصر نور در نظر افزوده *

سركار والا در آراستگي افواج و پرورش نوواردان هندوستان زمين توجه مصروف فرموده * در هنگام ذكر دانايان فرنگ احوال از هم گسيختن

بدولت عثمانی طرح مطارحات انداخته - بدفعیه میکوشید *

قیصر روم گریبان مطلب مذهب قزلباشیه را در کشاکش داشته -

از طعن و لعن طاعن میشد * پاشایان بغداد و مصر و حله و حسکه و اسکندریه و نجف اشرف و کربلائے معلی و دمشق عهد نامه دولت نادری را با سفرائے کرام و قیدیان عظام سپرده - طالب جواب شدند - و از شیوع فساد و قتل و اسیر مانع آمدند *

پادشاه ایران در تعهد جواب برائے صائب پرداخته - از نادر ایران بتغلیب ایران سخن رانده - از خلافت خود و انهدام بنیان نادری حصص الحق بر خواند - و نزدیک بود - که نائره حرب اشتعال و هفگامه طعن و ضرب اشتغال پذیرد - که وزیر فتح خان در آن سرزمین شورش انداخته - بادشاه از سببیت افغانیه خائف - و همان روز و خسورے - معه نامه منانت آمیز در باب معاودت بملک خود و بعضی تحائف روانه دربار محمود شاهیه نمود *

وزیر فتح خان جواب نامه را بتمرد و سرکشی داده - هفگامه شرارت گرم و پهاوتی از آزرم نموده - پاسخات بزبان شمشیر ادا نموده * دارائے ایران از مائندگان بیایگاه خلافت طهران - و به بیگلر بیگیان گنججه و تغلیس و آذربایجان - فرمان لازم الاذعان - و جمله افواج بحر عنوان - و تمامی خانوادهاے آظرف را بسرکردگی شاهزاده ولیعهد عباس قلیخان - روانه بمقابلت وزیر فتح خان نمود * ازین طرف وزیر سرایا تدویر نیز تمامی افغانیه را جمع - و از جبهه خانئ تاراج مسلح ساخته - بیست گروهی مشهد مقدس مضرب خیام فساد نموده - مردم سقناتی را - که قشلاق داشتند - از جا برداشت *

چون بجولکائے ارض اقدس بلوقات و ییلاقات گوناگون واقع است

فتح خان یار محمد خان برادر خود را بنظامت پشاور و سواد بنیر و
کوهات و هشتنگر و یوسف زئی منصوب نموده - سلطان محمد خان
را نیز دران ملک بمتابعت یار محمد خان گذاشت - و خود بخجالت
روارو وارد دار الملک کابل گشته - در پئے آن شد - که چندها به
بندوبست این ولایت پرداخته - در بعضی ولایات هرات و فراه و قندهار
بلکه تا بایران تاخته - بار بمقابلت و مدافعت خالصه جی کوشد *

چون کسی را - که ایزد برنوازد بدشمنی گرفتن در استیصال خود
کوشیدن است * قضا کارها کند * وزیر فتح خان برائے شاه محمود فوج
از کابلستان بهمرسانیده بتعاقب عطا محمد خان والی قندهار مضرب خیام
ساخت * قلعه‌گان هر چند در توپ اندازی تقصیر نکردند - اما
به تزویر فتح خان وزیر اهل شهر بیدلی ها را رواج داده انبوه و از جان
بستوه بر اردوئے شاهزاده کامران ریختند * شاهزاده بهائی خود را در
فراه - شب شب برسم ایلاغ در هرات قرار نموده - متحصن شد *

فتح خان احمد شاهی را تصرف - و بنظامت برادران خود
شیر دل خان و پر دل خان متسای - و خود و در چپکلی بوده -
وبنه و بار را بتسخیر هرات روانه نموده - و از انجا در دهه شیخ خارج
قندهار - بصدر حکم شاه محمود - که آخر درد فرزند به پدر میرسد از
هرات متحاشی و بر سر ارض اقدس تکامشی - و دران سر زمین
قشلامشی ساخت *

از روی افراد وقائع عرض پادشاه والاجاه ایران گردید - که سردار
سرداران وزیر فتح خان بر پشاور و آن نواحی تاخت آورده - در کشمیر
قبض و تصرف نموده - تمام ایلات را ایل خود ساخته - بعد از
انفراغ کار قندهار مستعد مشهد مقدس است * پادشاه از بعضی مقدمات

وزیر خیایان اعداء دولت نظر بر یکجهتی دولتمن ازین دولت در باره شان نیز بدل مغایرت - و از انجاست که - کشمیر از مخالف در تصرف آمد - و نیز قاعه اتک بدلیل خانه واحدی گویا در قبضه آن دولت است * اگر قلعدار اتک از جمله مخلصان آن دولت بود - حقا که حرف جدائی برین دولت اطلاق یافته * درین صورت اگر خیال دیگر در سر است - ازین سو اول پلس محبت و بعد از آن در مرضی خاطر هرگونه کوشیده خواهد شد - فتح خان از مطالعه مضمون حکمت مشکون لحن از خود رفته - و بعد از آن بتحریر بخت نگون در چهچه اطلاق نمود *

سرکار والا بهادران تهمتن تن و رستم صولتان بهمن توان را - با ضیغم دهانان از در صولت و با بسیاری سامان و دولت روانه نموده - مقابله فرمودند * دوست محمد خان برادر فتح خان در شمشیر زنی طرفه ماجرائی بظهور آورده - که با وصف توپ ریزی پیهم از جان خود نیندیشیده - بر سر توپخانه رسید * ترازوی عظیم در آردوئے ظفر قرین افتاده *

ازین طرف بهادران جان نثار نیز بفضل یزدانی ماده جنگ را در حرکت آورده - بزور اضراب اتوای دمار از وجود اعدا برآوردند * همانا که قضا آن باروت در توپخانه ریخته بود - که دو هزار افغان بر خاک نیستی غلطید * فتح خان - که لشکر خود را آشفته تدبیر دید - و تقدیر را بتدبیر سرکار والا موافق یافت - رو بهزیمت نهاده - از آن مهالک جانگزا نجات یافت - و افراس و خیام بسیار بغزیمت بهادران خاصه جی خالص شد * سرکار والا تا خیرآباد بدفع غنیم عاقبت وخیم پرداخته در برج آن روئے آب اتک تپانه و بنه و انروق را بنصرت و فیروز مدعی بدار السلطنت لاهور روانه فرمودند *

شاه بلطایف الحیل گذرانیده - به ایت و اعل میپرداخت * سرکار
والا شادیخان کوتوال را به تنبذنی برگذاشته - بهزاران شادید و مصائب
شاه را از نقض عهد - که دخول جهنم و وبال و نکل آخری در ضمن آن
منطویست - محفوظ داشته - بر کوه نور آعجوبه قدرت پروردگار
ماحوظ فرمودند^۱ *

کنوز کیکارسی و دقایق دقائنوسی در جنب آن بسفای نیرزند -
و گنج قارونی و خزائن باد آورد شایگانی به بهارے آن بجوے نخوند -
سُبْحَانَ اللَّهِ تَعَالَى وَ تَبَارَكَ - که این چنین گوهر بے بها را محض
بعظایات وافیہ باین دولت بهیہ افضالاً تحویل فرمودند *

درین اثنا معروض اقدس گردید - که محمود شاه به نظامت
محمد عظیم خان برادر فتح خان از قبض و تصرف کشمیر فراغ یافته -
از راه پکھلی و دهفتور وارد پشاور - و جهانداد خان را بدان قلعه
اتک اعلام نمود - و قاصدان جهانداد خان برائے معاش و معاد مکلف
طلب کرده - بسپردن قلعه اتک بحضور سرکار والا رسیدند * سرکار
والا ظاهر وزیر آباد برائے وابستگی مقرر نموده - بایلغار فوج
را بدان طرف فرستاده - بر قلعه اتک دستیاب شدند^۲ * فتح خان ازین
معنی در ورطه حیرت افتاده - نامه مشعر بمبایفت روانه سرکار نمود *
سرکار والا جواب آن بدین مضمون زیب تحریر فرمودند که - چون

¹ This account of the acquisition of *Koh-i-Nur* by Ranjit Singh slightly differs from that given by other authors like Cunningham, Muhammad Latif and Sohan Lal.

² Ranjit Singh had to pay about one lakh of rupees to the Afghan garrison as their arrears of pay before they could be persuaded to vacate the fort. (Sohan Lal Vol. II p. 133.)

و نیز در عرض راه بر سر افیال کوه تمثال باهم تلاقی جانبین و اتحاد
دولتین صورت بست *

محمود شاه بایلغار بر سر عطا محمد خان صوبه دار کشمیر ریخته -
و نیز بمددگاری دیوان محکم چند آنها را از جا برداشته - بشهر در آمد *
عطا محمد خان نیز بجنگ پیش آمده بهئیات مجموعی پایء مقابله
افشرد *

چون کشتی خود را در آن ورطه بلا انگیز مائل بتدویر - و لنگر
تدویر را گسسته تزویر یافت - تن بتقدیر - پایء گریز پیش - از
غایت اضطراب سر خویش گرفت - و کوچ و عیال همراه گرفته - بحماییت
بعضی سرکشان جولکای طریق خود رائی سپرده - بگریز پائی وارد پشاور
و در هنگام عبور از آب لغده بجهانداد خان برادر خود - که بحراست
اتک مامور بود اعلام در باب سپردن آن قلعه ثانی سد اسکندر بجناب
خدیدو دارا فربتاکید تمام نوشته - از راه بنگشاهات بایلغار وارد قندهار * و
بشاهرده کامران - که از فتح خان بیزار - و در قتل آن نابکار مقتدر بوده -
خود را بیقرار داشت - از احوال خود اطلاع گرفته - غلظتی بیغاره افغانی
که گریخته را بمامن جاودان و تاجان و مال دریغ نداشتن است - ادا
کرده - استمداد از آن شجاع نمود *

و فتح خان باریک زئی کشمیر را متصرف - و شاه شجاع الملک
را بایفایء عهد بدیوان محکم چند سپرده - معه بعضی تحایف و ذامه
یگانگی طراز روانه دربار حاکمه جی نمود * دیوان محکم چند مظفر
و منصور - برور اقبال سرکار والا شاه را در حراست داشته - بملازمت
سرکار والا رسانیده - در دارلسلطنت لاهور بحویلی مبارک قرار داد
سرکار والا اقرار بیگمان را معرفت دیوان بهوانی - که نوعی از شاه دل پری
داشت - در میان آور دند *

این روستا آب نخواهد گشت - و در صورت عزم مصممش به کشمیر اگر سرکار والا بعد و پیمان شاه شجاع الملک را در حصه خود قرار دهند - آن قطعه جواهر کوه نور - که از خزانه محمد شاهی به امر نادر شاهی و از آنجا بدولت احمد شاهی و تیمور شاهی منتقل شده - و از عهد پاندولان که از جواهریان روزگار و سمساران نادر کار بقیامتش دست نکشاده - و بیک نظرنده اندیده - پیدایش این عقیقت منتقل دونه خانه خالصه جی - و نیز اثبات حقیق عظیم برگردن دولت احمد شاهی خواهد گشت - و بطریق شواهد اخبار کابل نیز از بنظر انور گذشت *

سرکار والا بتامی توپ اندازان بلاریز - و خمپارچیان صاعقه انگیز و سرعسکران تهور دثار و کمیدانان شجاعت شعار - و نهنگان بحر و شا - سنگهان جانفدا - حکم انتهای آتک داده * از باروت و غله و گوالیل و گوله و غیره سامان جنگ از دارالسلطنت لاهور تا بدریائے آتک پل بستند *

محمود شاه بجمیعت افغانه بلا جوش - و قزلباشیه قضا خروش - و کلاه پوشان کرجیه - و غلزیان لُگریه - و فارسی زبانان الوار - و ترکان ایران دیار - در اولکائے پشاور ورود نموده - گودر مل دیوان خود را معه تکایف ولایت و نامه سراپا مودت روانه دیار خالصه جی کرده - ضمناً راه کشمیر را نیز غمیمه موالات ساخت *

سرکار والا فرستاده را دولت بار - و بعض امتیاز رخصت انصراف داده - یکی را از حضار معه بمائے مصافات و بعضی هدایای این جهات و مدعای خود را - که عبارت از شاه شجاع الملک باشد - در میان آورده - روانه عسکر محمودی فرمودند * محمود شاه آنرا متعهد - و در تفصیص و ترضیص طالب آن کومک گشت * سرکار والا دیوان محکم چند را ظاهراً بکومک - و باطناً بآوردن شاه شجاع الملک مامور فرمودند -

و دیوان آنرا قبول - و او را بخلعت و استمالت مشمول - و از بغض و عداوت نکول کرده - به تائیم عتبه فلک شکوه موصول گشت *

بخلعت و مالائے مروارید و جیغه و زنجیر فیل و اسب نوازش اندوخت *

بصاحب زاده بلند اقبال کذور کهڑک سنگه جی بهادر حکم اشرف صدور یافت - که به تنبیه راجهائے ماک جمون و آن نواحی - که بصوبه دار کشمیر دمسازی دارند - پردازد - و به بهیه رام سنگه که به اتالیقی مامور و از خوردی آن دولت صدر الصدور و سرعسکر لشکر موفور است نیز همین حکم قضا توام بنفاد بیوست *

چون رام سنگه در آن سر زمین رسید - تصرف راجه منکوتپه دور کرده - بر ملک راجه سلطان خان تاخت * راجه در عهد خود دیده - و از احوال بهیه مطاع شده - لاجارانه بجنگ پرداخته - او را پس انداخت - و بهیه را ذلیل ساخت - و خود عرضی نیاز قدیم روانه خدمت خدیو کشور گیر ساخته - بدلاسا فیروز مند - و بهیه باعتراضات پدیم ریشخند گردید *

دیوان محکم چند به انتظام آن ملک و یلسائے اشرار و دلاسانی راجه سلطان خان دولت رگاب بوس اندوخت *

دربین اثنا بعرض رسید که : پردگیان عفت شاه شجاع الملک جیره خوار عنایات اقدس اند - آرزو دارند که : چون محمود شاه بوزارت فتح خان از کابل حرکت و بسزائے وزیر خلیلیان مستعد تسخیر کشمیر است - و اغلب - که بعد از فتح آن مکان شاه شجاع الملک را بر گرفته محبوس یا چشمش از حدقه بر آورده - روانه ارک کابل خواهد نمود * اگر سرکار والا از اینجا حرکت کرده - سر راه کشمیر بر محمود شاه یستند - کشمیر در امان - و نیز وزیر فتح خان دست انداز ملک

باب پانزدهم

1812A. D.

در بیان وقائع سال فرخ فال هزار و هشتصد و
شصت و نه بکروماجیت - مطابق یکم هزار

و دو صد و بیست و هشت

هجری مقدس *

چون خالق بیهمتا را سزائے کردار هر نیک و بد همیشه مطابق قضا
است - لهذا پادشاهان ذری الاقترار را - که اوائی العزم آفریده -
در تهیه اسفار ایشان بسیارے را ظلمه مکانات تاراج و نهیب - و جمع کثیر
را از مظلومین شاب و شیب رفاه گوناگون دست بهم میدهد *

بنفای عایه سرکار والا را از اخبارات کوهستانات دریانت شد - که راجه
کلو بهوتنت بر غربائے رعایا راه داد نمی پیماید * دیوان محکم چند
باعانت راجه هائے کوهی رخصت آن سواد یافت * راجه سنسار چند
بموجب حکم والا در تبییعت بوده - نیز بگوشمال اشار مستعد گردید -
حتی که بر قلعه کلو فرارسیده - راجه آنجا را بضرب خمپاره هائے آسمان
گذار متزلزل کردند *

راجه آنجا در مقابله زده بحیث المجموعی بجنگ پرداخت *

بهادران شجاعت کیش بتقدیم خدمات سرکار والا کمرهمت بر بسته - بر
قلعه برآمده - آن صف نامردان را از جا بردند - و راجه روز دوم
به دو لکه روییه نقد در خدمت دیوان آرزومند - و برائے مستقبل
بر ادائے خدمت کمر بند - و از عهد پرورش رعایا سربلند گردید *

از قدوم آن دو نیر نور قرین مسرت لا محصور گردیده - تنگ باغوش
 کشیده - بچنان روز نیک یشادی در شبستان دولت آیین بستند - و
 گل و بلبل را در چمن سوز و سرور بکام دل بر گذاشته - حجره خلوت از
 گرد و غبار اغیار پاک رفتند *

صبحگاهان تهنیت شب زفاف و هنگامه داد و دهش را رونق آلف
 بظهور آمد - و بمعاضدان دولت سر افزای داده - بشوق سیر و شکار
 بختی به نيزه بازی پرداختند - و تحمل عمل رعایا دریافته - بهر یک
 تخفیف و نوازش درباره برنا و ضعیف مبذول فرمودند *

بختند - و خود بدوات داخل چتور گیت - و مردم آن سرزمین را بسیم و زر بر نواختند * سردار جیمل سنگه معه امیران هم نشین بلازمت اشرف عز و تمکین یافت - و بطریق پیشکش پنجاه هزار از پیشگاه والا گذرانید * مبلغ پانزده هزار روپیه یومی ضیافتاً خانه مهاراجه صاحب مقرر گشت *

نوشه از سواری نزول صعودی فرموده - داخل محل سرای - و پری رخان جادر نوا - پردگیان سرو قامت خوش ادا آن ساعت را بسعادت تغاول بر گرفته - و استهزأ و طیبت را روز بازار داده - پهلوی آن مخدره رعنا جا دادند * براهمه بید خوان بآئین شاستری - موبدان سواد دان بطرز هنروری - در وقت معین و هنگام مقرر - بنظر تسدیس آن ماه و برجیس را همقران نمودند *

جیمل سنگه در ادای خدمات براتیان کمر بسته - روز چهارم - که روز عشرت اهل عرفانست - بر سبیل جهیز از ابریشم و پشمینه - و گنج و خزینه و اسب و شتر - و لعل و در - و غلامان پری بیکر - و پرستاران جادر نظر - و آلات طلا و ادوات سیم - و فیالان عظیم - با شان فحیم میدان لشکر والا را پر نمود - و صبیغه قدسیه را در محافه نشاخته - خود دست بسته - بعجز تمام و انکسار مالا کلام - گوهر اشک نثار نموده - این بیت بر زبان آورد :-

”سپردم بتو مایه خویش را

تو دانی حساب کم و بیش را“

سرکار والا غایت مافی الباب او را دریافته - دلداری - و نقاره شادمانی بر نواخته - طیاری فرمودند - و بشوکت پادشاهی تمامی عساکر خورمی پژوه را حکم سری امرتسرجی نمودند * مادر مهربان

آورد - که گوئی فلک ستاره بار گوهر انجم نثار میسازد * و انار سفای طرفه
 نورے در چشم تماشاخیان افزوده که بدان نار پستان را که در نارستان حسن
 شعله تشویر می افکندند - متوجه رنگ آمیزی خود کرده - از نار
 گلزار خلیای بیاد داده * گل افشان کاغذی از صباحت عذار مہتابی
 گلها ریخت - که دامان زمین را از گلها چون انجم پر ساخته * چادر
 کاغذی از نور افشانی سطح زمین را چون کوه طور منور نموده - و چشم
 تماشاخیان را به نظاره آن روشنی افزوده * چراغان هر طرف بر آب بام
 مانند شمعهائے ستاره روشن - و از لمعات آن سطح زمین مانند چرخ
 اخضر پرتو افکن * چراغدانها در فانوس بنور افشانی قره عیون مردم
 منور ساخته - و از رشک فروغش ماء منیر را نعل دل در آتش غم
 گداخته * از غیرت ید بیضانی فتیله هایش آفتاب را خون شفق در دل
 نشسته - و از کثرت نور تاریکستان باطن وامانندگان ظلمات حیرانی پرتو
 حقیقت یافته * مشعل از بس فروغ دران شب گم کرده راھان غوایت
 را چراغ هدایت افروخت - و شمع لاله از غایت رشک آن در آتش
 حسرت و حیرت سوخت * (مثنوی)

چراغان آنچنان افکنده پرتو
 که شد طاق از فروغ آن مه نو
 در و دیوار روشن همچو مہتاب
 زمین را خلعتی از نطع سیماب
 منور شمع هر سو بر لب بام
 چو اختر بر سر چرخ سیه فام

چون بفضل الہی مواد شادمانی مہیا و اسباب طرب آراستگی
 یافت - مانند ابر از دست کرم بر سرھر فقیر و قطمیر دینار و درهم

مهمانی و غیافت را سر و برگه پدیدار آمد * هجوم مردم غایت
 نداشت * و از دحام خُص و عام را نهایت نبود * هر کس از دیار خود
 رو بدرگاه والا آورده - سرمایه افتخار ابد دریافت * ابواب نشاط کشاده -
 و اسباب انبساط آماده گردید *

از دار السلطنت لاهور حرکت - و منجیته مخیم اقبال و دولت
 شد - و از تخته هائے گلکار عرصه صحرای زیب بهار گرفته * زه تخته
 هائے رنگین - که گویا چمن چمن قطع بهشت را جداگانه کرده اند - و خبه
 کاغذ شنبلید گون - که بمنزل نطع زمین توان گفت - یا سنبل
 تراشیده مقراض تماشاخان قدرت بین قدرت را فریب نشو و نما و از همانجاء
 بجا آورده * خوشا تخته هائے این چمن - که بجز آبیاری نشو و
 یافته - و از ضرر صحرایم داشته - ازهار دلفریزش بخلاف
 غنچه هائے بستان تنگدلی را کار نفروموده - و از غایت رعنائی و زیبائی
 تاج صبر از فوق دانایان روزگار ربوده * هر طرف نقوش بدائع چنان
 کشیده که پیر کهن سال فلک در خواب ندیده - و مرغان قرطاسی بطمطراق
 اوراق برونجی گوهر ترانه سانجی در ساک منتظر سفته - و از اهتزاز
 نسیم تماشایش گرد کدورت از سرائے صحن خاطر رفته * اولیان خوشنوا
 بلبل و طاؤس وار به ترانه سانجی پرداخته - و بسن زهره نغمه هائے
 شادیا نه نواخته * مثنوی —

نمایان تخته ها هر سو چمن وار فزوده روفق هر کوی و بازار *
 ز باد شادمانی در تبسم بزبائی ربوده دل ز مردم *
 شده سرسبز از موج نظاره منور کرده چشم هر ستاره *
 آتش بازان در آتشبازی آتش دستی بکار برده - آتش غیرت در پرده
 نیلگون سپهر انداختند * دسته گلگی بستاره باری در آن شب صبح پدیدار

مہرات را روز بازار - و نیشن مکرمیت گہربار شد * و براہمہ را بگوہر
 وزر سرافراز - و بعنایات بیغایات ممتاز فرمودہ * چار آتچہ سراسیم
 ضمیمہ الطاف فرمودہ - غبار کدورت خاطر ہریکے را رفت و روب دادہ
 مضطربان بادینہ نا امیدى را سرمست بادہ نشاط و سرخوش نشاء انبساط
 گردانیدہ - رایان کوهستان را بہ شیرینبہائے گوناگون کام امید شیرین
 ساختہ - فرمانروایان ہر کشور را بخاعتہائے ثمین عز و تمکین بخشیدند *
 ہرکہ و مہ از ادنی و ہر خورد و کلان از اعلى - بعنایت والا
 مشرف گردید * و ہریکے از سپاہ نصرت آیات را کورتیہائے نبات و از
 گلبدن نیمہ شلوار و جیغہ و کلغی طلا کار عنایت فرمودہ - از سرداران
 عظام و دیگر کارپردازان امور سلطنت و از والی کابل و مالتان و کشمیر و
 تہتہ وغیرہ ممالک محروسہ بطریق تذبول نذرانہ بموقف قبول رسید^۱ *
 و امرا و وزرا بخلاص زریاف سرافرازی یافتند * و نواب داؤد لونى اختر
 نیز شرف بار اندوخت *

1 *Tambol* is a sort of marriage present. The practice of receiving such presents in cash from their friends and relations on the occasion of wedding of their sons and daughters is common among Hindu parents. The details of the amount of *Tambol* received by the Maharaja on this occasion, will be found in the Revenue Rolls of the Khalsa Government, for Sambat 1868, under the head of receipts:—

(i) *Kohistan* comprising the districts governed by the chiefs of Kangra valley, Rs. 50,000; (ii) *Ta'aluqat* i.e., districts under the direct rule of the Maharaja, Rs. 35,775; (iii) *Sardaran* i. e., chiefs or officers, Rs. 1,06,300 (iv) Army; Rs. 23,707-8-6; (v) *Ghor-charah* (irregular cavalry), Rs. 16,000, (vi) Bankers etc., Rs. 3,050, (vii) Miscellaneous Rs. 1205. Total Rs. 2,36,037. The details under (viii) *Sardaran* contain an item of Rs. 5,000 from Colonel Ochterlony. (See also *Sohan Lal Vol. II*, pp. 123-4).

باب چهاردهم

در بیان کتخدائی شاهزادهٔ کنور کهرک سنگه
صاحب بهادر - و چابک خرامی شبدیو
قلم در عرصهٔ تمهید سامان
آن *

چون نشاء کثرت ناگزیر صہبائے وحدتست - و هنگامهٔ معیت
مناقص بازار مغایرت تفرد خاصهٔ ذات یگانهٔ جهان آفرین است - و تجرد
خلاصهٔ ذات خداوند معین * هرگاه عروس وجود تمثالی بمزاجت
روح تقرب یافت - بيمثالی حق صورت تمثال گرفت - و تفسیر:
الانسان سری و اناسره مشهود خواطر اهل کشف و برهان گردید *
در هنگامیکه معجن ازل در پی خمیر مایهٔ بنی آدم بوده - اثبات الوهیت
را لفظ الست بیان میگردد - و مقالات بیخردی میشوند - حواس
خمس را بعقول عشرهٔ اقتساب - و موالید ثلثهٔ را به اربعهٔ عناصر اقترب
بخشیده * جوارج سفلی را بارواح علوی اقتران داده اشجار آثار را به
نسیم نتایج قوت اهتزاز بخشیده - تا معنی : «وحده لا شریک له»
صورت ظهور گیرد - و یکتائے ایزد برحق نشان خاطر ارباب صفوت و صفا
گردد *

ازینجاست - تاریخ بیست و یکم ماه مذکور - ساعت سعید
استقرار - و در باب تهیۂ سامان طوی به خانسامان دولتمدار حکم عالی
اصدار یافت - و از لطف این خدیوئی اقتدار غربا و مساکین و خاکسار
و فقرا و محتاجین هر دیار را دامن امید پر از دهم و دینار * و خیرات و

فرار - و چند قلعجات دیگر نیز بتصرف او ایستاد دولت‌مدار در آمد * شهر
پتی و هدیت پور علاوه الطاف ایرد تعالی شد * دیوان مذکور معه هدایا
و زر موفور شرف اختصاص اندوخت - و بخلعت فاخوره و زنجیر
فیل و قبضه شمشیر و جیغه مرصع سرافرازی یافت *

سردار ندهان سنگه کذپیه را - که از سرکشان بود - بتملق و
چاپلوسی در قلعه مبارک طلب داشته - شهر بزد - و ملک او را در
تصرف آورده - مستخلص - و وجهه او را مشخص فرمودند *

باب سیزدهم

1811A. D.

در بیان شرایف توجهات اقدس در پرورش
فقرا - و استیصال اعدا و غیره - سال واردات
یکمزار و هشتصد و شصت و هفت
و از جلائل کوائف آن ایام
بمجهت التیام *

چون نکیان در حجره شاه مقیم بر شاه عبدالرزاق و شاه دین
دست تصرف دراز و بنائے تطاول آغاز ساختند - حضور والا آبرو را
بسرکه ترش فرموده - دیوان محکم چند (را) معه کنور کهڑک سفک جی
برائے ضبطی فرستادند - و چیزے نذرانه بخدمت آن خدا مشربان
ایند پرست فرستاده - بر داما نشیندند - و آن ملک را موجب استدعائے
با با بیدی صاحب سنگه جاگیر کردند *

چون سردار علی شاه پور والا قدر آن سادات عظام لوائے شجاعت
بر آنراخت - بعضی بد طیفندان نابکار و آلودگان لوٹ نفس بد کردار
با با صاحب را بر آن آوردند - که تالب او را بشکوند * چون قابو یافته نیر
شد - آخر بَلَطَکَیْفَ الْحِکْمَیْلَ گرفتار - و بهزاران مضرت او را بردار آوردند -
و آن ملک اِلَیْ اَلْاَنُ در تحت اولاد با با صاحب است * (بیت) :-
بمردی - که ملک سراسر زمین نیرزد که خولے چکد بر زمین
بعرض رسید - که جالندهر به خیالات فاسده در سر و بکیفه آوری مایل
شور و شراست * بعد از تادیب و تغذیه نکیان - با فوجے پادان
دیوان محکم چند را روانه فرمودند - و پس از پانزده روز زمیدآور آنجا

دارالسلطنت لاهور گشتند * دیوان بموانی داس به تفسیق معاملتہ رایان
 کوہستان کما یَسْتَبْعٰی وا رسیدہ - به پیشگاہ خلافت استسعاد یافت *
 ہزار سنگہ پوربہ از ضخامت جسمی موجب خفدہ پنجابیان لاجر
 گردیدہ - بنظر اشرف فیز رسیدہ - کمیدان گشت - و بسیار را از
 سنگہاں فرمان شد - کہ بترتیب قواعد انکویزی بیاد گیرند * بدلدھی
 و دلدارئی نوواردان غربت گزین پورب زمین توجہہ گماشتہ - از انعامات
 توانگر ساختند *

درین ایام آدمیان سردار جیمل سنگہ کذبہ بہ شگون شادی
 و تقریر آن - در مالا ماگیہ سمبت ۱۸۶۸ یکہزار و ہشتصد و شصت
 و ہشت - دولت بار و بعنائیت خسروی سرمایہ افتخار اندوختند *
 سرکار والا نیز از منجمان باریک بین بولادت نامہ آن تجویز را تطابق دادہ -
 مسلم و پذیرائی فرمودند *

افغانان به پے بسراغ وارسیده - شاه زمان را چون ایاز آویزه بندگی
در گوش کشیده - بنظر محمود شاه آوردند * محمود شاه حقیقت
اخوت عینی را واقعی نپساده - بچشمانش میل نیل کشیده - عبرت
اولی ابصار افزوده - بر سر آولکائے پشاور آمد *

شجاع الملک شاه - که در پشاور رایت خود سری افراشته - بسواد
و بنیر و تیراه و بجزور دم فرمانروائی داشت - از هیبت محمودی
لرزانده - به پناه سرکار والا در پندی - معه پروردگان و بیگمان خزید *
سرکار والا پناه داده - مانع نیامدند * و برائے دفع محمودی - معه
آردوئے معلے نیز نهضت فرموده - به محمود شاه سر راه کشمیر - که در
تصرف عطا محمد خان پور مختار الدوله بود - بستند * محمود شاه
معارضه ظلمت با نور دیده - از متابلک سرکار والا معاودت به کابل نموده -
بخود داری مردم آن سر زمین را اطلاع داد *

شجاع الملک شاه پرده نشینان خود را در پناه خدیو زمان گذاشته -
خود بهوای شاهي باز در پشاور رسید * جهانداد خان قلعه دار اتک -
باشا عطا محمد خان ناظم کشمیر - در پے گرفتن شاه بوده - چون
شیر بصید آن سید ولایت صرف اوقات می نمود * آخر بئعالب خدیعتی
بکمایت افانغه قلیو یافته - بر سر شاه رسید * و شاه گریخته در حجره
تنگ و تاریک خزید * جهانداد خان آواز داد - که «اگر زندگی
مطلوب است - بر آمدن را بر خزیدن ترجیح داده - به گلگشت جنت
نظیر کشمیر چنده اوقات سری باید نمود - و اگر نه - چون از بیرون
آتش داده میشود - بکشاده پیشانی داخل جهنم باید شد» * شاه از
جامه اشایشها تن بقدیر اسیر آن گروه با تدبیر شده - در کشمیر رسید *
سرکار والا چنده از احوال این خود سران آگاهی یافته - ملک
خود را از جنگ این سرخامان سرشت در آمان داشته - داخل قلعه

از پیشگاه خداوندی حکم نافذ بغضبناکی صادر شد - که جمعی از
 نهنگان بحر شہامت بر جمعیتش تاخت نموده - اسیر - و عیال و
 اطفالش نیز پا بزنجیر گشتند - و مالک و مالش بحوزہ ضبط [آمد] *
 بہادر سنگہ از غایت ربط دو لکھہ روپیہ را جمع بستہ بنظر انور
 گذرانید * چون جواریم باگہ سنگہ قابل عفو و آثامش لیانت صفحہ
 نداشت - بعد از چندے بر صفحۂ حالش رقوم غریب نوازی کشیدہ -
 بہ ادرار مرد معاش بر نواختند *

راجہ سلطان خان - کہ مرز بوم بہنیر از عہد پستانی در پاسانی
 خود داشت - و مردم کوهی بہ ایالتش آبا عن جدّ سرنگون داشتہ -
 بحکومات جان نثاری میپرداختند - باین دولت خدا داد نوعی حسد
 بہم رسانیدہ - سنگ راہ مترددین ممٹک محروسہ میشد * پنجہزار
 سوار و پیادہ - بتادیبش مامور فرمودہ - و محکم چند دیوان را نیز
 تائیداً از قلعہ فلور طلب داشتہ - بہمگی رایان کوهستان فرمان حاضر باشی
 صادر شدہ * قلعہ منگلا کہ متانتش بر دژ نیلگون جورخ قہقہہ خندہ
 میزدند - معہ پنجاہ قلعہ دیگر محصور - و راجہ جمون و راجہ سلطان
 خان نیز بہ ندر مبلغ چہل ہزار روپیہ بلا قصور در حضور رسید * ہر یک
 را بتقدیر و منزلت افتخار بخشیدہ - خود بنقص نفیس بر کوا کٹاس
 بر آمدہ قلعہ کوسک و بکہالہ تصرف کردند *

درین اثنا بعرض رسید - کہ شاہ زمان پور تیمور شاہ احمد شاہ
 درانی از قندھار شکست فاحش یافتہ - فرار و در قلعۂ عاشق متصل
 جلال آباد متحصن گردید * محمود شاہ برادر حقیقی شاہ زمان -
 بوزارت فتح خان - تعاقب کردہ - قشون غلزنئی را روانہ بگرفتاریش
 روانہ نمود *

باب دوازدهم

وقایع سال یکم هزار و هشتصد و شصت و هفت - 1810 A.D.

در کیفیت بعضی محاربات و امداد - معه

دیوان محکم چند - و بسمت

کشمیر جنت نظیر - و رفتن شجاع

الملک شاه و آواره شدن در

ملک بیگانه *

چون ایزد کاسر در پردازش کارهای این خدیو عالمگیر است - همیشه از نهان خانه غیب امری^۱ بظهور آرد - که باعث افزونی مدارج جهانبدایی و موجب ارتقاء مراتب کشور ستانی باشد *

دل سنگه کاکو - که مدام خیال بد اندیشی در سر داشته - دیگ

سودائ خام می پخت - و بمالیخولیا در گذشت - هتو خسر پورش -

که به فرزندی برداشته بود - در تسکه علم خود سری بر افراشت *

سرگفت و شنود نداشت - سرهنگان جانگزا به آسیری اش مامور - و

از در حالت رفته برقه به حضور رسیده - در زمرة اسراء محصور گشت *

و باگه سنگه اهلوایه را - که بخدث باطن موصوف بوده - ظاهراً

چون قبضه شمشیر دم از دستیاری میزد - و باغوائ خود سران کوهی

پرداخته - مخفیاً چون خنجر بخونخواری کمر میبست *

والا هر چند بنصائح و پند رهنمونی بشاهراه هدایت و مانع زبونی آمدند *

اما از یافته سری دماغ قا آنی بخود پرداخته - فرخدیو گیپانی در خاطر

نیآورده - فارغ البال می زیست *

¹ MS. B has که here which is not quite grammatical.

نابهیه رنجیده - بملازمت رگاب اقدس سر افزاری یافت * او را علاءپور
جایگزین کرده - از عذوبت گفتار بمصاحبت بر نواختند *

چون رانی مهتاب کور را سر رشته انتظام قالب آخشیجی گسیخت -
رانی سدا کور را دلجوئی فرموده - بتیام نورالعین تهنیت فرمودند -
و سرزدن حرکتی از جوده سنگه^۱ وزیر آبادیه تمام ملک در تصرف خود
آورده - طرفه بندوبست را بیداد نهادند *

درین سال قدرت پروردگار غریب نواز بروی کار آمد - که جوانی
زیباروئے نے نے برهنه خوشخوئے - در اثناء قواعد پلتن دهونکل سنگه
کمیدان باچهره منور در نظر اقدس بجلوه در آمد * چون بازوئے بهمنی
و توان تهمتني در هیكلش نمودار بود - بخدمت گذاری افتخار - و
بعد از چندی از شرف ملت خود زین اقتدار افزوده - از بهیه بکتاب
خوشحال سنگه جمعدار دادند - و از غایت اعتبار دمساز شبانروزی
ساخته - پاسداری خوابگاه نیز بدمه اش نهاده - بچوکی و پهره حضور
خاص مامور فرمودند *

چون مشار الیه از قریه ایکری من مضاف انیر بند سردهند واقع
هندوستان بطب روزگار درین سرکار رسیده - اعزاز یافت - البته در رعایت
احوال برادران تازه وارد توجه گماشته - در وابسته پروری سر مو نفوت
نکرد * چنانچه تیج سنگه نامی را برادر زاده مشار الیه را بکتاب سرداری
معزز ساخته - عسکره کفیوئے معالی بنامش قرار یافت^۲ *

¹ This is obviously a mistake. Joddh Singh died in the previous year and it was his son Ganda Singh who was confirmed by Ranjit Singh (See page 54 ante.)

² Both Khushhal Singh and Tej Singh gradually rose to very high positions at the court of the Maharaja. For a detailed account of their life and services see "Chiefs and Families of note in the Panjab."

مال و اسب و جواهر داخل سرکار شد - و از آنجا قلعدار خوشاب را -
که بعد از ده روز جنگ سر نیاز فرود آورد - معاف فرمودند *

درین اثنا وکیلان شاه شجاع الملک و شاه زمان والیان صوبه کابل و
پشاور - که از دست محمود شاه و فتح خان وزیر بجان آمده بودند -
در حضور حاضر شدند - از گل محاکات شان استشمام رائحه ملاقات
فرمودند * از یظروف نیز خوشابی مل را با پنج هزار سوار شائسته و
خلعت و فیل همراه داده - مراعات استقبال بجا آوردند -

چون هر دو شاه والا جلا از دریائے اتک عبور کردند - بطریق
شاهان فی اقتدار ازین سرکار دولت بار آرائش دیار شد * و به تکلف تمام
اتفاق ملاقات افتاد * بعد از داد و ستد تکائف از جانبین مقالات دوستی
بمیل آمد * در رعایت مهمانی از چنان میزبانی سراپا قدردانی با
عنایت لطف و مهربانی دقیقه فرو گذاشت نشد *

شاهان بمدد افتتاح قلعه ملتان مواد یکجہتی را ضمیمه ساخته
استمداد کردند * ظاهراً بیاس خاطرشان اردوئے ظفر قرین مامور ملتان -
و در راه از سرداران نکه زر نذرانہ فراوان گرفته - بقلعه مور چال کردند *
گرانی آنچنان سر بشورش برداشت - که شکمها چون تفور تافته و
شکل نان اصلاً نیافتنه * عطر سنگه دهاری را به سور هنگ قلعلیان ساغر
هستی لبریز گردید *

چون از صدمات اضراب توپ گوش قلعلیان کر - و ناظم از بے بندو
بستئے گردید - یک لکھ ہشتاد ہزار روپیہ نذر گذرانید - و نیاز نامہ
ناظم بحکم اشرف بموجب رخنہ بندی عہد ظاہری بوالیان کابل ارسال
یافت *

و از آنجا - کہ بکوچہائے متواتر بدار السلطنت لاہور شہلا باغ را
زیب بہار افزودند * درین ایام ہمت سنگہ جہلیوالیہ از راجہ جسونت

را بقلعه داری کانگره - و قبض و بسط آنجا اختصاص دادند - و از آنجهانی
شدن زوجه بگپیل سنگه - قلعهش در تصرف آورده^۱ - در سری امرتسر جی
ناصیه حال بر افروختند - و هر یک از امرائے عالیشان رخصت اسائش
داده - خود بآن یار وفادار بتجرج اقداح ارغوانی و باده ریکانی
پرداخته و در فیض و اسراف کشتودند *

در ماه ماگمه باراده ملتان از سری امرتسر جی کوچ کرده - بنه و
اغروق جوده سنگه [وزیر آبادیه] را - که بمرض استقسا در گذشت - بحوزه
تصرف در آورده - بادائے لکمه روپیہ [گنداسنگه] پسرش را سر افراز
کردند^۲ *

و بر سر گجرات رفته - صاحب سنگه را آوارۀ کوهستان ساخته -
نیابت آن ملک بخلیفه نوردین حکیم تفویض * بعد از چند روز
بنیان آن ضلع هر چند در دفعیه خلیفه فرشته طلعت سخنانیکه - دور از
کار و اصلاً در آن مقبول کردگار یافته نشود - چها که بفتراک خلیفه نه
بستند - سرکار والا این همه از افترائے آن اشرار ناکار پنداشته - باعتراض
پدیم رخصت نمودند - و خلیفه را باز بایالت آن ماک خداداد
سرافراز فرمودند *

و از آنجا که گو شمال زمیداور جهنگ - که از دو سال بغی
ورزیده - به سپهدار کابل مراسلت داشت - مطمح النظر اقدس فرموده -
او را با پسرانش پابزنجیر کرده - بنه و بارش بحوزه تاراج - و فیل و

^۱ This refers to the town and fort of Hariana, at present, in Jalandhar district.

^۲ Sohan Lal says that the Maharaja had demanded Rs. 2,00,000 in the beginning but on the earnest representations of Ganda Singh the amount of the *nazrana* was reduced to Rs. 45,000 Vide, Vol. II. p. 95.

محمد جهانگیر پادشاه غازی و تصرف خود را از عهد چغتائی درمیان آورده - بنائے آن را بتیل و قال وا گذاشت *

سرکار والا فسخ پیمائش را بحکمت عمای درجہ بروز نداده - چندے را از لشکریان حکم به حصارش دادند - و انروده چند نیز با پدرهم آغوش - و از بادے "مَنْ حَفَرِيْرًا لِاِخِيَةِ فَقَدْ وَقَعَ نِيْهُ" ۱ مدھوش افتاده - آخر نجات خود را در سپردن قلعه دیده - حکم بسپاہیان و متعینان قلعه فرستاد * اندرونیان دفعیہ گورکھیہ را شرط سپردن قلعه درمیان آورده - استمہال چند روزہ کردند *

سرکار والا حکم بقتل و نہیب گورکھیہ شا داده - دود از نہاد آن آوارگان بر آورده - بسیاری را آوارہ ملک عدم - و بقیۃ السیف در قلعہ مالگدہ متواری و حصاری شدند * قلعیان از قلعه دست بردار - و تصرف سرکار دولت مدار بقرار واقعی انجام پذیرفت *

بعد از بندوبست آن قلعہ آسمان رفعت - کہ جلا لای طباطبائی در شش فتح جهانگیری اند کے از متانت آن مرقوم کلک متانت سلک نموده - حاجت بیان این راقم السطورہ کہ الاستعداد آن منشی صدر الصدور بفکوی: اَلْفَضْلُ لِلْمُتَقَدِّمِ - بمراحل دور است ندارد - مور چال بقلعہ مالگدہ نمودند * گورکھیہ ها چون اخراج از آنجا سوائے بیاد فنا دادن هستی خود ندیدند - یک لکھیہ روپیہ را فدائے آبروئے خود نموده - باین روئے آب جون عبور کردند ۱ *

دیوان محکم چند را برائے وصول زر نذرانہ رایان کوهستان مقرر نموده * راجہ سنسار چند را معہ پسرش خلاص - و دیسا سنگہ مجھیٹہ

¹ Sohan Lal gives a very detailed account of the capture of Kangra as well as of the subsequent Gurkha-Sikh collision Vol. II. pp. 85-90.

را در سلک خیراندیشان حضور پرنور قرار میداد - و بباطن کجروی و خودستایی را گرمی داده - از بد خواهی باز نمی ایستاد - سرکار والا که جاسوس القلوب انام اذد - به تئ کارش وا رسیده - و گفتارش را با کردار موافق ندیده - همیشه مکافات آنرا بوقت معهود باافراة هنگام موعود منحصر میداشتند *

چون امر سنگه تپایه گورکبه به جمعیت پنجاه هزار سوار و پیاده و دو ضرب توپ به تسخیر قلعه کانگڑه مستعد شده - طرح سقناق انداخت و بغلغلۂ خمپاره قلعلیان آواره و بیدلی پیراهن تهور شان را پاره پاره ساخت - وکیل راجه سنسار چند معه اقرار تصرف قلعه بشرط مدافعت گورکبه ها از حد آب - چون معه تحائف کوهستان دولت بار اندوخت و عریضۂ راجه را از نظر اقدس گذرانیده - و راجهائ کوهستان انهدام بنیان راجه را از دست گورکبه ها منظور نداشته - نیز وکلاے بلاغت اندیش فرستاده - سفارش کردند - در بارگاه خاقانی عز قبول یافت *

خود بدولت افواج را فراهم آورده معه جمعیت فراوان و عساکر بے پایان - پٹهانکوت را مخیم اقبال فرمودند * و از راجه جسروته و نور پوریه زر نذرانه گرفته - و در سری امرتسرجی تشریف برده - مشرف شدند - و آداب نیاز بجا آورده سر بر آستانه نیاز سودند *

و بعد از حصول دولت دیدار و اسراف ایثار اعانت شکست آن اشرار فجار درخواست نموده - بر سر گورکبه ها ریختند و آنها از داعیۂ این خدیو جمشید منزلات مانند بید برخود لرزیده - سپر تهور انگذده - با یک سر و دو گوش در صدد هزیمت شدند *

سرکار والا برائے تصرف آن دژ آسمان شکوه با راجه درمیان نهاده - استمراج نمودند * راجه افسانه هائے صاحب قرآن ثانی نورالدین

باب یازدهم

وقائع سال یکم هزار و هشتصد و شصت و شش - 1809 A.D.

بکرماجیت - مطابق سال یکم هزار و دو صد

و بیست و پنج هجری مقدس -

که فتح کانگڑه و تصرف قلعبجات باغیان - و

آمدن جمعدار خوشحال سنگه بحضور اشرف -

و غیوره مدارج آن سال میمنت اشتمال

عبارت ازان است مرقوم کلک

بدا یع نگار میگردد *

درین دیرکس رسمه است پستانی - و درین بتکده دیرینه آئینه است
قدیمی که هرگاه خداوند زمان و زمین و دارائے کهن و مهین ازمنه
اختیار انام و اعنه جنایب عوام بدست برگزیده خود - که سزاوار تاج
و تخت و شائسته اقبال و بخت باشد - برسیارد - زمان و زمانیان
غاشیه المتثالش بردوش کشیده - و جهان و جهانیان هم آغوش انقیاد
فرمانش بوده - دمه نکشند - که مخالف حکمش باشد - و نفی
راست نکند - که در آن خلاف رضائش بود - و اگر مرجوع اراده فاسد
مخالفتش را بخاطر آرند - و بچنین و چنان اویخته - بمخادعت سد
راه اسعاف و انجاح مرامش گردد - آخر به وبال و نکال ابدی مأخوذ
بوده - در محوطه حیرانی افتد *

مصدق این مقال احوال خسران بمآل راجه سنسار چند است -

که همیشه به ثعالب خدعتی کار فرموده - در پے بد اندیشیها بوده - خود

متکلف صاحب باجارت صاحبان کلکتہ دو کنپوے خاص بشہر سرہند
فرستاد * و کرنیل لونی اختر باسہ پلاٹن و پانصد سوار گورہ و چند
اضراب توپ در پرگنہ لودھیانہ باستدعائے راجہ بھاگ سنگھ سیدہ - کرایہ
زمین رسانیدہ^۱ - طرح چٹاونی انداخت *

چون این معنی معروض سرکار والا گردید - بہ تدبیر دیوان محکم
چند آند سنگھ و ثالیہ را بہ اخبار نویسی آنروے آب ستلج قرار دادہ -
حد دستور دریائے ستلج مقرر - و این طرف نیز چٹاونی و فوجے از بہادران
متعین گردید - و از سرکار انگریزی خوشوقت رائے [کائستہ] بہ اخبار
نویسی رکاب والا مامور گشت *

¹ The district of Lodhiana was conquered by Ranjit Singh from the widow of Rai Ilias and bestowed on his maternal uncle Raja Bhag Singh of Jind. Bhag Singh now gave it over to the British for establishing a military post for compensation of Rs. 500 per mensem. (Panjab Government Records, Vol. II. p. 120: Lahore A. D. 1911).

در خلال این حال متکلف صاحب با چار صاحبان انگریز بطریق
وکالت برای گرمی هنگامه یکجبهتی حاضر شده - سه زنجیر فیل بعماری
طلا کار و اسپ و جواهر و پارچه ابریشمی و غیره تکائف و نفائس ولایت
انگلستان با نامه متضمن اتحاد - و بملاذمت سرپر والا استسعاد یافت *
چنانچه از سرکار والا خلعت هفت پارچه و زری در وجه مهمانی و
مکانات برای بود و بش عطا گردید - و بعد از چند روز معه تکائف
این دیار رخصت انصراف بخشیدند *

سرکار والا در ماه اسوج از دریائے ستلج عبور - و اسپ و نذرانه از
فیروز پور گرفته * در فریدکوت ورود - و قلعه را فتح کرده به محکم چند
غزایت * قلعه ودھنی را تسخیر فرموده - معه تعلقه پتوکی به رانی
سدا کور - که مکان آبا و اجداد او بود - بیست و دو هزار روپیه نذرانه
گرفته مرحمت - و در عالیبرکوتله رسیده - و یک لکھ روپیه گرفته -
افغانان را بحکومت آنجا برقرار داشتند *

و پرگنه سانیه را تصرف کرده - گور بخش سنگه مالک انباله را
بدر ساختند * گنڈا سنگه صافی را - که از وضعیت اندک گرفته آمد -
با پنج هزار سوار و پیاده مسلم - و خود در شاه آباد بوده - از راجه
صاحب سنگه نذرانه گرفته - خلعت پنج پارچه و فیل و اسپ عطا فرموده
دارالسلطنت لاهور بقدم فیض لزوم رشک ارم فرمودند *

چون گنڈا سنگه صافی پا از جاده اعتدال بیرون کشید - چشم زخمی
بلین دولت خدا داد رسید - که راجه پائے آنروئی آب ستلج از حرکت
لطایلش سخت بهم برآمده - رخ بسرکار انگریزی آوردند - و تاب
تاراج و غارت هر سال نیآورده - زحمت را واقعی نهاده - از مرگ مفلجات
نجات یافتند *

حیثیت و حسرت معروض کرده شود - که اگر ازین پیش سه روز اطلاع میشد - ان دزد عیار را منجالی و مسلسل روانه خدمت کرده می آمد * درین صورت موجب نیکنامی ها خواهد بود *

نواب مذکور دیوان مذکور را روانه لاهور - و دیوان بشرف حضور حضر بزم خلافت استسعاد یافت *

و دیوان دیویداس نیز بعد از چند سال - معه پردگیان خود و برادر شیرعلی و اسپ نذر حضور گذرانیده - سرافرازی اندوخت * منشی کرم چند - که در خدمت بشن سنگه کلال در خدمت مهر بوده - بر خدمت مهر مستقل بوده - دفتر پدرشاهی را رونق پدید آمد - نانک چند و سلامت راء سر رشته دفتر را بسته - بحضور گذرانیده - مورد آفرین شدند * منشی کرم چند نیز در دفتر قرار گرفت^۱ *

بعرض رسید - که امرسنگه مچیته را غارت کرده - او را از نظر انداخته جبرا مال صرافان را استرداد - و از حرکت لاهیة اش ناشاد گردیدند * پنجم ماه بیسکه قصور مخیم اقبال شد - و افواج ظفر امتزاج از هر طرف فراهم - و در عرصه جلالت از تهوری عام افراز شده - در آنجا چند بسبر و شکار پرداختند *

1 Before the appointment of Bhawani Das as head of the Finance Department (1803 A. D.) Ranjit Singh had no *daftar* or regular system of accounts at Lahore. The revenue, which amounted to about 30 lakhs of Rupees, was managed by Rama Nand, the famous banker of Amritsar. Rama Nand also held the octroi of Amritsar and farmed the Salt mines of Khewra. Bhawani Das organised a pay office for the troops and a Finance Office, and of both these he was made the head. Karm Chand was transferred to the office and appointed as 'Keeper of the Seal' during this year on the retirement to Benares of his previous master Bishan Singh Kalal.

Nanak Chand was previously in the service of Dal Singh of Wazirabad. He was the elder brother of Diwan Sawan Mal.

گده را - که در راه سری امرتسرجی از معمار طبع اقدس به نهایت
پختگی هوشیاری زمان و زمانیدان است - معاينه کرده - بهر تپور ثانی
نام نهاده - در انگلستان روایت کردند *

حکم والا بنام بابو باج سنگه و جسا سنگه بهنگی و قطب الدین خان
ممبروتیه به شش هزار سوار جوار - ادای زر نذرانۀ دارالامان مالتان
مدور - ناظم مالتان در ادای زر تساهل را کار نه بسته - برسانیدن آن
قصور نه نمود - و بعد از سه ماه لشکر مامور شرف حضور اندوخت *

دیوان محکم چند شش لکمه روپیه از دوا به گرفته - حاضر مراتب
خدمت گذاری نقش نگین خاطر خاطر گردانید * بیانی لعل سنگه و
راجه بیگ سنگه - معه نذرانۀ و تحایف - شرف حضور و باقتباس
انوار فیوض قدوم میمنت لزوم سرمایۀ سرور موفور یافتند *

درین سال دیوان بهوانی داس پشاور بهی معه نذر و جنس یک هزار
شرف بار - و بخلعت دیوانی افتخار اندوخت - و اخبار ولایت بحضور
اقدس گذرانید * چون شاه شجاع الملک سرمختار الدوله را بعام ستم
افراخته - ولایت کابل را پاک رفت و روبری ساخت - بهوانی داس که
بذایر تحصیل معامله از نواب محمد خان زمیاداور منکیره - از جانب
وزیر مامور بود - سخت لرزیده - راه نجات جست * نواب محمد خان
په آن شد - که دیوان بهوانی داس را محبوس بحضور شاه فرستد *

بصواب دیدد عالیجاه سکندر خان خاکوانی - که از اعزۀ افغانیه -
و در دانائی و پیشبینی همچو او در آن سرزمین کم بهم می رسد -
بفکوائی آنکه * ع

که هم سیخ برجا بود هم کباب *
قرار گرفت - که زر معاملۀ ناداده را داده قرار داده - قبض
دیوان مذکور را گرفته - روانۀ ولایت کرده آید - و در ضمن آن بطریق

باب دهم

1808 A.D. وقائع سال یکم هزار و هشتصد و شصت و پنجم - در

بعضی سوانح - و رسیدن دیوان بهوانیداس و

دیوان دیویداس پشاوریان - و بستن حد

دستور فیما بین سرکار والا و انگریز *

چون پادشاهان بلند مرتبت را خالق جهان برائے آن آفریده که بانتظام سلسله جمیعت پریشان دلان روزگار پردازند * بذات علیه از آنجا که نیت حق طویت این خدیو خدا آگاه در مصالح جمهور رعایاست - بهر جا که عذل عزیمت مصروف داشته - با نصرت و فیروزی معارک جانستان را فتح نموده - متمردان را تارک نخوت نگون و فرق اقبال وازون میسازد *

غوثی خان را حکم والا به نفاق پیوست که: قلعۀ شیخوپورہ را مسخر نماید * مشار الیه از آنجا - که در چابک روی آتش دستی داشت - از اژدر دهان بهرام صولت غریب غلغلہ در نهاد قلعتیان انداخت * قلعہ مفتوح - و بکنور کبرک سنگہ جی غفایت فرمودند¹ *

آخر مالا بیساکہ سنہ الیہ - وکلای انگریزی برائے تشدید مبادی مصادقت - معہ بعضی تحائف آن سواد - شرف بار اندرخته * پنجم هزار روپیہ را خلعت و تحایف گرفته رجع القہری - و تعمیر گویند

¹ Prinsep says that D wan Mohkam Chand was put in command of this expedition, which is obviously wrong, since the Diwan was at this time engaged in another campaign at Makhawal. For a more detailed account of the siege see Sohan Lal Vol. II. pp. 70-71. We learn from him that even the heaviest artillery of Ranjit Singh had failed to make an impression on the strong walls of the fort when fortunately one of the garrisons came out and treacherously disclosed the weakest spot for firing.

و از آنجا قلعه سانبه را مستحضر نموده - بنفور کمرک سنگه جی
عنایت فرمودند * و باز بسیالکوٹ مور چال بستند * در هفت روز
بتصرف اولیائے دولت در آمد^۱ *

دین اڈا صاحب سنگه گجراتی - معہ اسپ و ضرب توپ -
حاضر خدمت گردید * خلعت پنج پارچہ و اسپ بدو مرحمت شد *
و بہ پلس خاطر دیوان محکم چند - کہ بے سابقہ جرم مال و منالاش
بکوزہ ضبط در آورده بود - در باب استرداد ارشاد فرمودند *

و دل سنگه زہیرنہ برائے تحصیل نذرانہ و تادیب متمردان تا دریائے
اٹک مامور - و دیوان محکم چند را برائے جالندھر دوابہ حکم حضور پر نور
شد * پنجاہ ہزار روپیہ از زمینداور دوابہ گرفته - مکان جیمیل سنگه کنبہ
را متصرف - و بلاقی چک بہ گربہا سنگه عنایت فرمودہ - چندے در
دارالسلطنت لاہور متوقف گشتند *

و دیوان محکم چند نخست بر رسولپور تاختہ - از قطب الدین خان
مہرونیہ اسپ و نذرانہ گرفته - و قلعہ دھرم کوٹ و مازی تصرف نموده -
برائے باولی سرھند عازم شد *

¹ Sohan Lal gives a more detailed account of the capture of
Sialkot Vol. II. pp. 67-61.

طلب کردند * بعد از دو روز از دریائے راوی عبور - و نواحی شهر
بسوهلی برآه کوهستان مخیم شد *

دربین سال بشن سنگه کلال و موهر سنگه لمان از بعضی مقدمات
متوهم گردیده - از دنیاے ناپایدار دل گرفته شبداشب آنروے آب
ستلج عبور نموده - روانه شهر بنارس شده - چنده در آنجا بیاد الهی
جبه نیاز برافروختند * سرکار والا چون نقد شان بے غش یافتند - و عرائض
انکسار بملاحظه اقدس رسید - چیت سنگه پورش را بکمیدانی
برفروختند^۱ - و راجه بسوهلی حاضر شد - شانزده هزار روپیه مقرر و
هشت هزار معاف نموده - هشت هزار روپیه وصول فرمودند *

و نیز در آنجا وکلائے راجه سنسار چند و امر سنگه تپایه دولت بار
یافتند * خلاصه: — راجه سنسار چند - آنکه پنچ لکھ روپیه گرفته کومک
فرمابند * همیقدر گورکھها در عدم کومک پذیرا نمودند * سرکار والا قلعه
کانگڑه را سوال کردند * راجه قبول نه نمود * نذرانه از گورکھها گرفته از
کومک باز ایستادند *

1. The author leaves us in the dark as to what made Bishan Singh and Mohar Singh entertain some doubt regarding the safety of their person and retire to Benares in the British territory. However, we learn from Sohan Lal why they lost the confidence of the Maharaja. Both of them were deputed by Ranjit Singh, as his confidential agents to confer with the British authorities at Shahjahanpur on the subject of his proposed visit to Hardwar (1897 A. D.). After a short conference with Mr. Elphinstone they came to hold the view and communicated their opinions to their master that there was no risk if the Maharaja proceeded there without a large military escort. This course, however, was not approved by Raja Bhag Singh, maternal uncle of Ranjit Singh and he threw out a hint that ever since the appointment of Diwan Mohkam Chand these men had become disaffected and therefore were no longer worthy of confidence. The Maharaja accordingly, dropped his idea of visiting Hardwar and Mohar Singh and Bishan Singh soon fell into disfavour. (*Vide Sohan Lal Vol. II. pp. 69-70*). Sir Leppel Griffin gives 1813 A. D. as the year of Bishan Singh's retirement to Benares (p. 308 *Vol. I. Lahore 1909*).

Chet Singh must obviously be the son of Bishan Singh, as Mohar Singh had no son of that name. Further we are told by Sir Leppel Griffin (*Vide Vol. II. p. 154*) that Mohar Singh's *jagir* was confiscated and the command of his contingent of seven hundred horse was given over to Gurmukh Singh.

باب نهم

وقائع سال یکم هزار و هشتصد و شصت و چهار - 1807 A.D.

مطابق سال یکم هزار و دو صد و بیست

و سه هجری مقدس - و واردات

آن ایلام *

از آنجا - که بهار پیروای گلستان نشا و تکوین این پادشاه کشور کشای
را بر سریر ریاست نشاندیده - تاج خسروی بر سر نهاده است - همیشه معاندان
دولتش را بساغر امید ابریز بداده اند و الم - و دشمنانش را پشت قوت
خم گردد *

دیوان محکم چند سعادت حضور دریافت * زخمی - که از دق درانی
صاحب سنگه بر دل دیوان مذکور چون ناسور شده بود - بمرهم مرهم
خسروی اندمال پذیرفت - واسپ و زنجیر فیل و علم و قلم عزایت
فرموده - به یکم هزار سوار جرار بر نواختند - و جاگیداران دوآبه را - که قریب
یک نیم هزار سوار بود - در تبعیت او گذاشتند - و چهل هزار رویه از
سرکار والا بدیوان مذکور مرحمت شد - و ده هزار رویه از برگذات وصول
نموده - پانصد سوار دیگر نگهداشت نموده * در آن سرزمین از شجاعت
دیوان تهور کیش افسانه هاشد *

چون دل سنگه کاکو را مالیکخوا یا در گرفت * [حضور] احمد آداد
مور چال - و بعد سه ماه خلاص فرمودند *

از سری امرتسر جی روانه پنهانکوت شده - دیوان محکم چند را
سرعسکر قرار دادند * قلعه را فتح - و چهل هزار رویه از سردار جیمل سنگه

هراس زندگی خود را در فرار قرار دادند * قاعه مفتوح شد - و بسردار
فتح سنگه اهلوالیه عنایت فرمودند *

وجوده سنگه کلسی - معه زر نذرانه واسپ تازی نژاد - سعادت
کلب بوسی دریافت * زر نذرانه را بمشار الیه معاف - واسپ قبول
فرمودند - و از رنجیت سنگه زمیندار و منوالی بیست هزار - و از
گوپال سنگه حاکم منوماجره و سردار هری سنگه روپرواله - ده هزار بخزانة
عامره رسید¹ *

درین اثنا معروض والا گردید - که ترا سنگه راهون وانه را قالب
آخشیجی بر گسیخت * از دریائے ستلج عبور - و نوشهره را محصور
فرمودند - و گنگدا سنگه صافی را - که مس وجودش بظفر کیمیا اثر
فی الجملة طلائی شده بود - و حوصله اش به نمکحلالی مطابقت نداشت -
بصواب دید بعضی ناپیش بیگان - به فیابت آن روه ستلج مامور
فرمودند *

و هشتاد هزار روپیه از زمینداران دوا به مشخص نموده - تحصیل جاری
خود بدولت داخل شها باغ گردیده - مراد شادمانی مهیا فرمودند *

¹ Sohan Lal States that the total amount realised was Rs. Forty One thousand i.e. Rs. 30,000 from Gopal Singh and Rs. 11,000 from Hari Singh. *Vide Vol. II p. 66.*

طلب تقسیم سپاه تجویز - و از آنجا قلعه دیپال پور تسخیر نموده
بکفور کهرک سنگه جی عنایت ساختند *

و از همه سرداران پیشکش گرفته - بسمت ملتان علم جلالت
برافراخته - از قلعه دار آنجا هفتاد هزار روپیه گرفته - خلعت دادند *

و بعد از آن بلاهور تشریف آورده - و از آنجا بآن روئے آب ستاج
قصبه جگرا نوان - که راجپوتان داشتند - بتصرف آوردند - و چهل هزار
روپیه از سردار فتح سنگه اهلوالیه گرفته آن ضلع را^۱ بدو ارزانی داشتند *

و از راجه جسونت سنگه نابیه - و راجه صاحب سنگه پٹیالیه - و
افغانان مالیر کوئله - و بهائی نعل سنگه کیتل والا - و گوردت سنگه و کرم
سنگه شاه آبادیه - و اهایه گور بخش سنگه مالک انباله - و بهکوان سنگه
بوریه واله - وجوده سنگه کلسی معه سرداران آن حدود - نذرانه تا سرهند
گرفته - هر یک را از آنها بخلاف فخره عز امتیاز بخشیدند *

در خلال این حال متانت قلعه فراین گذه و نخوت راجه نهن
معروض بار یابان دولت شد * حکم حضور پرنور به تسخیر آن صدور -
و سردار فتح سنگه کالیدانواله بر سر عسکر مامور شد *

حصاریان در خود داری کوشیده - در اول وهله بشببخون سرداران
عظیم الشان و موهن سنگه کمیدان و سردار دیوان سنگه بهنداری را از لباس
حیات عاری ساختند * تعمق خندق و نابلدئی آن محصرائے لق و دق
باعث تلف گروه ظفر ماصق گردید^۲ *

نوحه قاهره برائے تادیب آن گروه شقاوت پزوه مامور ساخته - بضرب
اتوپا پنبه غفلت از گوش قلعیان بر آوردند * چون حصاریان بمقابلہ
نوح ظفر مدار - بند خس و خاشاک بمقابلہ بحر ذخار دیدند - از غایت

* MS. A omits را^۱

^۲ The Maharaja lost in this engagement altogether about 400 men in killed and wounded. Vide Muhammad Latif's 'History of the Panjab' p. 369.

مقدمه دگرگون و قوت معارضه در خود نیافت - ملالت جواهر بقیعت
هفتاد هزار روپیه - و بقیه اجناس ابوشمی داخل خزانه خاص نمود -
و خلعت بست و یک پارچه و سپر و شمشیر و جیغه - که از پادشاهان
قدیم رسم مستمره آن راجه فی شان بوده - عنایت فرمودند *
و از آن جا بعرضداشت رانی سدا کور اراده دار السلطنت لاهور
فرموده - دمار از اهل جور بر آورند *

چون بظهار رانی مذکور - بطن قدسیه عصمت توام سرکار مهتاب کور
اولین پرده نشین عفت حضور پرنور - بار گوهر شهوار خلافت داشت
و سرکار والا را همیشه به تولد فرزند سعادت توام تعلق خاطر بود - و قاصدان
سیک خرام به طلوع دو نیر نور - آغزی دو فرزند مبارک ظهور - چشم
اقبال حضور برافروخته - بفوازش و عنایت موفور قوین بهجت لامحصور
گشتند *

بموجب ساعت سعید کلان را بکنور شیر سنگه - و خورد را بکنور
تارا سنگه موسوم فرموده - قوایم دولت دیپایه رانی سدا کور را استحصان
افزوده - به ادای نذر در سری امرتسرجی رخ اقبال برافروختند *

و از آنجا بے اعتدالی هائے قطب الدین خان و فریاد عاجزان
معروض گردید - اولاً از نظام الدین خاں سخنان چند بر زبان درفشان
گذشت - و فوج از دلاوران نامزد گشت *

چند سردارن نقد جان نثار و افواج فیروزی اقتدار در سه ساعت در
حصار علم تهوری بلند ساخته - بتدبیر فتح سنگه کالیانواله تصرف کردند *

چون مقدمه دستار سردار مذکور درمیل قطب الدین خان بود -
قلعه مصروت و آن نواحی بقدر یک لک روپیه بمشارایه عنایت فرمودند -
و بجا آوری خدمات و حاضر باشی را تعهد گرفتند - و آن ملک را در

در دل پژوهری عجزه و فقر و اهل مرقاد و معابد سعی موفور فرمودند -
 وساحت دارالسلطنت لاهور را به قدم میمنت لایزم رشک ارم ساخته -
 هسلی - که موسوم بشاه نهر است - در شهباباغ انداخته - بعمارات
 شکست و ریخت از دامان غذایت گنج فراوان ریختند *

و چندی بعیش و عشرت گذرانیده - داد عاشقی دادند - و دمی آن
 یار وفادار سرمایه صدر و قرار را از آغوش اقدس رها نفرموده - از نظاره
 نوخیزان بهار و پردگیان گلزار چشم قدرت نگر برهم نمی بستند - و بچنگ و
 چغانه گوش انداخته - از آن زهره فلک فریب ترانه هائے موزون می
 شنیدند *

چون طبیعت بسرحد اعتدال رسید - سفر آن روئے آب سئلج گردید
 عزیمت کشید * کوچ عفت نشین صاحب سنگه پتیا لیه را با راجه خود
 نوئے فساد و جنگ در میان آمده بود * عراض استمداد مشاره الیها وغیره
 کوائف کومک بمقابلہ نذر یک لکمه [روپیہ] بحضور آمدند *

اول لودهیانه - بزمیدوارش دیانت ؟ داده - به بتاگ سنگه تغویض
 فرموده * از راجه جسونت سنگه نابیه زر نذرانه گرفتند *

درین اثنا صاحب سنگه تبه کار پرده نشین خود - که مقدمه پرده
 دربی را مستعد بوده - و رسید - و دیگر خانه خرابی ها دریافت -
 پیش از آن که فوج از بهادران نامزد آن سواد گردد - و طرفه شورشی
 در آن سر زمین پدیدار آید - از عهد شوهری نکول کوچه خود بآن زن
 مردانه سرشت قبول نموده - مع رضا نامه بجنگاب والا عرضداشت نمود *

چون برگشتگی عهد درین درگاه بار هلاکت آرد - و فسخ پیمان
 سرمایه فلاکت گردد - فی الفور جمع از شجاعان اثر در صولت بنواحی
 پتیا لیه رسیده - رانی را بایفائے عهد پیغام نمودند * بانوئے پتیا لیه چون

باب هشتم

1806A.D. وقائع سال یکم هزار هشتصد و شصت و سه - مطابق

سال یکم هزار و دویست و بیست و

دو هجری مقدس *

چون دارائے جهان سلاطین والا شان را بخلعت سوافروزی مخلص -
و توفیق اقبال خواقین عظام را بطغرائے کشور کشائی موقع ساخته - از
افضال خود آرزوهای ایشان را برفق تمنا سرانجام بخشید - و دائماً آنها را
در کنف حمایت داشته - از عوارض و امراض لاحقۀ نگهدارد *

لیک صاحب بهادر از عالیخدمت رخصت یافته - روانه شدند *
حضور والا - بموجب عرض سردار فتح سنگه اهلوالیه - مقدمۀ اجارۀ را از
حاکم جهنگ شمرده نموده - شصت هزار روپیہ به تحصیل او داده - نیک
و بد آن ملک را نیز متعلق باو نموده - بخلعت فاخره از جناب اقدس
رخصت دادند *

سرکار والا از پئے گوشمالی زمینداران بغی اساس - و نیز بغسل سری
کناس نهضت فرمودند *

چون قلعه میانی مضرب خیام عز و تمکین گردید - عارضۀ تپ لاحق
مزاج و هاج - و نقاھت بدرجۀ دامنگیر شد - کہ چند روز از معرفت
حضر بصر بصیرت را خیرگی و چشم جهان بین را نصیب اعدا تیرگی
رو داده بود - آخر بمعالجین جواهر و عصیدہ هائے متواتر قوت دماغ و دل -
و رفع مواد صفراوی بمسہل بهمرسانیدند *

چون فضل الہی بتائید - وصحت عنصری مزاج پدید آمد -

چون مالکم صاحب بهادر از بدو طلوع نیر جلی الظهور
خالصه جی استطلاع کرد- اصلاً از دانایان همکاب کسی از عهده آن بر
نمیتوانست آمد- لا جرم بجذاب اقدس شان استمنا کردند*

چون از علمیت و نیروی طبیعت هرچه می نگاشتند- شایان بود-
و نیز کتاب طلسم شکرریز- و باغ بهار- و لوئی نامه از فتاح طبع اقدس-
بملاحظه اخبار و از غایت اشتیاق حاجت بنظرهار ندارند* بناء علیه کتاب
سنگینه نامه^۱ را نیز مشروحاً تحریر فرمودند- و ازین جاست که- راقم
السطور بتحریر آن نپرداخته- که تکرار قصه نفرت بار آورد- خاصه جائی که-
بزرگی بد آن صرف طبع نموده باشد- تا باین کودک ناشسته روچه رسد-
که مکرر آنرا بر نگارد* خلاصه مدعا آنکه- مالکم صاحب بهادر آن
کتاب را بنام خود بسته- منقوش الواح نموده- بسواد هفت فرستادند*

¹ The MS. is preserved in the Library of the Royal Asiatic Society at London bearing No. LXXXV. *Vide Catalogue of Persian MSS. by Morley.*

Another copy entitled *خالصه نامه* is in the British Museum. *Vide Catalogue by Rieu Vol 1. p. 294.*

Malcolm in his 'Sketch of the Sikhs' acknowledges the use of Bakhta Mal's Manuscript, in a foot-note on 'Sketch of the Sikhs' p. 4 reprinted Calcutta 1846.

I understand from Diwan Somer Nath B. A., the great grandson of the author that of the remaining works of Diwan Bakht Mal, he has, so far, come across only a copy of (*Bagh-ba-Bahar*) in a big collection of Persian Manuscripts in his possession.

از دماغ خیرباد گفت - و بر نیت حق طویت و نگهداشت عهد سرکار والا آفرینها خوانده - در عالم پر گوئی یک گونه انفعال کشیده - نوشت که: "هرچه اقتضائے رائے سرکار والا خواهد بود - همان رغامندی سرکار کمپنی است" ^۱*

چون راجه جسونت رائے - معه جمعیت بسیار - مستعد بیکار - و از قالب عنصری بیزار بود - و پند و نصائح - که آویزۀ گوش جهاننداری بوده - پیکر جاننش ^۲ را مجلی - و از فرار و خود رنگی مخیلی نمودند*

هولکر چون راه اعانت مسدود - و ارشاد سرکار والا را موجود - و حوصله خود را مفقود دید - اطاعت را ذریعۀ رستگاری - و صلح را به طفیل این خدیو کشور جهاننداری مایه فضل ^۳ یاری دانسته - اختیار داد* سرکار والا نگهداشت ناموس و تخلیۀ بغض و عداوت را از سینه حکومت گنجینه لیک صاحب بهادر باقسام نموده - مشارالیه را بخلعت گران بها و بعضی تنسوقات این جهات را نیز ضمیمه عنایات فرمودند*

چنانچه درین سفر میمنت اثر جد بزرگوارم پندت بخت مل - معه مالکم صاحب بهادر - که به نیابت لیک صاحب بهادر ممتاز بودند - و نیز باستصواب صلاح دید و تقرب باز دید قریب و بعهد تشریف همراهی داشتند*

¹ In this connection Ranjit Singh is reported by his Court Chronicler Sohan Lal, to have narrated an interesting story to Captain Wade. In order to arrive at a proper decision whether the Sikhs should help the Marhatta Chief Jaswant Rao or the British they sought the guidance of their Holy Book—*Granth Sahib* by drawing lots in its presence and acted accordingly. (Vide Sohan Lal Vol. II p. 60, and Vol. III, Part I p. 64.)

² MS. B has جاننش while A and B have حالش *

³ MSS. A and B have فصل *

شهره افلق بوده - قلاده بندگی در گردن خواهد کشید - و اگر عیاذاً بالله
جناب مہاراجہ صاحب را نقض عہد مرکوز باشد - مفصلاً اعلام رود -
تا کوائف آن بہ کم و کیف معروض صاحبان صدر نموده - ازین مقدمہ
انحصار - و بیان دولت فیاض سپردہ آید *

حال را مرقوم فرمودند کہ: " چون دولت شہریان والا شکوہ ہمیشہ
ملان و معاند عالمیان است - نظر بر پناہ ہر یکہ از عوام بجزور فلک مجبور
پناہ کی خواستہ طالب امان مییابد - چون بین الدولتین مغائرت را
دخل نیست - و ازدیاد این دولت در اصل ازدیاد آن دولت است -
کسی کہ باین دولت پناہ آرد - ہر چند ظاہراً لفظ "کومک" بر زبان راند -
اما در معنی پناہ او پناہ طرف ثانی میشود - پس نقض عہد را - کہ
زوال ملک و مہدیت را عشر عشیران کافی است - نسبت باین دولت
ابد مدت نسبت نمودن چہ تصور کردہ آید؟ و این دانش و فرہنگ
را چہ خیال کردہ شود؟ خدا شاہد حال است - کہ از ابتدائے جہانیانی
نگہداشت سخن سنجیہ رغبت این دولت خدا داد بودہ است - و از
آنجاست - کہ بہ یمن ہمین دستاویز شگرف متمردان روی زمین گروہا گروہ
جبین افروز اندیاد و بر اقبال دولت سگال ما مبارکباد دارند - حالیا صلاح
دولت ما عین صلاح آن دولت است کہ: "الصلح خیر" کہ عبارت از
آنست - مرکوز خاطر باشد - مشارالیه و صاحب بہادر - ہر دو یکدل
باشند - و اگر خواہش آن دولت آوارہ ساختن او از حدود این دولت
است - نظر بر روابط یکدلی ہا و مسافر نوازی و مہمانپوری - کہ آئین
مختصہ این دولت خدا داد است - در چند روز جبراً و قہراً متعاشی
شدہ - او را بازروئے آن صاحب بہادر مطہقت دادہ خواہد شد *

چون مضمون حضور را جرنیل لیلک بہادر بگوش آورد - ہوشش

باب هفتم

1805A.D.

وقائع سال یکم هزار و هشتصد و شصت و دو -

آمدن جرنیل لیک صاحب بهادر - و

جسونت رائے هولکر - و بعضی

کوائف آن سال بهاجت

اشتمال *

چون او تعالی شانه کسے را تخت و تاج و سکہ عظمش را در
چار سوسے عالم رواج دهد - ایفاء عہد مرکوز خاطرش باشد - و انتظام سررشته
معیت مانوس طبعش بود * باہمہ راہ ایتلاف مرعی داشته - ہر
کدامے را با لطف و عنایت سرافراز سازد *

مہاراجہ جسونت سنگہ هولکر - قریب دو لکھ سوار و آتشخانہ
مالا کلام - معہ جمعیت بسیار - کہ از خود ہمراہ داشت - بملازمت والا
اختصاص یافت - و کومک جہت شکست سرکار انگریزی درخواست
نمود * ہنوز مقدمہ جواب و سوال بود کہ: لیک صاحب بہادر - معہ
دو کنبوے خاص و افواج سوار و توپخانہ آتشبار - آنروے دریائے بیلے
متصل جلال آباد - خیام عزیمت افراشت *

و کلائے معتمد انگریزی روانہ سرکار نمود کہ: "چون بذات مودت و
موالفت و محبت و مخالفت پیش ازین بوساطت منشی یوسف علی
خان مربوط و مستحکم است - نظر بر رسوخ مصافحت بدخواہ انگریزی
و دشمن مقہور دولت خالصہ جی خواہد گشت - و بہ تردید تمام

[از] جسا سَنگه پسر گرم سَنگه دوتو - و صاحب سَنگه خلف گوجر سَنگه

[بمَنگی] - و چیت سَنگه فرزند لَهذا سَنگه بمَنگی - و بماغ سَنگه اهلوالیه -

و پسران ناز سَنگه حاکم چماری - قریب ده هزار سوار و پیاده - و نکینان

و سردار کفیه پنجهزار سوار و پیاده - و از سرداران نکه چار هزار سوار

و پیاده - و از رایان کوهستان پنجهزار سوار و پیاده - و از سرداران دوايه

هفت هزار سوار و پیاده - در رکاب والا حاضر است *

نجیب و بابو باج سنگه را بعزت قریب فرمودند- و بیگ سنگه مرالیوالا را
 یانصد سوار و پیاده و جاگیر- و ماکها سنگه [تبیوریه] را در اولیندی هفت
 صد سوار و پیاده- و نوده سنگه را بظلمت بعضی مکانات مامور و چهار صد
 سوار و پیاده و جاگیر پرگنه گپیپ- و عطر سنگه پسر فتح سنگه دهاری
 را رساله دار پانصد سوار و پیاده- و سردار مت سنگه بتهرانیه را پانصد
 سوار و پیاده- و سرداران مان را چار صد سوار و پیاده- و دیگر سرداران
 عموم را دو هزار سوار- و کرم سنگه [رنگر] فزگیه را صد سوار عزایت نموده-
 بجای فتح سنگه کالیانواله دل سنگه نهیرنه و تعین نموده- جوده سنگه
 سوریان واله را سه صد سوار و پیاده- و نهال سنگه اتاری والا را پانصد
 سوار و پیاده- و گرپها سنگه را یک هزار سوار و پیاده داده- هریکے را ب خطاب
 سرداری سرفراز و به جاگیرات فراوان ممتاز ساختند¹ *

1. A detailed account of the Sikh *Sardars* upon whom military honours were bestowed will be found in the pages of the "Chiefs and Families of Note in the Punjab" by Sir Leppel Griffin.

The names of the Hindustani Officers, Ghous Khan, Roshan Khan, 'Ibadullah and Babu Baj Singh, occur in the Pay Rolls of the Regular Army of Maharajah Ranjit Singh. The earliest Pay Rolls preserved in the Punjab Secretariat are dated *Katik—Mangh*, 1867 (Oct. 1810—Jan. 1811), where Raushan Khan and 'Ibadullah is each shown to have commanded an Infantry battalion, the strength of their respective units being 622 and 550 men including non-combatants. The monthly salary of these officers, as shown in these rolls, is Rs. 60, each. For the description etc., of the Pay Rolls, see my Catalogue of the Khalsa Darbar Records *Vols. I. and II.* published by the Punjab Government.

شاهان ترکمان وارد هندوستان شدند. همان "شاهان مار" در هر خطه دانشین
احداث نموده - تجدید کردند *

سرکار والا از غایت حدائق فرمودند که: "چون قدر شاه افشار -
(دور ازین زمان) در سرزمین پنجاب عام ستم برافراخته - "چند قدم
و غم عام" - تاریخ خود در ورود هند یافته بود - در وقائع او - که میرزا مهدی
میرمنشی تصنیف کرده - همین باغ را باغ شعله ماله موسوم نموده *
با وصفیکه - کار شعله سوختن مناسب نموده * غرض ازین که - اگر درین
عهد نام این شهلا باغ کرده شود - نزدیک چشم هندیان و ایرانیان برعایت
فرگس بسا مقبول خواهد بود *

تمامی پنبه عادت از گوش برآورده - برین رسائی طبع آفرینها
خوانده - بسمع رضا اصغا نمودن - و همگی بلغای فصاحت شعار و
فصاحای بلاغت دثار بر طلاقت ضمیر صفوت تخمیر تحسین نموده به
به ملتن حقیقی بردند - و ازین پیش راقم السطور نیز به اذعان فرمان والا
بوده - نام این باغ خواهد نوشت *

بعد از چند بسری امروتری جی تشریف برده - بطرف سری هو
مندل جی شرائف کونین انوختد *

و در آنجا حاضری سپاه گرفتند - سردار دیسا سنگه مجیثیه را چار صد
سوار - و هری سنگه [نلوه] را از خدمتگاری معزول نموده - بقطاب ساداری
و باعزار هشتصد سوار و پیاده جبار بر نواختند - و حکمان سنگه چمنی را
داروخته توپخانه خورد - و دو صد سوار و پیاده بخشیده - غوثی خان را
توپخانه کلان تفویض و باطاف دوهزار سوار مستفیض فرمودند - و روشن خان
و شبخ عبدالله هندوستانی را در فن کمیداتی ماهر دیده - دو هزار

1 Mirza Mehdi, whose full name was Nizam-ud-Din Muhammad Hadi-al-Husayni as-Safawi, is well known as the author of
جهان کشاء نادری and دره نادری * See Ind. Office Lib. Cat.;
No. 412 and Beale's Dictionary of Oriental Biography p. 230.

باب ششم

وقائع سال یکهزار و هشتصد و شصت و یک - 1804 A.D.

مطابق سال یکهزار و دویست و بیست

هجری مقدس - سال ششم از جلموس

میمنت مانوس - و از صادرات

آن ایلم فروخته فرجام *

چون مشاطه ازل وجود این پادشاه ذی اقتدار را بزیور خرد آراسته
رخ احوالش را غازه افروز اقبال و چهره بجنس ادای جاه و جلال¹ چهره
اقبالش را بانوار کمال روشن - و رخساره دولتش را بلمعات فیض پرتو
افکن ساخته - بنا بر آن اوراق منتشره فوج جمعیتش را بتوجه والای
خودش انتظام داده *

سرکار والا از دارالسلطنت لاهور حرکت فرموده - در شالا مار به
بهجت و کامرانی خیام عز و احتشام افراختند * لختی باستغنائی گل
و شور بلبل محو خالق جزو و کل گشته از بعضی مفسرین استفسار
معنی شالا مار فرمودند *

چون در سرزمین جهنگ - که من اعمال صوبه لاهور است - لفظ
مار را برزدن تعبیر کنند - و لفظ شالا بر ذات کبریا بندد * سخت
برخود لرزیده - تقاول بد برای خلق الله پنداشتند *

مردمانی - که از این معنی آگاه بودند * عرض داشتند - که لفظ
شالا در ترکی بمعنی فرحت - و لفظ مار بمعنی مقام است * چون

¹ From رخ to جلال exists only in MS. A.

حقا- که درین ایام هرگاه تائید کردگار یار- و امداد پیران سرکار فیض

مدار نمیدود- سلسله سلطنت ازهم میگسیخت *

اما بصورت پرستی مشغوف بوده- در معنی ایزد دوستی را مطالعه میفرمودند- و از مجاز به حقیقت راه میبردند- و ازین جاست- که جریده- بے آن که بعموم امرا اطلاع رود- معه آن محبوبه دلربا باراده غسل سری گنگا جی نهضت فرمودند- ذهاب و ایاب سیزده روز بعمل آمد- و یک لکبه روپیده بصیغه خیرات و مبرات در اخراجات رسیده *

صاحبان کمپنی انگریز بهادر از سیراین آهوائے صحرائے جهانگیری سخت برخرد- خود آشفته از صاحبان مدر به بیخبری مخاطب شدند- و از دگرگونگی در عالم دگرنگی معذرتها آوردند *

چندے بطلب و تقسیم سپاهیان پرداخته- و بعد از آن از سیر دوآبه و جالندهر- در ماه مگس شهر پتگواره را تسخیر فرمودند- هوشیار پور نیز در تحت و تصرف رسید- و قلعه بجواره که در تحت سنسار چند بوده آن را بحوزه ضبط در آوردند- و یک ضرب توپ از جے سنگه کنهیه گرفته در سری امرتسرجی خیام یورش برافراختند *

ضرب توپ کلان¹- که تائیش در فرح آباد پنجاب نیافته اند- از پسر گلاب سنگه بهنگی طلب فرمودند- چون بخود داری به براهین و حجج برآمد- بر مزاج اقدس ناگوار گذشت- بصدمات سواران بلا جوش دود از نهاد روزگارش بر آورده- در عین باران مادرش را نیز حکم اخراج دادند- و تصرف خود در آن معبد سترگ نموده- و جبین نیایش بسری هر منزل جی سوده- ادرات باشندگان و خدمتگران آنجا را مضاعف ساخته- حکم به تهذیب و تذهیب آن سجده گاه زمان و زمانیان دادند *

¹ This refers to the famous "Zamzama" popularly known as *Top-i-Bhanghian*, at present placed on a raised platform in front of the Lahore Museum.

چون تلاطم بحر شوق را نہایتے۔ و تموج دریائے عشق را غایتے
 نبود۔ شیدایانہ بادائے رسوم تہنیت اہل نشاط صرف توجہ مے فرمودند۔
 و از تخت نشینی عار۔ و در کوئے عشق بہ بوریا گزینی افتخار اندوختند۔
 و لختے بہ بجا آوری مراسم این گروہ ستم پژوا دل دیوانہ را از دست
 دادہ۔ از دست آن سمن ساعدان بچوب گل تادیب میکردند *
 مدتے ہنگامہ عیش و نشاط گرمی یافت۔ و در بادہ نوشی و مے
 خوری دقیقہ از دقایق فرو گذاشت نشد۔ رنگین و ضعیف و شیریں طبعان
 دربار نیز بہ تجرع اقداح دراز دستی بکار بردہ۔ از لطف این شہریار ذخیرہ
 انبساط بسیار اندوختند *

چون در سپاہگری ید طولی دارند۔ ہمیشہ چوب بازان لاہور را
 روبرو طلب داشتہ۔ تماشاہا را رواج میدادند۔ و بزر بخشی و انعامات
 خاطر ہریکے را از جوانان نگہ میداشتند۔ و نیز درین سال الہی بخش
 نامی از گروہ علاقہ بندان در چوب طرفہ ماجرائے بروئے کار آوردہ۔ کہ لفظ
 ”آفرین“ بر زبان در افشان گذشت *

في الحال وضع او را سپاہیانہ دیدہ۔ در اندک زمانے توپخانہ کلان
 بتکوینش دادہ۔ بمیان الہی بخش کمیدان اشتہار نمودہ ممتاز
 فرمودند *

چون مقدمہ تعشق این بانوئے جہان بہ نور جہان بیگم کہ در
 پیشین زمان در عہد جہانگیر بادشاہ ولد اکبر بادشاہ نسبت سرکار والا
 مطابقت پذیرفت۔ گاہے سوائے نامش بر زبان نمیرفت۔ و سکہ ولایات
 مستخرہ بنام نامیش نیز روائی گرفت^۱ *

¹ Some of these coins both gold and silver and believed to be issued under the influence of Moran are preserved in the Lahore Museum. These coins are popularly known as *Arsi-cali mohar* and *Moran-shahi sikka*. For detailed description see Catalogue of Coins in the Lahore Museum, by Charles J. Rodgers. Part II. pp. 185. 187 and 188. Calcutta 1894.

بانداز دلربائی و گل رعنائے بستان سراے محبت بطرز زیبائی - شمشاد
 بالائے بدلاویزی - سہی قامتے بقتنہ انگیزی - رنگین عذارے بخط عنبرین
 بر چہرہ غالیہ پیژ - سنبلیں موے بر یاسمین رخسار مشک ریز * طوس رفتار
 سرا صحن چابک خرامی - بتے چون نورسان چمن بنازک اندامی -
 شانہ کش زلف مساسل بدلبائی - سرو رفتار جویدار زیبا ادائی - بابائے
 سرخوش نشاء ذوق - گلے تر دست گردانیدن اوراق شوق - زلف سپارہ^۱ از
 مصحف رخسارش - خال نقطہ^۲ از صفحہ عذارش - خندہ نمکینی تازہ
 خراش زخم لخت جگر - لب شیرینی کہ کام در ثنائش شیرین تر از شکر -
 بوسہ از لب دلبری - عارضے بمسلس دست شوق نیلوفری * دلہائے نگار را
 سرورے - چشمان انتظار کشیدہ را نورے - عقد لیبے خوشنوا - محبوبے
 دلربا - گوہر درج والا گوہری - جوہر آینہ خوش منظری - ناز کین بدنی -
 ہمگی در رنگ و بویاسمنی - عشوہ گرے - غمرہ باز پری پیکرے * نظم :

بتے خوش پیکرے زیبا ادائے
 بزبائی جہاں را دلربائے
 ز نخل قامتش صد قتنہ بنیاد
 غلام کمترینش سرو آزاد
 صفا چون سینہ آینہ سانش
 کہ حیران چشم مردم در میانش
 لبش آب حیات تیرہ روزان
 در زلفش ہندوئے آتش فردزان
 خرامیدن ز ناز دلربائش
 غرض انداز خوبی زیر پائش

* لفظ MS. A has ۲ * میاہ MSS. B and C have ۱

آموخته - ورخش در بزم خوبی شمع رعنائی برافروخته - خنده اش
 از نمکریزی در دل ملاحمت شورے انگیخته - که نمک را با شکر یکجا
 آمیخته - از ساک دندانش ثریا را عقد امید بسته - و یاقوت از رشک لبش
 در حلقه ماتم نشسته - سیفه اش آینه بر روئے آفتاب گذاشته - خال
 عذارش داغ بر دل شقایق داشته - دوشش^۱ با ناز و غمزه همدوش -
 و آغوشش بکرشمه و دلفریبی هم آغوش - در سراپائے بالایش هنگامه
 محشر آشکارا - و در قامت قیامت نصبش^۲ شیوه غنچ و دلال آشکار - غازه
 آراء عارض حسن و صباحت - بچهره رنگین نمکریز جراحات تازه ملاحمت -
 به تکلم نوشین خنجر برق و تاب قتل دلهائے تفته درونان سوخته جگر -
 مرهم کفوری زخمهائے خون لبریز خواطر مضطر - آینه بین مجلس بهجت
 طراز یکجہتی - و صفائے گوهر بکر موج آشفنائی - سرمه کش چشم
 دلفریبی و مردمی - بیک نگاہ خونریز گلگونه کش خون شهیدان خسته
 خاطر - بیک خم ابروئے سحر انگیز چمن پیرائے حدیقه حسن و جمال - بآبیاری
 چشمه چشم سنبیل دلاں حزن نخبند سراستان طغازی - از پے سرور بغفشه
 قامتان غمگین - نور چشم عشاق برشته آتش ازدوہ و الم - نور حدیقه حسن -
 طراوت افزائے نورستگان چمن پیرائے عالم سیرابی - روضه خواطر سیران کمند
 آہ جان شکر - بیک تحریک ساسانہ کلانہ غنچین دلسور شگاف دلهائے پرویشان -
 بنمک افشانی لب لعابین و سمه کش ابروئے دہری - بکج ادائی تیغ غمزه
 دلفریب سرمست خمخانہ و مال - بجوش حسن سراپا زنب آہو گر چشم
 غزالان دشت خطا و ختن - به غازه پیرائی چهره خوبی غیرت افزائے نسرین
 و نسترن - بشیوہ ناز محبوبی گالگون پیرهن لخت دلهائے غم سرشته - سرور
 باعث موفور عاشقان در آتش حرمان برشته - صیاد بدام و دانغ زلف و خال -
 خنجر قاتل آشفنگ بآبروئے روکش هلال - سرو سیمین جویدار ناز کرشمه

* لقبش 2 MSS. B and C have 1 MS. B has دستش

و کلائے گردان آو بیست و پنج کوهی منتان با شرف بار عز و وقار اندوختند -
چون صرافان در ادائے زر تعهد با قسط کردند - حکم والا برج القهقری نفاد
یافت *

درین سال فرخنده فال باگ سنگه^۱ به رُحاف بینی در گذشت -
بنده و عروقتش برانی سدا کور حواله رفت *

و از اینجا معتبران سردار جیمل سنگه کذبیه از فرزند عفت پیوندش
نسبت به ولیعهد بهادر سخنها را کردند - استدعائے شان بحوزه قبول -
و از تاخت و تارات ماکش نکول فرمودند *

چون در لاهور خیام عز و احتشام بر افراختند - در عین هذگامه
اشتغال اهل نشاط نظر مبارک بر جمال جهان آرائے بی بی موران - که
زیبا طایوس خوشخوام فزائے دلربائی - و رنگین گلستان سرای کرشمه
سنجی و رعنائی بود - افتاده * چنانکه از غایان عشق دل محبت منزل را
از دست داده - شیدائے جهره حسنائے آن محبوه جادونگه - و اسیر
سلسله پیچان زلف سیاهش گشتند *

حبذا! جمال جهان آرائش - که ماه تابان را نعل در آتش نموده -
در بوتق محقق گذاخته - و خوشا قامت موزونی ادائش - که دل از
سهی قدان سرا باغ روزگار برده - در عرصه زیبائی رایت فرمان قومائی
افراخته - آهوائے چشمش در سواد دلربائی از گوشه نگاه مردم در عین
انتظار میدن - و از خنجر آبروی کج ادائش مرغ دل چون بسمل بال
افشان خاکستر بار طپیدن - یاقوت ابش آب و تاب کان بدخشان شکسته -
در خورشید عقد پروین نهاده - و زلفش در حالت تکلم دیوانگان کوئے
حیرت را سلسله مجنون بیاد داده - غمزه اش در عرصه دلبری صیادی

* باگه سنگه نکه
1 Sohan Lal gives this name in the form of
Vol II p. 55.

باب چهارم

وقائع سال یکم هزار و هشتصد و پنجاه و نه 1802 A.D.

سمبت بکرماجیت - مطابق سال یکم هزار و دو

صد و هجده هجری مقدس - روانه

شدن بسمت ملتان - و هنگامه

اشتغاف عشق بی بی

موران *

چون شاهنشاه تخت نشین عرش خواهد که - کسے را بر سیر
سلطنت نشانیده - سلسله عدالت را بفیض وجودش انتظام - و جراحت
قلوب ستم دیدگان را بمرهم لطفش التیام دهد - ظالمان بد نهاد را از جورش
بخت معین ناکام - و عالمیان از دورش در مهد عیش و آرام بوده - از
دور ایام ریحیق شادمانی خورده - از دام آلام رهایی یابند - و زمان
و زمانیان در ظلال عنایاتش خرم - و بسایه الطافش بیغم بوده - بفرخی
گذارند *

مظفر خان ناظم ملتان سر بشورش آورد - تمامی فوج را
حکم سفر آن سواد شده - در راه از جمله رؤسائے نکه نذرانها گرفته -
بخلعتهای ثمین و اسپان مرصع زین سرفرازها دادند *

چون مشارالیه از یورش عسکر مظفر پیکر آگاهی یافت - در صد
خود داری از منسلکان ساک جمعیت خود یاری خواست - اگرچه
آغاغه درین باب با او یار - اما مشارالیه از روز ادبار در هراس شد -

داشتند - وقت چاشت - که آفتاب بسمت الراس بود - در بین گرما
داخل دولترائے خاص شده - جانش را بعالم علوی فرستادند *
نائبه عظیم و قیامتے اکیم بر تصویران پدیدار آمد * چون سرکار والا را بر
قتل قاتل و مقتول اطلاع دست داد - اولاً فدامت از روز بد - وبعد از آن
تسخیر قصور را بر روز دیگر انداختند *

تشریف آوردند * آوتم سنگه مچیئیه در قلعه سیٹ پور - خبر رسید کہ -
 تحصن گیرند * از گولہ هائے اتواپی دود از نہاد قلعیان بر آوردند * مشرالیہ
 شرف حضور یافت * چون آثار ندامت از نامیہ حاش ظاہر دیدند
 بازیالت قلعه بہ او عنایت فرمودہ * سرداران درآبہ را استمراج قصور
 کردند * چون دریافتند کہ بعضے بہ او راہے دارند * روز بیساکھی در سری
 امرتسرجی غسل فرمودہ - سردار فتح سنگہ اشاورائیہ^۱ را بخطاب
 برادری ممتاز ساختند *

درین توقف - حاجی خان و واصل خان مع مذکور موالات و بعضے
 تحایف در حضور انور بار - و بہ تذکرہ مصافحات از انجمن خورشید
 نشین اقتباس نور نمودند * چون دریائے متلاطم عنایت بیغایات
 این خدیو جہاندار از صغر سن بر صغار و کبار - چون ابر نیسان -
 گہریار است - مشرالیہ را بانعامات پیہم دل از جا ربودند * و روز
 انصراف خلاع فالخرہ و اسپہائے بازن مکمل و یراق طلا و مالاهائے مروارید
 غلطان و در آویزہائے - چون ماہ درخشان - ضمیمہ العلاف بوکلائے
 نمکحلال فرمودند * چو از بار عنایات گردن استکبار خم - و جراحت
 افلاس آنها مراہم یافت - از پی روز رجوع خویش بابجا آوردی
 خدمات ضمناً تعہد خواستند * چون سرکار والا را بر سرہنگی شان
 این گونه اعتبار در وہم ہم نبود - بہ آرے آرے و بلے رخ حال آنها را
 برافروختند * و باعزاز تمام رخصت انصراف فرمودند * چون وکلائے
 سراپا اعتبار نظام الدین خان پیشش رسیدند - افسانہ ہائے بیچا بیچ
 بمیان آمد * از آنجا کہ ہر درخنجربییکی عام و شمشیر ناپاکی خم

¹ Sohan Lal gives more detailed account of this interesting exchange of turbans and friendly alliance between Ranjit Singh and Fateh Singh. Vol II. p. 51.

صاحب سنگه بیدی درمیدان افتاده - عفو جرایم نمود * باز در دارالسلطنت لاهور ورود - و کرم سنگه ننگیه را قید فرمودند * و حکیم بغدادی^۱ را جاگیر بیست هزار روپیه عنایت فرموده - از ماهی سقنقور چنده در عیش و سرور گذرانیدند *

پیش از آن از پیشگاه خداوندی حکم عالی بفرمان پیوست که : ” روانه قلعه بهرائیل باشند * “ نظام الدین خان بر احوال اطلاع یافته - بصاحب سنگه انجا نمود * سردار والا بر سواد قصور دست انداز شدند * صاحب سنگه بر گوجرانواله رسید *

حضور سردار فتح سنگه کالیانواله را سر عسکر قرار داده - بدفعه فتنه صاحب سنگه پرداختند * سرکار مذکور با نظام الدین خان طرح دستار انداخته - در باب یورش سرکار والا اقسام درمیان آورده - بدفع مخصوصه پرداخت * و قطب الدین خان خورد برادرش را حاضر حضور ساخت * چون حضور او را دیدند - قلم عفو بر خطائش کشیده - بعنایات^۲ فیل و اسب برنواختند * برائے رسل و رسائل گفتگوها شد * از طرفین پذیرائی یافت * نام حاجی خان و واصل خان برائے آمد و شد از نظام الدین خان ترقیم و تصمیم پذیرفت *

مشار ایله را رخصت - و خود بدولت متصل قاعه گهروته فروکش گردیده - دمار از روزگار کوهستانیان فجار برآوردند * راجه سنسار چند بکومک آمد * سرکار والا بدفع آن پرداخته - شکست فاحش دادند - نذرانه قبول و نورپور مفتوح گشت * و از آنجا بملک بهتیلان^۳ عام افراز گشتند * زمیندار آنجا راه فرار پیدش نهاد * چار صد اسب در تحت آوردند * و قلعه را فتح و بفتح سنگه عنایت فرمودند * و از آنجا در پوٲٲوهار تصرف کرده بلاهور

* عنایت^۱ Hakim Nuruddin. ^۲ So in MSS. B and C. MS. A has

برادر خورد مسیح الزمان حکیم عزیز الدین انصاری قرار گرفت * و
برائے تعمیر شهر پٹنا و احداث خندق یک لکھ روپیہ نقد علی الحساب
بموتی رام حوالہ شد * و براہمہ را براست روی فوجان و ادارات
مسکینان و محتاجان و آراملہ کہ تَعْدَا دُھنَّ مِّنَ التَّوَمَلِ کَثِیراً - بعمل
آمد * و بعد ازین توجہ بسپاہ نصرت ابتداء آورده - سر رشته آئین را
انتظام بخشیدند *

درین ایام میمنت فرجام از بطن قدسیہ ہودج نشین عفاف - منظورہ
انظار الطاف - عصمت قباب - عفت ایاب - سرکار دائر کورنکین -
پنجم ماہ پھاگن - مطابق پانزدہم شعبان^۱ - فرزندے ارجمند - بل
اخترے آسمان پیوند - چہرہ ہستی بفروغ اقبال برافروخت *

سرکار والا در احضار جملہ اہل نشاط فرمان دادہ * ببدل و نوال یکسر
جہان را توانگر ساختند * لولیان ناهید نوا - ورقاصان شیرین ادا - از ہر
طرف رو بدرگاہ فلک اقتدار آورده - در دربار دربار گران بار دہم و دینار
گشتند * خلاع زرباف معہ دوشالہ ہائے گران بہا - و حلتہ ہائے طلا
بہر یکے از احدیان سپاہ مرحمت گردید * وبا اہل لہور براے خیرات و
مبرات - تاکید بہ کرم سنگہ [شد] کہ: "در اصراف^۲ دقیقہ از دقائق فرو
نگداشته - غبار احتیاج از صفحہ خواطر ہنود و مسلمین و براہمہ و
محتاجین پاک سازند *"

بموجب تعمق اصطولایان اسم مبارک کنور کپڑک سنگہ جی نہادہ -
بہیہ رام سنگہ کایستہ را براے اتالیقی نامزد فرمودند *

درین اثنا معروض سرپر پایہ خلافت گشت کہ: صاحب سنگہ گوجراتی
بر گوجہرانوالہ تاخت آورده * سرکار والا رانی سداکور را ہمراہ گرفته -
برسر آن شریہ رسیدہ - بسزائے کردار رسانیدند *

^۱ Vol n. p. 48 دواز دہم پھاگن سدی ستیمی = پنجم رمضان
^۲ * اصراف MSS. A and B have but MS. C has

به صیقلین دارالعیار^۱ دارالسلطنت لاهور حکم نافذ بنفاد رسید که: "روپیہ

۱۸۰۱ A.D. یازده ماشه و دوسرخ مقرر نموده - پائین و بالا را باسم گورو بابا نانک صاحب و گورو گوبند سنگه صاحب مزین سازند" و این بیت دلچسپ شاعر بموقف تحسین رسید *

دیگ و تیغ و فتح و نصرت بید رنگ یافت از نانک گورو گوبند سنگ^۲
فی الفور حکاکن خوش قلم متوجه کندن این شعر شده - بعزایات متوانه و عطیات متکاثره سر بلند گشتند *

و برائے انفصال مخاممه و رات و عقود آنکه اهل اسلام قاضی نظام الدین را خلعت قضا - و بر سجالات و صکوک ارتهان مفتی محمد شاه پور مفتی سعد الله چشتی را بعزایات والا مخراج نموده *
بیع و فارا تعلق بمفتی مذکور - و بیع بات بتات را ذمه بقاضی مزبور فرمودند * و برائے کوتوالی امام بخش خرسوار متعین گردید * و محله داری به محله داران قدیم تفویض رفت * و سپاه جدید بر دروازهائے حصار لاهور منصوب - و ازین بذریعست اعدا را مقهور و منکوب ساختند *

و عرض امراض خلق الله بسایه حزم خلیفه نور الدین حکیم انصاری

^۱ MSS. B and C omit دارالعیار *

^۲ This couplet was not used on the Sikh coins for the first time in Sambat 1858 (1801 A.D.) as we are given to understand by the author. But we observe the coins of much earlier date, so far back as Sambat 1822 (1765) preserved even to the present day in the Lahore Museum with the above couplet inscribed on them. It is apparent that the coins with the inscription referred to above were put in circulation within a short time after the capture of Lahore by the Sikhs in 1765 A. D. (Vide Catalogue of the Coins in the Lahore Museum p. 93 by Chas. Rodgers, Calcutta 1891.)

است - جزسفال ریزهٔ فاکمی هیچ نیست * خوشا کسانیکه - در
معنی داور حقیقی را یاد - و در^۱ صورت امور دنیائی را پیش نهاد - و
اذنیت را خیر باد خوانده - در معاش طالب معاد باشد - و در صلح
کل سعادت کوفین و در وحدت کثرت افادت دایره یافته - در عالم متفحص
ماهیت - و هنگام دریافت آن محو ذات هویت گردیده - از نشاء
صورت اجتناب - و در معنی مستغرق بهر اقتساب گردد * و رفع نقد
را بر رباقی - و مرجل نفس را بر اوجاق داشته - بعد از طاق و بقیاض
آفاق اشتها را یاد * “ آری عبادت شمع است که معرفت یان اسرار آلهی
را سابق هدی - و در اصل ضلالتیان غوایت را رهنما است^۲ - و نظر
بعالم حقیقت حضور پر نور مطمح نظر آن داشتند - که سلطنت شبانی
و فرمان فرمائی لازمهٔ پاسبانیت - که هرنوی روح در مهد امن و
امن - و عالمیان بسایهٔ عاطفت خدیو معدلت بنیان^۳ و در ظل عنایت
پادشاه فویاد رس عاجزان شادمان - و در سرا باغ کامرانی بهتزاز نسیم
مراد - چون غنچهٔ خندان باشد * و رعایا کشور کشائے نیک نهاد را
یاد خواهان از دیاد دولت خدا داد شوند *

چون ازین قبیل سخنان چند بمیان آمد - حضور پر نور فرمودند که:
”من بعد لفظ حضور را بفام سرکار والا قرار داده - در ضمن آن ذات پرور دگر
را بعات سرکار دانند“ * سرداران بردیده انگشت قبول - و از عهد
سابقه نکول کرده - بعنایت شاهنشاهی مشمول گشتند * ازین پس راقم
السطور نام حضور والا را بفام سرکار قرار داده - از فرمان نخواهد گزشت *

* MS. A only has در * MS. A only has است *

* MSS. A and B have معدلت متان *

لنگر گسستگان این محیط پربلا است - طلب نمایند - بساحل مراد رساند
و پیرشانی قلوب مردم را بجمعیّت معبود پرستی مبدل نماید - و
جراحت ناسور گروهِ را - که از نیشتر فساد فلک در تباہی و فساد آمد
خون در عروق ندارند - بمراحم اندمال بخشد - و کوفته خاظران
ندامت را - که ندیم^۱ دزد و از پتک جور حداد فلک در بوته غم بسوز
و گداز میسازد - یا قوت^۲ تقویت عنایت سازد * در عین قحط سال
بندوبست یکے را از بنی آدم - که از عجزت رحم مایه داشته باشد -
جوهر اقبال در جبهه نورانیش فهد *

مصدق این مقال - احوال^۳ آن تا بنده اختر خورشید مثال است -
که نسق و نظم دارالسلطنت لاهور را بخوبی ساخته - بزم مصلحت
را آرائش و انجمن مشورت را پیرانش بخشیدند *

چون آسائش انام مرکوز خطر حضور پر نور بود - سرداران^۴ عظمت
پژوه و رایان والا شکوه در محفل خلد مثال شرف بار - و بعنایات
خسروانی و مراحم سلطانی اکتساب عز و وقار ساختند * و
منشیان خاص جبین اخلاص بر عتبه اختصاص سودند * حضور پر نور
گوهر سخن را از صدف زبان برآورده - در آویز حاشیه نشینان بساط
سلطنت گردانیده که : « شبح^۵ سیمایی بدیر نپاید * و فذابه بقا نشاید *
دل‌بستگی بدنیا ئی درون چه سود ؟ خود را مفتون فنا کردن نقیض
بهبود * در سراپگاه جهان - که بفکوائی یَحْسِبُهُ الظُّمَانُ ماءً - پاریشان^۶
خارزار طلب - و تشنگان وادی رنج و تعب را دامگاه مکر و دغا

* ندیم و ندیم^۱ MSS. B and C

* یا قوتی^۲ MS. A

* احوال^۳ MSS. A and B omit

* خبرداران^۴ MS. B

* هیچ^۵ MS. B

Quran xxiv, 39.

* پاریشان^۶ MS. C

باب سوم

بزم^۱ کنگش آراستن حضور والا بحضور حضار
 مجلس آنس و حواشی بساط قدس و
 متحاشی بودن از انانیت و اطلاق نام
 خود "بسرکار والا" و ثابت بودن
 بعبودیت و نگه داشتن حقوق ربوبیت
 و مسکوک نمودن دنانیرو و دراهم
 باسامی جناب بابا نانک صاحب و
 گورو گو بند سنگه صاحب - و
 بعضی سوانح یکمزار و هشتصد
 و پنجاه و هشت - مطابق
 سال یکمزار و دو صد و
 هفده هجری و از صادرات
 آن ایام فرخ فرجام *

1801 A. D.

چون منتظم احوال کل خواهد - که اوراق منتشره عموم را بشیراز
 جمعیت آورده - سفینه خاطر جمعی را - که از لطمه حوادث در
 گرداب و از صدمه آفات در اضطراب افتاده - راه نجات از ناخدای گیتی
 داور که لطفش بادیان کشتی شکستگان این بحر فنا و شرطه

¹ MS. C omits this heading.

* مصرع آفات MS. A

علیپور را اکل گزله نام نهاده - سبجو کوچ دل سنگه را شهر بند کردند *
 جوده سنگه وزیر آبادیه از غایت هراس فرار * و صاحب سنگه
 گوجراتی از برائے استخلاص دل سنگه با تمام بندگان فراهم شده
 هنگامه برآاست * بیا کدسرا سنگه سودی در میان افتاده - عفو تصیرات
 کزائیده آشتی را بذید و رفع کیفه و فساد نمود * دل سنگه را خلاص -
 و کرم سنگه را بحفاظت لشور اختصاص دادند *

درین توقف منشی یوسف علی خان به و خورشیدی صاحبان انگریز
 به نامه متانت آمیز و بعضی تکالیف بقدر ده هزار روپیہ دولت بار
 اندوخت * حضور فیض گنجور مضمون نامه را از سفیر با تدبیر
 بسمع آورده - مطالعه در جنگ زدن با کسی که در مصالحت زند -
 بخوبی ساخته - جواب نامه را باعزاز تمام و بعضی تکالیف و نفایس
 این ولایت و خلعت پنج پارچه را ضمیمه عنایت نموده - رخصت
 دادند *

جهان نورد عرصه صحرا را رشک دشت جبین و تاتار ساختند * چون
ولوله کورکه اقبال در دماغ اعدا پیچید - هوش و حواس هریک
خیر باد گفته - سنگ تفرقه در جمعیت خود دید *

از آنجا که هرگاه کسان را که تأیید کودگار یار - و افواج غیبی مددگار
باشد - از جا رفته در خداع و فریب اهل خدیعت گاه تخم عداوت
نکاشتند - حضور والا بر سر آنها ریختن نیک نشمرده - جسارت را که
خسارت عبارت از آن است - از آن قوم غافل مدعا داشتند * بالآخره
بعد از دو ماه کامل آنها بمان خودها مراجعت - و حضور پرنور
تعاقب نفرمود - منتظران دارالسلطنت لاهور را اضافت بصارت و
بگلشن تمنائے شان خضارت افزودند *

پس از چندے امر جلیل القدر به تهیه سفر جمون بنگاه رسید * خود
بنفس نفیس نیز متوجه شده - میرووال را تسخیر فرمود - از ناروال
هشت هزار روپیه گرفته - امان داده - و قلعه چرال را مور چال بسته -
و مالش حصاربان بواجبی ساخته - حکم بقتل بے پایان دادند * چون
قلعه را بتصرف آوردند - از آنجا چار گروه جمون مخیم اقبال شد *
راجه آنجا یک رنجیر فیل و بیست هزار روپیه زر نقد گرفته - حاضر حضور
[شد] - و بخلعت ثمین مخلص - و بیالالت جمون محمول فرمودند *

و از آنجا سیالکوت اطراق شد * از دل سنگه کاکو با وصف آداب
که خال چهره حسنائے او بود - سخنان نا ملائم استماع فرموده - پابند -
و دائره دولت او را به نهنگان و غا دادند * دیوان محکم چند و ندهان سنگه
خسرپورش را برنجیر فرموده - مور چال از سیالکوت برداشتند * و

* جسارت را after MSS. B and C omit * گاه MSS. A and B

باب دوم

وقائع سال فرخفال^۱ یکہزار و ہشتصد و پنجاہ ۱۸۵۰ A.D.
و ہفت مطابق یکہزار و دو صد و شانزدہ
ہجری - بیان حالاتیکہ درین
سال رو نمود *

چون دارائے خالق خلعت دارائی بصاحب انسرے سپارد - و
مقام حل و عقد بہ ید مہسوطش گذارد - چنانکہ ظہرش را بفر خلافت
و بیائی و بطشش را نیز بفرست و دانائی و عدائی بخشید - تا از فساد
اندیشی قلوب کوتاہ بین و دگر گونه کیشی متخالفین بر خود نہ لرزیدہ
و از خدائع ثعالب و ضلعن نابخرد بطیت نپسندیدہ - از قلع و قمع
باز نمی ایستد *

جسا سنگہ رامپریہ را با گلاب سنگہ بنگی از ایلچیان وسائل
انگیختہ - و رنگ تدویر در سائل ریختہ - انجمنہا منعقد و در باب
حضور انور تدابیر فاسد اندیشیدند * و نظام الدین خان کہ سر خیل
آنها بود - بہئیات مجموعی معہ سرداران ضلالت کیش وارد بسین
و ہر یکے ازینہا در باب عہد و پیمان این خدیو جہانگیر سزاوار آفرین
و مورد تحسین گشت *

چون حضور پر نور مضلن مغوی را جادہ پیمائے مراحل ندانی
و مقید خیال نافرمانی دید - خود بعزم و زہم معہ یکہ تازان جان نثار
بطریق ایلغار ظاہر اوان^۲ را از قدم میمنت لزوم رشک بہار و بحوافر الشہب

^۱ MSS. B and C omit فرخفال * ^۲ Awan is a small village about 8 miles N. W. of Lahore. Vide Punjab District Gazetteer Atlas (District Lahore), No. 3.

مدتی ممتد^۱ - امیدوار ورود این چنین صاحب داعیه مستبد بودند -
 فی الحال بجان مذت داشته - کمر همت قیام بر میان بسته - در
 تهیه آن مستعد شدند * در اندک زمانی از اذخستن گلولها در تن بهرام
 چرخ نشین زلها افتاد - و هر یکی از اهل غرور را که در گوش شان
 صمم و زبانها را از گفتن قول صدق و سداد بستم^۲ داشتند - پرده غفلت
 دریده - و نخوتیان باد دوست را از غریبواژ در دهان آتشبار دود از نهاد و
 آرام از دیده رمیده^۳ گشت *

^۱ MS. B مستعد *

^۲ A veiled reference to Quran II, 18.

^۳ MSS. B and C رمیده *

در قلعه دار السلطنت لاهور ظلال گستر عذایات و تحت نشین احسن
 ساعات شدند * قلب مشتبه مظلومان را روح روح افزا دمید - و به رعایا
 و برایات مساکین رحم والا صادر گردید - که با اطمینان تمام و تسلی بلا
 انجام قلوب متزلزل را - که مرعوب از دیورش و مرعوب از شورش
 قزاقان فتنه پرداز است - وجودی جود ما را بفکوائی « وَجَعَلْنَا الْجَدَالَ
 آوْتًا »^۱ موجب ثبات و قرار این خطه دایمیر انگشته در کشودن دلاکین و
 ابواب و دلاسات تجار امصار همه تن زبان باشند * و ما را بمصدوقه
 « كَلِمَةً رَّاعٍ وَ كَلِمَةً مَسْئُولٍ عَنْ رَعِيَّتِهِ » ملتزم سامان شبانی و پاسداری فهمیده
 بخلاف مانعی - که دراز کشیدن بعضی از خانگیان و به تیغه ماندن لاهوریان
 و به تفنگ و شمشیر پرداختن^۲ از دست سارقین خانه روب مشهور هر دیار
 است در غفلت کوشیده - هم آغوش شاهد نشاط شب بسکر آرند - و
 از جمله تکایف خاذه شماری - که عید حل باشندگان این شهر غریب است
 مصون و مامون باشند *

مردمان را آب رفته در جو باز آمد - پدداشتند که انوالعزمی رسیده
 است - که جهان از جهان و کران بکران سیر خواهد نمود * و باین ترانه
 مترنم گردیدند * مصراع

أَلَا يَا أَيُّهَا السَّاقِي أَدِرْ كَأْسًا وَ نَاوِلْهَا *

اضراب اتواب که بے اسبب او فتاده بودند - حکم والا بتمامی آهنگران
 کاریگران و نجاران باریک نگران به نقاد پیوست که « هر چه در کار باشد از
 سرکار والا طلب نمایند - و در مرمت آن کوشند * » چون کاریگران از

^۱ Quran LXXVIII. 7.

^۲ From پرداختن to پرداخت exists only in MSS. B and C.

چون حشمت نامی از سرگروه هائے آن اشرار فجار بجمعیت چند سواران یکہ تاز خیال پریشان خود را مشاطگی آغاز ساخته - برین اقبال آثار شجاعت شعار - کہ با معدودے گذار میفرمودند - تیغ خود سری عام نموده - در سر آورده بود کہ افسر شاهی را از مطاق خیال برتر گذارد - و یکبار چون تیغ از نیام کشیده - میخواست کہ از قبضے اختیار بیرون آمده چیزے بدون قضا بر اهل تسایم کند - کہ حضور والا فی الحال از خانے زین فرود شده - پہلو تھی از رگب فرمودند - و دست او را خالی گذاشته - باستمال ارتکاب هنگام عطف عنانش بشمشیر خون آشام از ہم جدا کرده - مانند جوزا صورت دو پیکر آنچنان عیاں نمودند - کہ عطار از تحریر آن باز ماند^۱ * در اندک فرصتی را منتظر بوده - بواسطت محکم دین بواب از دروازہ لاہوری در پانزدهم ماہ ہار سمت یکہزار و ہشتصد و پنجاہ و شش مطابق سیزدهم صفر سنہ یکہزار و دو صد و پانزده ہجری^۲ مقدسہ

1. This passage from the words *و بعد* to *آن باز ماند* exists only in MS. B. Also Cf. Sohan Lal Vol. II. p. 36.

2. This is obviously a mistake. The *Hijra* year must be 1214 corresponding to 1856 Sambat. Sohan Lal places this event about 10 days earlier. *viz.* ۱۲۱۴ ہجری. * مطابق بیست و ہفتم ماہ ہار سہبت ۱۸۵۶ In fact Sohan Lal is very definite on this point and he further tells us that the actual occupation of the fort was effected a day later than the possession of the City of Lahore by Ranjit Singh. The Maharajah entered the citadel on the morning of the 5th *Shudhi Har* = Monday 28th *Har* = 3rd *Safar*. Buti Shah and Munshi Din Mohammad follow Sohan Lal on this point.

Amongst the secondary authorities, Mohammad Latif did not take the trouble of working out the exact date and accepted the wrong *Hijra* year 1215 = 1856 Sambat as given in the Text.

15th *Har* = 13th *Safar* as given in our Text is correct only according to *Lusnar* reckoning.

The following table prepared with the help of *Indian Ephemeris* Vol. VI. will clear up the apparent ambiguities of the dates.

Mohammadan era.	Hindu era. (Lunar)	Hindu era. (Solar)	Christian era.
13 <i>Safar</i> 1214.	15 <i>Har</i> 1856.	6 <i>Sawan</i> 1856.	17 July 1799.
3 <i>Safar</i> 1214.	5 <i>Shudhi Har</i> 1856	28th <i>Har</i> 1856.	7 July 1799.

چون در سمیت یکپزار و هشتصد و سی و هفت - سویم ماه
 منیر - مطابق شهر اسفندار روز دوشنبه - هفدهمین سعاد را روز بازار
 بود - و از آنچه اقبال جمله اظوار پیدا است - حاجت بکلیک اختصار
 ساک راقم السطور ندارد - گوهر بکر تاجداری - جوهر تیغ شهر یاری -
 کلید فتح البلب کشور کشائی - مقدمه انجیش معرکه آرائی - تیغ مسلول
 شجاعت - رمح مصقول فتوت - آفتاب سپهر فتحمنادی - ماه منیر
 سپهر سر بلنددی - شمع بزم دولت و اقبال - چراغ کاشانه حشمت و اجلال -
 غره نایب بختیاری - قره باغ تاجداری - سپه سالار عرصه جنگ - شهرسوار
 عرصه نام و ننگ - طراز آستین منک گیری - غره رخسار بهادری و دلیری -
 فیروز مند معرکه دشمن گدازی - سرشار صبهائے دوست نوازی - یکد تاز
 میدان اقتدار - برهمزن هفگامه اذوار - فروغ چهره بخت - نوازنده دیهیم و
 تخت - مظفر مصاف دشمن ستوهی - جمشید وساده دارا شکوهی -
 شته کشائے لوائے گویند شاهی - کوس نواز عرصه آگاهی - سرور دلپائے
 قدسیان فلک - مقبول درگاه عیش اشتبائے بابا فانک - حامی سببان جانفدا -
 قانع بذیان اعدا - مہاراجه عشرت جنگ - مہاراجه رنجیت سنگه بهادر
 دام اقبال و ضاعف اجلال - از ممکن خیب بعرصه ظهور خوامیده - گلشن
 امید را طراوت - و چمن مقصود را پراز انبار غنایت فرمود *

و در عمر سیزده سالگی مصدر فتوحات گردیده - هفگامه را روز بازار -
 و نظر بر دنج ظلم و اعتساف - و از پاد بغائے داد و انصاف - آگاهی از مفت
 خوران بلاد و غریب کشان امصار جمسته - بر افواج موروثی لیل و نهار
 میانزدند * چون غره اقبال در نصیبه این پادشاه و الا جلا فروزان - و نیز
 اجلال در پیشانی این خدیو خدا آگاه درخشان بود - هر یکی از متمردان
 تارک اطاعت بر زمین سوده جاو کش اشهب جهان خرام گشت - و بعدے
 در شجاعت و قہوری یکتا شدند - که هفگامه آرائی چہندھا - که راقم السطور
 ایرادے از آن در این اوراق نموده - وقائع اقدس را از ورود لاهور -
 که دار السلطنت شاہان نامدار است - مرقوم خامه صدق ساخته *

1. MS. B has نیر rather an unusual epithet to be used for ما *

2. Sohan Lal reproduces Ranjit Singh's horoscope Vol. II p. 19.

باب اول

جلال و ولادت و نبایل عظمت سرکار والا -
 و مذکور آبا و اجداد عالیہ آن خدیو
 گیتی پڑوہ - و شرائف مصالح مالی
 و ملکی - و کوائف معارک
 خودسراں و مقہورئے
 آنها *

چون ظاہر گوجہرانوالا من مضاف صوبہ پنجاب از قدیم مولد و منشا
 و پورت^۱ اجداد شوکت نہاد این خدیو جمشید نژاد است - قلم تاریخ
 میخواند - کہ بعضی از انساب گرامی را در دیباچہ اعلان نہد - کہ
 علی الدوام مسند آرائی عز و جلاہ بودہ اند - و در قوم خود فی الجملہ
 افتخارے داشتہ *

سردار سرداران راجہ چہرت سنگہ در این ضلع علم جلالت افراختہ -
 بعضی از سرکشانرا تہ تیغ نمودہ - در غریبا پروری نظیرش نبود * چون راجہ
 مہان سنگہ از بازگاہ وجود بدیوان خانہ اجلال خرامید^۲ - بمن اقبال را
 شمع روشن پیدا شد - کہ از پدر قدم فرا ترک نہادہ - در ہزاران معارک
 گوئی سہمت بردہ - غیر از نیزہ بازی و رعیت نوازی ہیچ مد نظر
 نہداشت *

^۱ MSS. B and C have * پورت

^۲ MSS. B and C have * خرامید نہ

چهارت سنگه سراطاعت پیش کسے فرونمیاورد * و فتح سنگه اهلوالیه
از هوشیار پور تا کپورتیله و غیره ممالک در تحت تصرف داشت *

در وزیرآباد و دهنی و خوشاب و حجره شاه مقیم و پاک پتن که مدفن^۱
شیخ فرید شکر گنج نور الله مضجعه است - قطعه: — استادی دام ابقاه^۲
تا که قثم بود زمین و زمی باد آباد خاک پاکپتن
کاذران روضه جنان^۳ آسود شیخ بابا فرید قبله من
و ملک نکه و غیره که کلک نئین آنرا بر نتابد - جا بجا سرهنگان خودسر
دعوی ایالت و ریاست داشتند *

و این همه مقدمات را راقم السطور از روی آن داشت که از معمران
معاصران بخوبی دریافت ساخته - تاریخ عجیبه از سوانح پادشاه وقت -
که تمامی خود سران متصرف و متغلب را بزاویه نیستی فرستاده -
در فراخناے جمله ممالک رؤس دلتیر و دراهم بلسامی مرشدان خود
مزین و مروج دارد - مفصل برنگرد *

اما چون از بدو سلطنت الی الان که سال چهارم^۴ است - یعنی از
قرن ثانی سال دهم میروند - چها مقدماتی که بر روی کار نیامده! و نیز بقلم
زود رقم مذشی سوهن اعل که خود را در اخبار نویسی اشتها داد -
غاره استعداد بروز دارد - تاریخ حضور فی الجملة نوشته شده است *

نظر بعالم مسند آرینها و خسرو اندیشیها - که لمعان انوار ناصه ممدوح
خود دریافتیم - با شاره قدسی در غبط وقائع ما مورم - و قبل از شروع آن
با ظاهر بعضی از موانع لابد مجبور - و بالله التوفیق *

* استادی دام ابقاه^۲ MSS. B and C omit * که مدفن^۱ MS. B omits

^۳ MSS. B and C have جهان which is obviously wrong.

^۴ 1839 A.D. (For discussion see Introduction).

در چک گورو^۱ که حالا (موسوم بسری امرتسرجی است و بتوجه خدیو کشور گیر خال چهره صفهان توان گفت) بهنگیان فر فرعونى داشتند *

در ملتان مظفر خان سدوزنى خود سر بوده - آن نواحى را ملک موروثى ميدانست * در دائره عبدالصمد خان دائره کش رياست بود * در منکيره و ديره اسماعيل خان و هوت و بنون و آن حوالى را بعد از نواب محمد خان - محمد شهنواز خان معين الدوله افغان سدوزنى بملکدارى در تصرف داشت * و در تانک سرور خان گيتى خيل تپاول مينمود *

چون از سلطنت دارالملك كابل كسى را همت ملك گيرى و خود دارى^۲ نماده بود - هريكى از افاننه دست تصرف دراز داشت - و در ديره غازى خان و بعض توابع دار الامان ملتان داود پوتره تصرف مينمود *

در پشاور فتح خان بارک زنى بهانۀ محمود شاهى در دست گرفته - در کشمير برادر خود عظيم خان را نشانده - در قندهار و حوالى آن شير دل خان و پير دل خان را قرار داده - در آزار مشتۀ ضعفاء كمر همت بر بسته داشت *

قلعه آتک در تصرف وزير خيليان جهانداد خان نام بود * در كوهستانات راجه سنسار چند عام اَنَا وَ لَآغِيَرى ميانراخت * در چنبه راجه

¹ Guru refers to Guru Ram Das the fourth Sikh Guru who was the founder of Amritsar. It appears that the city (Amritsar) was also known as Ramdas-pura under which name it is often referred to in the early records of Sikh Administration.

² MS. B adds * و خرد دارى *

میتاخت - و بانجام کار مشته بیگنهای دل خوش میساخت * چون
 قضا در پئے کارها بود - که وجود این گروه را بسبزه ثبت تطابق میداد -
 تا از درویدن کار ببانیدن میفشید * بالا خوره بجد و جهد سردار چهرت
 سنگه جد بزرگوار این خدیو جهانگیر بجان آمده - و غارس این چمن
 زار نخابند حقیقی پنداشته - از دروازه هتیاپول واقع ارگ لاهور - که
 تابوت پادشاهان ذوی الاقدار را بجز آن از درب دیگر بار نیست - خود
 را زنده در گذرانیده - وارد خراسان گشته - بزخم ناسور بینی در
 گذشت *

شامت اعمال عالمگیری^۱ عالمگیر شد * جمعیت از خلق یکبار
 منبرم گردید - و بذات سلطنت چغتائی منعدم بل^۲ منهدم گشت *
 طوائف الملوکی را روز بازار شد - و قریه بقریه تغلگ زدگی آغاز -
 و ابواب مجادلت و تطاول باز گردید * ابیات لراقمه: -

شده از ظلم کار خلق در هم	گرفتار الم گردید عالم
جفا و جور را شد روز بازار	بدست ظالمی هر یک گرفتار
فلک را از خدنگ آه مرده	شده ناسور و میگویند انجم
ز کوس ظلم گوش چرخ کر شد	زمین و آسمان زیر و زبر شد

در حصار لاهور گوچر سنگه و لهندا سنگه و سوبه سنگه علم حکومت
 افراخته داشتند * بخلاف قول سعدی شیراز قدس سره - که در
 پادشه در اقلیمه نگنجد - در یک شهر سه نفر دعوی سلطنت میکردند *
 در قصور نظام الدین خان فی الجمله دسترسی بهم رسانیده - در
 اشراف پرستی قصور نموده - به دراز دستی ضرب المثل روزگار بود *

* منعدم بل MS. B omits ^۲ * عالمگیری MS. B omits ^۱

در خوابائے خمول آمادهٔ مرگ و جانسپاری - و متمردان آن دولت را
در زوایائے گمنامی متواری سازد - تا جز او بخداوندی نگیرند - و سوائے
ذات بیمثال او بمسجودی نپذیرند *

آیة ۱ - تَوْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ -

[وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ] ۱ *

مثنوی - خداوندی که عالم آفریده
میان کالبد جانرا دمیده
تجلی بخش صبح شب نشینان
بسا نزدیک طبع دور بینان
فلک را سر بلندی دادهٔ او
زمین چون عاجزان افتادهٔ او

چون فراش قضا بساط چغتائی برچید - کورکه^۲ گویند شاهی پر
مدا شد * از پئے برهمزنی ملک و مملکت هند نادر ایرانی را از
خارزار امهات سفلی بر تختگاه گلزار ایران جلوس داده - بعد از سیزده
سال در آن واحد از دست غلام^۳ در دل شب از هم گذرانیده - احمد
ابدالی را احمد شاه در دران نام نهاده از پئے رُنت و روپ و کند و
کوب بقیهٔ هند و پنجاب مامور فرمودند * چون از میر معین الملک
پور نواب قمرالدین خان چیس بهاد سوائے نامهٔ نشانی باقی نماند -
و رگب اسپ او را بلباس عزرائیلی و نمودند - در دل احمد مذکور خطور
کرد - که هر جا که از گویند شاهیان میشنید - خود برسم ایلغار

* غلام MSS. B and C ^۳ * کورکهٔ سلطنت MS. C ^۲ Quran III, 25. ^۱

مقدمه

تعاریر^۱ دشخوار پسند و اهل تعاریر نکته پیوند را - که معنی ایشان بکمال صورت و صورت ایشان بجمال معنی زیبایی و غازه پیرانی بهم رسانیده - و توارینج مورخین طرفداران باوقار روزگار را بزرگوار نگاه و تائید چشم - که تابدان محل مغز و باصول فطرت نغز که مهین پور مردمیست - مطالعه نموده - بزم شاهان سغدر حشم و سلاطین بشوکت دارا و جم را به رنگینی تقریر و رنگ آمیزیهای تصویر و کش باغ ارم میسازند - آگاهیهاست - که چون مُتَدِر مُتَدِر و ایزد توانائے ناتوان پرور - که صورت آریایان بزم کثرت را بخلع هستی مزین گردانیده - اشجار آثار هیولانی و پیدر استخوانی را در جوار چمن عناصر بآب حیات مطرا ساخته - چابک خرامان عرصه وجود را گاه بجلال از تخت خلافت بر خاک نگوینداری و گاه بجمال از غبار مذلت بر سر بر کمگاری اجلاس داده - سائر طبقات انام و صنف طوائف خاص و عام را بقتل اطاعت در گردن و قلاده فرمانبرداری در گلو انداخته - بموجب اقتضای رافت عمیم و تمشیت عنایت نغیم خواهد - که معنی "والله علی کل شیء قدیر" نشان خواطر عالمیان و مشهود ضمائره جهانی - که چشم عبرت بین و نظارگی قدرت نگر داشته باشند فرماید *

نفخوت و استبائر و تبختر و استعجاب - که خاصه ذات "وله الکبریه" است - و ظلم و بیداد پادشاهی رحمت مختص کیش و مات خود - که دران نمود گرفته از گروه خاندانیاں عظام حشمت و سلطنت بامعان قضا دریافته - عوالی^۲ را خلعت دارائی^۳ در بر - و کلاه کیتبادی بر سر نهاده - سرکشان او را